

ISSN 2616-406X

Національний університет «Одеська юридична академія»
Південно-український центр гендерних проблем

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований в 1997 р.

Випуск 65

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

ISSN 2616-406X

National University "Odesa Law Academy"
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

ACTUAL PROBLEMS OF POLITICS

COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS

Founded in 1997

Issue 65

Publishing house
«Helvetica»
2020

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i65>

Засновники:

Національний університет «Одеська юридична академія»,
Південно-український центр гендерних проблем

Головний редактор:

Кормич Людмила Іванівна, доктор історичних наук, професор, академік УАПН,
завідувач кафедри політичних теорій, Національний університет «Одеська юридична академія», Україна,
Заслужений діяч науки і техніки України, Researcher ID D-8560-2019, orcid.org/0000-0002-6417-8620.

Виконавчий редактор:

Милосердна Ірина Михайлівна, кандидат політичних наук, доцент,
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна, orcid.org/0000-0003-2083-9500.

Відповідальний секретар:

Краснопольська Тетяна Миколаївна, кандидат політичних наук, доцент,
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна, orcid.org/0000-0001-5936-5889.

Голова редакційної ради:

Ківалов Сергій Васильович, доктор юридичних наук, професор, Президент Національного університету
«Одеська юридична академія», академік НАПрН України, Заслужений юрист України, Одеса, Україна,
ResearcherID AAG-7107-2019, orcid.org/0000-0002-4651-1805.

Члени редакційної колегії:

Аверочкина Тетяна Володимирівна, доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник,
завідувач лабораторії кафедри морського та митного права, Національний університет
«Одеська юридична академія», Одеса, Україна, ResearcherID - L-6668-2018, orcid.org/0000-0003-0652-7658;

Афанасьєва Мар'яна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, Національний університет
«Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений юрист України, ResearcherID - F-1141-2019,
orcid.org/0000-0003-0497-6759;

Вітман Костянтин Миколайович, доктор політичних наук, професор, Директор центру підготовки магістрів
публічної служби та професійних суддів Національного університету «Одеська юридична академія»,
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна, Заслужений працівник освіти України,
orcid.org/0000-0003-3586-9614;

Коваль Ігор Миколайович, доктор політичних наук, професор, Ректор Одеського національного
університету імені І.І. Мечникова, Україна, Заслужений діяч науки і техніки України,
orcid.org/0000-0002-3192-5044;

Кормич Борис Анатолійович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри морського
та митного права Національного університету «Одеська юридична академія», Україна,
Заслужений юрист України, Researcher ID K-5883-2018, orcid.org/0000-0001-5948-5944;

Мамонтова Елла Вікторівна, доктор політичних наук, професор, Національний університет
«Одеська юридична академія», Україна;

Наумкіна Світлана Михайлівна, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук
і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, Україна,
orcid.org/0000-0002-2268-5181;

Сіленко Алла Олексіївна, доктор політичних наук, професор, кафедра українознавства і соціальних наук,
Одеський державний екологічний університет, Одеса, Україна;

Федотов Олексій Павлович, доктор юридичних наук, професор, кафедра морського та митного права,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-7659-3023;

Харитонов Євген Олегович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений діяч науки
і техніки України, orcid.org/0000-0001-5521-0839;

Щедрова Галина Петрівна, доктор політичних наук, професор, член-кореспондент
Академії політичних наук України, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин,
Університету ім. Альфреда Нобеля, Дніпро, Україна, orcid.org/0000-0003-1884-0799;

Arkadiusz Adamszyk, габілітований доктор гуманітарних наук, професор,
Університету імені Яна Кохановського в Кельце, Польща, orcid.org/0000-0003-0561-0230;

Dudinsky Vladislav, доктор філософії, професор, Пряшівський університет у Пряшеві, Словачка Республіка;
Mirica Stefania-Cristina, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія.

Рекомендовано Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія»

Збірник «Актуальні проблеми політики» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі політичних та юридичних наук (052 «Політологія», 081 «Право») на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1).

Збірник входить до наукометричних баз: Index Copernicus (Республіка Польща); Google Scholar; Scientific Periodicals in National Library of Ukraine Vernadsky, Scientific Periodicals of Ukraine; eNUOLAIR - репозитарій Національного університету «Одеська юридична академія».

Свідоцтво про реєстрацію KB № 22189-12089ПР від 07.06.2016 р.

Founders:

National University "Odesa Law Academy",
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

Editor-In-Chief:

Kormych Liudmyla, Doctor of History, Professor, Academician of UAPS, Head of Department of Political Theories, National University "Odesa Law Academy", Researcher ID D-8560-2019, orcid.org/0000-0002-6417-8620.

Assistant Editor:

Miloserdnaya Irina, PhD in Political Science, Docent, Associate Professor of Department of Political Theories, National University "Odesa Law Academy", orcid.org/0000-0003-2083-9500.

Executive Secretary:

Krasnopolskaya Tatyana, PhD in Political Science, Docent, Associate Professor of Department of Political Theories, National University "Odesa Law Academy", orcid.org/0000-0001-5936-5889.

Head of Editorial Council:

Kivalov Sergiy, Doctor of Law, Professor, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Academician of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, President of National University "Odesa Law Academy", ResearcherID - AAG-7107-2019, orcid.org/0000-0002-4651-1805.

Editorial Board Members:

Averochkina Tetyana, Doctor of Law, Senior Research Worker, Assistant Professor, Head of the Laboratory, Department of Maritime and Customs Law, National University "Odesa Law Academy", ResearcherID L-6668-2018, orcid.org/0000-0003-0652-7658;

Afanasieva Mariana, Doctor of Law, Professor, Department of Constitutional Law, National University "Odesa Law Academy", ResearcherID - F-1141-2019, orcid.org/0000-0003-0497-6759;

Witman Konstantin, Doctor of Political Science, Professor, Professor of the Department, Dean of the Graduate School of Public Service, National University "Odesa Law Academy" orcid.org/0000-0003-3586-9614;

Koval Ihor, Doctor of Political Sciences, Professor, Rector of I.I. Mechnikov Odessa National University, orcid.org/0000-0002-3192-5044;

Kormych Borys, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Maritime and Customs Law of National University "Odesa Law Academy", Researcher ID K-5883-2018, orcid.org/0000-0001-5948-5944;

Mamontova Ella, Doctor of Political Sciences, Professor, Professor of Department of Political Theories of National University "Odesa Law Academy";

Naumkina Svitlana, Doctor of Political Sciences, Professor, Head of Department of Political Sciences and Law, K.D. Ushynskii South-Ukrainian National Pedagogical University orcid.org/0000-0002-2268-5181;

Silenko Alla, Doctor of Political Sciences, Professor, Department of Ukrainian Studies and social sciences, Odesa State Ecological University, orcid.org/0000-0001-9420-0019;

Fedotov Oleksii, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Maritime and Customs Law of National University "Odesa Law Academy", orcid.org/0000-0001-7659-3023;

Kharytonov Evhen, Doctor of Law, Professor, Head of Department of Civil Law, National University "Odesa Law Academy", orcid.org/0000-0001-5521-0839;

Shchedrova Halina, Doctor of Political Sciences, Professor, Head of Department of Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro), orcid.org/0000-0003-1884-0799;

Arkadiusz Adamczyk, Doctor Hab. (Social Sciences), Professor, Jan Kochanowski University, Kielce, Poland, orcid.org/0000-0003-0561-0230;

Dudinsky Vladislav, PhD, Professor, University of Presov, Slovak Republic;

Mirica Stefania-Cristina, PhD, "Dunarea de Jos" University of Galati, Romania;

*Recommended by the Academic Council National University
"Odesa Law Academy"*

"Actual problems of politics" is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category "B" in the field of political and legal sciences (052 "Political Science", 081 "Law") based on the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 of 17.03.2020 (Annex 1).

Is included in the: Index Copernicus (Poland); Google Scholar; ScientificPeriodicals in National Library of Ukraine Vernadskyi, Scientific Periodicals of Ukraine; eNUOLAIR – the repository of the National University "Odesa Law Academy".

Certificate of registration KV № 22189-12089PR of 07.06.2016.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.299>
УДК 32.001

Ш. Ф. Ахмедова

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8671-5757>

*диссертант по программе доктора наук по политическим наукам
Института философии Национальной академии наук Азербайджана*

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ ФАКТОР В ПОЛИТИЧЕСКИХ КОНФЛИКТАХ КАК ИСТОЧНИК ИНФОРМАЦИИ

Введение. Международные конфликты, наряду с тем, что они приносят многочисленные лишения, связаны с широким спектром требующих решения социальных проблем в повседневной жизни, экологических (этнографических) вопросов и процессе социализации в целом. Независимо от причины и характера протекания конфликта, на территории сторон (или одной стороны), прежде всего, это сказывается на уровне жизни, социальной мобильности, физическом здоровье и духовно-нравственных ценностях. Как подчеркивал духовный лидер азербайджанского народа Г. Алиев, «нет другого способа объединить народы, как язык, национально-духовные традиции, нравственные ценности» (Бабаев, 2004, с. 32).

Азербайджанская Республика уже много лет находится в состоянии конфликта с соседней Арменией. Речь идет об армяно-азербайджанском, Нагорно-Карабахском конфликте. Под покровительством определенных международных политических сил армянские оккупанты захватили 20 процентов наших земель, что привело к появлению до миллиона беженцев и вынужденных переселенцев. Из острой фазы (Карабахская война) этот конфликт перешел в скрытую фазу; в любой момент этот конфликт, если не будет разрешен, может вновь вспыхнуть.

Начиная с XIX века, некоторые исследователи начали подчеркивать социальные аспекты конфликта. Так, К. Маркс подчеркивал ведущую роль классовой борьбы в общественном развитии. В XX веке Р. Дарендорф и др. добавили сюда и социально-психологические факторы (Международные конфликты, 1991, с. 12–15).

К понятию человеческого фактора и его роли в конфликте. М. Дойч уделяет больше внимания условиям конфликта: здесь важную роль играют расхождения во взглядах сторон на ситуацию и даже их противоречия. С этой точки зрения М. Дойч выделяет 1) реальный, настоящий конфликт (объективное столкновение интересов), 2) случайный конфликт (случайный, возникающий под влиянием быстро меняющихся условий), 3) скрытый конфликт (должен быть по определенным объективным причинам, но не реализуется), 4) прогоревший конфликт (возникающий из-за неправильных представлений) и т.д. (Международные конфликты, 1991, с. 28).

Исследователи стремятся проанализировать действия сторон в конфликте, а также способы их разрешения. Общий вывод заключается в том, что участниками политического конфликта являются большие социальные группы. Каждая группа имеет свои уникальные социокультурные, социально-психологические и другие характеристики, важность которых экспоненциально возрастает во время конфликта.

Международные конфликты сложны и многогранны. При их изучении необходим особый системный подход, чтобы этот социальный феномен был полностью понят (Christian Fjäder,

2014). Такие конфликты возникают в результате обострения ряда проблем – национально-освободительного движения, социально-политических проблем этнических меньшинств и т.д. (Matthew Sussex, 2017).

Как отмечают исследователи, культурные и языковые различия являются постоянными и устойчивыми в любом этносе. Фактически формирование «массового» общества дало толчок возрождению этнического менталитета, этнической идентичности; этнический фактор в различных группах создал условия для продвижения требований определенной группы. В развитых странах этнические меньшинства сопровождаются появлением новых политических лидеров; эти лидеры стремятся участвовать во власти на верхах, а также добиться автономии тем или иным образом на местах (Международные конфликты, 1991, с. 33–34).

Факторы, которые способствуют таким ситуациям, включают неравное социально-экономическое развитие, миграционные процессы или искусственную миграцию (например, переселение армян в Нагорный Карабах). По мере расселения мигрантов меняется социальная структура страны и усиливается борьба за ресурсы. Взаимное влияние и деятельность этнических групп может завершиться взаимной адаптацией, с одной стороны, враждебностью и конфликтами – с другой (Martin C. Libicki, 1995).

В целом причины и возможности разрешения международных конфликтов достаточно изучены. Воздействие конфликта может быть положительным (создание чувства единства и солидарности у людей) и отрицательным (стороны конфликта, а также члены группы, то есть люди, которые представляют лишь одну сторону). Л. Козер отмечает, что группы, вовлеченные во внешние конфликты, должны иметь как можно более великую внутреннюю солидарность, чтобы мобилизовать все свои силы и возможности. Конфликт в открытых обществах устраняет напряженность в групповых отношениях и укрепляет единство (Козер, 2000, с. 181–182).

Социальный конфликт в целом структурирует общество, создает равенство и определяет позиции подгрупп в системе. Если во время конфликта в обществе усиливается недовольство и враждебность, отношения регулируются через специальные социальные институты. Таким образом, социальная система и система личной безопасности защищены. Козер считает, что тяжесть конфликта напрямую связана с бездействием структуры социальной системы. Следовательно, необходимо устранить эту жесткость, инерцию.

Институционализация конфликта, то есть его открытое признание обеими сторонами, требует внесения вклада в разрешение конфликта – установления специальных правил и положений. Характер, тип и стадия конфликта оказывают непосредственное влияние на ситуацию в регионе.

В XX веке возникло много международных конфликтов, некоторые из которых продолжаются и по сей день. Американские исследователи попытались дать описание конфликтам, имевшим место в этот период (1929–1979). Они связывают фон конфликта с зарождающимся внешнеполитическим кризисом (признаки кризиса: 1) угроза фундаментальным ценностям государства; 2) временные ограничения для предотвращения этого; 3) высокая вероятность войны).

Во время международного кризиса количество столкновений между двумя сторонами из-за «разрушительной деятельности» будет увеличиваться, а вероятность военных конфликтов возрастет, что увеличит шансы на проигрыш в ходе военных действий. С другой стороны, поддержание структурной стабильности системы международных отношений (на глобальном, доминантном и региональном уровнях), вероятно, будет сокращено (Региональные и локальные конфликты, 1989, с. 35–37).

В стране, живущей в состоянии войны, решение социальных проблем происходит в условиях высокой динамичности; на неопределенность человеческого сознания влияет становление новых реалий на исторической арене; повышается активность человека, меняются его цели, ценности, ориентации в его ментальности, у людей возникают новые потребности и новые возможности. В этом случае исследователи должны увеличить свой творческий потенциал и максимально использовать его.

У людей усиливается критическое мышление, повышается уровень социальной ответственности, с другой стороны, снижается социальная ценность многих понятий, связанных с социально-экономическим, духовно-нравственным и идеологическим развитием.

Неопределенность в состоянии общественного развития оказывает влияние на психическое самочувствие людей, способствует формированию массового стресса, расшатывает физическое и психическое здоровье. В таких условиях социальная агрессия усиливается, с другой стороны, наблюдается социальная пассивность, и в результате растет количество различных социально-психических заболеваний.

Здесь особо следует выделить группу детей и подростков, молодежь, поскольку они в условиях конфликта попадают в более тяжелую, чем взрослые, ситуацию. Усиливаются противоречия, свойственные этому возрасту, идет отставание в личностном созревании и росте, возникают девиации в поведении, ущербность в формировании потребностей и ценностных нормативов. Растет чувство одиночества и пессимизма в отношении будущего.

Молодые люди живут с чувством неуверенности и одиночества в мире взрослых. Чтобы оценить ситуацию, необходимо в первую очередь провести социально-психологические исследования проблем самосознания, мышления, памяти, мотивации и потребностей у этих социальных групп.

В современном мире конфликтов и кризисов трудно измерить степень отрицательного влияния конфликта на жизнь страны. Этот эффект многогранен. Экономические и культурные связи, которые складывались на протяжении многих веков, разрушаются, наносится моральный ущерб, политические институты и структуры деформируются и т.д.

Это означает, что конфликт (в некоторых случаях конфликты превращаются в открытые столкновения, войны) является тяжелым бременем для каждой страны, и прекратить страдания можно лишь совместными усилиями, при содействии международных посредников. В данном случае большое значение имеет человеческий фактор, связанный с участниками конфликта и внешней средой, в которой он происходит. В понятие человеческого фактора входит совокупность всех лиц, которые могут в той или иной степени оказать влияние на ход конфликта, подвергаются влиянию конфликта, ощущают на себе его последствия.

В научной практике человеческий фактор обычно связывают с общественными отношениями, в основном в пределах одного государства, где совокупность граждан составляет потенциал его развития как показатель мощи государства. В международной практике политических отношений этот фактор является одним из наиболее разрабатываемых понятий, в том числе на уровне методологии и концептуального подхода. К примеру, бихевиоризм, либерализм, реализм, другие подходы в анализе политических процессов опираются как раз на качественные показатели людей, проживающих в том или обществе. Зачастую это понятие также связывают с понятием социального капитала (Блок, 2015).

Отмечается, что «сравнение концепций социального капитала, сформулированных в XX в. П. Бурдье, Р. Патнэмом и Дж.С. Коулманом, обнаруживает наряду с различиями, обусловленными разными познавательными интересами исследователей, общность в том, что этот социальный ресурс происходит из доверия между участниками отношений и их нормативного закрепления. Это позволяет предложить обобщенное понятие социального капитала как такого баланса личных и общественных интересов, который возникает и растет на индивидуальном, групповом и общественном уровне в результате взаимодействия участников контактов и их коллективных действий» (Региональные и локальные конфликты, 1989).

В человеческой истории баланс общественных и личных интересов обеспечивался как силой внешних факторов, то есть объективных обстоятельств, так и путем воздействия религиозных учений, политических идеологий в форме этических взглядов, произведений искусства, проповедей, различных способов психологического воздействия. Глубинным основанием баланса общественных и личных интересов являются потребности отдельных людей, их интересы и возможности общества по их обеспечению.

Каждый народ, каждая этническая группа прошла самостоятельный путь исторического развития и в плане достижения баланса общественных и личных интересов. Как показывает историческая практика, наиболее сильными ресурсами по воздействию на людей всегда обладала религия. Затем стали расширяться возможности в этой сфере у политики. На сегодняшний день возможности формирования интересов и потребностей людей и их разумного сочетания с общественными интересами также обеспечиваются со стороны информационно-

коммуникационных технологий, в частности, со стороны социальных сетей, получающих технологическое обоснование через ИКТ.

Благодаря сформировавшемуся укладу жизни, ряду обычаев и традиций людей появляется этническая ментальность, которая содержит в себе веками налаженные способы общения с окружающей средой, в том числе с обществом. Следует также отметить влияние региональных особенностей исторического развития. Это взаимоотношения с соседними этническими группами, государствами, межгосударственными структурами. Растущая интеграция между странами, регионами и общественными группами способствует наращиванию возможностей социального капитала (Popkova, 2018).

В качестве примера можно привести характер взаимоотношений между народами на территории Южного Кавказа в период вхождения этой территории в состав царской России, а также в Советский Союз. Взаимоотношения между этническими группами указанной территории развивались на широкой основе экономического и социально-культурного взаимодействия. Всё это способствовало развитию социального капитала, как на личностном, так и общественном уровнях.

Вместе с тем был ряд препятствий этому процессу, что заключалось в сепаратистских устремлениях армянского населения Нагорного Карабаха, а также Республики Армения. Начавшийся конфликт положил конец формированию добрососедских и взаимовыгодных отношений между народами и странами. Продолжающийся конфликт, который носит затяжной характер, не способствует миру и процветанию региона, его углубление откладывает на долгие сроки возможность взаимного общения и развития.

Известно, что в любом конфликте общение продолжается на уровне народной дипломатии, что свидетельствует о том, что народы готовы к налаживанию нормальных добрососедских отношений. В этом плане понятие человеческого фактора в конфликте, который носит международный характер, достаточно сложное. Здесь следует учесть представителей сторон конфликта как народы, веками проживавшие рядом, имеющие совместные экономические, социальные и политические взаимоотношения (Mariasosaria Taddeo, 2012). Здесь также следует учесть этнические особенности каждого народа, связанные с национальным темпераментом и характером.

Неслучайно, что в самосознании людей имеются четкие представления о соседнем народе на бытийном уровне: это знания о языке, фольклоре, обычаях и традициях, системе верований, о быте и семье, о политической элите, о его видных представителях науки и искусства. Всё это вместе взятое накладывает свой отпечаток на взаимоотношения сторон в период конфликта. Если проследить этапы указанного конфликта, то будет видно, что характер отношения каждой из сторон менялся от периода к периоду. Если в начале конфликта в ход шли увещевания, напоминание о совместной деятельности в составе общего государства, об общей исторической судьбе, то в последующем, по мере ужесточения конфликта, роста числа жертв, в условиях огромных материальных потерь оценка конфликта шла в направлении поиска негативных качеств конфликтной стороны и ее представителей.

Следует также отметить роль лидеров во взаимоотношениях сторон конфликта. Общеизвестно, что избрание президентом страны Г. Алиева повлияло на ход переговорных процессов в данном конфликте. Достижение перемирия дало возможность наладить социально-экономическое и политическое развития в условиях распада СССР, большого переходного периода, когда упал уровень жизни людей, отягощенный условиями войны с Арменией, развалилась экономика, а в стране стали расти дезинтегративные процессы.

В ходе боевых действий, при размещении на территории страны огромного числа беженцев и вынужденных переселенцев, в народе также выдвинулось значительное число лиц, обладавших несомненными талантами и возможностями организовать работу и на фронте, и в тылу. Это дало возможность формировать новый кадровый корпус в условиях развития независимой республики. На протяжении всего конфликта выросло несколько поколений людей, у которых сформировалось новое мировоззрение и отношение к реальным событиям, как недавним, так и прошлым.

Несомненно, что в переходный период развития в каждой стране, в особенности, если это связано с конфликтом, необходима целенаправленная работа в деле формирования

общественного самосознания для оценки ситуации и активного проявления собственных возможностей и способностей на социальном уровне. Для этого необходимо работать с молодым поколением в школе, вузах, в армии, целенаправленно формировать общественные стереотипы, связанные с этническим самосознанием, которые должны быть также соотнесены с общечеловеческими ценностями. Лишь баланс между этническими и общечеловеческими ценностями даст возможность достичь мира в регионе.

Дать характеристику человеческого фактора наиболее объективно можно лишь с учетом национально-этнической ментальности людей. В частности, национально-духовные ценности каждой нации являются показателем ее исторического существования, проявлениями материальных и культурных образцов, ее литературно-художественного, национально-этнического наследия (Martin C. Libicki, 1995).

В образе жизни разных народов, их коллективном бессознательном, сформировавшихся национальных и нравственных ценностях, специфических элементах общества, к которому они принадлежит, отражаются также и социально-психологические проблемы. Изучение национально-нравственных ценностей имеет исключительное значение с точки зрения формирования национального самосознания и сохранения традиций, играющих важную роль в жизни людей и сохранения национального менталитета, что отражается и на ходе конфликта.

Основными целями национальной стратегии развития Азербайджанской Республики являются развитие человеческого фактора в обществе, создание благоприятных условий для получения гражданами качественного образования, медицинской помощи и социального обеспечения, создание надлежащих условий для обеспечения прав граждан и социальных учреждений на получение, распространение и использование информации, сохранение и широкое распространение литературного и культурного наследия и т.д. (Мехтиев, 2008, с. 199).

Выводы. В целом изучение национальных и духовных ценностей азербайджанского народа служит основой для определения его богатого духовного наследия, сравнительного анализа социальных проблем, отраженных в нем, формирования и развития личности в национально-культурной интеграции. Все это создает условия для получения и применения в практике решения конфликта широкого спектра информации об общественном и социальном положении, потребностях и интересах, убеждениях и традициях, способностях и характере, особенностях самосознания и т.д.

Литература:

- Бабаев Г.Х. Азербайджанство как образец научно-религиозного просветительства, нравственного самопознания. Баку : Борчалы, 2004.
- Блок М., Головин Н.А. Социальный капитал: к обобщению понятия. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Серия 12. Социология. 2015. Выпуск 4. С. 99–112.
- Козер Л. Функции социального конфликта. Москва : Прогресс, 2000. 200 с.
- Международные конфликты в странах зарубежного Востока. Москва : Наука. 1991. 276 с.
- Мехтиев Р. На пути к демократии: разговор о наследии. Баку : «Восток-Запад», 2008. 792 с.
- Региональные и локальные конфликты: история и современность / Ин-т науч. информации по общественным наукам, 1989. World politics, 235 p.
- Christian Fjäder. The nation-state, national security and resilience in the age of globalization. *International Policies, Practices and Discourses*. 2014. Volume 2, Issue 2. P. 114–129.
- Mariarosaria Taddeo. Information Warfare: A Philosophical Perspective. *Philosophy and Technology*. 2012. № 25(1). P. 105–120.
- Martin C. Libicki, Senior Fellow. What is information warfare? *Strategic Forum*. № 28, May 1995. URL: http://www.dodccrp.org/files/Libicki_What_Is.pdf.
- Matthew Sussex, Michael Clarke & Rory Medcalf. National security: between theory and practice. *Australian Journal of International Affairs*. 2017. Volume 71. Issue 5. P. 474–478.
- Popkova E.G., Ostrovskaya V.N. Perspectives on the Use of New Information and Communication Technology (ICT) in the Modern Economy. *The scientific and practical conference*. Pyatigorsk, 2018. 1178 с.

References

- Babaev G.H. Azerbajdzhanstvo kak obrazec nauchno-religioznogo prosvetitel'stva, нравstvennogo samopoznaniya. Baku: Borchaly, 2004

- Blok M., Golovin N.A. Social'nyj kapital: k obobshcheniyu ponyatiya. Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. seriya 12. Sociologiya, vypusk 4, 2015, s. 99–112.
- Kozer L. Funkcii social'nogo konflikta. M.: Progress, 2000. 200 s.
- Mezhdunarodnye konflikty v stranah zarubezhnogo Vostoka. M.: Nauka. 390 s.
- Mekhtiev R. Na puti k demokratii: razgovor o nasledii. Baku: «Vostok-Zapad», 2008. 792 s.
- Regional'nye i lokal'nye konflikty: istoriya i sovremennost' / In-t nauch. informacii po obshchestvennym naukam, 1989. World politics. 235 p.
- Christian Fjäder (2014). The nation-state, national security and resilience in the age of globalization. International Policies, Practices and Discourses, Volume 2, Issue 2, P. 114–129.
- Mariarosaria Taddeo (2012). Information Warfare: A Philosophical Perspective. Philosophy and Technology 25(1). 105–120.
- Martin C. Libicki, Senior Fellow. What is information warfare? Strategic Forum Number 28, May 1995. URL: http://www.dodccrp.org/files/Libicki_What_Is.pdf.
- Matthew Sussex, Michael Clarke & Rory Medcalf (2017). National security: between theory and practice. Australian Journal of International Affairs, Volume 71, Issue 5, P. 474–478.
- Popkova E.G., Ostrovskaya V.N. Perspectives on the Use of New Information and Communication Technology (ICT) in the Modern Economy. The scientific and practical conference. Pyatigorsk, 2018. 1178 s.

Аннотация

Ахмедова Ш.Ф. Человеческий фактор в политических конфликтах как источник информации. – Статья.

В данной статье рассматриваются вопросы влияния человеческого фактора на протекание межнациональных конфликтов. Известно, что история пишется людьми. Общество, в отличие от природы, обладает своими собственными законами, которые носят временный характер и со временем видоизменяются. В переходные моменты истории на первый план выдвигаются люди, лучше других понимающие содержание момента, требования и потребности народных масс, задачи, стоящие перед обществом, ждущие своего решения. История знает много талантливых организаторов, которые создавали империи, двигали огромными народными массами, творили реальную жизнь. Конфликт является негативным событием в жизни общества, наносящим непоправимый ущерб общественным взаимоотношениям, в том числе на уровне личности. Разрушаются семьи, хозяйственные связи, добрососедские отношения, которые налаживались веками. Конфликты, происходящее в современных условиях, отягощены возможностями технических средств ведения военных действий, а также мощной информационной войны, проводимой на основе новейших политических технологий. В таких условиях необходимы лидеры, которые могут ясно определить цели и задачи действий по разрешению конфликта, повести за собой человеческие массы, сформировать национальное самосознание, активную жизненную позицию, в которой сочетается возможность удовлетворить собственные ментальные потребности и общечеловеческие нормы совместной жизнедеятельности. Анализ показывает, что на разных этапах Нагорно-Карабахского конфликта отношение людей к самому конфликту и его сторонам различается. Если в первое время преобладало стремление разрядить ситуацию в позитивном русле, то в последующем, из-за драматического развития военных событий, когда сотни тысяч людей хлынули в республику из захваченных армянскими формированиями территорий, отношение к противоположной стороне стало диаметрально меняться. Подчеркивается особая роль политической элиты каждой из сторон с точки зрения человеческого фактора.

Ключевые слова: современные вооруженные конфликты, человеческий фактор, Южный Кавказ, национальная идентичность.

Анотація

Ахмедова Ш. Ф. Людський фактор у політичних конфліктах як джерело інформації. – Стаття.

У цій статті розглядаються питання впливу людського фактора на перебіг міжнародних конфліктів. Відомо, що історія пишеться людьми. Суспільство, на відміну від природи, має власні закони, які мають тимчасовий характер і з часом видозмінюються. У перехідні моменти історії на перший план висуваються люди, які краще за інших розуміють зміст моменту, вимоги і потреби народних мас, завдання, що стоять перед суспільством, що чекають вирішення. Історія знає багато талановитих організаторів, які створювали імперії, рухали величезними народними масами, творили реальне життя. Конфлікт є негативною подією в житті суспільства, що завдає непоправної шкоди суспільним взаєминам, у тому числі на рівні особистості. Руїнуються сім'ї, господарські зв'язки, добросусідські відносини, які налагоджувалися століттями. Конфлікти, що відбувається в сучасних умовах, обтяжені можливостями технічних засобів ведення військових дій, а також потужної інформаційної війни,

проведеної на основі новітніх політичних технологій. У таких умовах необхідні лідери, які можуть ясно визначити цілі і завдання дій із вирішення конфлікту, повести за собою людські маси, сформувати національну самосвідомість, активну життєву позицію, в якій поєднуються змога задовольнити власні ментальні потреби і загальнолюдські норми спільної життєдіяльності. Аналіз показує, що на різних етапах Нагірно-Карабахського конфлікту ставлення людей до самого конфлікту і його сторін різняться. Якщо в перший час переважало прагнення розрядити ситуацію в позитивному руслі, то надалі через драматичний розвиток військових подій, коли сотні тисяч людей ринули в республіку із захоплених вірменськими формуваннями територій, ставлення до протилежної сторони стало діаметрально змінюватися. Підкреслюється особлива роль політичної еліти кожної зі сторін із точки зору людського фактора.

Ключові слова: сучасні збройні конфлікти, людський фактор, Південний Кавказ, національна ідентичність.

Summary

Akhmedova Sh. F. Human factor in political conflicts as a source of information. – Article.

This article discusses the impact of the human factor on the course of interethnic conflicts. It is known that history is written by people. Society, unlike nature, has its own laws, which are temporary in nature, and change over time. In the transitional moments of history people come to the forefront who better understand the content of the moment, the requirements and needs of the masses, the tasks facing society, waiting to be solved. History knows many talented organizers who created empires, moved huge masses of people, created real life. The conflict is a negative event in the life of society, causing irreparable damage to social relations, including at the individual level. Families, economic relations, and good neighborly relations that have been established for centuries are being destroyed. Conflicts occurring in modern conditions are burdened by the capabilities of technical means of warfare, as well as a powerful information war conducted on the basis of the latest political technologies. In such circumstances, leaders are needed who can clearly define the goals and objectives of actions to resolve the conflict, lead the human masses, form a national identity, an active life position, which combines the ability to satisfy one's own mental needs and universal human norms of joint life. The analysis shows that at different stages of the Nagorno-Karabakh conflict, the attitude of people towards the conflict itself and its parties is different. If at first the desire to defuse the situation in a positive way prevailed, then in the future, due to the dramatic development of military events, when hundreds of thousands of people poured into the republic from the territories occupied by Armenian forces, the attitude towards the opposite side began to change diametrically. The special role of the political elite of each of the parties from the point of view of the human factor is emphasized.

Key words: modern armed conflicts, human factor, South Caucasus, national identity.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.300>
УДК 321:316.483

Ю. В. Завгородня

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3500-8638>

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ФОРМИ ВПЛИВУ НА ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Особливості розвитку політичного процесу в рамках протиборств, непорозумінь і протидії містять специфічні ознаки свого розвитку, функціонування та завершення. Сутність такого завершення буде сприяти освідомленню подальшого формування політичних подій та взаємодії суб'єктів політичного протиборства.

Зводячи політичний конфлікт до мінімальної активності суб'єкти політики вдаються до механізмів, які сприятимуть зменшенню напруги між сторонами та в суспільстві загалом. Вплив на політичний конфлікт може бути різним на різних етапах, а тому варто визначити найбільш вживані в практичному використанні, а саме: запобігання, регулювання, управління, розв'язання, придушення чи завершення.

З огляду на актуалізацію питання щодо характеристики можливих варіантів впливу на політичний конфлікт, метою дослідження є розмежування в науковому вжитку понять, подібних за звучанням, але різних за внутрішнім наповненням, які характеризують процеси впливу на конфліктний процес у політиці, їх порівняльний аналіз та наукова необхідність трактування для доцільного практичного використання на різних етапах розвитку конфлікту з урахування насильницької та ненасильницької складової частини протікання протидії сторін.

Питання щодо теоретичного дослідження політичних конфліктів розробляли вітчизняні та зарубіжні автори, а саме: В. Мандрагель, Л. Герасимова, М. Панова, О. Сахань, Ю. Шайгородський, М. Дойч, І. Станкевич, К. Ващенко, В. Корнієнко, Л. Герасіна та ін.

З моменту зародження різних форм взаємодії в суспільстві між людьми конфлікти є невід'ємною частиною розвитку людства. Усі спроби впливу на конфлікт взаємодію здійснювалися лише локально окремими країнами світу на власний розсуд, а лише в середині ХХ ст. Організація Об'єднаних Націй нормативно затверджує ключову мету будь-якої суперечки, а саме ст. 33 Статуту ООН регламентовано мирне врегулювання суперечок. Стаття роз'яснює, що учасники суперечки, які своїми діями можуть негативно впливати на міжнародний мир та безпеку, зобов'язані намагатися розв'язати суперечку шляхом переговорів, огляду, медіаторства, примирення сторін, судового розгляду та іншими мирними засобами на власний розсуд (Статут ООН, 1963, ст. 33).

Звичайно, усі форми впливу на політичний конфлікт мають особливості використання залежно від різних ознак цього конфлікту, стадії та значимості для суспільства. На початковій стадії розвитку політичного конфлікту, так званій передконфліктній стадії, вплив на політичний конфлікт може відбуватись у формі запобігання. Тому запобігання конфліктів має стадійну приналежність та належить до етапу попередження політичних конфліктів та створення умов, щоб інтереси сторін, які містять кардинальні відмінності не звести до етапу безпосередньої протидії сторін.

Найчастіше запобігання використовується до конфлікту інтересів як найефективніша форма впливу на протиборство суб'єктів політики. Загалом можна виділити певні правила поведінки, які допоможуть ефективно запобігати протиборству суб'єктів політики, а саме: не доводити громадян чи групи зацікавлених осіб до критично високого рівня нестабільності, які спричиняють дезінтеграційні процеси; важливо моніторити інформацію про найбільш гострі проблеми в політичному та економічному напрямках, які стосуються основних групи населення; пам'ятати про ідеологічні орієнтири різних груп населення; моніторити інформацію про суспільно значимі політичні конфлікти, причини їх виникнення та конфліктуючі сторони.

Найважливішим фактором запобігання політичних конфліктів є володіння певними можливостями: вплив, авторитет, політична поля, фінансові ресурси, матеріальні ресурси, людські ресурси, за допомогою яких можна реально вплинути на недопущення активної фази конфлікту.

Щодо нормативного регулювання у вітчизняному законодавстві є погляди на конфлікт інтересів у рамках Закону України «Про запобігання корупції», в якому здійснено розмежування конфлікту інтересів на потенційний та реальний. А тому, відповідно, закон визначає такі форми впливу на політичний конфлікт, як запобігання та врегулювання (Закон, 2014, с. 1).

Також важливими та вживаними формами впливу на політичний конфлікт є регулювання та врегулювання. Досить часто ці поняття використовують як тотожні, або суміжні, однак якщо розглянути сам процес протікання конфліктної взаємодії, то можна визначити, що регулювання конфлікту – це уся сукупність дій сторін протиборства, спрямованих на вичерпання конфлікту, а врегулювання конфлікту – це кінцева фаза протиборства, яка приводить до позитивного завершення конфліктної взаємодії, яка сприяє подальшому співробітництву конфліктуючих сторін. Тобто регулювання – це низка процедур, які спрямовані на вирішення конфлікту, однак вони можуть і не привезти до бажаного результату. Своєю чергою врегулювання конфлікту – це ті методи, які приводять до бажаного завершення конфлікту.

Окрім того, загальноприйнятим правилом у процесі розв'язання політичного конфлікту є намагання усунути суперечності між сторонами за участю третьої сторони, яка допомагає сторонам визначити усі негативні аспекти конфлікту, які можуть мати місце в разі відсутності між сторонами консенсусу чи компромісу.

Для політичної практики таке тлумачення процесів впливу на конфліктуючі сторони є досить показовим на прикладі сучасної української історії. Конфлікт між суб'єктами влади та громадянами, який у суспільстві називається Революцією Гідності, чітко показує, що всі методи, до яких вдавалася влада, щоб завершити конфлікт, не були ефективними, а саме: придушення конфлікту, зміна виконавчої гілки влади, зміни законодавства України. Тому усі спроби вплинути на процес розвитку та завершення конфлікту не призвели до врегулювання конфлікту вибраними діями.

Однак врегулювання цього конфлікту відбулось у межах політико-правових дій, а саме шляхом позачергових виборів Президента України та позачергових виборів до Верховної Ради України. Суб'єкти, які на той момент представляли владні позиції шляхом політичної волі, яка в певних межах не відповідала нормам закону (а саме законний шлях завершення повноважень чинного президента України, який покинув територію країни), але відповідала задоволенню інтересів населення, призначили позачергові вибори Президента України. Саме ці вибори відбулися з високою явкою громадян та визнанням усіх процедур щодо такого виборчого процесу, що слугувало механізмом політико-правового врегулювання цього політичного конфлікту.

У політичній науці виділяють різні методи, за допомогою яких здійснюється мирний вплив на політичний конфлікт: уникнення, відкладання, арбітраж, переговори та ін. Основна мета будь-якого методу – це вплив на конфлікт таким чином, щоб він дійшов до завершення активної фази протиборства та перенаправив активність у межі співробітництва сторін (Станкевич, 2007, с. 70).

Окрім того, в процесі врегулювання політичного конфлікту виділяють підходи науково розтлумачені, які сприяють роз'ясненню політичних ситуацій та обґрунтовують механізм впливу на конфліктну активність сторін протиборства. До таких наукових підходів варто зарахувати морально-правовий підхід, силовий підхід, реалістичний підхід, ідеалістичний підхід, компромісний підхід, консенсусний підхід, інтегративний підхід. Вони своєю чергою поділяються на насильницькі та ненасильницькі форми впливу на політичний конфлікт (Ващенко, Корнієнко, 2010, с. 15). В усіх демократичних та правових державах політичний конфлікт вирішується, як правило, шляхом ненасильницьких методів. Однак дедалі частіше в сучасному світі політичні конфлікти переходять у фазу військового протиборства з утворенням республік та мінідержав, які не визнані на міжнародній арені.

Ще однією часто вживаною категорією впливу на політичний конфлікт є методика управління політичним конфліктом. Управління політичним конфліктом варто розглядати як

один із методів регулювання конфлікту, а тому під час теоретичної характеристики процесів впливу на політичний конфлікт варто чітко розмежовувати форми впливу та безпосередні методи в рамках окремої категорії.

Управління політичним конфліктом допомагає надати практичну підтримку політичним діям, щоб у ненасильницькій формі розв'язати політичний конфлікт. Управління в конфліктній взаємодії може містити небезпечну складову частину протиборства, оскільки політичний конфлікт не завжди можна прогнозувати, а тому є небезпека хаосу та безконтрольності в окремих видах конфлікту.

Однак управління політичним конфліктом містить низку позитивних аспектів щодо впливу на політичний конфлікт, а саме: змогу розуміти межі, в яких діють суб'єкти протиборства та можливо допустимі політичні атаки, до яких можуть вдаватись політики в межах власних інтересів. Актуальність управлінського характеру конфлікту зростає в сучасних українських реаліях, оскільки політичні діячі можуть вдаватись до використання профінансованих мітингів щодо окремих питань та рішень. Основною метою таких дій є відвернення уваги від більш значного політичного рішення або блокування політичних рішень загалом.

Така управлінська політична конфронтація уже стає сучасною практикою політичних груп із різними поглядами на прийняття політичних рішень. Однак така діяльність містить загрози для суспільства та державного апарату щодо настання затяжної кризи взаємодії між владою та громадянами. Недовіра до політичних сил, відсутність авторитету влади перед суспільством, пасивність щодо прийняття політичних рішень – ознаки кризового стану, які суспільство намагалось подолати на останніх виборах до Верховної Ради України та виборах Президента України.

Тому у влади в сучасній Україні великий відсоток кредиту довіри суспільства, який вони зобов'язані використати ефективно для подолання кризи непорозуміння між владою та суспільством.

Найбільш вживаним елементом, який позитивно впливає на процес взаємодії сторін протиборства, є розв'язання політичного конфлікту.

Під цим поняттям варто розуміти сумісну діяльність учасників конфлікту, яка спрямована на протидію та врегулювання проблеми, що спричинила зіткнення цих сторін. Як правило, розв'язання конфлікту передбачає спільну діяльність сторін, спрямовану на створення умов, які задовольнять обидві сторони, з метою повного вичерпання конфліктної активності учасників.

У сучасних умовах досить важко об'єктивно визначити ставлення сторін до можливості розв'язання політичного конфлікту, оскільки сторони публічно зобов'язані визнати себе стороною конфлікту, а в сучасних конфліктах виникають спотворені суб'єктні характеристики учасників конфліктної взаємодії. Яскравим прикладом такого гібридного суб'єктного складу є військовий конфлікт на сході України, де учасник конфлікту (військові групи Російської Федерації) визначає себе як медіатор, тобто посередник, який публічно підтримує мир на конфліктуючій стороні і одночасно надає гуманітарну військову допомогу одній зі сторін протиборства.

У такій політичній ситуації цілковите розв'язання політичного конфлікту не можливе. У такому конфлікті можливе замороження військової активності сторін, але не повне політичне та правове врегулювання.

Для розв'язання як найважливішої мети конфлікту варто оцінити ступінь вирішення проблеми, яка зіткнула різні інтереси.

На думку американського вченого М. Дойча, основною ознакою успішного розв'язання протиборства є задоволення сторін результатами його завершення (Дойч, 1948, с. 15).

Тому активність сторін конфлікту варто повністю досліджувати, враховувати усі аспекти та побажання сторін, тоді буде більше шансів для стабілізації взаємодії між учасниками, а ймовірність щодо розвитку нового конфлікту буде дуже низькою. Важливо, щоб під час вирішення конфлікту сторони повністю розкривали усі аспекти невдоволення та непорозуміння.

Однак, якщо в конфлікті перемагає сторона, яка була повністю права, – це показник позитивного аспекту конфлікту, затвердження справедливості та істини. Разом із тим нехтувати інтересами неправої сторони не варто, доцільно спробувати перенаправити мотивацію опонента, щоб надалі запобігти конфліктам між цими суб'єктами (Герасіна, 2012, с. 34).

Отже, поняття регулювання, розв'язання та врегулювання – це поняття, близькі за звучанням, але різні за сутнісним, процесуальним та суб'єктивним наповненням.

Окрім цих вагомих факторів впливу, які використовуються в активний період розвитку політичного конфлікту, варто виділити поняття, що пов'язані кінцевим етапом конфлікту, однак мають різні механізми їх досягнення – це придушення та завершення політичного конфлікту.

Придушення політичного конфлікту варто розглядати як один зі способів насильницького врегулювання конфлікту. Однак варто зазначити, що в цивілізованому світі йдеться про використання придушення лише за наявності ознак несанкціонованого протиправного зібрання людей, які своєю діяльністю шкодять державі та загалом усім громадянам, оскільки дестабілюють ситуацію в суспільстві. У разі використання методу придушення суб'єкти політики зобов'язанні здійснювати професійне керівництво такою операцією, оскільки жорстоке поводження та надмірна силова атака можуть стати агресією та збільшенням масштабів протистояння.

Загалом до методу придушення в сучасних політичних протистояннях сторони вдаються досить рідко і це, як правило, країни з перехідним політичним режимом або тоталітарні держави. Однак, якщо країна має низький рівень розвитку та обмежену політичну свідомість, то такий метод буде мати форму дисциплінарної відповідальності однієї із сторін конфлікту. Тоді діятиме принцип «хто сильніший чи впливовіший, той і правий». Придушення не передбачає врахування інтересів, поступки сторін, домовленості чи консенсус, а тому цей метод є небезпечним та непередбачуваним для подальших взаємовідносин суб'єктів конфлікту. Тут немає обмежень сторін у дозволеному.

Придушення може стати завершенням конфлікту, тобто визнанням однієї зі сторін своєї поразки, а може стати причиною створення так званої «петлі зворотного зв'язку» повернення конфліктної взаємодії на передконфліктну стадію з новими силами та новими масштабами конфлікту.

Саме власне завершення політичного конфлікту може настати через врегулювання конфлікту насильницьким/ненасильницьким шляхом або втрату одного з елементів конфлікту: об'єкта або суб'єкта. У такому разі конфлікт вже не має політичної цінності та актуальності.

Якщо конфлікт завершено за допомогою врегулювання будь-яким методом, ймовірність його повторного розвитку щодо цього об'єкта мінімальна, однак у разі завершення конфлікту ймовірність повторного розвитку конфліктної активності за їх об'єктом висока, а тому після завершення конфлікту варто стежити за діяльністю суб'єктів політики, їх пріоритетними напрямками діяльності та політичними рішеннями.

Тобто завершення політичного конфлікту – це стадія розвитку протиборства сторін щодо політичного рішення чи важелів впливу в політиці, яка передбачає повне припинення активних, публічних та латентних атак сторін протиборства. Ця стадія свідчить лише про те, що сторони конфлікту припиняють шкодити своїми діями опоненту та суспільству загалом.

Отже, враховуючи усе вищезазначене, можемо дійти висновку, що політичний конфлікт у процесі стадійного розвитку можна піддавати різним факторам впливу, які актуальні та характерні для окремих фаз у протиборстві. А тому чим якіснішим буде такий вплив, тим швидшим буде завершення конфлікту.

Усі сучасні політичні дослідження спрямовані на полегшення протікання конфлікту як для учасників, так і для пересічних громадян, оскільки політичні конфлікти впливають не лише на учасників протиборства, а й на суспільство загалом. Відшукання істини в суперечці – це найцінніша складова частина будь-якої взаємодії з метою покращення політичної системи та зміни сприйняття політичних процесів.

Конфліктна взаємодія – це норма демократичного розвитку будь-якого суспільства. Вміння дипломатично врегульовувати суперечності, визнавати поразки та публічно вибачатись – шлях до позитивних змін. Державні органи – це не апарат ідеальних людей, а представники влади, які мають слугувати прикладом для більшості громадян у виборі варіанта поведінки в непорозуміннях, труднощах та проблемах.

Література:

Закону України «Про запобігання корупції». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

Ващенко К.О., Корнієнко В.О. Політологія для вчителя. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/13vashenko_politologiya_dlya_vchitelya/194.htm.

Конфліктологія : навч. посібник / Л.М. Герасіна, М.П. Требін, В.Д. Воднік та ін. Харків : Право, 2012. 128 с. Дойч М. Хрестоматія по політології. Вирішення конфлікту (конструктивні і деструктивні процеси). URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Konflikt/05.php.

Станкевич І.П. Політичний конфлікт та технологія його запобігання. *Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка*. Серія: Філософія. Політологія. 2007. Вип. 87-88. С. 70-73.

Станкевич І.П. Шляхи та способи розв'язання політичних конфліктів. *Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка*. Серія: Філософія. Політологія. 2007. Вип. 87-88. С. 128-132.

Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

References

Zakon Ukrainy` «Pro zapobigannya korupciyi». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

Vashhenko K.O., Korniyenko V.O. Politologiya dlya vchy`telya. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/13vashenko_politologiya_dlya_vchitelya/194.htm.

Konfliktologiya : navch. posib. / L.M. Gerasina, M.P. Trebin, V.D. Vodnik ta in. X. : Pravo, 2012. 128 s.

Dojch M. Hrestomatiya po politologiyi. Vy`rishennya konfliktu (konstrukty`vni i destrukty`vni procesy`). URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Konflikt/05.php.

Stankevych I.P. Polity`chny`j konflikt ta tehnologiya jogo zapobigannya. *Visny`k Ky`yiv. nac. un-tu im. Tarasa Shevchenka*. Seriya: Filozofiya. Politologiya. 2007. Vy`p. 87-88. S. 70-73.

Stankevych I.P. Shlyahy` ta sposoby` rozv'yazannya polity`chny`h konfliktiv. *Visny`k Ky`yiv. nac. un-tu im. Tarasa Shevchenka*. Seriya: Filozofiya. Politologiya. 2007. Vy`p. 8-88. S. 128-132.

Statut Organizaciyi Ob'yednany`h Nacij i Statut Mizhnarodnogo Sudu. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

Анотація

Завгородня Ю. В. Форми впливу на політичний конфлікт: теоретичний аналіз. – Стаття.

У статті розглянуто трактування та використання наукової термінології впливу на політичний конфлікт на різних етапах його розвитку. Проведено порівняльний аналіз суміжних понять, визначено подібні та відмінні особливості в розрізі сучасної конфліктної активності в політичних процесах. У розвитку наукових досліджень формуються загальновизначені уявлення про можливі механізми впливу на розвиток та завершення політичного конфлікту, досить часто виникає підміна понять щодо подій конфлікту, який перебуває в активній фазі, а тому виникає необхідність у деталізації форм впливу на політичний конфлікт, їх теоретична та практична значимість у сучасному прояві. Здавалось, усі ці види впливу мають ключову мету, а саме обмеження ескалації конфліктної протидії та зменшення агресії сторін політичного конфлікту один до одного, однак під час формування стратегії політичного впливу їх бачення кінцевої точки конфлікту під час впливу досить часто різноспрямовані, а тому реалізувати їх та приборкати в такому разі ще важче. Подолання конфліктної активності сторін можна прирівняти до мистецтва дипломатії, коли невдачі в розв'язанні протистояння пояснюються складністю та латентністю політичних атак сторін, неможливістю вплинути та ситуацію, але досить рідко сторони визнають свої дії нетактовними. Подолання конфліктних атак є найвагомішим показником бажання сторін до примирення, однак інколи це лише затягування конфлікту на більш тривалий час. Тому усі механізми впливу досить важливі залежно від ситуації та типу політичного конфлікту. А ефективне використання механізмів впливу на політичний конфлікт мінімізує негативні наслідки та допомагає розвивати політичну систему з урахуванням сучасних суспільних потреб. Доцільність та актуальність можливого впливу на суб'єктів протистояння чи конфлікту загалом є запорукою партнерства в майбутньому. Сучасний світ розширює масштаби впливу конфліктних політичних рішень та потребує детального аналізу.

Ключові слова: політичний конфлікт, регулювання, врегулювання, придушення, завершення.

Summary

Zavgorodnya Yu. V. Forms of influence on political conflict: a theoretical analysis. – Article.

The article discusses the interpretation and use of scientific terminology of influence on political conflict at different stages of its development. A comparative analysis of adjacent solutions is carried out, similar and different features in the context of modern conflict activity in political processes are identified. In the development of scientific research, generally defined ideas about the possible mechanisms of influencing the

development and completion of political conflict are formed. practical significance in modern manifestation. It seems that all these types of influence have a key goal, namely to limit the escalation of conflict and reduce the aggression of the parties to the political conflict, but when forming a strategy of political influence, their visions of the end point of conflict are often divergent. in this case even more difficult. Overcoming the conflicting activity of the parties can be equated to the art of diplomacy, when failures in resolving the confrontation are explained by the complexity and latency of political attacks of the parties, the inability to influence the situation, but rarely do the parties recognize their actions tactless. Overcoming conflict attacks is the most important indicator of the parties' desire for reconciliation, but sometimes it is only prolonging the conflict for a longer period of time. Therefore, all mechanisms of influence are quite important depending on the situation and the type of political conflict. And the effective use of mechanisms to influence political conflict minimizes the negative consequences and helps to develop the political system taking into account modern social needs. The appropriateness and relevance of the possible impact on the parties to the conflict or the conflict in general is the key to a future partnership. The modern world is expanding the scope of the impact of conflicting policy decisions and needs detailed analysis.

Key words: political conflict, regulation, settlement, suppression, completion.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.301>
УДК 378:316.422(477)

Л. І. Кормиш

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6417-862>

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

А. І. Кормиш

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2496-1186>

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВАРІАТИВНІ МОЖЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Вступ. Реалізація євроінтеграційних стратегій України характеризується реформами, серед яких чільне місце займає освітня реформа. Це передусім стосується сфери вищої освіти, науковий потенціал якої продукує ідеї, стратегії розвитку та готує кадровий ресурс перспективних інноваційних процесів, забезпечуючи успіх реформ у всіх напрямках життєдіяльності суспільства. Звідси і потреба наукового аналізу змісту і способів реформування самої системи вищої освіти; надбань та прогалин в аспекті оцінки результатів змін у цій сфері, її адаптації до освітніх стандартів ЄС. Саме мета узагальнення наявних розробок та окреслення пріоритетів реформативних процесів і визначила проблематику цієї статті.

Варто зазначити, що трансформація системи вищої освіти сучасної України характеризується низкою тенденцій, а саме: розширенням університетської автономії, підвищенням відповідальності за якість освіти, вдосконаленням управлінських моделей, зростанням рівня відповідності потребам ринку тощо. Зокрема, у програмних документах робиться акцент на забезпеченні фінансової та управлінської автономії закладів вищої освіти (ЗВО), посиленні мотивації керівників та викладачів, орієнтації на якість та забезпечення затребуваності випускників на ринку праці (Концептуальні засади реформування, 2020). Крім того, у 2019 році відбулися суттєві зміни законодавства про вищу освіту, які в основному були спрямовані на трансформацію стандартів щодо освітніх програм та компетентностей, рівнів вищої освіти, ліцензійних умов та стандартів вищої освіти (Закон 392-ІХ). Прояв цих тенденцій диктується як загальним контекстом реформ в Україні, так і впливами глобалізаційних процесів, зокрема інтеграцією нашої держави в європейський освітній простір. Але динаміка суспільного розвитку постійно продукує нові тенденції або наповнює наявні новим змістом, що зумовлює пріоритетність наукового аналізу формування та функціонування освітньої сфери. У цій статті ми розглядаємо зміни в системі вищої освіти України та їх перспективність у ракурсі відповідності теорії та практики реформ новітнім тенденціям та трендам.

1. Методологічні підходи до реформування вищої освіти.

З огляду на те, що основні напрями реформування системи вищої освіти в Україні нині формуються під впливом євроінтеграційних тенденцій, відповідну методологію варто розглядати саме в контексті базових ідей сучасної європейської освіти. Однією з таких ідей, безумовно, є концепт автономії університетів, який в оригінальному вигляді, адаптованому Асоціацією університетів Європи, складається з чотирьох компонентів: (1) організаційна автономія, (2) фінансова автономія, (3) кадрова автономія та (4) академічна автономія (Estermann & Nokkala, 2009). У різних інтерпретаціях такий перелік може включати і додаткові елементи, але вони скоріше будуть результатом подрібнення базових компонентів. Наприклад, для визначення рейтингів академічної автономії відповідно до критеріїв Асоціації університетів Європи використовується загалом 30 окремих показників (8 показників для

організаційної автономії, 7 – для фінансової, 8 – для кадрової, 7 – для академічної) (Pruvot & Estermann, 2017, p. 70).

З категорією «автономії університетів» близько пов'язана і така категорія, як «академічна свобода», оскільки остання характеризує правові та процедурні можливості та гарантії реалізації університетської автономії. Знову ж таки в рамках досліджень рівня академічної свободи в країнах ЄС зазвичай виділяють п'ять основних її складників: (1) академічна свобода в законодавстві, (2) інституційна автономія університетів в законодавстві, (3) самоуправління університетів у законодавстві, (4) трудові гарантії працівників університетів, (5) участь у міжнародних угодах, що гарантують академічну свободу (Karrana et al., 2017).

Таким чином, питання спроможності університетів як автономних суб'єктів освітнього процесу та наявності відповідних правових гарантій академічної свободи в університетах можна розглядати і як одну з цілей реформування вищої освіти, і як основний інструмент досягнення належного рівня української вищої освіти та її інтеграції в європейський та світовий освітній простір.

Але такі міркування порушують низку питань щодо ступеня релевантності деяких інструментів реформування вищої освіти базовій візії сучасного автономного університету. Зокрема, це стосується проблематики ступеня деталізації та способів застосування стандартів вищої освіти, які розглядаються як засіб «для визначення та оцінювання якості вищої освіти та результатів освітньої діяльності закладів вищої освіти (наукових установ), результатів навчання за відповідними спеціальностями» (ч. 2 ст. 10 Закону про вищу освіту). Адже тут ми неминуче стикаємось із тим фактом, що концепції «автономії» та «стандартизації» в галузі вищої освіти є конкуруючими за своєю сутністю і вимагають встановлення належного балансу між ними.

Цей аспект набуває додаткової актуальності (особливо для регульованих професій) з огляду на широке запровадження зовнішнього незалежного оцінювання студентів при вступі на магістерські програми (ЄФВВ, ЄВІ). Адже зазначені випробування самі по собі представляють собою певні стандарти, оскільки фактично ставлять вимоги щодо формування під час навчання на бакалаврській програмі певного стандартизованого набору компетентностей. Отже, який інструмент є більш ефективним для забезпечення якості освіти та відповідним критеріям університетської автономії: стандартизація процесу здобуття вищої освіти, стандартизація вимог до результатів, чи обидва – питання для широкої дискусії.

До того ж, варто зазначити, що навіть у «західних» моделях проблематика оцінки якості вищої освіти викликає доволі значні суперечки щодо оптимальних форм та способів реалізації. Від часу свого виникнення на початку ХХ ст. вона пройшла через низку генерацій, включаючи «оцінку як вимірювання; оцінку як опис; та оцінку як судження» (Skolnik, 2010, p. 82), жодна з яких повною мірою не відповідала критеріям університетської автономії та академічної свободи. Отже, сучасна генерація оцінки якості вищої освіти має дещо інші характеристики, які роблять таке оцінювання колаборативним, а не вертикальним процесом, зокрема:

- охоплює плюралізм цінностей і починається з вимог, інтересів та проблем, висунутих усіма зацікавленими сторонами;
- використовує конструктивістську а не позитивістську парадигму;
- змінює роль оцінювача з технічного експерта або судді на медіатора та переговорника. (Skolnik, 2010, p. 82).

На наш погляд, розуміння таких характеристик сучасного процесу оцінювання якості освіти є виключно важливим для формування та впровадження всієї реформи вищої освіти в Україні. Адже досить часто перешкодою до ефективного застосування в Україні норм, правил або стандартів, що сформувався в західних країнах, є традиції вітчизняного позитивізму у праві та публічному адмініструванні.

Особливо це стосується як раз такої категорії, як Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі (ESG), оскільки такі документи є актами «м'якого права», що покликані створити певні спільні рамки, і водночас залишають дуже широку дискрецію щодо їх застосування на національному рівні. Як, наприклад, зазначається в останній редакції, ESG «не є стандартами якості чи приписами щодо втілення процесів контролю

якості – натомість вони дають орієнтири, охоплюючи ключові аспекти успішних заходів із забезпечення якості та розвитку навчальних середовищ у вищій освіті» (ESG, 2015, р. 6).

Разом із тим у принципах ESG ми бачимо пряму вказівку на сучасне розуміння згаданої вище посередницької ролі національних інституцій, які мають опікуватися оцінкою якості вищої освіти. Адже, відповідно до принципів ESG, «вищі навчальні заклади несуть основну відповідальність за якість своїх освітніх послуг та забезпечення цієї якості», а сама «система забезпечення якості враховує потреби та очікування студентів, усіх інших залучених сторін та суспільства» (ESG, 2015, р. 8). Відповідно, базовою функцією національних органів оцінювання або забезпечення якості освіти має бути як раз узгодження інтересів всіх залучених сторін та допомога ЗВО у формуванні належних систем внутрішньої оцінки.

Це знову ж таки повертає нас до розуміння, що в центрі будь-якої реформи вищої освіти має знаходитись саме ЗВО з його атрибутами університетської автономії та академічної свободи. При цьому цікавим аспектом, на наш погляд, є те, що на практиці «виміри фінансової, організаційної та академічної самостійності не є систематично пов'язані один з одним у лінійний спосіб в Європейському контексті» (Orosz, 2018, р. 646). Єдиним винятком із цієї загальної тенденції у вищій освіті різних європейських країн є помітний позитивний зв'язок між кадровою та академічною автономією, які, як правило, одночасно характеризуються або високим або низьким ступенем автономії (Orosz, 2018, р. 647).

Такі особливості дають змогу говорити про значні варіативні можливості в процесі формування політики у сфері реформування вищої освіти України.

По-перше, йдеться про можливість існування різних моделей автономії університетів, які характеризуються різними обсягами автономії окремих компонентів та різними комбінаціями компонентів із більшим або меншим ступенем автономії.

По-друге, можна розглядати можливості компенсації одних компонентів університетської автономії іншими, з огляду на забезпечення загальної спроможності ЗВО щодо виконання своєї місії. Наприклад, в українських умовах досить проблематичним може бути досягнення належного рівня фінансової автономії ЗВО, але разом із тим зростання організаційної автономії створює певний потенціал для пошуку шляхів та способів вирішення фінансових аспектів функціонування ЗВО. Таким чином, пропорційне збільшення або зменшення контролю з боку держави у певних компонентах університетської автономії може виступати ефективним інструментом державної політики у сфері вищої освіти.

Результатом такої політики має бути зростання університетського потенціалу в локальному, національному та міжнародному аспектах. Саме по собі розуміння категорії університетський потенціал асоціюється з певними внутрішніми характеристиками ЗВО, представляючи собою іманентну здатність, спроможність, внутрішній ресурс, що використовуються і можуть бути задіяні для здійснення місії закладів вищої освіти (Слюсаренко, 2015, с. 26).

Це приводить нас до важливої складової частини будь-якої політики у сфері реформи вищої освіти в Україні – її ґрунтування на розумінні університету як інституції, що має власні функції, місію та ролі. При цьому інституційний підхід має охоплювати два різних прояви цієї категорії. По-перше, університет, як інституція, організує себе внутрішньо, створює певну академічну структуру, для того, щоб він міг виконувати свої функції; по-друге, університет проектує свої організовані зусилля назовні, надаючи послуги суспільству (Cabal, 1993, р. 21).

Варто зазначити, що саме розвиток організаційної та управлінської складової частини нині вважається одним із найуспішніших напрямів реформування системи вищої освіти в європейських країнах. При цьому йдеться не про якийсь стандартизований підхід, а про існування різних моделей управління, досить часто в рамках однієї національної системи вищої освіти. Більше систем проводить експерименти з політики в галузі організаційної автономії, що дає змогу вибраним університетам отримати більшу свободу в змінах свого управління (як в Естонії), тестуванні нових моделей призначення керівників (у Норвегії) або наданні більшій кількості установ нових правових статусів (в Португалії та Швеції) (Pruvot & Estermann, 2018, р. 637).

Сучасна специфіка ЗВО проявляється у зв'язку організаційної стратегії та університетської автономії, бо успіх, за умов конкуренції, залежить від здатності створювати і запроваджувати

скоординовану інституційну стратегічну поведінку щодо навчальних програм, найму персоналу, його розвитку, відбору студентів, дослідницької політики.

2. Нові моделі публічного управління та ефективне лідерство як основа сучасної реформи вищої освіти

Однією з ключових особливостей перетворень в європейських системах вищої освіти є запровадження прийомів та принципів, притаманних концепції «нового публічного управління» (New Public Management), яка являє собою «модель реформування, яка стверджує, що якість та ефективність <...> мають бути покращені шляхом впровадження методів управління та практики, в основному з приватного сектора» (Bleiklie, 2018).

У деяких випадках йдеться про запровадження елементів більш просунутої моделі «нової публічної служби» (New Public Service), яка спрямована на вирішення таких важливих завдань:

- орієнтованість послуг на громадян;
- співвідношення ціни та якості для платників податків;
- гнучкість у наданні послуг (Bourgon, 2007).

Це не варто вважати специфікою сфери вищої освіти, а скоріше окремим випадком загальних трансформацій у сфері публічної адміністрації. У рамках таких реформ уряди намагаються підвищити ефективність сектора вищої освіти в той самий спосіб, як і в інших організаціях публічного сектора або сферах політики (Broucker & De Witt, 2015).

Реалізація таких концепцій щодо сфери вищої освіти в європейських країнах зумовила п'ять ключових змін в управлінні ЗВО, до яких належать:

- 1) системна інтеграція, що охоплює різні типи інституцій, розглядаючи їх як провайдерів вищої освіти, що сприяють різними способами спільній місії в рамках спільного правового регулювання та спільних систем фінансування, оцінки та акредитації;
- 2) процес прийняття рішень, за якого лідери інституцій стали ближче до менеджерів та працюють разом із зовнішніми стейкхолдерами;
- 3) фінансування стало менш врегульованим та більш залежним від показників якості та додаткового фінансування досліджень;
- 4) запровадження національних агенцій з оцінки якості із збереженням сильної ролі академічних інституцій у формуванні критеріїв та процедур;
- 5) організація робочого процесу, що включає міжінституційну та міжнародну колаборацію тощо (Bleiklie, 2018).

Разом із тим досвід європейських країн показує існування певної специфіки впливу ідей «нового публічного управління» на ЗВО. Зокрема, це полягає в переважній участі в керівництві осіб з академічним бекграундом, ніж професійних менеджерів, що тим не менше дало змогу університетам демонструвати значну гнучкість та адаптованість на фоні кризових явищ в інших частинах публічного сектора. Це загалом свідчить про те, «наскільки ефективним може бути університетське лідерство в контексті управління більш відкритими та розподіленими освітніми установами» (Scott, 2011).

Усвідомлення академічними спільнотами на чолі з їх лідерами базових організаційних параметрів, їх спільне формування стають передумовами забезпечення ефективного організаційного розвитку закладів вищої освіти. Ключовою для керівника за таких умов є роль архітектора освітньої інституції, а ефективність її виконання визначається рівнем володіння базовими основами теорії організаційного розвитку та здатністю її використовувати.

При цьому проблема лідерства безпосередньо пов'язана з академічною автономією, яка на інституційному рівні проявляється у «свободі здійснення всіх стратегічних та операційних виборів та рішень, що відповідають місії університету та його ролі в суспільстві» (Noorda, 2013, р. 3). При цьому така автономія охоплює не лише свободу створювати та впроваджувати певні стратегії або надавати послуги, але й передбачає повну відповідальність за ефективність та якість виконання ЗВО своїх функцій щодо освіти, досліджень та публічних послуг.

Згідно з підходом, адаптованим Асоціацією університетів Європи, організаційна автономія охоплює такі аспекти, як «здатність визначати лідерську модель, склад і структуру управління, внутрішні академічні структури та можливість створення юридичних осіб» (Pruvot &

Estermann, 2017, p. 15). При цьому досить характерним є склад показників, що використовуються для оцінки організаційної автономії ЗВО, до якого входять:

- процедура вибору керівника;
- критерії вибору керівника;
- звільнення керівника;
- строк повноважень керівника;
- включення зовнішніх членів до керівних органів університету;
- відбір зовнішніх членів керівних органів університету;
- повноваження приймати рішення щодо академічної структури;
- повноваження створювати юридичні особи (Pruvot & Estermann, 2017, p. 70).

Як ми бачимо, 6 з 8, тобто три чверті, показників стосуються саме порядку та критеріїв формування керівництва ЗВО, що вказує на виключне значення, яке надається саме забезпеченню ефективного лідерства у вирішенні питань внутрішньої організації ЗВО та її проєкції на виконання зовнішніх функцій та ролей.

Відповідаючи на питання, як навчальні заклади можуть сприяти розвитку лідерства та організаційної спроможності, дослідники наголошують, що університети завжди брали участь у цих процесах і набули значного досвіду реалізації таких програм і політик.

Результативність наслідків змін моделі управління закладами освіти підтверджує, що тенденція до ширшої автономії зумовлює відповідні зміни в організаційних структурах, процесах управління, його професіоналізації, підвищує рівень компетентності персоналу. А вдосконалення моделі управління сприяє зміцненню всієї системи вищої освіти. Зміна моделі управління полягає в переході від централізованого адміністрування через професійний менеджмент до розподіленого лідерства. Актуалізація такого лідерства як нової управлінської парадигми зумовлюється сучасними ціннісними та організаційними тенденціями і трансформаціями, орієнтованими на довіру, відповідальність, культуру лідерства. Відповідно, пропонують розпочинати з формування усвідомлених всією академічною спільнотою відповідей на низку важливих питань, серед яких – візія університету, його місія, цілі та реальна цінність у створенні культури змін, в процесах глобального лідерства та розумінні призначення життя кожної людини в умовах сучасних викликів.

Результатом таких реформ стає нова модель розподіленого лідерства, в основі якої залучення та розподіл відповідальності серед всіх членів академічної спільноти, а не тільки управлінського персоналу. Лідерство розглядається як набір функцій, які реалізуються групою, а не як набір індивідуальних якостей і виступає як робота колективу з розвитку ефективних взаємовідносин і компетентності.

Розподілене лідерство, що базується на якості діяльності всієї команди, характеризується такими критеріями:

- 1) контекст, коли лідерство в меншому ступені покладається на посадові повноваження та більше на довіру до експертизи;
- 2) культура, в якій керівництво менше покладається на контроль та більше на повагу до досвіду та експертизи;
- 3) зміна, коли лідерство визнається таким, що впливає з кількох рівнів і функціонує як поєднання вертикального (згори – вниз та знизу – нагору) та горизонтального співробітництва;
- 4) відносини – засновані на співпраці між людьми, які разом сприяють колективній ідентичності. (Bolden at al., 2015, p. 2).

Стосовно вищої освіти потенціал цієї парадигми вбачають у змозі запропонувати нову перспективу управління, що більше відповідає сучасному освітньому простору. Ця модель передбачає переосмислення потенціалу академічної спільноти з акцентом на поєднання індивідуальної активності з активністю колективу.

Як дієві механізми реалізації розподіленого лідерства пропонується використовувати поетапний процес, який включає планування, діяльність, оцінювання, рефлексію. На кожному з них застосовуються специфічні підходи і механізми залучення людей, їх заохочення, організації практики, оцінювання, стимулювання новаторства.

Висновки. Таким чином, взаємозалежність та пов'язаність результату з конкретними механізмами реформування та їх відповідністю сучасним тенденціям і трендам є складним і неоднорідним

процесом, що потребує зважених оцінок за цілим комплексом якісних критеріїв характеристики закономірностей та специфіки функціонування системи освіти та її суспільної ролі.

При цьому однією з базових вимог ефективності реформи має стати довіра та залучення широкого кола академічної спільноти до її реалізації. Адже «з багатьох моніторингових звітів та налізів поточного стану справ ми помічаємо, що у випадку країн Східного партнерства існує постійна недовіра щодо впровадження реформ за відсутності тиску, умов або додаткових зовнішніх стимулів» (Toderas & Stavaru, 2018, p. 717). Для формування такої довіри важливі саме якісні характеристики, а не формальні параметри оцінки такої категорії, як ефективність освітніх реформ. Якість навчання, задоволеність роботодавця, перспективи подальшого розвитку випускників, верифікованість інтересами суспільства визначають реальний внесок системи освіти в сучасний прогрес. Тому успішність реформування системи вищої освіти є невід'ємною складовою частиною євроінтеграційних стратегій та перспектив демократичного розвитку України, а запровадження кращого європейського досвіду прискорює цей процес, розкриваючи нові варіативні можливості.

Література:

- Про вищу освіту : Закон України № 1556-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 63. Ст. 1728.
- Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти : Закон 392-IX. *Офіційний вісник України*. 2019. № 6. Ст. 261.
- Концептуальні засади реформування публічного фінансування та управління закладами вищої освіти (2020.) Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/forum-vishoyi-osviti/konceptsiya-reformuvannya-vishoyi-osviti>.
- Слюсаренко О.М. Розвиток найвищого університетського потенціалу в умовах глобалізації. Київ : Пріоритети, 2015.
- Bleiklie I. (2018) New Public Management or Neoliberalism, Higher Education. J.C. Shin, P. Teixeira (eds.). *Encyclopedia of International Higher Education Systems and Institutions*. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9553-1_143-1
- Bolden R., Jones S., Davis H., Gentle P. (2015) Development and Sustaining Shared Leadership in Higher Education: Stimulus paper. London : LFHE.
- Bourgon, J. (2007) Responsive, Responsible and Respected Government: Towards a New Public Administration Theory. *International Review of Administrative Sciences*. Vol. 73. No. 1. Pp. 726. <https://doi.org/10.1177/0020852307075686>.
- Broucker B., De Wit K. (2015) New Public Management in Higher Education. Huisman J., de Boer H., Dill D.D., Souto-Otero M. (eds) *The Palgrave International Handbook of Higher Education Policy and Governance*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1007/978-1-137-45617-5_4.
- Cabal A.B. (1993) *The University as An Institution Today: Topics for Reflection*. Ottawa : IDRC. Paris : UNESCO.
- Estermann T., Nokkala T. *University Autonomy in Europe I. Exploratory Study*. Brussels : European University Association, 2009.
- Karrana T., Beiterb K., Appiagyei-Atuac K. (2017) Measuring academic freedom in Europe: a criterion referenced approach. *Policy Reviews in Higher Education*. Vol. 1. No. 2. Pp. 209–239. <http://dx.doi.org/10.1080/23322969.2017.1307093>.
- Noorda S. Academic Autonomy as a Lifelong Learning Process for Universities. *Leadership and Governance in Higher Education*. 2013. Vol 4. Pp. 1–16.
- Orosz K. (2018) Interconnected Dimensions of University Autonomy in Europe. In A. Curaj et al. (Eds.). *European Higher Education Area: The Impact of Past and Future Policies*. Cham: Springer. Pp. 639–649. https://doi.org/10.1007/978-3-319-77407-7_38.
- Pruvot E., Estermann T. (2017) *University Autonomy in Europe III The Scorecard 2017*. Brussels. European University Association.
- Pruvot E., Estermann T. (2018) University Governance: Autonomy, Structures and Inclusiveness. In A. Curaj et al. (Eds.). *European Higher Education Area: The Impact of Past and Future Policies*. Cham: Springer. Pp. 619–638. https://doi.org/10.1007/978-3-319-77407-7_37.
- Scott P. (2011) Leadership in Universities. *International Journal of Leadership in Public Services*. Vol. 7. No. 3. Pp. 229–234. <https://doi.org/10.1108/17479881111187051>.
- Skolnik M. (2010) Quality assurance in higher education as a political process. *Higher Education Management and Policy*. Vol. 22/1. Pp. 67–86.
- Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). (2015). Brussels, Belgium.

Toderas N., Stavaru A.-M. (2018) The Impact of the Bologna Process on the Governance of Higher Education Systems in Eastern Partnership Countries. In A. Curaj et al. (Eds.). *European Higher Education Area: The Impact of Past and Future Policies*. Cham: Springer. Pp. 707–721. https://doi.org/10.1007/978-3-319-77407-7_42.

References

- Bleiklie I. (2018) New Public Management or Neoliberalism, Higher Education. In J.C. Shin, P. Teixeira (eds.). *Encyclopedia of International Higher Education Systems and Institutions*. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9553-1_143-1.
- Bolden R., Jones S., Davis H., Gentle P. (2015) Development and Sustaining Shared Leadership in Higher Education: Stimulus paper. London: LFHE.
- Bourgon, J. (2007) Responsive, Responsible and Respected Government: Towards a New Public Administration Theory. *International Review of Administrative Sciences*. Vol. 73. No. 1. Pp. 7–26. <https://doi.org/10.1177/0020852307075686>.
- Broucker B., De Wit K. (2015) New Public Management in Higher Education. In: Huisman J., de Boer H., Dill D.D., Souto-Otero M. (eds) *The Palgrave International Handbook of Higher Education Policy and Governance*. Palgrave Macmillan, London. URL: https://doi.org/10.1007/978-1-137-45617-5_4.
- Cabal A.B. (1993) The University as An Institution Today: Topics for Reflection. Ottawa: IDRC. Paris: UNESCO.
- Estermann T., Nokkala T. (2009) University Autonomy in Europe I. Exploratory Study. Brussels. European University Association.
- Karrana T., Beiterb K., Appiagyei-Atuac K. (2017) Measuring academic freedom in Europe: a criterion referenced approach. *Policy Reviews in Higher Education*. Vol. 1. No. 2. Pp. 209–239. <http://dx.doi.org/10.1080/23322969.2017.1307093>.
- Kontseptualni zasady reformuvannia publicnoho finansuvannia ta upravlinnia zakladamy vyshchoi osvity. (2020) Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/forum-vishoyi-osviti/koncepciya-reformuvannya-vishoyi-osviti>
- Noorda S. (2013) Academic Autonomy as a Lifelong Learning Process for Universities. *Leadership and Governance in Higher Education*. Vol. 4. Pp. 1–16.
- Orosz K. (2018) Interconnected Dimensions of University Autonomy in Europe. In A. Curaj et al. (Eds.). *European Higher Education Area: The Impact of Past and Future Policies*. Cham: Springer. Pp. 639–649. https://doi.org/10.1007/978-3-319-77407-7_38.
- Pruvot E., Estermann T. (2017) University Autonomy in Europe III The Scorecard 2017. Brussels. European University Association.
- Pruvot E., Estermann T. (2018) University Governance: Autonomy, Structures and Inclusiveness. In A. Curaj et al. (Eds.). *European Higher Education Area: The Impact of Past and Future Policies*. Cham: Springer. Pp. 619–638. https://doi.org/10.1007/978-3-319-77407-7_37.
- Scott P. (2011) Leadership in Universities. *International Journal of Leadership in Public Services*. Vol. 7. No. 3. Pp. 229–234. <https://doi.org/10.1108/17479881111187051>.
- Skolnik M. (2010) Quality assurance in higher education as a political process. *Higher Education Management and Policy*. Vol. 22/1. Pp. 67–86.
- Sliusarenko O.M. (2015) Rozvytok naivyshchoho universytetskoho potentsialu v umovakh hlobalizatsii. K.: Priorytety.
- Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). Brussels, Belgium, 2015.
- Toderas N., Stavaru A.-M. (2018) The Impact of the Bologna Process on the Governance of Higher Education Systems in Eastern Partnership Countries. In A. Curaj et al. (Eds.). *European Higher Education Area: The Impact of Past and Future Policies*. Cham: Springer. Pp. 707–721. https://doi.org/10.1007/978-3-319-77407-7_42.
- Zakon 1556-VII pro vyshchu osvitu 2014 (Verkhovna Rada Ukrainy) Ofitsiyni visnyk Ukrainy. № 63. St. 1728.
- Zakon 392-IX pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo vdoskonalennia osvitnoi diialnosti u sferi vyshchoi osvity 2019 (Verkhovna Rada Ukrainy) Ofitsiyni visnyk Ukrainy. № 6. St. 261.

Анотація

Кормич Л. І., Кормич А. І. Варіативні можливості реформування вищої освіти України в європейському контексті. – Стаття.

У статті показано, що на сучасному етапі розвитку України значну роль в успіху реформ, необхідних для реалізації стратегій євроінтеграції, відіграє система вищої освіти. Функціонування цієї системи забезпечує створення теоретичних засад і формування кадрового ресурсу всієї реформаторської діяльності. Але зростання ролі вищої освіти потребує змін у самій системі. Цей процес визначається низкою тенденцій: розширенням університетської автономії, підвищенням відповідальності за якість освіти,

вдосконаленням управлінських моделей, зростанням рівня відповідності потребам ринку тощо. Прояв цих тенденцій диктується як загальним контекстом реформ в Україні, так і впливами глобалізаційних процесів, передусім інтеграцією нашої держави в європейський освітній простір. Методологічним підґрунтям спроможності закладів вищої освіти бути невід'ємною складовою частиною суспільних реформ є сучасні концепції організаційного розвитку, успішно апробовані європейськими університетами. Вони акцентують на перспективних стратегіях, ефективному управлінні, компетентності персоналу, якості результату, використанні сучасного інструментарію. Це забезпечує баланс гуманного стилю роботи, продуктивності, економії, інновацій та ефективності, впровадженні моделей, поєднують можливості індивідуальної і колективної активності. Важливе значення для вдосконалення вищої освіти має запозичення досвіду європейських країн шляхом імплементації європейських стандартів та найкращих практик у національне освітнє законодавство, участі в різних форматах науково-дослідної та навчально-освітньої взаємодії. І разом із тим цей досвід розкриває нові варіативні можливості практики реформування, враховуючи різні моделі автономії університетів, співвідношення свободи і стандартизації, критерії оцінювання якості та інші важливі параметри, що визначають ролі та місії закладів вищої освіти.

Ключові слова: система вищої освіти, сучасні тенденції розвитку освіти, тренди освіти, моделі та механізми реформування системи освіти.

Summary

Kormych L. I., Kormych A. I. Variable possibilities of reforming the Ukrainian higher education in the European context. – Article.

The article demonstrates that at the present stage of Ukraine's development, the higher education system plays a significant role in the success of the reforms, that is needed to implement European integration strategies. The functioning of this system ensures the creation of theoretical foundations and the formation of human resources for all reform activities. But the growing role of higher education requires changes in the system itself. This process is determined by a number of trends: the expansion of university autonomy, increasing responsibility for the quality of education, improving management models, increasing the level of compliance with market needs and more. The manifestation of these tendencies is stipulated by the general context of reforms in Ukraine, and by the influences of globalization processes, and primarily by the integration of our state into the European educational space. Modern concepts of organizational development, successfully tested by European universities, are the methodological basis for the capacity of higher education institutions to be an integral part of social reforms. They focus on promising strategies, effective management, staff competence, quality of results, use of modern tools. All this provides a balance of humane work style, productivity, economy, innovation and efficiency, implementation of models, combining opportunities for individual and collective activity. It is important for the improvement of higher education to adopt the experience of European countries through the implementation of European standards and best practices in the national educational legislation, participation in various formats of research and educational cooperation. At the same time, this experience opens up new variants of reform practice, taking into account different models of university autonomy, the relationship between freedom and standardization, quality assessment criteria and other important aspects that determine the role and mission of higher education institutions.

Key words: higher education system, modern tendencies of education development, education trends, models and mechanisms of education system reform.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.302>
УДК 342.51.09

Л. П. Шумна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7708-296X>

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права
Академії Державної пенітенціарної служби

І. А. Городецька

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5096-8632>

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри політології, права та філософії
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

О. С. Дудченко

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3537-2694>

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри політології, права та філософії
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОЛЕГІЙ МІНІСТЕРСТВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В 1950–1970-Х РОКАХ

Постановка проблеми. Колегіальні органи в державному управлінні мають багатовікову історію свого становлення. Необхідність дослідження особливостей формування органів державної влади на певних історичних етапах розвитку суспільства зумовлена їх реформуванням і вдосконаленням діяльності. У повоєнні роки, відроджуючи радянську систему влади, було ухвалено низку нормативно-правових актів, які вносили зміни у структуру вищих органів влади й державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичне підґрунтя для дослідження питань, пов'язаних з особливостями створення та функціонування колегій міністерств радянської України в 1950–1970-х рр., було закладено І.М. Анановим, І.Л. Давітнідзе, Ю.М. Козловим, Б.М. Лазаревим, Ц.А. Ямпольською та іншими радянськими вченими.

Правові засади функціонування органів державної влади радянської України в 1950–1970-х рр. розкриваються у працях В.Д. Гончаренка, П.П. Захарченка, В.С. Калиновського, О.В. Кузьминця, Г.В. Лаврик, Н.Р. Нижник, В.В. Стрільця, В.І. Тимцуника, І.Б. Усенка, А.С. Чайковського й інших сучасних відомих українських учених, які досліджували різні аспекти діяльності органів державної влади й управління Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР).

Мета статті – дослідження правових засад створення та функціонування колегій міністерств радянської України в 1950–1970-х рр.

Виклад основного матеріалу. У післявоєнний період відбувалося реформування системи органів державної влади Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР). Відповідно до Закону СРСР «Про перетворення Ради Народних Комісарів СРСР на Раду Міністрів СРСР і Ради Народних Комісарів союзних і автономних республік – на Ради Міністрів союзних і автономних республік» від 15 березня 1946 р., Раду Народних Комісарів (далі – РНК) СРСР було перетворено на Раду Міністрів (далі – РМ) СРСР (Ведомости, 1946). Ст. 2 зазначеного нормативно-правового акта було передбачено відповідне реформування союзних і автономних республік РНК. Відповідно до Указу Президії Верховної Ради УРСР «Про перетворення Ради Народних Комісарів УРСР на Раду Міністрів Української РСР» від 25 березня 1946 р., РНК УРСР перетворювалася на РМ УРСР, а наркомати УРСР – на міністерства УРСР (Хронологічне зібрання, 1963, с. 211). Згідно із цими нормативно-правовими актами, міністерства визнавалися центральними галузевими органами державного управління. Внутрішня структура

міністерств не зазнала істотних змін: очолювали міністерства міністри, які одноособово видавали накази й інструкції. Так, як і за народних комісаріатів, для обговорення найважливіших питань при міністерствах продовжували свою роботу колегії. Зокрема, на першому засіданні колегії Міністерства легкої промисловості СРСР 27 березня 1946 р. під головуванням міністра легкої промисловості СРСР С.Г. Лукіна розглядали питання забезпечення підприємств легкої промисловості фурнітурою та підсумки розподілу спеціалістів, які закінчили інститути й технікуми в 1945 р., обговорювався розподіл спеціалістів, які закінчували виші в 1946 р. (ЦДАВО, ф. Р-572, оп. 2, спр. 63, арк. 73). В УРСР колегії також продовжували працювати. Наприклад, останнє засідання Наркомату легкої промисловості УРСР відбулося 13 березня 1946 р., а перше засідання Міністерства – 27 березня 1946 р., тобто, як ми бачимо, колегія працювала майже без перерви (ЦДАВО, ф. Р-572, оп. 2, спр. 70, Т. 1, арк. 115).

Варто зазначити, що положення про окремі міністерства, ухвалені після Закону СРСР «Про перетворення Ради Народних Комісарів СРСР на Раду Міністрів СРСР і Ради Народних Комісарів союзних і автономних республік – на Ради Міністрів союзних і автономних республік» 1946 р., із питань діяльності колегій загалом продублювали відповідний пункт положень про окремі народні комісаріати. Наприклад, відповідно до ст. 11 постанови РМ УРСР від 9 квітня 1948 р. № 530 «Про затвердження Положення про Міністерство соціального забезпечення УРСР і місцеві органи соціального забезпечення», у Міністерстві під головуванням міністра утворювалася колегія, яка обговорювала питання практичного керівництва, перевірки виконання, добору кадрів, звіти працівників Міністерства соціального забезпечення та його місцевих органів (Постанова, 1948).

У 1950-х рр. Комуністична партія Радянського Союзу (далі – КПРС) взяла курс на демократизацію державного управління. У цей час з'являються документи, які відображали прямий зв'язок партійних органів з органами виконавчої влади та водночас із колегіями органів виконавчої влади. Пленум Центрального комітету (далі – ЦК) КПРС у липні 1955 р. вказав на необхідність міністрам і керівникам відомств виправити недоліки в роботі колегій, забезпечити поєднання колегіального обговорення питань управління з посиленням особистої відповідальності міністрів і членів колегії за правильне та неухильне виконання покладених на них обов'язків (Постановление, 1955, с. 20). XX з'їзд КПРС 1956 р. підкреслив велике значення колегіальності в обговоренні та вирішенні основних питань управління. Ухвалена XXII з'їздом КПРС утопічна Програма Комуністичної партії СРСР підкреслила необхідність закріплення колегіальних засад у роботі всіх галузей апарату управління за збереження персональної відповідальності кожного керівника за доручену справу (Программа, 1961, с. 105). На наступних з'їздах партії та пленумах ЦК КПРС діяльність колегій неодноразово обговорювалася. Отже, керуючись зазначеними вказівками, значно зросла роль колегій та розширилося коло питань, які прагнули обговорювати на їх засіданнях (Калиновський, Дудченко, 2011, с. 72).

Діяльність колегій органів виконавчої влади УРСР неодноразово аналізувалася Радою Міністрів УРСР, що свідчило про підвищення ролі колегій і знайшло свій прояв у низці постанов. Як зазначає І.Л. Давитнідзе, у постановах Ради Міністрів СРСР і союзних республік, присвячених діяльності міністерств, колегії розглядалися як органи практичного керівництва (Давитнідзе, 1972, с. 58). Зокрема, відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР «Про стан бюджетної дисципліни в міністерствах і центральних установах УРСР» від 30 вересня 1946 р. № 1712¹, РМ було зобов'язано міністрів і керівників центральних установ УРСР встановити порядок, за якого результати кожної ревізії підлеглих установ, підприємств і організацій обов'язково обговорювалися на засіданнях колегій, президій, комітетів (Хронологічне зібрання, 1963, с. 262). Постанова Ради Міністрів СРСР від 19 лютого 1960 р. № 202 з метою подальшого поліпшення роботи з кадрами й додержання колегіального принципу під час розгляду питань їх відбору і призначення встановила, що працівники номенклатури міністерств, відомств могли призначатися і звільнятися міністрами та керівниками відомств, зазвичай із розглядом відповідних представлень на засіданні колегії (комітету) (Собрание, 1960). Відповідно до постанови РМ УРСР «Про посилення ролі і відповідальності колегій (комітетів) міністерств і відомств у справі добору і розстановки кадрів» від 7 березня 1960 р. № 297, міністри й керівники відомств УРСР повинні були забезпечувати неухильне додержання порядку призначення

і звільнення працівників номенклатури міністерств, відомств, визначеного постановою РМ СРСР від 19 лютого 1960 р., тобто з обговоренням відповідних кандидатур на засіданні колегії (Хронологічне зібрання, 1964, с. 58).

Система органів державного управління з повоєнного часу й до ліквідації СРСР як геополітичної реальії не зазнавала істотних змін, за винятком спроби М.С. Хрущова утворити ради народного господарства. Відповідно до Закону СРСР «Про подальше вдосконалення організації управління промисловістю і будівництвом» від 10 травня 1957 р., був здійснений перехід до територіальної системи управління промисловістю через ради народних господарств економічних адміністративних районів, які створювалися як багатогалузеві колегіальні органи (Закон, 1957). Виходячи із цього, більшість міністерств ліквідовано. Так, у 1957 р. було ліквідовано 10 загальносоюзних, 15 союзно-республіканських міністерств СРСР (Гимцуник, 2003, с. 206), 11 промислових і будівельних міністерств УРСР (Корієнко та ін., 2007, с. 159). Водночас продовжували діяльність міністерства середнього машинобудування, хімічної промисловості, електростанцій та інші, за якими залишилися функції планування відповідних галузей промисловості. Як стверджує український учений В.І. Гимцуник, на грудень 1957 р. у СРСР майже не залишилося промислових міністерств (Гимцуник, 2003, с. 206–207). Проте така система управління промисловістю послаблювала контроль за економікою республіки, тому постановою ЦК КПРС і РМ СРСР «Про поліпшення управління промисловістю» від 30 вересня 1965 р. раднаргоспи були ліквідовані, а управління промисловістю здійснювали відновлені союзно-республіканські та загальносоюзні міністерства. Відповідно до Закону УРСР «Про зміну органів управління промисловістю і перетворення деяких інших органів державного управління Української РСР» від 23 жовтня 1965 р., було створено дев'ять союзно-республіканських промислових міністерств і республіканське міністерство місцевої промисловості.

У середині 1950–1960-х рр. у СРСР і УРСР утворено низку нових міністерств і державних комітетів, ухвалено нові положення тих, що вже діяли. Наприклад, були утворені міністерства культури, зв'язку, будівництва, хімічної промисловості, заготовок, Міністерство комунального господарства й інші. У 1967 р. РМ СРСР затвердила Загальне положення про міністерства СРСР (Собрание постановлений, 1967). На відміну від Загального положення про народні комісаріати СРСР 1923 р., яке регламентувало лише деякі сторони діяльності народних комісаріатів, Загальне положення про міністерства СРСР 1967 р. більш детально розкривало основні питання організації та діяльності загальносоюзних і союзно-республіканських міністерств СРСР. У Загальному положенні містилися вимоги з питань організації діяльності міністерства загалом, визначалася роль міністра, колегії міністерства, науково-технічної (наукової) ради, структурних підрозділів міністерства. Аналогічні положення ухвалені й у союзних республіках.

Утворювалися колегії в усіх міністерствах СРСР і союзних республік, лише за винятком більшості міністерств автономних республік, у яких утворення колегій не передбачалося. Чисельний і персональний склад колегії кожного міністерства затверджувався РМ УРСР за поданням міністра відповідного міністерства. Склад колегій союзних і союзно-республіканських міністерств СРСР не перевищував 13–15 осіб, республіканських – 9–11, автономних республік – 7–9 осіб (Давитнидзе, 1957, с. 25). Наприклад, до складу колегії Міністерства автомобільного транспорту та шосейних шляхів УРСР у 1954 р. входили: міністр (голова колегії), заступники міністра та керівні працівники міністерства (Хронологічне зібрання, 1963, с. 408). Кожний член колегії зазвичай обіймав визначену посаду в міністерстві, відповідно до якої визначалася й матеріальна забезпеченість працівника. У 1959 р. було визнано недоцільним робити членам колегії які-небудь надбавки до заробітної плати, яку вони отримували відповідно до основної займаної посади (Ананов, 1960, с. 178).

Основною організаційно-правовою формою діяльності колегій були її засідання, на яких розглядалися найважливіші питання, що належали до відання міністерства. Проводилися засідання приблизно 2–3 рази на місяць, але існували міністерства, у яких засідання колегії проводилися щотижня. Засідання вважалося правомочним, якщо на ньому були присутніми більше половини членів колегії. У післявоєнний період положення про окремі міністерства СРСР і союзних республік значно розширювали перелік питань, що належали до компетенції колегії, а самі питання формувалися з урахуванням специфіки діяльності того чи іншого

міністерства. Наприклад, у 1961 р. у Положенні про Міністерство комунального господарства УРСР було визначено, що колегія міністерства розглядала найважливіші питання розвитку житлово-комунального господарства, упровадження передової техніки й передового досвіду, питання практичного керівництва підпорядкованими міністерству підприємствами й організаціями, добору кадрів, проєкти найважливіших наказів та інструкцій міністерства, заслуховувала звіти головних управлінь, управлінь і відділів міністерства та підвідомчих йому підприємств, установ і організацій, обговорювала доповіді новаторів виробництва про передові методи роботи тощо (Хронологічне зібрання, 1964, с. 244–247).

Положення про окремі міністерства УРСР післявоєнного періоду, регламентуючи діяльність колегій міністерств, містили лише вказівку про періодичність проведення засідань колегії. У них, зокрема, зазначалося, що засідання колегії проводяться «регулярно». Це формулювання дає можливість стверджувати, що періодичність проведення засідань колегії міністерства визначав міністр. Колегії міністерств будували свою роботу за планом, який обговорювався та затверджувався на засіданні колегії та містив найбільш актуальні й важливі питання діяльності міністерств. Плани роботи колегій зазвичай складалися на квартал. Проєкт плану складала канцелярія міністерства, потім він розсилався керівникам головних управлінь, управлінь і відділів. На основі отриманих від них зауважень канцелярія вносила у проєкт відповідні зміни та доповнення. Остаточний проєкт плану обговорювався на засіданні колегії, нею затверджувався. Керуючись ухваленим колегією планом і вказівками міністра, канцелярія міністерства складала порядок денний засідання колегії, включала в нього, крім планових, і позапланові питання. Питання на розгляд колегії могли вноситися (незалежно від ухваленого плану) як самим міністром, так і його заступниками, а також членами колегії, керівниками головних управлінь, управлінь і самостійних відділів (Калиновський, Дудченко, 2011, с. 75).

Засідання колегії проводилися зазвичай відкрито. На них мали право бути присутніми керівні працівники міністерства, керівники головних управлінь, управлінь і самостійних відділів, представники інших міністерств і відомств, зацікавлених організацій, наукових установ, профсоюзів, комсомолу, новатори, передовики виробництва й ін. Питання про участь у засіданні колегії інших працівників міністерства вирішувалося керівником канцелярії залежно від характеру обговорюваних питань та міри участі окремих осіб у їх підготовці. Головував на засіданні колегії міністр (голова колегії), а в разі його відсутності – його заступник. Тільки міністр, його заступники й інші члени колегії мали право вирішального голосу, а інші керівні працівники міністерства, які залучалися до участі в засіданні, користувалися тільки дорадчим голосом (Ананов, 1960, с. 178).

У 1970-ті рр. набуло поширення проведення спільних засідань міністерства з колегіями інших міністерств і відомств, спільних засідань колегій міністерств СРСР і союзних республік із керівними органами громадських організацій, зокрема профсоюзів, комсомолу, кооперації, творчих союзів тощо. У разі потреби проводилися виїзні засідання колегій міністерств УРСР.

Згідно з положеннями про відповідні міністерства, голосування на засіданнях колегії не відбувалося. Зазвичай головуючий після закінчення обговорення питання виносив відповідні пропозиції, з'ясовуючи шляхом опитування, хто підтримує цю пропозицію, чи є заперечення проти неї у присутніх членів колегії. Як зазначав І.М. Ананов, відсутність правил, які регламентували порядок ухвалення колегією рішень, була суттєвим недоліком. Оскільки в засіданнях поруч із членами колегії брали участь інші керівні працівники міністерства, серед яких члени колегії ніби розчинялись. У зв'язку з відсутністю обов'язкового правила про проведення голосування щодо ухвалених колегією рішень дізнатися, за що і проти чого голосував той чи інший член колегії, неможливо. Ця обставина, безперечно, послаблювала відповідальність членів колегії (Ананов, 1960, с. 181).

Варто зазначити, що в міністерствах, окрім колегій, існували й інші колегіальні органи, які, на відміну від колегій, виконували дорадчі консультативні функції з одного чи із групи спеціальних питань, які належали до компетенції міністерства. Зокрема, це різного роду ради та комісії (комітети), наприклад, наукові, науково-технічні, технічні, техніко-економічні, методичні, художні, експертні тощо.

Протягом 1970–1980 рр. система управління в УРСР не зазнала суттєвих змін. Ухвалення VII сесією ВР УРСР Конституції УРСР 20 квітня 1978 р. не внесло змін у порядок створення й функціонування колегій органів виконавчої влади (Хрестоматія, 1997, с. 637–669). Із проголошенням Україною незалежності кардинально змінилася система органів влади у країні. Отже, змінилися місце та роль колегій у системі органів виконавчої влади.

Висновки. Отже, правові засади створення й функціонування колегій міністерств радянської України в 1950–1970-х рр. визначалися Конституцією СРСР 1936 р., Конституцією УРСР 1937 р., Законом СРСР «Про перетворення Ради Народних Комісарів СРСР на Раду Міністрів СРСР і Ради Народних Комісарів союзних і автономних республік – на Ради Міністрів союзних і автономних республік» від 15 березня 1946 р., Загальним положенням про міністерства СРСР 1967 р. та Указом Президії ВР УРСР «Про перетворення Ради Народних Комісарів УРСР на Раду Міністрів Української РСР» від 25 березня 1946 р.

Література:

- Ананов І.Н. Міністерства в ССРСР. Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1960. 287 с.
- Ведомости Верховного Совета СССР. 1946. № 10.
- Давитнидзе І.Л. Коллегиальность и единоначалие в советском государственном управлении. Москва : Знание, 1974. 64 с.
- Давитнидзе І.Л. Коллегии министерств (правовое положение и организация работы). Москва : Юридическая литература, 1972. 152 с.
- Калиновський В.С., Дудченко О.С. Правові та організаційні засади діяльності колегій органів виконавчої влади України : монографія. Київ ; Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2011. 216 с.
- Корієнко П.С., Терещенко В.Д., Бармак М.В. Новітня історія України (1939–2007 рр.). Ч. IV. Тернопіль : Астон, 2007. 400 с.
- Постанова Ради Міністрів УРСР від 9 квітня 1948 р. № 530.
- Постановление июльского Пленума ЦК КПСС 1955 г. Москва : Госполитиздат, 1955. 20 с.
- Про подальше вдосконалення організації управління промисловістю і будівництвом : Закон СРСР від 10 травня 1957 р. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1957. № 11. Ст. 275.
- Программа Коммунистической партии Советского Союза. Москва : Госполитиздат, 1961. С. 105.
- Собрание постановлений правительства СССР. 1960. № 6. Ст. 37.
- Собрание постановлений правительства СССР. 1967. № 17. Ст. 116.
- Тимцуник В.І. Реформування системи влади та державного управління в УРСР (1953–1964 рр.) : монографія. Київ : Видавництво НАДУ, 2003. 400 с.
- Хрестоматія з історії держави і права України : навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти : у 2-х т. / за ред. В.Д. Гончаренка. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 1997. Т. 2 : Лютий 1917 р. – 1996 р. / уклад. : В.Д. Гончаренко, А.І. Рогожин, О.Д. Святоцький. 800 с.
- Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. Т. 2 (1942–1951). Київ : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. 846 с.
- Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. Т. 6 (1960 р.). Київ : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1964. 408 с.
- Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. Т. 3 (1952–1956 рр.). Київ : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. 1123 с.
- Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. Т. 7 (1961 р.). Київ : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1964. 366 с.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. Р-572. Оп. 2. Спр. 63. 75 арк.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. Р-572. Оп. 2. Спр. 70. Т. 1. 277 арк.

References

- Ananov Y.N. (1960), *“Mynysterstva v USSR”* [Ministry of the USSR]. Hosudarstvennoe yzdatelstvo yurydycheskoj lyteraturi, Moskva, 287 s. [in Russian]
- Vedomosty Verkhovnoho Soveta SSSR, (1946), № 10. [Gazette of the Supreme Soviet of the USSR]. [in Russian]
- Davytnydzhe Y.L., (1974), *“Kolleghyalnost y edynonachalye v sovetskom hosudarstvennom upravlenyy”* [Collegiality and unity in Soviet public administration]. *“Znanye”*, Moskva, 64 s. [in Russian]

- Davytnydzhe Y.L., (1972), *Kollehiy mynysterstv (pravovoe polozhenye y orhanyzatsiya raboty)*. [Board of Ministries (legal status and organization of work)] "Iurydycheskaia literature", Moskva. 152 s. [in Russian]
- Kalynovskyi V.S., Dudchenko O.S., (2011), "Pravovi ta orhanizatsiini zasady diialnosti kolehii orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy". [Legal and organizational principles of activity of boards of executive bodies of Ukraine] Vydavets PP Lysenko M.M., Kyiv, Nizhyn, 216 s. [in Ukrainian]
- Korriienko P.S., Tereshchenko V.D., Barmak M.V., (2007), "Novitnia istoriia Ukrainy (1939–2007 rr.)". [Modern history of Ukraine (1939–2007)] Ch. IV. Vydavnytstvo Aston, Ternopil, 400 s. [in Ukrainian]
- Postanova Rady Ministriv URSR. [Resolution of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR]. kvitnia 9, 1948, № 530. [in Ukrainian]
- Postanovlenye yiul'skoho Plenuma TsK KPSS 1955 hoda, (1955). [Resolution of the July Plenum of the Central Committee of the CPSU in 1955] Hospolytyzdat, Moskva, 20 s. [in Russian]
- Pro podalshe vdoskonalennia orhanizatsii upravlinnia promyslovistiu i budivnytstvom: Zakon SRSR, traven, 10, 1957, (1957), Vedomosty Verkhovnoho Soveta SSSR. № 11. St. 275. [On the further improvement of the management of industry and construction: the Law of the USSR of May 10, 1957. Gazette of the Supreme Soviet of the USSR]. [in Ukrainian]
- Prohramma Kommunistycheskoi partyy Sovetskoho Soiuzu, (1961). [Program of the Communist Party of the Soviet Union]. Hospolytyzdat, Moskva, S. 105. [in Russian]
- Sobranie postanovlenyi SSSR, (1960), № 6. St. 37. [Assembly of resolutions of the USSR government]. 1960. № 6. 37 p. [in Russian]
- Sobranie postanovlenyi, (1967), № 17. St. 116. [Assembly of resolutions of the USSR government]. 1967. № 17. 116 p. [in Russian]
- Tymtsunyk V.I., (2003), "Reformuvannia systemy vlady ta derzhavnoho upravlinnia v URSR (1953–1964 rr.)". [Reforming the system of power and public administration in the USSR (1953–1964): monograph]. Vydavnytstvo NADU, Kyiv, 400 s. [in Ukrainian]
- Khrestomatiiia z istorii derzhavy i prava Ukrainy, (1997), 2 t. / za red. V.D. Honcharenka. Vydavnychi Dim "In Yure", Kyiv, T. 2: Liutyi 1917 r. – 1996 r. [Reader on the history of the state and law of Ukraine: textbook. manual for students. jurid. special higher lock education: in 2 volumes / ed. V.D. Goncharenko. Kyiv: In Yure Publishing House, 1997. Vol. 2: February 1917 – 1996 / compiled by: V.D. Goncharenko, A.Y. Rogozhin, O.D. Svyatotskyi / uklad.: V.D. Honcharenko, A.Y. Rohozhyn, O.D. Sviatotskyi. 800 s. [in Ukrainian]
- Khronolohichne zibrannia zakoniv, ukaziv Prezydii Verkhovnoi Rady, postanov i rozporiadzhen uriadu Ukrainiskoi RSR. T. 2 (1942–1951), (1963). [Chronological collection of laws, decrees of the Presidium of the Verkhovna Rada, resolutions and orders of the Government of the Ukrainian SSR. Vol. 2 (1942–1951).] Derzhavne vydavnytstvo politychnoi literatury URSR. Kyiv. [in Ukrainian]
- Khronolohichne zibrannia zakoniv, ukaziv Prezydii Verkhovnoi Rady, postanov i rozporiadzhen uriadu Ukrainiskoi RSR. T. 6 (1960 r.), (1964). [Chronological collection of laws, decrees of the Presidium of the Verkhovna Rada, resolutions and orders of the Government of the Ukrainian SSR. Vol. 6 (1960).] Derzhavne vydavnytstvo politychnoi literatury URSR, Kyv, 408 s. [in Ukrainian]
- Khronolohichne zibrannia zakoniv, ukaziv Prezydii Verkhovnoi Rady, postanov i rozporiadzhen uriadu Ukrainiskoi RSR. T. 3 (1952–1956 rr.), (1963). [Chronological collection of laws, decrees of the Presidium of the Verkhovna Rada, resolutions and orders of the Government of the Ukrainian SSR. Vol. 3 (1952–1956)]. Derzhavne vydavnytstvo politychnoi literatury URSR, Kyiv, 1123 s. [in Ukrainian]
- Khronolohichne zibrannia zakoniv, ukaziv Prezydii Verkhovnoi Rady, postanov i rozporiadzhen uriadu Ukrainiskoi RSR. T. 7 (1961 r.), (1964). [Chronological collection of laws, decrees of the Presidium of the Verkhovna Rada, resolutions and orders of the Government of the Ukrainian SSR. T. 7 (1961).] Derzhavne vydavnytstvo politychnoi literatury URSR, Kyiv, 366 s. [in Ukrainian]
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine]. R-572. Op. 2. Spr. 63. 75 ark. [in Ukrainian]
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine]. F. R-572. Op. 2. Spr. 70. T. 1. 277 ark. [in Ukrainian]

Анотація

Шумна Л. П., Городецька І. А., Дудченко О. С. Правові засади функціонування колегій міністерств радянської України в 1950–1970 х роках. – Стаття.

У статті розглянуто правові засади створення та функціонування колегій міністерств радянської України в 1950–1970-х роках. На основі аналізу нормативно-правових актів, архівних матеріалів та наукових праць, присвячених досліджуваному питанню, охарактеризовано особливості створення та функціонування колегій союзних та республіканських міністерств у зазначений період. Проаналізовано зміни, що відбулися в радянській системі органів державної влади й управління після ухвалення Закону Союзу Радянських Соціалістичних Республік «Про перетворення Ради Народних Комісарів

Союзу Радянських Соціалістичних Республік на Раду Міністрів Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Ради Народних Комісарів союзних і автономних республік – на Ради Міністрів союзних і автономних республік» від 15 березня 1946 року. Досліджено особливості реформування системи органів державної влади та управління Української Радянської Соціалістичної Республіки відповідно до Указу Президії Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про перетворення Ради Народних Комісарів Української Радянської Соціалістичної Республіки на Раду Міністрів Української Радянської Соціалістичної Республіки» від 25 березня 1946 року. Проаналізовано зміни, що відбулися у правовому статусі міністерств у зв'язку з переходом до територіальної системи управління промисловістю через ради народних господарств економічних адміністративних районів, які створювалися як багатогалузеві колегіальні органи відповідно до Закону Союзу Радянських Соціалістичних Республік «Про подальше вдосконалення організації управління промисловістю і будівництвом» від 10 травня 1957 року. Проаналізовано особливості формування кількісного та персонального складу колегій міністерств Української Радянської Соціалістичної Республіки в 1950–1970-х роках. Досліджено трансформацію організаційної структури та проаналізовано повноваження колегій міністерств Української Радянської Соціалістичної Республіки в 1950–1970-х роках. Охарактеризовано організаційно-правову форму діяльності колегій міністерств Української Радянської Соціалістичної Республіки. Розкрито місце та роль колегій у діяльності міністерств Української Радянської Соціалістичної Республіки, відзначено, що, окрім колегій, у міністерствах функціонували й інші колегіальні органи, які, на відміну від колегій, виконували дорадчі консультативні функції з одного чи із групи спеціальних питань, які належали до їхньої компетенції.

Ключові слова: колегія, міністерство, міністр, нормативно-правовий акт, постанова.

Summary

Shumna L. P., Horodetska I. A., Dudchenko O. S. Legal principles of functioning of boards of ministries of soviet Ukraine in 1950–1970. – Article.

In the article is considered the legal basis for the establishment and functioning of the boards of ministries of Soviet Ukraine in the 1950s and 1970s. On the basis of the analysis of normative-legal acts, archival materials and scientific works devoted to the researched question, the peculiarities of creation and functioning of boards of union and republican ministries are characterized. The changes that took place in the Soviet system of state power and administration after the adoption of the USSR Law “On the Transformation of the Council of People’s Commissars of the USSR into the Council of Ministers of the USSR and the Council of People’s Commissars of the Union and Autonomous Republics into Councils of Ministers of the Union and Autonomous Republics” of March 15 1946. The changes in the legal status of ministries in connection with the transition to the territorial system of industrial management through the councils of national economies of economic administrative districts, which were created as multi-sectoral collegial bodies in accordance with the USSR Law “On Further Improvement of Industrial and Construction Management” of May 10 1957. The peculiarities of reforming the system of state authorities and administration of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in accordance with the Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the USSR “On the transformation of the Council of People’s Commissars of the USSR into the Council of Ministers of the Ukrainian SSR” of March 25 1946 are characterized. The peculiarities of the former and personal composition of the collegial ministry of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the 1950s and 1970s are analyzed. The transformation of the organizational structure is studied and the powers of the boards of ministries of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the 1950s and 1970s are analyzed. The organizational and legal form of activity of the boards of ministries of the USSR are characterized. The place and role of boards in the activities of the ministries of the USSR were revealed and it was noted that in addition to boards, other collegial bodies functioned in the ministries, which, unlike boards, performed advisory functions on one or a group of special issues within its competence.

Key words: board, ministry, minister, normative legal act, resolution.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.303>
УДК 321.7:323.2

А. М. Вайєр

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8662-9322>

асистент кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

А. В. Іванова

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5630-3623>

кандидат політичних наук,

старший викладач кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЧИННИК ПРОЦЕСУ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Нині можна констатувати, що розвиток світової спільноти пов'язаний із тривалим процесом переходу національних держав від індустріальної цивілізаційної моделі, де центром докладання активності було велике машинне виробництво, до постіндустріальної цивілізаційної моделі. Постіндустріальне суспільство так само правомірно називати інформаційною стадією розвитку суспільства, в якій основна економічна ефективність належить не виробництву, а використанню інформаційних технологій, інновацій і, як наслідок, висококваліфікованої праці. Інновації стосуються не тільки нових знань, а й нових методик управління, до яких належать і політичні технології. Постійні прориви в області інформаційних технологій заклали фундамент, на основі якого формуються складні процеси взаємовпливу і взаємопроникнення різних культур, соціальних практик, вірувань і політичних систем. Відбувається певного роду злиття цивілізацій.

Політичні технології є невід'ємним вектором розвитку інформаційного суспільства в умовах сучасного політичного процесу, який відображає актуальні тенденції демократичних трансформацій сучасних політичних систем. Розвиток політичних технологій визначає новітні форми суспільно-владних взаємодій формування людини як активного елемента громадянського суспільства з розвинутою політичною культурою. Таким чином, саме формування нового формату кооперації суспільства та держави у вигляді діалогу та швидкого інноваційного зворотного зв'язку становить, безумовно, найефективнішу умову демократичного розвитку та соціально-політичної стабільності.

Роблячи висновок та виходячи з домінуючого в суспільстві технологічного укладу, який визначає характер економічного життя суспільства, протягом останніх двох століть суспільні відносини розвивалися всередині індустріальної цивілізації. Вона з'явилася на фундаменті доіндустріальної цивілізації, яка тривала близько трьох століть. Усі ці сумарні п'ять століть центром розвитку цивілізації була Західна Європа. У цьому положенні присутній деякий європоцентризм, проте факт постійного хвилеподібного розширення європейського впливу на Новий світ, Азію і Африку незаперечний. Колоніальні режими неминуче вплинули на системи цінностей захоплених територій. Транзит політичних технологій в інші культури,

таким чином, тривалий час залежав від колоніальної політики. Отже, неабияк само європейська демократія є зразковою для багатьох країн, що знаходяться в процесі демократичного транзиту та перебувають у стані багатоетапних суспільно-політичних трансформацій. Однак саме історичні обставини залишили більшість післяколоніальних країн за межами технологічних, інформаційних, суспільно-політичних інновацій. Так, безліч країн третього світу, що довгий час мали статус колоній, хоч і отримали формально статус рівноправних суб'єктів міжнародного політичного процесу, проте досі перебувають під тиском нерівноправних економічно-політичних договорів, які значно затримують та сповільнюють економічний, а тому і політичний, культурний, інформаційно-технологічний та загалом цивілізаційний розвиток цих держав.

Постановка проблеми. В умовах розвитку інформаційно-комунікаційних засобів та методів взаємодії суб'єктів політичного процесу дедалі більше країн світу отримують нові можливості суспільно-владної кооперації, що, з одного боку, значно поширює перспективи політичних взаємодій, а з іншого боку, створює умови політичного впливу, маніпулювання політичною свідомістю, суспільними та в перспективі електоральними настроями та реакціями. Новітні політичні технології дають змогу прискорити та масштабувати вплив на громадянське суспільство та водночас створюють платформу інституційних та відкритих практик взаємодії суспільства та влади, встановлюють демократичні моделі політичної участі та модернізують організаційну структуру політичної системи на всіх рівнях. У сучасних політичних реаліях актуалізується проблема реформування застарілих інституцій, модернізації та впровадження новітніх політичних технологій, особливо в контексті модернізації української політичної системи в умовах демократичного транзиту та входження України в європейський політичний простір.

Метою дослідження є аналіз концепцій політичних технологій, визначення ролі та місця процесу їх модернізації в контексті демократизації громадянського суспільства, впровадження та розвитку новітніх засобів та методів політичної інтеракції та кооперації учасників політичного процесу, практик інформаційно-технологічного впливу на розвиток демократичної політичної участі, активізації громадянської активності та швидкого та ефективного обміну в процесі суспільно-політичних взаємодій.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Тема політичних технологій досить висвітлена в наукових дослідженнях зарубіжних та вітчизняних авторів, серед яких Д. Белл, Е. Тоффлер, М. Маклюен, М. Кастельс, К. Ващенко, Д. Видрін та ін. Однак, оскільки політичні технології мають досить динамічний розвиток, проблема потребує постійних удосконалень, розширення та актуалізації.

Інформаційна революція, породжена технологічним прогресом, стала підставою для більш глобального проникнення єдиної технологічної моделі в різні соціально-політичні системи другої половини ХХ століття. Створення та впровадження в масове користування персональних комп'ютерів, перманентне вдосконалення їхніх операційних потужностей, а так само здешевлення їх виробництва створили повсюдний попит на інновації у сфері високих технологій. Трансформаційні процеси останньої третини минулого століття привели до таких значних змін у суспільстві, що зажадали від дослідників ввести в науковий обіг нові дефініції. Так, Д. Белл першим почав використовувати термін «постіндустріальне суспільство», Е. Тоффлер ввів у науковий обіг категоріальну характеристику «суспільство третьої хвилі» (Тоффлер, 2004), М. Маклюен ввів термін «інформаційне суспільство» (Маклюен, 2007), який найбільш популярний у сучасних гуманітарних дослідженнях, М. Кастельс у відповідь на винахід мережі Інтернет застосував термін «суспільство мережевих структур» (Кастельс, 2000). Інформація та інформаційні, комунікаційні засоби стали найбільш швидким засобом взаємодії, впливу, тиску та маніпулювання в аспекті суспільно-владних відносин. Саме швидкість інтеграційних процесів відкрила та подекуди взагалі умовно зітерла межу між соціальними, культурними, політичними та економічними системами національних держав, створила єдине глобальне поле, в якому політичні технології отримали статус універсальних та загальних засобів. Таким чином, до процесів вирішення питань та проблем всередині держави має змогу долучатися широке коло суб'єктів, без меж та потреби фактичного географічного місцезнаходження учасників політичного процесу.

Політичні технології на сучасному етапі політичного розвитку – найбільш популярна тема для досліджень західної юриспруденції і частково досліджуються в рамках українських політології та права. При цьому впровадження інновацій за західним зразком у політичні технології викликає практичний інтерес серед політиків, управлінців та правознавців із політологами. Варто зазначити, що єдиного концепту розуміння політичних технологій у вітчизняній науці немає, тому різні підходи до розгляду політичних технологій ведуть до появи різних визначень. Ми будемо відштовхуватися від найбільш поширеного визначення в рамках політичної науки, яке свідчить, що політичні технології – це «сукупність принципів, методів і процедур, які використовують суб'єкти політичної діяльності. Політичні технології, ґрунтуючись на теоретичному аналізі взаємодії політичних суб'єктів, які містять методологічні орієнтири і методологічні рекомендації ефективного вирішення політичних проблем і досягнення певних політичних цілей» (Ачкасова, 2016, с. 63).

Одним із пріоритетних завдань інституту демократії є раціоналізація та інституціоналізація політичних взаємодій. Свідомий політичний вибір також передбачає певний рівень раціоналізації та об'єктивної оцінки альтернатив. Однак сучасний інформаційний простір не тільки відкрив можливості для інформаційної обізнаності громадян, а й створив нові виклики, пов'язані з процесами маніпуляцій та технологіями впливу на політичний вибір. Медійна політика ірраціоналізації «політичного» як сфери взаємодій створила значні перешкоди на шляху формування демократичних політичних відносин. Саме тому сутність політичних технологій рідко пов'язують у суспільній свідомості з політичною практикою і найбільш щільно їх пов'язують з активацією виборчих кампаній, технологіями політичного маркетингу і PR. Це недалеко від істини, адже саме в процесі виборчих кампаній відбувається найширше застосування політичних технологій із метою впливу на свідомість і дії електорату. Але, як буде показано далі, це далеко не єдина область застосування політичних технологій.

Інформація, необхідна для того, щоб застосовувати політичні технології, полягає в оперуванні технологічними знаннями про основи соціального конструювання. Таким чином, інформація, необхідна для застосування політичних технологій, є результатом взаємодії практичної діяльності і наукових теорій. Ця взаємодія дає змогу визначитися з підбором необхідних процедур і методів політичного впливу. Методи політичного впливу вимагають використання фінансово-економічних, кадрових, інтелектуальних і управлінських ресурсів.

Концептуально визначним є розуміння політичних технологій як стратегічного вектора, спрямованого на прогнозування подальших взаємозв'язків, врегулювання можливих суперечок та політичних конфліктів заздалегідь встановленими та організованими методами, засобами та технологіями політичних взаємодій. В українській думці першою розробленою концепцією політичних технологій є робота Д. Видріна. Саме він, ґрунтуючись на роботах західних дослідників, запропонував визначення поняття політичних технологій. Д. Видрін визначив їх як «систему способів і шляхів послідовного досягнення бажаного результату з урахуванням загальних і довгострокових наслідків прийнятих рішень» (Видрін, 2001, с. 262). Можна помітити, що в цьому визначенні немає вказівок на специфіку політичних технологій. Саме тому таке визначення найбільш правомірно застосовувати до соціальної сфери. Однак політичні технології в цьому ключі можуть розумітися як технології політичної влади, що відрізняє це визначення від інших. Отже, політичні технології передбачають не тільки вдосконалення організаційно-технічних характеристик політичної системи, а й довгострокове моделювання можливого розвитку подій, урахування перспектив та ризиків політичних відносин та впровадження цих запитів та потреб у реальні практики політичної взаємодії.

Цікаве визначення поняття «політичні технології» було запропоновано у статті «Мистецтво отримувати владу» за авторством М. Головатого. Він вказує, що політичні технології – це сума всіх методів, процедур, прийомів, способів, які використовують політичні актори (політичні лідери, партії, громадські організації, об'єднання, групи тиску та інше) (Головатий, 2009, с. 33).

Однак у рамках політичної діяльності політичні технології використовуються не тільки як засоби політичної боротьби. Політичні технології як складні системи базуються на фундаменті політичних ідеологій, а так само визначаються цілями політичних акторів. М. Головатий також визнає, що політичні технології піддаються типологізації. Типологізацію

технологій можна здійснювати за критеріями специфіки політичної системи і політичного режиму. З огляду на це можна виділити демократичні і недемократичні політичні технології, а також базові та додаткові. Базові політичні технології застосовуються щодо всього населення міста, регіону, країни. До базових технологій належать вибори, опитування населення, референдуми і плебісцити. Додатковими політичними технологіями прийнято вважати розробку і прийняття політичних рішень щодо локальних політичних акцій. До таких акцій можна зараховувати пікети, маніфести, політичні збори, марші підтримки або протесту, маніфестації. Не розуміючи специфіки впливу конкретних політичних технологій на конкретні цільові аудиторії, політичний актор, ймовірно, не зможе здобути перемогу в політичних перегонах або ж утримати лояльність виборців.

Відсутність діалогу влади з учасниками політичного процесу та недопущення до обговорення питань щодо прийняття тих чи інших рішень, не налагоджена система зворотного зв'язку, неактуальні та застарілі засоби та політичні технології, які не відповідають новим реаліям, все це загострює проблему недовіри до владних інститутів з боку громадянського суспільства. Процес обговорення, звернення, конструктивного діалогу, системного взаємозв'язку між суб'єктами політичного процесу важливий не тільки для пошуку консенсусу, а певною мірою для розуміння та підтримки рішень, які приймаються в умовах інформаційної альтернативності. Рішення, які приймають у закритому форматі, без залучення громадськості та в умовах неможливості донесення громадських реакцій та позицій, провокують неприйняття суспільством спочатку цих рішень, а згодом і влади як інституту. Це породжує, з одного боку, протестну активність, напруженість у ставленні до державних структур, кризи легітимності, революційні зміни політичних режимів та водночас повну або часткову відмову від участі в політичному житті, політичний абсентеїзм, нігілізм, які являють собою актуальні тенденції сучасного політичного процесу. Неприйняття суспільством політичної влади може проявлятися в позиції радикального протесту або пасивності щодо соціально-політичного життя. Обидва феномени виступають деструктивними чинниками соціально-політичної стабільності. Неспроможність владних суб'єктів налагодити процес взаємодії та політичної комунікації за допомогою демократичних механізмів призводить до делегітимації влади.

Так, дослідник К.О. Ващенко розглядає політичні технології як найважливіший елемент політичної культури і важливий маркер відкритості політичних суб'єктів. Виходячи з такого фокусу уваги, дослідник пропонує визначати політичні технології не просто як сукупність методів і правил впливу для досягнення політичних цілей, а як «систему способів реалізації політичних цінностей суб'єкта в процесі політичної діяльності» (Ващенко, 1999, с. 52).

Політична модернізація – це частина переходу суспільства в сучасні форми організації. Тому політична модернізація і трансформація політичних технологій можуть розглядатися виключно всередині загального феномена модернізації. Модернізацію політичних технологій варто розглядати в контексті трансформації соціально-економічної системи держави. Практично теорія модернізації у процесі виникнення застосовувалася виключно до відстаючих країн третього світу, проте після розвалу соціалістичного табору та фактичного усунення «другого світу» політична модернізація захопила більшу частину держав. Таким чином, політична модернізація нині трактується дуже широко, істотно розширивши свої геополітичні кордони. Саме в контексті модернізації нині нерідко розглядається демократичне реформування політичних систем держав. Удосконалення політичних технологій і в аспекті політичних практик взаємодій, і в контексті управлінських та адміністративних новацій нині становить пріоритетний напрям модернізації політичної організації та демократизації суспільства. Введення новітніх засобів дає змогу суспільству як найбільшому суб'єкту політичного життя долучатися до демократичного політичного процесу, засвоювати нові механізми взаємодії та відстоювання політичних інтересів.

Варто зазначити, що утримання демократизації політичного життя в більшості країн (особливо в пострадянських державах) пов'язане не зі створенням демократичних інститутів, виборчого права та місцевого самоврядування, а з відновленням і вдосконаленням цих систем. Основні політичні інститути вже є і в авторитарних, і в тоталітарних державах, однак їх функціонування не відповідає сучасному демократичному стандарту. Так і політичні

технології в таких державах більше спрямовані на маніпулювання свідомістю населення, а не на залучення лояльності. У цьому плані можна погодитися з С. Хантінгтоном, який констатував (а для багатьох держав і передбачив) необхідність і неминучість «трьох хвиль демократизації» (Хантінгтон, 2003, с. 17). Основи демократичності політичної системи припускають відкрите змагання політичних сил і необхідність існування в державі свободи зібрань, слова і друку. Ці необхідні елементи були визначені ще Й.А. Шумпетером (Шумпетер, 1995, с. 372). Інноваційні політичні технології, які відповідають сучасним запитам та потребам суспільства, формують сприятливі умови для політичної стабільності, попереджаючи пікові стани, хвилювання, радикалізацію суспільних настроїв. Проте це не позбавляє соціально-політичний процес конфліктів та протиріч, а лише налагоджує інституційний демократичний механізм політичної комунікації задля ефективнішого вирішення конфліктів. В умовах інформатизації головним компонентом демократичної політичної системи стає інформаційна доступність. Демократичне суспільство потребує обізнаності в процесах, що відбуваються особливо в політичному житті, орієнтації у власних правах та змоги отримувати інформацію щодо діяльності та роботи органів влади, яким делеговано представлення соціальних інтересів. Саме тому електронний уряд, який створюється в Україні з 2014 року, – це, безумовно, шлях до демократизації. З одного боку, законодавча інформація стає доступною населенню, а з іншого – як комерційні структури, так і фізичні особи, можуть проводити свою звітність, оплату рахунків та інші операції через мережу Інтернет, що, безумовно, веде до збільшення прозорості державної влади, а прозорість влади – основа демократичного режиму. Однак у таких державах, як Україна, електронний уряд – це не тільки політичний інститут, а й політична технологія, яка демонструє виборчу демократичність, переконуючи електорат у повній відкритості даних.

Варто зазначити, що застосування електронних технологій у сфері державного управління – це основна мета не тільки демократичних суспільств, а й деяких авторитарних режимів. Це пов'язано зі зміною сутності демократії в сучасному інформаційному суспільстві. Для визнання суспільства демократичним нині замало представницької демократії, яка є в Україні та інших країнах посткомуністичного табору. Сучасні вимоги спрямовані на розвиток демократії «участі». А електронний уряд має не просто давати громадянину змогу ознайомитися з прийнятими рішеннями, а й вплинути на них. Так, творець теорії електронної демократії Е. Масуда писав: «Це буде політика участі громадян, при якій управління буде здійснюватися самими громадянами» (Масуда, 1998, с. 95). На його думку, електронні комунікації мають отримати статус парламентських систем і стати основою для демократії участі.

Політичні технології виступають як інформаційна платформа та механізм реалізації практик політичної участі. Громадянське суспільство залучається в демократичний політичний процес, отримуючи можливості інформаційної обізнаності та водночас впливу на політичні події, реалізуючи право політичної участі.

Розвиток електронної демократії у світі відбувається нерівномірно – найбільшого успіху на цьому терені досягла Західна Європа на чолі з Євросоюзом, що знайшло відображення в Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи з електронної демократії 2009, яка стала першим міжнародним документом, який описував електронну демократію та її можливості (CM/Rec(2009)1).

Використання «електронної демократії» як політичної технології не тільки підвищує лояльність громадян до такої прозорої системи, але і дає змогу реалізовувати громадянські ініціативи для зміцнення політичного впливу. Крім того, електронна демократія залучає громадян до прийняття політичних рішень, зміцнює вертикальну комунікацію, дає змогу пробиватися ініціативам «знизу». Звичайно, в демократичних суспільствах все це може призводити до маніпулювання свідомістю: приймаючи і реалізуючи ініціативи, які не потребують колосальних ресурсів, політичні партії і уряди з мінімальними витратами ресурсів підвищують рівень довіри до себе. Тим самим забезпечується рівень легітимності та підтримки влади, сприйняття її як доступного, відкритого партнера для співробітництва. Це стає як засобом удосконалення комунікаційних та інтеграційних процесів, так і елементом політичного впливу.

Цим пояснюється особливість застосування політтехнологій у демократичних суспільствах: будь-які політичні рішення і застосування будь-яких інноваційних технологій можуть

бути використані як PR-технології. Якщо в індустріальних суспільствах основою політичних технологій були популістські жести, політична реклама, реалізація медіастратегій, спрямованих на імідж кандидата, то в інформаційних суспільствах, де довіра до заяв політичних акторів виражено знижена, частиною політтехнологій можуть бути видані закони, створення нових політичних і соціальних інститутів, нові моделі виборчого процесу.

Висновки. Узагальнюючи тему політичних технологій та їх роль у процесі демократизації громадянського суспільства, ми сформуваємо висновки.

В умовах демократизації та інформатизації політичних систем дедалі більше значення отримують політичні технології, які забезпечують удосконалення та модернізацію політичних інститутів, у міру сучасних соціально-політичних потреб та запитів суспільства. Розвиток інформаційних технологій сприяє системній модернізації наявних інститутів та актуалізації застарілих політичних платформ.

Демократизація громадянського суспільства не тільки передбачає дотримання певних законодавчих норм та потреб реалізації власних прав та свобод, а й встановлює певну активну складову частину політичної свідомості суспільства. Своєю чергою, саме свідомість має безпосередню проєкцію на політичну поведінку, а звідси й політичну участь суб'єктів. Таким чином, у процесі демократизації формуються активна складові частини політичної поведінки суспільства та інституційна модель взаємодії з іншими суб'єктами політичного процесу.

Політичні технології сприяють забезпеченню ефективної та швидкої координації та системної роботи, спрямованої на врегулювання проблем та протиріч задля планомірного процесу вирішення суперечностей у суспільно-владних взаємодіях. Отже, політичні технології визначають як розвиток практичних засобів участі в політичному процесі, так і залучення й активізації на рівні політичної свідомості суспільства.

Саме впровадження політичних технологій сприяє інституціоналізації політичної інтеракції, що формує організовану систему комунікації та вертикального зв'язку, збалансовану та впорядковану, та попереджає деструктивні явища в суспільно-владних відносинах, забезпечує соціально-політичну стабільність та демократичний розвиток як державних інституцій, так і громадянського суспільства.

Література:

- Ващенко К.О. Політичні технології як чинник демократичного розвитку суспільства. Київ : Національний університет «Одеська юридична академія», 1999. 52 с.
- Видрін Д.І. Політика: історія, технологія, екзистенція. Київ : *Либідь*, 2001. 432 с.
- Головатий М. Мистецтво здобувати владу. *Політичний менеджмент*. 2009. № 4(37). С. 28–43.
- Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. О.И. Шкаратана. Москва : ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
- Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека / Пер. с англ. В.Г. Николаева. Москва : Гиперборей, 2007. 462 с.
- Масуда Е. Компьютопия / Пер. с англ. Л.Я. Розовского. Москва : Идея-Пресс, 1998. 358 с.
- Политология. Учебник для бакалавров / Под ред. В.А. Ачкасова, В.А. Гуторов. Москва : Юрайт, 2016. 804 с.
- Тоффлер Э. Третья волна / Пер. С. Барабанова. Москва : АСТ, 2004. 261 с.
- Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / Пер. с англ. Л.Ю. Пантиной. Москва : РОССПЭН, 2003. 367 с.
- Шумпетер Й.А. Капитализм, Социализм и Демократия / Пер. с англ. В.С. Автономова. Москва : Экономика, 1995. 540 с.
- Рекомендации Комитета министров Совета Европы CM/Res (2009)1 государствам-участникам Совета Европы по электронной демократии и пояснительная записка (2009). Сайт ПАСЕ. URL: https://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/ (дата звернення: 28.05.2020).

References

- Vashchenko, K.O. (1999). Polity`chni texnologiyi yak chy`nny`k demokraty`chnogo rozvy`tku suspil`stva [Political technologies as a factor of democratic development of society.] Nacional`ny`j universy`tet «Odes`ka yury`dy`chna akademiya». Ky`yiv, 52. [in Ukrainian]
- Vy`drin, D.I. (2001). Polity`ka: istoriya, texnologiya, ekzy`stenciya [Politics: history, technology, existence.]. K: Ly`bid`, 432. [in Ukrainian]

- Golovaty`j, M. (2009). My`steczstvo zdobuvaty` vladu [The art of gaining power]. Polit. menedzhment, no. 4(37), 28–43. [in Ukrainian]
- Kastel`s M. (2000). Informacziionnaya e`pokha: e`konomika, obshhestvo i kul`tura [The Information Age: Economics, Society and Culture] Per. s angl. O.I. Shkaratana. M.: GU VShE`, 608. [in Russian]
- Maklyue`n M. (2007). Ponimanie media: vneshnie rasshireniya cheloveka [Understanding the media: external human expansions.]. Per. s angl. V.G. Nikolaeva. M.: Giperboreya, no. 2, 462. [in Russian]
- Masuda E. (1998). Komp`yutopy`ya [Computopia]. Per. s angl. L.Ya. Rozovskogo. M.: Y`deya-Press, 358. [in Russian]
- Politologiya. Uchebnik dlya bakalavrov. (2016). [Computopia] Pod red. V.A. Achkasova, V.A. Gutorov. M: Yurajt, 804. [in Russian]
- Toffler E., (2004). Tret`ya volna [The third wave.]. Per. S. Barabanova. M.: ACT, 261. [in Russian]
- Khantington, S. (2003). Tret`ya volna. Demokratizacziya v konce XX veka [The third wave. Democratization in the late twentieth century]. Per. s angl. L.Yu. Pantinoj. M.: ROSSPE`N, 367. [in Russian]
- Shumpeter J.A., (1995). Kapitalizm, Soczializm i Demokratiya [Capitalism, Socialism and Democracy.]. Per. s angl. V.S. Avtonomova. M.: E`konomika, 540. [in Russian]
- Rekomendaczii Komiteta ministrov Soveta Evropy` CM/Rec (2009)1 gosudarstvam-uchastnikam Soveta Evropy` po e`lektronnoj demokratii i poyasnitel`naya zapiska (2009). [Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe CM / Rec (2009)1 to the member states of the Council of Europe on e-democracy and explanatory note] (Sajt PASE). URL: https://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly. [in Russian]

Анотація

Вайєр А. М., Іванова А. В. Політичні технології як чинник процесу демократизації громадянського суспільства. – Стаття.

Політичні технології найтіснішим чином пов'язані з процесом формування демократичного політичного суспільства і часто відображають умови розвитку політичної культури соціуму. У цій статті розглянуто та проаналізовано основні концепції політичних технологій, проведено аналіз сутності політичних технологій, розкрито поняття електронного уряду та фактори впливу на процес демократизації суспільства. У статті проводиться теоретичний аналіз концепцій політичних технологій, особливостей та умов впровадження в сучасних суспільствах, проблеми та перспективи розвитку, напрямів державної практики впровадження політичних технологій розглянуто в рамках проблеми демократизації суспільств. Визначним напрямом дослідження є виявлення засад, механізмів, принципів та методів політичних технологій у процесі розвитку демократичного суспільства, формування демократичної політичної свідомості, активізації політичної участі та формування інституційних форм політичної комунікації та суспільно-владної взаємодії. У рамках статті досліджуються аспекти електронної демократії на прикладі українських досягнень, специфіки формування електронного уряду, особливостей впровадження та функціонування в українській політичній системі. Акцентовано на особливостях застосування політичних технологій не як інтеракційних практик, а в контексті політичного впливу та маніпулювання електоральними настроями в процесі передвиборчих та PR-компаній. У статті досліджуються механізми державно-політичного розвитку політичних технологій на шляху модернізації та вдосконалення державно-політичних інституцій. Так само розглянуто політичні технології як організаційні засоби взаємодії, комунікації, зворотного зв'язку між громадянським суспільством та державною владою як інституційної умови забезпечення соціально-політичної стабільності в державі. Також увага приділяється світовій практиці та національному досвіду застосування політичних технологій державою в рамках модернізації політичних систем. У статті окреслюється потреба в широкому впровадженні політичних технологій задля запобігання деактуалізації та застарілості політичних інститутів та моделей. Автори зазначають, що ця концепція потребує детального розроблення як у теоретичній, так і в політико-правовій практиці.

Ключові слова: політичні технології, громадянське суспільство, політична модернізація, політична стабільність, демократизація.

Summary

Vaiier A. M., Ivanova A. V. Political technologies as a factor in the process of democratization of civil society. – Article.

Political technologies are most closely connected with the process of forming a democratic political society and often reflect the conditions for the development of political culture in society. This article considers and analyzes the basic concepts of political technology, analyzes the essence of political technology, reveals the concept of e-government and factors influencing the process of democratization of society. The article

analyzes the concepts of political technologies, features and conditions of implementation in modern societies, problems and prospects of development, areas of state practice of implementation of political technologies are considered in the framework of the problem of democratization of societies. An outstanding area of research is to identify the principles, mechanisms, principles and methods of political technology in the development of a democratic society, the establishment of democratic political consciousness, intensification of political participation and the formation of institutional forms of political communication and social interaction. The article also examines aspects of e-democracy on the example of Ukrainian achievements, the specifics of the formation of e-government, the peculiarities of implementation and functioning in the Ukrainian political system. Emphasis is placed on the peculiarities of the use of political technologies not as interaction practices, but in the context of political influence and manipulation of electoral sentiments in the process of election and PR campaigns. The article examines the mechanisms of state and political development of political technologies on the way of modernization and improvement of state and political institutions. Political technologies are also considered as organizational means of interaction, communication, feedback between civil society and state power as an institutional condition for ensuring socio-political stability in the state. Attention is also paid to world practice and national experience in the use of political technologies by the state in the modernization of political systems. The article outlines the need for widespread introduction of political technologies to prevent the de-actualization and obsolescence of political institutions and models. The authors note that this concept requires detailed elaboration in both theoretical and political-legal practice.

Key words: political technologies, civil society, political modernization, political stability, democratization.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.304>
УДК 327.39(4+477)

А. В. Козьмініх

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5873-1178>

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНФОРМАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Політичні трансформації в Україні відбуваються в умовах глобалізації, при цьому європейська інтеграція є стратегічним вектором зовнішньої нашої держави, що закріплено в нормативно-правових актах та реалізується в політичних та інституційних змінах. Механізм євроінтеграції охоплює всі сфери суспільного життя: політичну, економічну, соціальну тощо. Проте саме інформаційна його складова частина є зв'язуючою ланкою решти механізмів, що зумовлює актуальність теми статті.

Отже, метою статті є узагальнення уявлень щодо інформаційного механізму євроінтеграційної політики України та аналіз політико-правової основи інформаційних євроінтеграційних кампаній.

Аналіз основних досліджень та публікацій дає змогу стверджувати, що в сучасній науці є значна кількість робіт, які присвячені вивченню сучасних процесів європейської інтеграції, а саме: дослідження І. Грицяка, І. Кравчук, М. Назаренко, Л. Приходченко, Ю. Рубан, О. Руденка та ін.

Після подій Революції Гідності 2014 року зовнішня політика України остаточно визначила провідний вектор свого розвитку – євроінтеграцію. Варто зазначити, що за період 2014–2020 років цей зовнішньополітичний вектор визначає всі види внутрішньої політики нашої держави, оскільки євроінтеграція передбачає не тільки входження країни до складу ЄС, як кінцеву мету, але й складний та тривалий шлях демократичних реформ, спрямований на наближення країни до стандартів ЄС.

На думку М.О. Руденко, демократизація суспільства на шляху до євроінтеграції відбувається за такими векторами: адаптація законодавства України до стандартів ЄС, забезпечення прав людини, розвиток громадянського суспільства та громадських ініціатив, проведення ринкових економічних реформ, адаптація соціальної, культурної політики, а також політики у сфері освіти до стандартів ЄС, галузева співпраця і співробітництво в галузі охорони довкілля тощо (Руденко, 2010, с. 287).

Таким чином, європейська інтеграція України має на меті підвищення якості життя та добробуту населення шляхом наближення політичної, правової, економічної, соціальної та інших сфер суспільного життя до європейських принципів, стандартів та цінностей.

Євроінтеграційна політика нашої держави має комплексний характер та здійснюється шляхом послідовного реформування означених вище сфер суспільного життя, що своєю чергою призводить до формування правової держави та свідомого громадянського суспільства в Україні, яке має стати частиною загального європейського.

Для ефективного впровадження європейських стандартів та проведення послідовних реформ формується комплексний механізм реалізації євроінтеграційної політики. М.О. Назаренко виділяє такі його складники: політичний (формування політики), правовий (нормативно-правове забезпечення), інституційно-організаційний (забезпечення відповідними інституціями та організація їх ефективного функціонування), економічний (фінансове забезпечення), інформаційний (інформаційно-аналітичне забезпечення реалізації євроінтеграційної політики) (Назаренко, 2014, с. 59–60).

Зазначимо, що лише комплексне використання означених механізмів дасть змогу нашій державі досягнути основної мети політики європейської інтеграції – стати членом ЄС та побудувати дійсно демократичну державу. Кожен складник механізму є невід'ємною його

частиною, без якої неможливе його функціонування як єдиного цілого. Проте, на нашу думку, саме інформаційний механізм є тією ланкою, яка поєднує решту складників, оскільки саме він спрямований на забезпечення необхідною інформацією як суспільства, так і органів державної влади і місцевого самоврядування та їх посадових осіб, допомагає налагодити зворотній зв'язок між суспільством та владою, залучати громадськість до впровадження реформ в усіх сферах життя суспільства, забезпечувати прозорість дій як центральної влади, так і регіональної та місцевої. Крім того, за його допомогою ми можемо вивчати прогресивні політичні практики розвинутих країн ЄС із метою запозичення їхнього досвіду, а також для формування позитивного іміджу України і інформаційному просторі ЄС.

Інформаційний механізм євроінтеграційної політики, таким чином, спрямований на кілька груп суб'єктів: 1) на органи публічної влади – забезпечує інформацією органи влади та управління різних рівнів (наприклад, інформація про громадську думку суспільства щодо тих чи інших питань, про ефективність впровадження конкретних реформ та перепони на цьому шляху, про зарубіжний досвід та перспективи його використання в Україні тощо); 2) на інститути громадянського суспільства – інформує громадськість про діяльність органів влади через їхні офіційні сайти, а також діяльність ЗМІ, про можливості залучення інститутів громадянського суспільства до формування та реалізації державної політики в тій чи іншій сфері (через інститут громадських слухань, громадських рад, круглих столів, інтернет-майданчиків для обговорення найважливіших питань суспільно-політичного розвитку країни тощо); 3) на органи влади та громадськість інших держав – через формування іміджу України та участь у інформаційному просторі зарубіжних країн у контексті євроінтеграційних процесів.

Отже, інформаційний механізм реалізації євроінтеграційної політики відповідає за збирання, зберігання та надання вичерпної, правдивої, актуальної інформації, яка стосується євроінтеграційних процесів, що відбуваються в країні (Назаренко, 2014, с. 66), а також за налагодження публічного діалогу між державними інституціями та суспільством щодо цілей євроінтеграції. Цей механізм формується як складник інформаційної політики держави.

Важливою основою для інформаційного забезпечення як зовнішньополітичних, так і внутрішньополітичних реформ та трансформацій мають бути інформаційно-аналітичне забезпечення (його завдання – сприяння підготовці, прийняттю та реалізації ефективних управлінських рішень у сфері європейської інтеграції) та розвиток інформаційної інфраструктури (включає інформаційно-телекомунікаційні структури, інформаційні технології та організаційні структури для створення, поширення та споживання інформації).

На думку М.О. Назаренко, нині інформаційна інфраструктура у сфері європейської інтеграції не відповідає критеріям ефективності. Автор визначає три чинники: нерозвинена мережа інформаційних та аналітичних служб в органах державної влади; незначна кількість працівників, залучених до аналітичної роботи на постійній основі; недостатній фаховий рівень спеціалістів, які займаються інформаційно-аналітичною роботою (Назаренко, 2014, с. 72–73).

Своєчасне надання об'єктивної, повної та вичерпної інформації є запорукою підтримки євроінтеграційної політики населенням української держави.

Серед факторів, що гальмують розвиток інформаційного механізму євроінтеграційної політики в Україні, М.О. Назаренко називає такі: відсутність ефективної стратегії інформування і комунікації для аналізу громадської думки з питань євроінтеграції, який би допоміг визначити інформаційні потреби українського суспільства; використання застарілих методів інформування, а також репортажний характер інформації в ЗМІ, що не враховує потреб пересічного громадянина.

Для вирішення означених проблем Кабінетом Міністрів України було прийнято низку нормативно-правових актів: Державну цільову програму інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2008–2011 роки, Концепцію реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 року, Стратегію комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки тощо.

Зазначимо, що політико-правові акти у сфері функціонування інформаційного механізму європейської інтеграції можна поділити на дві групи: акти, що регулюють формування та

реалізацію інформаційної політики нашої держави загалом, та акти, спрямовані на інформування та налагодження комунікації з громадськістю саме в контексті євроінтеграції.

До першої групи актів можна зарахувати Закон України «Про інформацію» 1992 р., Стратегію кібербезпеки України від 15.03.2016 р. Доктрину інформаційної безпеки України від 25.02.2017 р. тощо. Останні два акти було прийнято в контексті російської агресії для обмеження впливу РФ на інформаційний простір нашої держави.

Серед законопроектів варто згадати затверджену в першому читанні Концепцію національної інформаційної політики 2002 р., а також проект Концепції державної інформаційної політики 2010 р. Перша визначила пріоритетність української інформаційної політики на міжнародному рівні та закріпила завдання держави: інтеграція в телерадіоінформаційний простір країн-членів ЄС, приєднання національної інфраструктури зв'язку України до європейської та глобальної інформаційної інфраструктури; адаптація правової та нормативно-технічної бази до технічних і технологічних вимог ЄС. Друга – створення конкурентоспроможної національної системи виробництва інформаційної продукції, розвинутої інформаційно-комунікаційної інфраструктури, проте серед шляхів реалізації нічого не згадано, яким саме чином держава буде стимулювати розвиток вітчизняного виробництва (Концепція державної інформаційної політики, 2011).

Зазначені акти лягли в основу формування інформаційної стратегії України. До її основних векторів О. Проскуріна зараховує: селекціонування інформаційних потоків та недопущення на свою територію ЗМІ, які могли б своїми повідомленнями завдати шкоди національним інтересам; активний пошук інформації, що стосується національно-державних інтересів (цю функцію виконують дипломатичні місії України та МЗС); наповнення інформаційних мереж даними, що підвищують міжнародний імідж України; готовність до інформаційного протиборства з питань політичного, економічного, ідеологічного, культурного характеру тощо (Проскуріна, 2009, с. 142–143).

Одним з основних завдань у напрямі приєднання України до процесу побудови єдиного європейського інформаційного простору стала адаптація законодавства до стандартів ЄС в інформаційній сфері (Стратегічні завдання інформаційної політики України у державах ЄС).

Друга група актів включає такі:

1) Угода про партнерство та співробітництво (УПС) між Україною та ЄС, підписана у 1994 р. (набула чинності в 1998 р.) – це основний документ, який регулює співпрацю сторін у цій галузі. Ст. 74 наголошує на необхідності надання уваги «програмам, які мають за мету ознайомлення широкої громадськості з основною інформацією про Співтовариство і Україну, включаючи, коли це можливо, взаємний доступ до баз даних на основі повної поваги до прав на інтелектуальну власність» (Угода про партнерство і співробітництво...). О.В. Бондарчук зазначає, що в документі вперше йдеться про необхідність створення такого інформаційного простору, за якого б українці та європейці мали б змогу отримати повну, об'єктивну та достовірну інформацію про політичне, культурне, економічне життя тощо один одного (Бондарчук, 2015, с. 65–66);

2) Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу 1998 р. – у п. 6 зазначено, що «інтеграційний процес <...> полягає у поширенні власних культурних здобутків в ЄС, <...> особливо важливим є здійснення спільних наукових, культурних та освітніх проектів» (Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу). Такі проекти зближують Україну з ЄС в означених сферах;

3) Рішення Державної ради європейської та євроатлантичної інтеграції України «Про дальші заходи у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України» 2003 р. закріплює необхідність вжити заходів «щодо навчання та перепідготовки фахівців Державної програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України» (Про дальші заходи у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України, 2003). На нашу думку, це положення є вкрай важливим, оскільки, як відомо, саме кваліфіковані та обізнані кадри забезпечать реалізацію політики євроінтеграції;

4) Державна програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2004–2007 рр. передбачала широке інформування громадськості про співпрацю

України з ЄС із метою усвідомлення громадянами України конкретних переваг поглиблення співробітництва між нашою державою і Європейським Союзом. Серед заходів програма передбачала реформування загальної середньої освіти, трансляцію на території України європейських програм, телемости за участю представників ЄС та України, створення загальнодержавної інформаційної мережі з питань європейського права тощо (Державна програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2004–2007 роки). До завдань стратегії також належала розробка Концепції інформаційної безпеки України, проте воно не було виконано через тривалий політичний конфлікт та дисфункціональність конституційної моделі влади (Рубан, 2009, с. 5);

5) Програми підготовки фахівців з євроінтеграції 2004–2007 рр. та 2008–2015 рр. Їх мета – забезпечення потреб органів державної влади та органів місцевого самоврядування у фахівцях із високим рівнем професіоналізму, здатних компетентно і відповідально на державному, регіональному та місцевому рівнях виконувати завдання щодо реалізації стратегії інтеграції України до ЄС (Державна програма підготовки фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції. Коментар експерта Європейської програми Міжнародного фонду «Відродження»);

6) Державна цільова програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2008–2011 рр. визначає своїм пріоритетом «проведення інформаційно-просвітницької діяльності з метою формування громадської підтримки інтеграції України до ЄС як процесу внутрішніх реформ, спрямованих на наближення стандартів життя в державі до європейських шляхом роз'яснення переваг, що виникають на різних етапах такої інтеграції (не лише на етапі набуття членства)» (Державна цільова програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2008–2011 рр.);

7) Концепція реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 року ставить за мету «забезпечення стабільно високого рівня усвідомленої підтримки населенням України євроінтеграційного курсу як одного з пріоритетів внутрішньої та зовнішньої політики нашої держави, реформ, які проводяться та проводитимуться владою з метою підготовки України до майбутнього членства в ЄС» (Концепція реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 року), а також забезпечення належного рівня обізнаності громадян України з особливостями процесу європейської інтеграції, змісту та завдань Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Як оптимальний шлях реалізації поставленої мети програма передбачає запровадження в роботі з інформування громадськості з питань європейської інтеграції комунікаційного елементу, що дасть змогу розділити відповідальність (у тому числі фінансову) за виконання цієї роботи із заінтересованими неурядовими організаціями, міжнародними донорами та бізнес-структурами (у тому числі у формі аутсорсингу). До позитивних нововведень програми можна зарахувати запровадження державно-приватного партнерства у сфері інформування, акцент на комунікації, а не простому інформуванні, запровадження новітніх методів інформування на регіональному рівні, налагодження співпраці органів влади із загальнодержавними та регіональними ЗМІ та ін.;

8) Стратегія комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 рр. Її мета – «утвердження в українському суспільстві свідомої підтримки членства України в ЄС, інтеграції в європейський економічний, культурний та політичний простір та здійснення процесу внутрішніх реформ і перетворень у бік більш вільного, справедливого, демократичного, успішного і прозорого суспільства, що спирається на засадничі права та свободи людини, принципи гендерної рівності та недискримінації, підзвітності влади, ринкової економіки та відкритості» (Стратегія комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 рр.).

Стратегія передбачає такі заходи для досягнення мети: широке інформування та залучення громадськості до обговорення євроінтеграційного поступу України, проведення аудиту співпраці нашої держави з членами ЄС, публічне оприлюднення звітів уряду про досягнення та проблеми євроінтеграції, підвищення рівня поінформованості громадян нашої держави про стандарти та цінності ЄС тощо;

9) Програма формування сприятливого іміджу України в країнах ЄС на 2003–2006 рр. та Концепція на 2008–2011 рр. Їх мета – ефективна реалізація та захист національних інтересів (Стратегічні завдання інформаційної політики України у державах ЄС). Перша Програма полягала «у формуванні та підтриманні позитивного іміджу України як усередині, так і поза її межами, створенні зовнішньої інформаційної атмосфери, необхідної для здійснення внутрішньополітичних та соціально-економічних перетворень, ефективній інформаційній підтримці зовнішньополітичного курсу держави на європейську та євроатлантичну інтеграцію» (Державна програма забезпечення позитивного іміджу України на 2003–2006 роки). У другій зазначалося: «Позитивне сприйняття України міжнародними організаціями, іноземними державами та громадянами, зокрема інвесторами, є фактором, який безпосередньо впливає на розвиток нашої держави і сприяє задоволенню її зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних потреб, розв'язанню внутрішніх соціально-економічних проблем». У документі основною метою міжнародної інформаційної політики України визначалось «створення у світі інформаційного простору, сприятливого для політичного та соціально-економічного розвитку України» (Концепція Державної програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2008–2011 роки).

На наш погляд, варто погодитись з О.В. Бондарчуком у тому, що формування позитивного міжнародного іміджу України є вкрай важливим фактором для підвищення ефективної інформаційних механізмів євроінтеграції, оскільки створює сприятливі передумови для налагодження співпраці як на території нашої держави, так і в рамках країн-членів ЄС (Бондарчук, 2015, с. 71).

Таким чином, аналіз політико-правових основ формування інформаційних механізмів політики європейської інтеграції та їх реалізація продемонстрували достатність прийнятих положень для якісного впровадження кампаній і програм у життя в нашій державі. Слід зазначити, що вперше на необхідність залучення інформаційної сфери до євроінтеграції вказано в Угоді про партнерство і співробітництво.

Важливим підґрунтям реформ також стали Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу (1998 р.), Програма інтеграції України до ЄС (2000 р.), Державні програми підготовки фахівців з європейської інтеграції на 2004–2007 рр. та на 2008–2015 рр., Державні програми забезпечення позитивного іміджу України на міжнародній арені на 2003–2006 рр. та на 2008–2011 рр.

Усі зазначені вище політико-правові акти заклали основу для реалізації національної інформаційної політики у сфері євроінтеграції, а отже, стали підґрунтям самих євроінтеграційних процесів України та однією з найважливіших компонент механізму політики євроінтеграції.

Література:

Бондарчук О.В. Політичні комунікації в євроінтеграційному курсі України : дис. ... канд. наук : 25.00.02 / Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2015. 199 с.

Державна програма забезпечення позитивного іміджу України на 2003–2006 роки. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1609-2003-%D0%BF>.

Державна програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2004–2007 роки. Урядовий портал. URL: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=36820524&catid=36810841&ctime=1147685780054.

Державна програма підготовки фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції. Коментар експерта Європейської програми Міжнародного фонду «Відродження». *Європейський простір*. URL: <http://eu.prostir.ua/library/38214.html>.

Державна цільова програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2008–2011 рр. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/594-2008-п#Text>.

Концепція Державної програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2008–2011 роки. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/379-2007-%D1%80>.

Концепція державної інформаційної політики. *Законопроекти_ИТК. Индустриальный Телевизионный Комитет*. 2011. URL: <http://www.itk.ua/ua/press/item/id/679>.

Концепція реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2013-p#Text>.

Назаренко М.О. Комплексний механізм реалізації євроінтеграційної політики України : дис. ... канд. наук : 25.00.02 / Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Одеса, 2014. 238 с.

Проскуріна О. Інформаційна стратегія України в сучасному геополітичному просторі. *Політичний менеджмент*. 2009. № 3. С. 137–143.

Рішення Державної ради з питань європейської і євроатлантичної інтеграції «Про дальші заходи у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України». *Євроатлантична Україна*. URL: http://eu-directory.ea-ua.info/index.php?act=show&doc_id=2&id=137.

Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 березня 2013 р. № 168-р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/168-2013-p>.

Рубан Ю. Україна як суб'єкт та об'єкт сучасних міжнародних інформаційних воєн. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 2(11). С. 5–9.

Руденко О.М. Інтеграція європейська України : Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.

Стратегічні завдання інформаційної політики України у державах ЄС. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/desember08/18.htm>.

Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=615%2F98>.

Стратегія комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/779-2017-p#Text>.

Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&nreg=998012>.

References

Bodnarchuk O.V. Politychni komunikaciyi v yevrointegracijnomu kursi Ukrayiny: dy's. na zdobuttya stupenya kandydata nauk, specialnist' 25.00.02; Derzhavnyj vyshhyj navchalnyj zaklad "Pry karpatskyj nacionalnyj universytet imeni Vasylya Stefanyka" [Political communications in the European integration course of Ukraine: dis. for the degree of Candidate of Sciences, specialty 25.00.02; Vasyl Stefanyk Precarpathian National University State Higher Educational Institution]. Ivano-Frankivsk, 2015. 199 s.

Derzhavna programma zabezpechennya pozytyvnogo imidzhu Ukrayiny na 2003–2006 roky [State program to ensure a positive image of Ukraine for 2003–2006]. *Oficijnyj sayt Verhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1609-2003-%D0%BF>.

Derzhavna programma informuvannya gromadskosti z pytan yevropejskoyi integraciyi Ukrayiny na 2004–2007 roky [State program of informing the public on the issues of European integration of Ukraine for 2004–2007]. *Uryadovyj portal* [Government portal]. URL: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=36820524&catid=36810841&ctime=1147685780054.

Derzhavna programma pidgotovky fahivciv u sferi yevropejskoyi ta yevroatlantlychnoyi integraciyi. Komentar eksperta Yevropejskoyi programy Mizhnarodnogo fondu «Vidrodzhennya» [State training program in the field of European and Euro-Atlantic integration. Comment of the expert of the European program of the International Renaissance Foundation]. *Yevropejskyj prostir* [European space]. URL: <http://eu.prostir.ua/library/38214.html>.

Derzhavna cilova programma informuvannya gromadskosti z pytan yevropejskoyi integraciyi Ukrayiny na 2008–2011 rr. [State target program of informing the public on the issues of European integration of Ukraine for 2008–2011]. *Oficijnyj sayt Verhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/594-2008-p#Text>.

Konceptiya Derzhavnoyi programy formuvannya pozytyvnogo mizhnarodnogo imidzhu Ukrayiny na 2008–2011 roky [The concept of the State program for the formation of a positive international image of Ukraine for 2008–2011]. *Oficijnyj sayt Verhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/379-2007-%D1%80>.

Konceptiya derzhavnoyi informacijnoyi polityky [The concept of state information policy]. *Zakonoproekty YTK. Yndustryal'nyj Televyzyonnyj Komytet* [Zakonoproekty ITK. Industrial Television Committee]. 2011. URL: <http://www.itk.ua/ua/press/item/id/679>.

Koncepciya realizaciyi derzhavnoyi polityky` u sferi informuvannya ta nalagodzhennya komunikaciyi z gromads`kystyu z aktual`ny`h py`tan` yevropejs`koyi integraciyi Ukrayiny` na period do 2017 roku [The concept of implementation of state policy in the field of informing and establishing communication with the public on topical issues of European integration of Ukraine for the period up to 2017]. *Oficijny`j sayt Verhovnoyi Rady` Ukrayiny`* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2013-r#Text>.

Nazarenko M.O. Kompleksny`j mexanizm realizaciyi yevrointegracijnoyi polityky` Ukrayiny`: dy`s. na zdobuttya stupenya kandy`data nauk, special`nist` 25.00.02; Odes`ky`j regional`ny`j insty`tut derzhavnogo upravlinnya Nacional`noyi akademiyi derzhavnogo upravlinnya pry` Prezy`dentovi Ukrayiny` [Complex mechanism of realization of European integration policy of Ukraine: dissertation for the degree of candidate of sciences, specialty 25.00.02; Odessa Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine]. Odesa, 2014. 238 s.

Proskurina O. Informacijna strategiya Ukrayiny` v suchasnomu geopolity`chnomu prostori [Information strategy of Ukraine in the modern geopolitical space]. *Polity`chny`j menedzhment* [Political management]. 2009. # 3. S. 137–143.

Rishennya Derzhavnoyi rady` z py`tan` yevropejs`koyi i yevroatlanty`chnoyi integraciyi “Pro dal`shi zachody` u sferi yevropejs`koyi ta yevroatlanty`chnoyi integraciyi Ukrayiny`” [Decision of the State Council on European and Euro-Atlantic Integration “On further measures in the field of European and Euro-Atlantic integration of Ukraine”]. *Yevroatlanty`chna Ukrayina* [Euro-Atlantic Ukraine]. URL: http://eu-directory.ea-ua.info/index.php?act=show&doc_id=2&id=137.

Rozporyadzhennyam Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 27 bereznya 2013 r. #168-r “Pro shvalennya Koncepciyi realizaciyi derzhavnoyi polityky` u sferi informuvannya ta nalagodzhennya komunikaciyi z gromads`kystyu z aktual`ny`h py`tan` yevropejs`koyi integraciyi Ukrayiny` na period do 2017 roku” [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 27, 2013 № 168-r “On approval of the Concept of implementation of state policy in the field of information and communication with the public on topical issues of European integration of Ukraine for the period up to 2017”]. *Oficijny`j sayt Verhovnoyi Rady` Ukrayiny`* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/168-2013-r>.

Ruban Yu. Ukrayina yak sub`yekt ta ob`yekt suchasny`h mizhnarodny`h informacijny`h voyen [Ukraine as a subject and object of modern international information wars]. *Strategichni priory`tety`* [Strategic priorities]. 2009. # 2 (11). S. 5–9.

Rudenko O.M. Integraciya yevropejs`ka Ukrayiny` : Ency`klopedy`chny`j slovny`k z derzhavnogo upravlinnya / uklad. : Yu.P. Surmin, V.D. Bakumenko, A.M. My`hnenko ta in.; za red. Yu.V. Kovbasyuka, V.P. Troshhy`ns`kogo, Yu.P. Surmina [European European Integration: Encyclopedic Dictionary of Public Administration / ed.: Yu.P. Surmin, V.D. Bakumenko, A.M. Mikhnenko and others; for order. Yu.V. Kovbasyuk, V.P. Troshchynsky, Yu.P. Surmin]. K. : NADU, 2010. 820 s.

Strategichni zavdannya informacijnoyi polityky` Ukrayiny` u derzhavah YeS [Strategic tasks of Ukraine’s information policy in the EU member states]. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/desember 08/18.htm>.

Strategiya integraciyi Ukrayiny` do Yevropejs`kogo Soyuzu [Strategy of Ukraine’s integration into the European Union]. *Oficijny`j sayt Verhovnoyi Rady` Ukrayiny`* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws//main.cgi?nreg=615%2F98>.

Strategiya komunikaciyi u sferi yevropejs`koyi integraciyi na 2018–2021 roky` [Communication strategy in the field of European integration for 2018–2021]. *Oficijny`j sayt Verhovnoyi Rady` Ukrayiny`* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/779-2017-r#Text>.

Uгода pro partnerstvo i spivrobitny`cztvo mizh Ukrayinoyu i Yevropejs`ky`my` Spivtovary`stvamy` ta yih derzhavamy`-chlenamy` [Partnership and Cooperation Agreement between Ukraine and the European Communities and their Member States]. *Oficijny`j sayt Verhovnoyi Rady` Ukrayiny`* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&nreg=998012>.

Анотація

Козьмініх А. В. Інформаційні механізми євроінтеграційної політики України. – Стаття.

Механізм євроінтеграції охоплює всі сфери суспільного життя: політичну, економічну, соціальну тощо. Проте саме інформаційна його складова є зв’язуючою ланкою решти механізмів, що обумовлює актуальність теми даної статті. Метою статті стало узагальнення уявлень щодо інформаційного механізму євроінтеграційної політики України та аналіз політико-правової основи інформаційних євроінтеграційних кампаній. Успішна реалізація євроінтеграційної політики можлива лише за умов системного використання механізмів реалізації політики органами державної влади, що представляють собою сукупність методів, принципів, засобів, спрямованих реалізовувати управлінські рішення, сприяти вирішенню проблем під час проведення політики у сфері європейської інтеграції. До таких механізмів віднесені: політичний (полягає у формуванні політики), інституційно-організаційний (його завдання – забезпечити інститутами та організувати їх ефективну роботу), економічний (фінансове забезпечення),

правовий (нормативно-правове забезпечення), інформаційний (інформаційне забезпечення процесів євроінтеграції). Інформаційний механізм реалізації євроінтеграційної політики України є складовою інформаційної політики держави в цілому та спрямований за забезпечення прозорості та публічності євроінтеграції нашої держави, сприяє інформуванню широких верств населення про стандарти та цінності ЄС, переваги співпраці нашої держави з членами ЄС, сприяє формуванню позитивного міжнародного іміджу України, а також формуванню та функціонуванню єдиного інформаційного простору на основі демократичних принципів. Він забезпечує інформацією органи публічної влади та інститути громадянського суспільства, допомагає налагодити їх комунікацію та співпрацю з метою глибокого аналізу та розробки методів врегулювання проблем на шляху до євроінтеграції. Важливою складовою інформаційного забезпечення має бути інформаційно-аналітичне забезпечення, яке повинно сприяти підготовці, прийняттю та реалізації ефективних управлінських рішень у сфері європейської інтеграції. Інформаційно-аналітичне забезпечення передбачає створення необхідної інформаційної інфраструктури, яка поєднує в собі організаційні структури, що забезпечують творення, поширення та споживання інформації, інформаційно-телекомунікаційні структури, інформаційні технології.

Ключові слова: євроінтеграція, інформаційний механізм євроінтеграційної політики, інформаційні технології, інформаційно-аналітичне забезпечення, інформаційний простір.

Summary

Kozminykh A. V. Information mechanisms of European integration policy of Ukraine. – Article.

The mechanism of European integration covers all spheres of public life: political, economic, social, etc. However, its information component is the connecting link of other mechanisms, which determines the relevance of the topic of this article. The purpose of the article was to generalize ideas about the information mechanism of Ukraine's European integration policy and analyze the political and legal basis of information European integration campaigns. Successful implementation of European integration policy is possible only if the mechanisms of policy implementation by public authorities are systematically used, which are a set of methods, principles, tools aimed at implementing management decisions, to help solve problems in European integration policy. Such mechanisms include: political (policy-making), institutional and organizational (its task is to provide institutions and organize their effective work), economic (financial support), legal (legal support), information (information support of European integration processes). The information mechanism of Ukraine's European integration policy is a component of the information policy of the state as a whole and is aimed at ensuring transparency and publicity of our country's European integration, promotes informing the general public about EU standards and values, as well as the formation and functioning of a single information space based on democratic principles. It provides information to public authorities and civil society institutions, helps to establish their communication and cooperation in order to deeply analyze and develop methods of resolving problems on the path to European integration. An important component of information support should be information and analytical support, which should facilitate the preparation, adoption and implementation of effective management decisions in the field of European integration. Information and analytical support involves the creation of the necessary information infrastructure, which combines organizational structures that ensure the creation, dissemination and consumption of information, information and telecommunications structures, information technology.

Key words: European integration, information mechanism of European integration policy, information technologies, information-analytical support, information space.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.305>
УДК 316.774:291.13

О. В. Максимчук

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3063-0161>

викладач кафедри філософії та суспільних дисциплін

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

С. С. Бондар

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8231-5166>

кандидат політичних наук,

доцент кафедри філософії та суспільних дисциплін

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

РОЛЬ МАС-МЕДІА У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНИХ МІФІВ

Постановка проблеми. Трансформація та динаміка змін соціального середовища породжують низку актуальних проблем ХХІ ст. До них можемо зарахувати і таке явище, як міфологізація політики. Цю проблему характеризують як наростаючу масовізацію політичних процесів, так і подальший динамічний розвиток інформаційних медіатехнологій. Масовізація політики була результатом зростання глобальної невизначеності, турбулентності та суперечливого розвитку політичних процесів в усьому світі. Своєю чергою мас-медіа у зростаючій міжнародній та геополітичній конкуренції використовуються владою як потужний інструмент політичного впливу, при цьому виконуючи не лише інформаційну, а й ідеологічну функцію. Поєднання цих двох фундаментальних процесів призводить до загальної ірраціоналізації політики та створює надзвичайно сприятливі умови для контролю над політичною свідомістю та поведінкою мас за допомогою технологій політичного міфотворення.

Ці явища та процеси є досить характерними для нашої країни, оскільки все існування із часу здобуття незалежності для України позначене різким політичним протистоянням в умовах кризи, яка створила сприятливі умови для створення й поширення політичних міфів. Як показує політична практика, діалог між владою та суспільством будується саме на міфологічних підставах.

Однак питання щодо природи, сутності, функцій, місця та ролі засобів масової інформації у міфотворчості політичного процесу досі залишаються дискусійними, що знайшло відображення в різних, часом діаметрально протилежних точках зору та концепціях. Тому міфологія стає потужною науковою сферою, в якій беруть участь представники різних сфер гуманітарних знань. У цій взаємодії політологи вивчають феномен політичного міфу та технологію створення політичного міфу.

Мета. Метою нашої статті є здійснення комплексного аналізу особливостей творення засобами масової інформації сучасних політичних міфів. Відповідно до теми та мети основні завдання полягають у тому, щоб визначити особливості політичного міфу як чинника трансформації політичної свідомості та розглянути механізми політичного міфотворення сучасними засобами масової інформації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У процесі написання статті було використано та проаналізовано низку ґрунтовних наукових досліджень, статей у періодичних виданнях, бібліографічних показників тощо. Серед ключових дослідників, чий праці було розглянуто, варто виділити Г. Вонсович, Ю. Гайдук, О. Гойман, Е. Данилова, А. Демідова, Л. Зубрицька. Проблемами політичного впливу та питаннями політичного маніпулювання займались, у тому числі, вітчизняні науковці. Окремі аспекти міфотворчості знайшли висвітлення в роботах М. Еліаде, Т. Рассадіної, С. Лебедева, О. Макарової, Д. Усова, П. Гуревича, Е. Кассіра, К. Хюбнера, О. Донченко, Ю. Романенко, Р. Барта, Д. Дадаєна, О. Заздравної, Ю. Левенця, Г. Почецова, Т. Паніотової, С. Кара-Мурзи, Т.Ю. Шайгородського та інших. Дослідження цих авторів присвячені вивченню проблеми політичного міфу та архетипів, що лежать в основі будь-яких міфів.

У публічній сфері за допомогою мас-медіа відбуваються трансформаційні зміни, в основі яких – зміна природи політики. Ці зміни відбуваються завдяки включенню до публічної дискусії багатьох сфер людської діяльності, в тому числі макро- та мікроекономічних процесів, що тривалий час мали обмеження у вигляді латентного внутрішнього життя домашнього господарства (Анохін, 2016, с. 44–56), тобто ринком і родиною. Таким чином, політика, що функціонує в рамках суспільства, стає невід’ємною частиною життя кожного громадянина. Предметом політичної дискусії може бути будь-яка тема, висвітлена у ЗМІ, яка може вплинути на виборчу поведінку громадян (Вонсович, 2).

Міф є універсальною константою та функціонує в різних площинах соціального життя. Він створює такі умови для інтеграції різних груп, незважаючи на процеси, що виконуються без участі єднання людей та раціональної свідомості. У такий спосіб формується специфічний зв’язок із зовнішньою дійсністю. При цьому суспільство об’єднується групою панівних форм мислення та системою міфів, що підтримують та зумовлюють активність його членів (Гойман, 2013, с. 44).

Також можемо говорити про те, що міф належить та входить до політичної дійсності, при цьому людина відчуває ідентичність, та робить можливим відчуття духу спільноти (Данилов, 2008 с. 27). Таким чином, встановлюються суспільні цінності і соціальна ієрархія, а також стає правомірною та законодавчою структура влади. Сучасна політична дійсність, беручи участь у політичній дискусії, для якої характерною властивістю є різнополярність досліджуваних тем, проблем, де головну роль виконують мас-медіа, також має політичні міфи.

Спільні площини функціонування міфу, політики та засобів масової інформації в сучасному світі зводяться до того, що мас-медіа творять нову якість комунікації в суспільстві, являють собою безпосередній вплив на кондицію політичного міфу сьогодення. Також в умовах сьогодення за допомогою спільного функціонування міфи та засоби масової інформації стають взаємозалежними. При цьому навіть із погляду, що мас-медіа мають позитивне значення, оскільки вони є ефективним елементом соціальної взаємодії та підтримують суспільну рівновагу, маніпулятивні можливості ЗМІ безмежні. Щодня сучасний світ стає дедалі більш інформаційно насиченим, а тому часто незрозумілим для людей. Людина не здатна самостійно отримати й перевірити всю необхідну їй інформацію, а тому змушена багато що сприймати як правду. Внаслідок цього мас-медіа надають суспільству не лише знання про навколишню дійсність, але й вагомо формують емоційні та поведінкові стереотипи.

Таким чином, сучасні політичні міфи є наслідком певної залежності. У сучасній гіпердійсності щораз більше явищ, які отримують політичний вимір. Сфери, які до цього часу мали небагато спільного з політикою, починають відігравати в політичному вимірі важливу роль. Поява в сучасному світі публічної сфери поряд із політичною і приватною призвела до корінних змін у способах спостереження за політикою. Преса, радіо, клуби за інтересами і неурядові організації, які є елементами публічної сфери, стали втручатись у політичний простір і провели реорганізацію його меж. Згадані інституції, довершуючи інтенсивний вплив на способи вирішення питань у державі, також змінили способи спостереження за політикою (Кассирер, с. 387–390).

Підкреслюючи роль міфу як слова, яке є комунікатором і посідає властивості письмової форми і форми зображення, Бартес акцентує, що слово, попри свій комунікаційний потенціал, дає змогу зберегтись міфічній мові, надаючи їй тим самим подібних властивостей комунікатора. Міфи разом із медіа також виконують педагогічну функцію. Здійснюючи в певний спосіб освіту суспільства, міфи спільно з медіа є суспільними скеровувачами. Інакше кажучи, вони впливають на суспільну і політичну поведінку. Наприклад, реклама, фотографія, фільм, репортаж, представлені в мас-медіа видовища вказують на певні схеми поведінки, роблять їх широковживаними в суспільстві (Кирилова, 2015, с. 80–93).

Засоби масової інформації (ЗМІ) – це публічне поширення різних даних і відомостей за допомогою різноманітних технічних засобів (телебачення, радіо, інтернет, газети, журнали). Варто зазначити, що стінгазети, бібліотеки, форуми, інтернет-блоги, конференції і подібне не належать до засобів масової інформації. Таким чином, у політичній, соціальній, економічній та інших сферах життя населення, ЗМІ, крім передачі даних, також є способом агітації, маніпуляції та пропаганди.

До того ж «соціальна відповідальність має не менше значення, ніж розвинута економічна інфраструктура, політична стабільність або втілення в життя проектів інноваційного розвитку» (Гайдук, 2017).

Варто зазначити, що мас-медіа через навчання, інформування, переконання, навіювання та інші психологічні методи впливають на маси. Завдяки тиражуванню інформації стосовно духовних цінностей, соціальних вимог стандартизуються і стереотипізуються поведінкові й світоглядні норми суспільного життя (Гусева).

Ми вже зазначали раніше, «ЗМІ мають справу з інформацією, і саме контроль за інформацією дає змогу маніпулювати масовою свідомістю, створювати в ній модель вигідної суб'єкту впливу дійсності та вирішувати, які проблеми нині є найбільш актуальними. Штучно відтворюється таке явище, як медіа-свідомість (тобто свідомість, заснована на хибних цінностях, маніпулятивних інтерпретаціях, подвійній моралі), коли реальність, пропонована ЗМІ, відрізняється від дійсної. Громадська думка через медіа-свідомість значно спотворюється та має значні відмінності з реальністю» (Гусева).

За допомогою ЗМІ інформацію можна:

– спотворити за допомогою неповного, одностороннього викладу (тобто фрагментарний спосіб поширення інформації – частка інформації подрібнюється на менші частки та коли інформація подається єдиним неопрацьованим потоком, що не дає людині змогу сформулювати цілісну картину подій);

– показати щось у тому вигляді, в якому вигідно для когось;

– звертаючи увагу на окремі аспекти події, приховати малозначну деталь, замовчуючи інші, що створює додаткову змогу маніпулювати свідомістю людей;

– створити «інформаційний галас», коли зниження сприйняття фактів досягається шляхом подачі такої кількості новин, за якої стає неможливим їх сортування;

– відволікти увагу від дійсно важливих подій шляхом надання яскравої, але несуттєвої інформації;

– оперативно подати навіть неперевірену інформацію, адже будь-яке перше повідомлення про подію справляє значно сильніший вплив на аудиторію, ніж наступні;

– поширювати певний погляд на інформацію як її єдино можливий та правильний варіант.

На цьому етапі розвитку незалежної України виникає своєрідна культурна дискусія, що полягає у протиставленні реалій та міфів. На противагу раціональним аргументам пропонується тенденція свідомості, яка створює форми мислення в міфологізованому вигляді. Виникає вона як свого роду захисна реакція. У радянські часи сукупність знань та поглядів поставала перед нами у вигляді ієрархічного цілого. Нині внаслідок шалених темпів накопичення знань світогляд пересічної людини розсипався на мозаїку випадкових, погано пов'язаних між собою понять. Такий мозаїчний тип свідомості сприяє нав'язуванню потрібних поглядів і переконань через рекламу, тому що знання формуються значною мірою ЗМІ, а не системою освіти. Іншими словами, створення політичного міфу відбувається за допомогою засобів політичного маніпулювання та політичної реклами.

Таким чином, політична реклама – це специфічна система прийомів масової комунікації. При цьому політичне міфотворення стає неодмінною ознакою сучасності. Воно не пояснює реальної дійсності, а використовує її для створення ілюзії, гармонійної конструкції, своєрідної системи координат свідомості, специфічного відтворення суспільних явищ. На думку сучасних дослідників, політичний міф має відштовхуватись від національних особливостей менталітету, тобто національних архетипів, які породжуються історією, долею народу, його культурою.

У рамках політологічної науки виділяється та аналізується ментальність (менталітет) на основі моделі соціальної структури суспільства або типології суб'єктів політики, тобто менталітет розглядається як психологія (іноді характер), свідомість і самосвідомість якоїсь соціальної групи, представників певної соціально-політичної спільності людей. Іншими словами, формування менталітету відбувається під впливом соціокультурних факторів, традицій, культури, соціальних та державних інститутів суспільства. Підсумовуючи, можна говорити, що політичний менталітет – це специфічна структура та сукупність різних психічних властивостей, якостей, особливостей та проявів, що використовуються для позначення оригінального способу мислення.

Нинішній розвиток подій у політичній сфері в Україні показує реальну боротьбу та зіткнення різних міфів. До них в основному належать як ті, що утворюють основу політичної культури її незалежного державного існування. Причиною деміфологізації є ті зміни політичної ситуації в Україні, які виявили недієздатність міфології, що вироблялася радянською політичною культурою і в межах її претендувала на абсолютне значення. Ситуація тотальної деміфологізації свідомості зумовила потребу поновлення міфологічного потенціалу політичної культури. Анархічність міфів зумовлена також культурною неоднорідністю України. Міф дає відповіді на запитання, які неможливо пояснити формулами та раціональними доказами (Смирнова, 2016, с. 64).

Коли ми говоримо про ЗМІ як про «четверту неформальну гілку влади», треба наголосити на процесах між ЗМІ та формальними гілками влади. Таким чином, ми розглянули особливості творення сучасних політичних міфів засобами масової інформації і дійшли висновків: ідеологія є, з одного боку, механізмом втілення результатів розумової діяльності, певних теорій та концепцій у соціальну практику, а з іншого – полем політичної діяльності суб'єкта. Механізм дії сучасного політичного міфу розкривається через його структурні, функціональні та технологічні особливості. Сучасний політичний міф має синтетичний характер.

Є універсальний алгоритм формування політичного міфу засобами масової інформації. Міф фіксується у свідомості через певні ритуали, які є колективними діями сильної емоційної взаємодії та розуміння, зміцнюють колективну єдність і є важливим фактором політичного регулювання та встановлення певної моделі суспільно-політичної системи. Зрештою, міф впроваджується у свідомість мас за допомогою засобів масової інформації та інших установ масової культури, для цього використовується низка методологічних прийомів та прийомів (включаючи вигадку фактів, штучний відбір подій реальності для спілкування, використання маніпулятивної семантики, спрощення та стереотипізації, фрагментації та терміновості, сенсаційності, «інформаційного шуму»).

Загалом можемо підсумувати, що нині засоби масової інформації стали потужним інструментом формування політичних міфів та впливу на політичну свідомість, цим самим завдавши величезного удару по інформаційній безпеці сучасного суспільства.

Література:

- Анохін М.Г. Політична система: перехідні процеси. Москва : Інфомарт, 2016. 301 с.
- Вонсович Г.Б. Політичний міф як чинник трансформації політичної свідомості. URL: <http://geojournal.igs-nas.org.ua/index.php/2227-6246/article/viewFile/162210/161173>.
- Гайдук Ю. Мас-медіа як творці сучасних політичних міфів / Ю. Гайдук, В. Зінчук. *Укр. нац. ідея: реалії та перспективи розв.* 2017. Вип. 19. С. 72–76.
- Гойман О. Особливості сучасної політичної міфотворчості. *Проблеми гуманітарних наук. Філософія*. 2013. Вип. 31. С. 40–50.
- Гусева С.А. Современный политический миф: игра по законам архаики. *Свердловская региональная общественная организация «Центр психоанализа»*. URL: <http://freud.by.ru/pages/guseva.shtml>.
- Данилов А.Н. Журналистика в переходный период: проблемы и перспективы. Москва, 2008. 132 с.
- Данилова Е.Е. Деятельность СМИ в условиях открытого, закрытого и переходного обществ: методологический анализ. URL: www.lib.ua-ru.net/diss/zakl/92502.
- Дебор Г. Общество спектакля. *Библиотека Гумер – гуманитарные науки*. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Debor/index.php.
- Демідова А.А., Ярова А.Б. Засоби масової інформації як «четверта неформальна гілка публічної влади»: способи медіа-маніпуляції. Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток» включено до переліку наукових фахових видань України з питань державного управління». 2019. № 4. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2018/102.pdf.
- Зубрицька Л.Й. Міф як феномен сучасної політики : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки». Київ : Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2005. 14 с.
- Кассирер Э. Техника современных политических мифов. *Библиотека «Полка букиниста»*. URL: http://society.polbu.ru/political_science/ch65_i.html.
- Кириллова Н.Б. Мифотворчество в медиакультуре. *Общественные науки и современность*. 2015. № 5. С. 155–165.
- Кривцун К. Как СМИ нами манипулируют. *Bad news: сайт*. URL: http://badnews.org.ru/news/kak_smi_nami_manipulirujut/2010-04-20-713.

Смирнова М. Створення стереотипів засобами масової інформації в добу інформаційного суспільства. *Теле- та радіожурналістика*. 2016. Вип. 15. С. 63–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2016.

References

- Anokhin M.H. (2016). *Politychna systema: perekhidni protsesy*. M.: Infomart, 301 s.
- Vonsovych H.B. Politychni mif yak chynnyk transformatsii politychnoi svidomosti. URL: <http://geojournal.igs-nas.org.ua/index.php/2227-6246/article/viewFile/162210/161173>
- Haiduk Yu. (2017) Mas-media yak tvortsi suchasnykh politychnykh mifiv / Yu. Haiduk, V. Zinchuk. *Ukr. nats. ideia: realii ta perspektyvy rozv.* Vyp. 19. S. 72–76.
- Hoiman O. (2013). Osoblyvosti suchasnoi politychnoi mifotvorchosti. *Problemy humanitarnykh nauk. Filosofiia*. Vyp. 31. S. 40–50.
- Huseva S.A. Sovremennyi polytycheskyi myf: yhra po zakonam arkhayky. Sverdlovskaiia rehyonalnaia obshchestvennaia orhanyzatsiia «Tsentr psykhoanaliza»: [sait]. URL: <http://freud.by.ru/pages/guseva.shtml>.
- Danylov A.N. (2008). *Zhurnalystyka v perekhodnyi peryod: problemi y perspektyvi*. M. 132 s.
- Danylova E.E. Deiatelnost SMY v uslovyakh otkrytoho, zakrytoho y perekhodnoho obshchestv: metodolohycheskyi analiz. URL: www.lib.ua-ru.net/diss/zakl/92502.
- Debor H. Obshchestvo spektaklia. *Byblyoteka Humer – humanyтарnye nauky*. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Debor/index.php.
- Diemidova A.A., Yarova A.B. (2019). Zasoby masovoi informatsii yak «chetverta neformalna hilka publichnoi vlady»: sposoby media-manipuliatsii. *Elektronnyi zhurnal «Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok» vkliucheno do pereliku naukovykh fakhovykh vydan Ukrainy z pytan derzhavnoho upravlinnia*. № 4. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2018/102.pdf.
- Zubrytska L.Y. (2005). Mif yak fenomen suchasnoi polityky: avtoref. dys. kandydata politychnykh nauk. 23.00.01 – teoriia ta istoriia politychnoi nauky. K. Kyivskiy natsionalnyi un-t im. Tarasa Shevchenka, 14 s.
- Kassyer E. Tekhnika sovremennykh polytycheskykh myfov. *Byblyoteka «Polka bukynysta»*. URL: http://society.polbu.ru/political_science/ch65_i.html.
- Kyryllova N.B. (2015) Myfotvorchestvo v medyakulture. *Obshchestvennye nauky y sovremennost*. № 5. S. 155–165.
- Kryvtsun K. Kak SMY namy manipulyruut. *Bad news*: [sait]. URL: http://badnews.org.ru/news/kak_smi_nami_manipulirujut/2010-04-20-713.
- Smyrnova M. (2016). Stvorennia stereotypiv zasobamy masovoi informatsii v dobu informatsiinoho suspilstva. *Tele- ta radiozhurnalistyka*. Vyp. 15. S. 63–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2016.

Анотація

Максимчук О. В., Бондар С. С. Роль мас-медіа у формуванні політичних міфів. – Стаття.

У статті досліджено роль мас-медіа у становленні та формуванні сучасних політичних міфів. Зазначено, що інформаційні засоби масової інформації своєю чергою в умовах загальної нестабільності та зростаючої міжнародної та геополітичної конкуренції використовуються владою як потужний інструмент політичного впливу і, таким чином, виконують не інформаційну, а ідеологічну функцію. Поєднання цих двох фундаментальних процесів призводить до загальної ірраціоналізації політики та створює надзвичайно сприятливі умови для контролю над політичною свідомістю та поведінкою мас за допомогою технологій політичного міфотворення. Розкрито сутність співвідношення категорії міфу і засобів масової інформації в соціально-політичній площині. Акцентовано на особливостях творення сучасних політичних міфів шляхом тотальної експансії мас-медіа у сферу не лише суспільної свідомості, але й способу сучасного буття соціумів загалом і владних відносин зокрема. Міф поєднує раціональне і ірраціональне знання, він є характерною рисою історичної пам'яті народу і сучасних оцінок природного і соціального світу. Зазначено, що політична реклама є специфічною системою прийомів масової комунікації. Політичне міфотворення стало неодмінною ознакою сучасності, політичній міфології більше притаманна «спонтанність» розвитку, незалежність від волі осіб та інститутів, причетних до її створення. Це зумовлено тим, що політична міфологія формується в процесі взаємодії ідеологічної доктрини з наявними стереотипами суспільної свідомості. Визначено, що процес трансформації публічної сфери супроводжується зміною природи політики за допомогою засобів масової інформації. Відбувається це за допомогою включення до публічної дискусії багатьох сфер людської діяльності. Узагальнено, що ЗМІ через повідомлення, інформування, навчання, переконання, навіювання та інші психологічні методи впливають на маси. Зазначено, що політичний міф став складником добре відпрацьованої технології маніпулювання – і не лише «побутовою» частиною масової свідомості, але й теоретичною (ідеологічною) її складовою частиною. Політичний міф використовується як інструмент для конструювання політичної реальності, побудови нової ціннісної системи. Зроблено

висновок, що нині мас-медіа стали потужним інструментом формування політичних міфів та впливу на політичну свідомість, цим самим завдавши величезного удару по інформаційній безпеці сучасного суспільства. Зазначено, що ознакою є характерний для міфологічної свідомості та культури загалом провінціалізм, що поряд з агресією та анархією міфів утворює визначальну рису нинішньої ситуації. Деякі події та явища сучасної політичної дійсності, що здаються, на перший погляд, нелогічними та неможливими для пояснення, можуть стати зрозумілішими, якщо розглядати їх із точки зору іншої, міфологічної логіки, що домінує в масовій, у тому числі масовій політичній, свідомості.

Ключові слова: політичний міф, вплив, інформація, мас-медіа, формування.

Summary

Maksymchuk O. V., Bondar S. S. The role of the media in the formation of political myths. – Article.

The article examines the role of mass media in the formation and formation of modern political myths. It is noted that the media, in turn, in the context of general instability and growing international and geopolitical competition, are used by the authorities as a powerful tool of political influence and thus perform not an informational but an ideological function. The combination of these two fundamental processes leads to a general irrationalization of politics and creates extremely favorable conditions for the control of political consciousness and behavior by the masses of political myth-making. The essence of a parity an a category of a myth and mass media in a sociopolitical plane is opened. It is accented on features of creation of modern political myths by total expansion of mass-media to sphere not only public consciousness, but also a way of modern life of societies in general, relations of power in particular. Myth combines rational and irrational knowledge, it is a characteristic feature of the historical memory of the people and modern assessments of the natural and social world. It is noted that the political myth has become a component of a well-established technology of manipulation – and not only a “domestic” part of the mass consciousness, but also a theoretical (ideological) component. Political myth is used as a tool for constructing political reality, building a new value system. It is generalized that the media influence the masses through messages, information, training, persuasion, suggestion and other psychological methods. It is stated that political mythology is more inherent in the “spontaneity” of development, independence from the will of individuals and institutions involved in its creation. This is due to the fact that political mythology is formed in the process of interaction of ideological doctrine with the existing stereotypes of public consciousness. Ultimately, both ideology and mythology are important elements of the symbolic world of politics, both of which aim to form a value and ideological paradigm. It has been determined that the process of transformation of the public sphere is accompanied by a change in the nature of politics through the media. This happens through the inclusion of many spheres of human activity in public discussion. It is concluded that today the mass media have become a powerful tool for forming political myths and influencing the political consciousness, thus dealing a huge blow to the information security of modern society.

Key words: political myth, flow, information, mass media, formation.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.306>
УДК 17.01:32:303.035.2

Е. В. Мамонтова

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2761-8217>

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

Є. Ю. Пелєвін

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5464-3309>

кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри політології
Одеського національного політехнічного університету

НАУКА І ПОЛІТИКА: ЕТИЧНІ ТОЧКИ ЗІТКНЕННЯ

Нині, коли наша планета переживає скрутні часи, зумовлені стрімким поширенням пандемії, викликаної COVID-19, усі надії людства пов'язані з фундаментальною наукою. Від того, наскільки швидко будуть знайдені механізми протидії смертоносному вірусу та доведена їх ефективність, залежить майбутнє кожного з нас. Без перебільшення можна сказати, що наука перетворюється на ключовий суб'єкт політики. Адже наука – це не лише сфера інтелектуальних експериментів та полігон технологічного опрацювання їх результатів, але й потужний соціальний інститут. Його місце та роль у суспільстві визначає ефективність політико-управлінських практик керівництва країни та її конкурентоспроможність на світовій арені. Тому доречно, на нашу думку, звернутися до питання моральної відповідальності наукового співтовариства, оскільки на тлі кризи управління саме етична складова частина наукової діяльності в політико-управлінській сфері набуває першочергового значення.

Питання ролі науки в процесах управління суспільством та державою віддавна цікавили соціальних мислителів. Так, у руслі античної інтелектуальної традиції було сформовано погляд на знання як явище соціального порядку та визначено провідне місце його виробників у структурі суспільства (Піфагор, Сократ, Платон, Аристотель та ін.). У давньосхідних культурах акцентували на технологіях ефективного управління державою (Каутілья, Конфуцій, Шан Ян та ін.).

У добу Середньовіччя та Відродження ключовою задачею інтелектуалів був пошук балансу між вірою та розумом (Ф. Аквінський, Дж. Бруно, М. Кузанський, Т. Мор, М. Падуанський та ін.). У політичній філософії спроба вивести конфлікт науки та релігійної етики в конструктивне русло була здійснена М. Макіавеллі. І зовсім не випадково, що цей знаковий переворот в історії політичної думки ознаменував також початок зміни соціокультурного статусу науки та формування етосу науки, які тривали протягом XVI – поч. XVII ст.

У Нову добу, коли формування раціоналістичних підвалин просвітницького світогляду суттєво каталізувало процес інституалізації науки, питання ролі вченого в суспільному розвитку вийшло на новий рівень осмислення. На сторінках філософських трактатів обґрунтовуються та розвиваються ідеї «місіонерської ролі вченого в суспільстві» (Р. Уїтлі, Б. Паскаль та ін.), поняття «моральної достовірності» (Р. Декарт, І. Кант, Г.В. Лейбніц, І. Ньютон, Б. Спіноза та ін.), положення професійної наукової етики («Десять заповідей людини науки» Л. Фейербаха).

У XVIII–XIX ст., коли на зміну релігійній картині світу, яка монополює панувала в масовій свідомості доіндустріального суспільства, приходять ідеологічний дискурс, наука розглядається як основа соціально-політичного прогресу (Ф. Бекон, П. Гольбах, М.Ф. Вольтер, Й.Г. Фіхте, А. Сен-Симон, О. Конт, К. Маркс, Ф. Енгельс та ін.). Крім того, саме завдяки інтелектуалам – ідеологам доби Просвітництва Європа та світ перейшли від революцій технічних до революцій соціальних (Дж. Локк, Ж.Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтескьє та ін.).

Згодом, із розвитком технологій та перетворенням науки на потужний соціальний інститут, коли стало зрозуміло, що раціональне знання та його матеріалізація в технічному прогресі не тільки спричинили бурхливий розвиток цивілізації, але й виступили як знаряддя

політичного панування на міжнародній арені, встановлення контролю над масами, руйнування навколишнього середовища та соціального відчуження, роль науки як рушійної сили соціального прогресу була критично переосмислена (М. Гайдеггер, Г. Маркузе, Д. Меддоуз, Х. Ортега-і-Гассет, А. Печчеї, О. Тоффлер, Е. Фромм, М. Фуко, А. Швейцер, О. Шпенглер, К. Ясперс та ін.).

Зіткнення моральних норм наукового середовища та політичних реалій ХХ–ХХІ ст. – одна з центральних тем у дослідженнях, які становлять фундамент наукового етосу сучасності (Е. Агацці, Р. Гарнер, В. Енгельгардт, Т. Кун, І. Лакатос, Н. Луман, Р. Мертон, М. Полані, К. Поппер, Б. Розен, Н. Сторер, П. Фейєрабент та ін.).

Щодо етики соціально-політичних наук як окремої галузі етики науки, то ця проблематика охоплює ціле коло питань, які потребують вирішення (З. Бауман, М. Вебер, Х. Дженкінс-Сміт, Р. Мертон, М. Полані, К. Поппер, Д. Равецц та ін.). Це, зокрема, питання цінності соціального знання та його моральної достовірності, місіонерська роль вченого-гуманітарія і підвищення її культурно-світоглядного аспекту, соціальна відповідальність дослідника за наслідки соціальних експериментів, підвищення ролі громадянської позиції вченого в соціально-політичному процесі, науково-етичні проблеми інформаційного суспільства (інформаційні війни, маніпуляції масовою свідомістю тощо), конфлікт моральних та професійних якостей наукового працівника в дилемі «інтелігент – інтелектуал», співвідношення відповідальності та свободи, специфіка індивідуальної та колективної, внутрішньої та зовнішньої наукової етики, зв'язок принципів науки та демократії тощо. Водночас мало дослідженим є етичний вимір співвідношення науки та політики як підсистем суспільства. Найбільш наочно, на нашу думку, він відбивається в питанні соціальної відповідальності вченого, якій працює на ниві політологічних розвідок.

Мета статті полягає у спробі окреслити ареали перетинання політики та науки як явищ соціального порядку та визначенні на цій основі етичної складової частини їх взаємодії на зрізі співвідношень «політик – науковець».

Досягнення цієї мети неможливе без звернення до класичної спадщини М. Вебера, який за допомогою категорій модерного соціального знання вивів на новий методологічний рівень багатомікову дискусію навколо питань: чи має право вчений на власні політичні погляди і чи має він нести відповідальність за використання результатів своїх наукових досліджень на користь певної політичної сили? З його подачі сформувався один із магістральних підходів до визначення цієї дилеми. Відштовхуючись від концепту «свободи від цінностей», М. Вебер у роботі «Наука як професія та покликання» (Weber, 2012) розглядає науку як сферу, що існує поза межами конфлікту цінностей. А оскільки він є перманентним та невіршуваним, наука має вийти за межі ціннісних суперечок, і все, що їй залишається, – лише холодне безпристрасне спостереження за цим конфліктом.

Варіантом веберіанської трактовки співвідношення науки та політики як життєвих покликань та професійних занять є визнання за наукою права мати власну цінність, яка полягає в пошуку істини (vocation). Решту цінностей вчений також може поділяти, але він не має брати участь у ціннісному дискурсі, абстрагуючись від нього та зосереджуючись суто на наукових розвідках та експериментах (profession).

Незважаючи на деякі відмінності цих двох трактовок, спільним для них є те, що вони розглядають науку та політику як два окремих світи і вимагають від вченого бути поза політикою.

Однак у реальному житті вчений не може бути вільним від цінностей, оскільки, як будь-яка людина, має власні переконання, установки та уподобання як на побутовому, так і на світоглядному рівнях. Крім того, вчені, і передусім ті, що працюють у соціально-гуманітарних галузях знання, не можуть не бути залученими в політичне життя, оскільки саме політика є сферою, де перетинаються економічний, соціальний, правовий, історичний, духовний, ідеологічний та культурний простори суспільства. Тому варто підкреслити кілька моментів.

По-перше, політика, як і наука, утверджує свій критерій істинності. Однак, на відміну від науки, він має суб'єктивний характер. На шляху до змоги встановити та легалізувати контроль над ресурсами та їх розподілом політичний суб'єкт (особистість, спільнота, інститут) завжди використовує певну систему цінностей, закодовану в ідеологеми та символи. За її допомогою

через закріплення в масовій свідомості суб'єкт встановлює політичну владу. Там, де утверджується монополія на політичну істину, укорінюється тоталітарний політичний режим. Там, де суспільство має змогу обирати між ціннісними орієнтирами, встановлюється демократія.

По-друге, політика, як і наука, ставить собі на меті пояснення дійсності і є засобом її перетворення.

По-третє, політика, як і наука, залежить від суб'єкта, який її використовує. І цим суб'єктом в обох випадках є політична влада. Її носіями можуть бути інституціолізовані та неформальні еліти, політичні лідери, але жодним чином не вчені та наукові інституції.

Актуальним стає питання взаємовідношення академічного товариства та влади. Традиційно науці в суспільстві відводиться роль продукування нових знань, які є запорукою соціального та технологічного прогресу. Невипадково в сучасній техногенній цивілізації наука та технології стають фактором конкурентоспроможності держави на світовій арені. З другого боку, науку можна розглядати як інструмент інтелектуалізації інших сфер соціального буття. Нині без експертного супроводження не відбувається жодна процедура прийняття рішень у підприємницьких, промислових, правничих, оборонних, освітянських, медичних та інших колах. Водночас саме в політиці загострюється етичний аспект співвідношення наукового середовища та владних інституцій.

Окреслимо кілька тенденцій взаємопроникнення науки та політики як соціальних практик.

Нині спостерігається активізація залучення науковців у політичний процес. У цього явища є прагматична та ідеалістична сторони. З одного боку, політика перетворює вченого на публічну персону, допомагаючи йому та його відкриттям вийти на новий рівень медійної обізнаності. З іншого – часто головним мотивом приходу вченого в політику є усвідомлення власної прометеївської місії.

Говорячи про взаємодію науки і політики, не можна обійти увагою і зворотний процес. Відчутною, зокрема на пострадянському просторі, є тенденція звернення багатьох політиків до наукових інтелектуальних практик. У вільний час або після закінчення політичної кар'єри політичні діячі різного рівня та статусу видають наукові монографії, захищають дисертації, читають лекції, публікують наукові статті. Статусною ознакою успішного політика стає членство в різноманітних наукових академіях (в т.ч. і недержавних). Інструментом зміцнення особистого символічного капіталу виступають вчені звання та ступені. Вони служать не тільки знаками престижу, але й дають змогу політикам легітимізувати власну точку зору як експертну.

Такий взаємобмін, на нашу думку, виявляє проблему залежності «злиденної та залежної» науки від «ресурсної та впливової» політики. Наслідками цього становища стають вихолощення ідеї месіанської (прометеївської) ролі науки, ерозія етичної інфраструктури академічного середовища, репутаційна криза всієї пострадянської науки як соціального інституту.

Водночас у таких непростих умовах найчастіше вчені в політиці реалізують свій потенціал у сфері її експертного супроводження як радників, аналітиків, консультантів. І хоча інтелектуал на вищому рівні прийняття політичних рішень – явище вкрай рідке, нині навколо органів публічного управління, принаймні, центрального та регіонального рівнів, формується потужне консультативно-експертне середовище. Прикметою сьогодення також є заснування інтелектуальних фондів, аналітичних інституцій, консалтингових фірм навколо недержавних політичних суб'єктів – партій, громадських рухів та організацій.

У західній науковій літературі є низка класифікацій інтелектуалів, що беруть участь у політичному процесі. Так, З. Бауман поділив їх на дві групи: «вчених-законодавців» та «вчених-перекладачів». Перші розробляють моделі суспільно-політичного порядку. Другі забезпечують взаємодію партисипантов політичного процесу (Bauman, 1991). За класифікацією, яку, спираючись на функціональний підхід, запропонував у роботі «Демократична політика та політичний аналіз» Х. Дженкінс-Сміт (Jenkins-Smith, 1990), є три класи інтелектуалів у політиці. Це «адвокати ідеї» (розробляють та впроваджують політичні доктрини), «об'єктивні техніки» (реалізують соціально-політичні технології) та «адвокати клієнта» (захищають інтереси окремих політичних лідерів, груп та інститутів). На пострадянському просторі ці функціональні характеристики відповідають таким рольовим типам експертного середовища, як «ідеологи», «реформатори», «сервіс».

Спостереження за формуванням вітчизняної культури співпраці політичного та наукового середовищ дає підстави стверджувати: активна фундація різноманітних стратегічних, економічних, соціологічних, політологічних, іміджевих центрів, метою яких є обслуговування конкретних бізнес-структур, політичних партій, громадських організацій та центральних та місцевих органів влади, а також часто нетривале існування та динаміка роботи цих центрів свідчить про те, що на ринку консультативно-експертних послуг в Україні найбільш затребуваним є «сервісний» тип вченого в політиці.

Якщо в західній політичній традиції в процесі підбору експертних кадрів працює механізм прозорої конкуренції, в основу якої покладено об'єктивні рейтинги наукових здобутків, що оновлюються кожного року, то в посттоталітарних країнах наближення вченого до носіїв політичної влади зумовлюється найчастіше іншими чинниками, передусім, особистими якостями, далекими від ідеалу незаангажованого високолобого інтелектуала, який прагне не медійної обізнаності та світської суєти, а вдумливої кропіткої праці в тиші кабінету.

І тут ми знову повертаємося до головного протиріччя науки та політики як феноменів соціального порядку. Наука потребує об'єктивності, в той час як політика – це служіння груповим інтересам. Єдине, що може зробити істинний вчений у цій ситуації, – це свідомо вибрати, яким цінностям він готовий служити. Бути інтелектуально чесним, за М. Вебером, – це вміння відокремлювати власну ціннісну позицію від фактів, які подеколи можуть не подобатися (Weber, 2012, p. 349).

Сила науки – в її раціональній методології. І саме тому наука – це простір, де через осягнення об'єктивної картини соціального світу відбувається раціоналізація політики. Завдяки науковому дискурсу, побудованому за чіткими комунікативними нормами та обмеженому етикою наукової полеміки, відбувається діалог суб'єктів – носіїв різних цінностей й політичних переконань та здійснюється акт порозуміння через вслухання в позицію іншого.

Безумовно, наука не може позбавити політику конфлікту, оскільки останній є її сутнісною характеристикою. Водночас завдяки науці конфлікт можна раціоналізувати і зробити політику більш результативною та ефективною.

Все це можливе тільки за умови додержання універсальних норм наукового етосу. Їх лаконічно сформулював у роботі «Наука і демократична соціальна структура» (1942) Р. Мертон. З його подання сучасні норми наукового етосу базуються на таких принципах, як універсалізм (вимога керуватися у професійних заняттях не особистими уподобаннями, а загальними критеріями доказовості та достовірності), всезагальність (установка на солідарність, відкритість та спільний пошук істини), незацікавленість (вимога безкорисливого служіння істині), організований скептицизм (установка на доказовість, методологічну коректність, критику та самокритику наукових результатів) (Merton, 1942, pp. 115–126).

Нині предметне коло етики науки розширюється через необхідність осмислення тих норм, які мають спрямовувати не лише стосунки вчених у межах академічного співтовариства або визначати вищі пізнавальні цінності науки, а й таких, що дозволяють або забороняють певне втручання науки в природу і людину. І йдеться не тільки про науки технічного та природознавчого кола. Все це повною мірою стосується і гуманітарного знання з його соціально-інженерними підходами до управління реальністю, технологіями конструювання соціального порядку, інструментами впливу на соціальну поведінку, практиками соціальних експериментів тощо.

Література:

- Bauman Z. Legislators and interpreters: On Modernity, Post-Modernity and Intellectuals. N.Y.: Polity; New Ed edition, 1991. 224 p.
- Jenkins-Smith H. S. Democratic politics and policy analysis. California, Brooks/Cole Publishing; 1st edition, 1990. 248 p.
- Merton, R.K. Science and technology in a democratic order. Journal of Legal and Political Sociology. 1942. # 1. Pp. 115–126.
- Weber M. (2012[1919]) Science as a profession and vocation. In: Whimster, S., Bruun, H.H. (eds) Collected Methodological Writings. London & New York: Routledge. Pp. 335–353.

References

- Bauman, Z. (1991). *Legislators and interpreters: On Modernity, Post-Modernity and Intellectuals*. N.Y.: Polity; New Ed edition. 224 p.
- Jenkins-Smith, H.S. (1990). *Democratic politics and policy analysis*. California, Brooks/Cole Publishing; 1st edition. 248 p.
- Merton, R.K. (1942). Science and technology in a democratic order. *Journal of Legal and Political Sociology*, 1, 115-126.
- Weber, M. (2012[1919]) Science as a profession and vocation. In: Whimster, S., Bruun, H.H. (eds) *Collected Methodological Writings*. London & New York: Routledge, 335-353.

Анотація

Мамонтова Е. В., Пелевін Є. Ю. Наука і політика: етичні точки зіткнення. – Стаття.

У статті розглянуто проблему ролі науки в процесах управління суспільством та державою. Аналізуються теоретичні підходи до осмислення науки як рушійної сили соціального прогресу. Висвітлено етичний аспект співвідношення науки та політики як підсистем суспільства. Показано, що однією з центральних тем у дослідженнях, які становлять фундамент наукового етосу сучасності, є зіткнення моральних норм наукового середовища та політичних реалій ХХ-ХХІ ст. Окреслено шкалу питань етики соціально-політичних наук як окремої галузі етики науки від питання цінності соціального знання та його моральної достовірності до зв'язку принципів науки та демократії. Визначено ареал перетинання політики та науки як явищ соціального порядку та розкрито на цій основі етичну специфіку їх взаємодії на зрізі співвідношень «політик – науковець». Аналізується позиція М. Вебера щодо трактування співвідношення науки та політики як життєвих покликань та професійних занять. Доведено неможливість автономного існування науки і політики, оскільки в реальному житті вчений-гуманітарій не може бути вільним від цінностей, а політика є сферою, де перетинаються економічний, соціальний, правовий, історичний, духовний, ідеологічний та культурний простори. Показано, що політика, як і наука, утверджує свій критерій істинності, ставить собі на меті пояснення дійсності і є засобом її перетворення, залежить від суб'єкта, який її використовує. І цим суб'єктом в обох випадках є політична влада. Висвітлено питання взаємовідношення наукового товариства та влади. Окреслено магістральні тенденції взаємопроникнення науки та політики як соціальних практик: активізація залучення науковців у політичний процес та звернення багатьох політиків до наукових інтелектуальних практик. Показано, що найчастіше вчені в політиці реалізують свій потенціал у сфері її експертного супроводження як радники, аналітики, консультанти. Запропоновано класифікацію експертів, що беруть участь у політичному процесі: «ідеологи», «реформатори» та «сервіс». Досліджено специфіку формування вітчизняної культури співпраці політики та науки. Показано, що на українському ринку консультативно-експертних послуг домінує «сервісний» тип вченого в політиці. Робиться висновок, що наука з огляду на її раціональну методологію є простором, де відбувається раціоналізація політики. І хоча наука не може позбавити політику конфлікту, оскільки останній є її сутнісною характеристикою, саме завдяки науці конфлікт можна раціоналізувати і зробити політику більш результативною та ефективною.

Ключові слова: наука, політика, етика, етос науки, цінності, експерт.

Summary

Mamontova E. V., Pelevin I. Yu. Science and politics: ethical points of contact. – Article.

The article considers the problem of the role of science in the processes of governing society and the state. Theoretical approaches to comprehend science as a driving force of social progress are analyzed. The ethical aspect of the relationship between science and politics as subsystems of society is highlighted. It is shown that one of the central themes in research, which is the foundation of the scientific ethos of modernity, is the collision of moral norms of the scientific environment and political realities of the XX-XXI centuries. Depending on the value of social knowledge and its moral authenticity from the connection of the principles of science and democracy, special problems of ethics of socio-political sciences as a separate branch of ethics of science are formulated. The points of intersection of politics and science as phenomena of social reality are determined. On this basis, the ethical specifics of their interaction are revealed on the example of the relationship "politician – scientist". M. Weber's position on the interpretation of the relationship between science and politics as life vocations and professional occupations is analyzed. The impossibility of autonomous existence of science and politics is proved, because in real life a scientist-humanist cannot be free from values, and politics is a sphere where economic, social, legal, historical, spiritual, ideological and cultural spaces intersect. It is shown that politics, like science, asserts its criterion of truth; aims to explain reality and is a means of its transformation; depends on the entity using it. And this subject, in both cases, is political authority. The problem of the interaction between the scientific community and the government is specified. The main tendencies of interpenetration

of science and politics are outlined: intensification of involvement of scientists in the political process and appeal of many politicians to scientific-expert practices. It is shown that most often scientists in politics realize their potential in the field of its expert support as advisers, analysts, consultants. The classification of experts involved in the political process is proposed: "ideologists", "reformers" and "service". The specifics of the formation of the national culture of policy cooperation are studied. It is shown that the Ukrainian market of consulting and expert services is dominated by the "service" type of scientist in politics. It is concluded that science, due to its rational methodology, is a space where policy is rationalizing. Although science cannot rid politics of conflict, the latter is its essential characteristic, but it is through science that conflict can be rationalized and policy made more effective and efficient.

Key words: science, politics, ethics, ethos of science, values, expert.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.307>
УДК 316.77

І. Ф. Новосельський

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5272-0822>

аспірант кафедри політичних інститутів та процесів
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НОВИХ МЕДІА: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНА

Поширення інтернету, доступність інформаційних ресурсів створили можливості для появи принципово нових медіа, вплив яких порівняно із традиційними засобами масової інформації (далі – ЗМІ) невпинно зростає. Про це свідчать дані звіту Digital 2020, згідно з якими на початок 2020 р. порівняно із 2019 р. кількість інтернет-користувачів у світі зросла до 4,54 млрд. (+7%), аудиторія соціальних мереж – до 3,8 млрд. (+9%). Отже, натеper онлайн-технологіями користуються 60% світового населення (Digital 2020, 2020). Водночас швидкий доступ та поширення новинного контенту, високий рівень інформаційної активності, стрімке збільшення впливу соціальних медіа на суспільні настрої створюють ризики використання маніпуляційних технологій, здійснення пропаганди та ведення інформаційних воєн. В умовах розвитку і трансформації інформаційного суспільства правовий статус нових медіа потребує законодавчого закріплення.

Вивченню нових медіа як окремого сегмента медіаринку приділяли увагу Т. Барр, М. Кастельс, Н. Крістенсен та ін. Сучасний інформаційний простір, питання правового регулювання мережі Інтернет стали предметом досліджень О. Баранова, З. Григорової, К. Єфремової, Д. Грибанова, Г. Кашуби, М. Чабаненко. Окремі законодавчі аспекти медійного поля України досліджували О. Давидюк, І. Людвик, Ю. Нестеряк, Г. Почепцов, Д. Проценко, Д. Тупчієнко й ін.

Метою дослідження є вивчення специфіки міжнародного досвіду правового унормування нових медіа та з'ясування особливостей політико-правового регулювання медійного простору в сучасній Україні.

Зростання ролі інтернет-технологій як найбільш впливового джерела інформації відбулось і в сучасній Україні. Так, кількість інтернет-користувачів досягла 27,46 млн., а коефіцієнт проникнення інтернету становить 63%. Водночас число українців, які користуються соціальними мережами, становить 19 млн., показник проникнення мереж – 43% (Digital 2020, 2020).

Стрімкий розвиток онлайн-медіа в Україні розпочався у квітні 2000 р. і пов'язаний із заснуванням онлайн-видання «Українська правда» як реакції на придушення свободи слова та цензури. Уже декількома місяцями пізніше нові медіа стали серйозними конкурентами традиційних, до середини 2001 р. їхня кількість збільшилась до 40. Специфікою цих онлайн-видань був конфронтаційний характер новинного й аналітичного матеріалу щодо існуючої влади. Усе це вимагало нормативного упорядкування діяльності онлайн-медіа у сфері інтернет-відносин.

Необхідно зазначити, що в Україні неодноразово ініціювалась підготовка проектів нормативно-правових актів із питань регулювання праввідносин під час поширення інформації в українському сегменті Інтернет. Такими проектами стали Указ ПУ від 31 липня 2000 р. № 928 «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні», наказ Міністерства транспорту і зв'язку від 27 квітня 2005 р. № 153 «Про затвердження Порядку проведення державної реєстрації електронних інформаційних ресурсів», розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2009 р. № 185-р «Про затвердження орієнтовного плану законопроектних робіт на 2009 р.», проєкт закону України «Про концепцію державної інформаційної політики» від 13 жовтня 2010 р. Однак усі зазначені ініціативи, зважаючи на суспільний резонанс, не набули чинності.

Водночас більшість інтернет-ЗМІ виступають проти обов'язкової реєстрації, вважають застосування такого підходу наступом на свободу слова та спробою поширити державний контроль над інформаційною діяльністю. За добровільну недержавну реєстрацію виступає Незалежна медіапрофспілка України (далі – НМПУ). Так, ще у 2012 р. НМПУ закликала медійні організації до дискусії щодо необхідності ведення реєстру інтернет-ЗМІ на добровільних засадах. Проте такий підхід вимагає від власників сайтів, що поширюють масову інформацію, високого рівня свідомості та готовності брати на себе відповідальність (Конах, 2013). Додатковою перешкодою на шляху вирішення проблеми залишається небажання самих інтернет-ЗМІ виробити солідарну позицію стосовно регулювання їхньої діяльності.

Сучасну правову базу медіапростору України становлять відповідні норми Цивільного кодексу України, закони України «Про телекомунікації», «Про авторське право і суміжні права», «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства», «Про рекламу», «Про телекомунікації», «Про радіочастотний ресурс», «Про захист персональних даних», «Про доступ до публічної інформації» тощо.

Українське законодавство в основному регулює діяльність «класичного» телебачення (далі – ТБ) (ефір, супутник, кабель). Водночас відсутність системного регулювання відносно «нових» способів поширення ТБ (IPTV, OTT), відео на замовлення і платформ спільного доступу до інформації актуалізує необхідність прискорення регуляції норм медійної галузі для функціонування нових медіа. До того ж Україна має міжнародні зобов'язання щодо закріплення на законодавчому рівні комплексу правових норм у галузі аудіовізуальних медіа, який би відповідав європейським стандартам та сучасному рівню технологічного розвитку, спростив державне регулювання галузі, визначив ефективні та сучасні засади захисту прав споживачів на вільне отримання інформації, а також законні механізми визначення й обмеження шкідливого контенту (згідно з нормами Директиви Європейського парламенту та Ради 2010/13/ЄС про аудіовізуальні медіапослуги від 10 березня 2010 р., зі змінами, внесеними Директивою (ЄС) 2018/1808 від 14 листопада 2018 р. (Directive (EU), 2018).

Зазначимо, що в Україні довгий час не існувало жорстких обмежень діяльності інтернет-ресурсів. Гарантований державою правовий захист від зловживань мав несистемний характер. Нечисленні спроби унормувати спірні питання щодо понятійного апарату медіасфери (проект закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії загрозам національній безпеці в інформаційній сфері» № 6688 від 12 липня 2017 р.), навіть неоднозначно сприйняті суспільством спроби криміналізувати дифамацію (проект закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України» № 11013 від 19 липня 2012 р.) не впроваджені в політичну практику.

Тому очікуваною спробою гармонізації українського законодавства з європейським правом стала реєстрація у Верховній Раді України проекту закону «Про медіа» № 2693 від 27 грудня 2019 р. У суспільному дискурсі він відомий як «закон про дезінформацію». Новизною законопроекту стало термінологічне коригування поняття «засоби масової інформації» і введення в обіг категорій «медіа», «дезінформація». Нормами документа фіксується питання кримінальної відповідальності за поширення дезінформації, пропонується запровадження інституту нагляду за достовірністю інформації на чолі з Уповноваженим з питань інформації, введення індексу довіри до поширювача масової інформації на підставі відповідності ЗМІ визначеним критеріям. Також зафіксована система штрафів онлайн-медіа від 5 до 25 тис. грн, для платформ спільного доступу – від 45 до 355 тис. грн (станом на 2020 р.), які повинні стимулювати розроблення ефективних алгоритмів для виявлення порушень та реагування на них (Про медіа, 2019).

Вищезгаданий законопроект містить дуже неоднозначні норми, які свідчать про ризики небезпечного рівня державного втручання в журналістську діяльність і обмеження свободи слова через створення механізмів контролю за інформаційним простором (Огляд основних положень, 2019). Викликають дискусії і норми щодо принципів прозорості структури власності онлайн-медіа та контролю за поданням звітності, норм щодо регулювання мовлення

громад. Тому за рекомендаціями фахівців Ради Європи законопроект направлений на доопрацювання до Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики.

Допомогти оцінити якість запропонованих законопроектів за чітко визначеними критеріями, спираючись на засади прав людини, має Індекс правового регулювання відносин онлайн-простору, над створенням якого працює ГО «Інтерньюз-Україна» у співпраці із ключовими медіаюристами. Ця методика надасть змогу громадянському суспільству послідовно моніторити підходи та пропозиції щодо функціонування онлайн-простору та швидко реагувати на нові законодавчі ініціативи, що здатні підсилити вільний розвиток інтернету та цифрові права користувачів.

Аналіз сучасних міжнародних правових норм та рекомендацій щодо діяльності конвергентних технологій дозволяє виділити умовно східну та західну моделі у сфері правового регулювання онлайн-медіа. Для першої характерний домінуючий державний контроль над всіма правовідносинами в інформаційній сфері, наявність певного виду премодерування інформаційних ресурсів у межах політичної ідеології країни, мінімізація або відсутність саморегулювання відносин учасниками інформаційної діяльності. Західна модель ґрунтується на встановленні розумного балансу між нормативно-правовою базою й інструментами саморегуляції, закріпленні за державою регулювання найважливіших положень, застосуванні принципу відповідальності як до офлайн, так і до онлайн-ресурсів (Конах, 2012).

Водночас зауважимо, що в рамках західної моделі можна виділити два підходи щодо визначення рівня впливу держави на медійний простір: умовно назвемо їх «держава-модератор» та «держава-гарант». Звернімося до досвіду правового регулювання реєстраційних засад ЗМІ та пов'язаного із цим впливу держави на функціонування медіа в деяких країнах.

Законодавство Угорщини надає повноваження державі контролювати медійний контент, визначає обов'язком електронних медіа надання точного новинного контенту щодо державних справ на різних рівнях управління, накладати штрафи і припиняти діяльність або взагалі закрити ЗМІ на підставі певних нечітко визначених принципів. Збільшити свій вплив угорська влада намагалась і через законодавче закріплення податку на послуги інтернету. Однак у результаті мітингів і суспільного резонансу законопроект було відкликано (Hungarians stage, 2014). У 2019 р. Франція також спробувала запровадити оподаткування Google, Apple, Facebook та Amazon (GAFA), але у 2020 р. призупинила оподаткування цифрових послуг через неможливість компромісної позиції щодо оподаткування електронних послуг на рівні країн Європейського Союзу. Незважаючи на європейський досвід, у сучасній Україні ініціатива ведення податку на додану вартість на послуги західних корпорацій (Google, YouTube, Facebook, Apple, Adobe, Netflix) може бути підтримана законодавчо (Про внесення змін до Податкового кодексу, 2019). Проте занепокоєння спричиняє посилення розробників на досвід держави-агресора та можливі ризики підвищення вартості цифрових товарів і послуг для українських користувачів або навіть виходу Google з національного ринку.

Посилення ролі державного регулятора в діяльності ЗМІ спостерігаємо в Польщі, Чехії, Сербії. Серед негативних аспектів даного підходу необхідно виділити залежність медіа від змін політичного ландшафту, збільшення урядового контролю над інформаційним простором, застосування методів фінансового тиску, процеси олігархізації медіа, підвищення непрозорості медіавласності.

У Франції та Великій Британії простір нових медіа регулюється нормами щодо діяльності традиційних ЗМІ і не потребує окремого законодавства. Тут «держава-гарант» створює умови для правової саморегуляції ЗМІ на основі існуючого законодавства. Окремого закону про медіа не існує і в Німеччині. Правовою основою роботи ЗМІ виступає Конституція Федеративної Республіки Німеччина, яка розглядає свободу преси та свободу слова як основоположні права всіх громадян. Необхідність для створення окремого правового поля для мережі Інтернет визнається нелогічною і у Сполучених Штатах Америки (далі – США).

Абсолютно інший підхід до питання діяльності мережевих засобів масової інформації розглядає східна модель. Так, у Китайській Народній Республіці електронні ЗМІ зобов'язані здійснювати державну реєстрацію, за допомогою якої можна знайти інформацію про автора новинного контенту та легально видалити будь-яке повідомлення з популярних сервісів або

вебсторінок на сайтах без судового рішення. Посилений контроль влади щодо медіапростору законодавчо закріплений у Росії та Туреччині, де порядок денний формується схваленими владою мейнстрімними медіа в чітко визначених ідеологічних рамках. Водночас незалежні медіа стикаються з урядовими тисками, соціальні мережі охоплені фабриками ботів. Отже, зазначаємо здатність авторитарних режимів інструменталізувати можливості соціальних медіа, беручи останні під контроль.

На тлі зростання впливу соціальних медіа однією з актуальних проблем залишається боротьба з недостовірною інформацією. В ухваленому країнами Європейського Союзу (далі – ЄС) «Плані заходів щодо забезпечення безпечного користування Інтернетом» (1998 р.) визначаються методи протидії розповсюдженню протизаконного контенту в мережі Інтернет. Усе жорсткішу позицію щодо відповідальності в медійній сфері, закріплену в документі «Рекомендація Комітету міністрів державам-членам про роль та обов'язки інтернет-посередників» (2018 р.), також займає Рада Європи.

Для регулювання поширення нелегального контенту, що може підірвати довіру до цифрового середовища та становити загрозу для його подальшого розвитку, країни ЄС та інтернет-платформи активізували свої дії для вирішення цієї проблеми. Так, Європейським Союзом спільно з Facebook, Twitter, Youtube, Microsoft був розроблений «Кодекс поведінки щодо мови ворожнечі в Інтернеті», яким встановлено обов'язок розглядати скарги щодо нелегального контенту протягом 24 годин (European Commission, 2016). Яскравим прикладом зусиль урядів із регулювання пропаганди, що поширюється в соціальних мережах, є німецький закон проти висловлювань ворожнечі, відомий як NetzDG, у якому закріплена система штрафів проти вищезгаданих кампаній до 58 млн. доларів США в разі ігнорування видалення постів, що порушують авторські права (Network Enforcement Act, 2017).

Установлення спільних медійних правил та законодавчого регулювання інтернету вимагає активне переміщення виборчих кампаній у соціальні мережі. Так, за час парламентської кампанії 2019 р. в сучасній Україні партії лише у Facebook витратили більше мільйона доларів США й опублікували понад 40 тисяч рекламних дописів (Закони для соцмереж, 2019). У рамках світових тенденцій ці вибори підтвердили, що проблемою соціальних мереж залишаються маніпуляції та недостовірна реклама через відсутність дієвої системи правового унормування.

Для вирішення питання щодо немаркованої реклами деякі фахівці пропонують законодавчо закріплене видання дозволу на рекламу лише верифікованим особам (як у США) або офіційним групам підтримки (як у Чехії та Словаччині). Уважаємо, що для подолання поширення маніпуляцій у Facebook чи Google українська держава повинна ініціювати добровільну співпрацю на основі конкретних законодавчих рішень та налагодження контактів із впливовими мережами та платформами.

Водночас спроби держав протидіяти цим загрозам часто створюють більш серйозні ризики для свободи вираження поглядів онлайн. Ідеться, зокрема, про блокування та фільтрування онлайн-контенту, координовані кампанії з поширення дезінформації, використання тролів і ботів, несанкціонований збір персональних даних, надсилання фішингових листів, злам облікових записів для залякування громадських активістів, практику «блекаутів» (вимкнення Інтернету в усій країні) під час виборів, для попередження чи припинення протестів.

Країни з авторитарними режимами під виглядом боротьби з пандемією продовжують наступ на демократичні свободи громадян. Зокрема, Китай продовжив застосування таких сумнівних з погляду демократичних цінностей технологій для трекінгу, як дрони і додаток Alipay Health Code, який передає дані до поліції. Іран використовує додаток AC19, який, на думку фахівців, просто збирає дані про переміщення громадян. Використання даних для вистежування та контролю за COVID-19 в Україні черговий раз засвідчило відсутність культури захисту персональних даних у державі (Володовська, 2019).

Отже, проведений аналіз дозволяє зробити такі висновки. Дослідження підтвердило наявність розгалуженого законодавства на рівні європейських країн, яке регулює функціонування конвергентних медіа як за допомогою спеціальних нормативних актів, так і в руслі існуючих традиційних правових норм. Однак проблемним аспектом політико-правового

функціонування медійного простору залишається відсутність у країнах-членах ЄС узгодженого та послідовного підходу до видалення нелегального контенту в діяльності нових медіа.

Правове регулювання останніх відбувається в рамках умовних «східної» та «західної» моделей. Перша відрізняється домінантним контролем із боку держави над медіапростором та інформаційними ресурсами, мінімізацією саморегулювання відносин учасниками інформаційної діяльності. Друга ґрунтується на дотриманні принципів відкритості, доступності, свободи обміну інформацією та закріплює за державою право регулювати та встановлювати розумний баланс між нормативно-правовою базою й інструментами саморегуляції.

Розгляд західної моделі дозволив виділити два підходи щодо законодавчо визначеного впливу держави на функціонування ЗМІ. У рамках підходу «державо-модератор» констатується залежність медіа від змін політичного ландшафту, збільшення урядового контролю над інформаційним простором, застосування методів фінансового тиску, процеси олігархізації медіа, підвищення непрозорості медіавласності (Угорщина, Чехія, Польща, Сербія). Другий підхід «державо-гарант» закріплює рекомендаційний характер норм діяльності конвергентних медіа та мінімізує втручання держави (Німеччина, Франція, США).

Аналіз чинного законодавства України свідчить, що правове забезпечення діяльності ЗМІ залишається суперечливим. Нормативна база щодо діяльності ЗМІ має досить розгалужену систему законів, наявні наміри узгодити її із законодавством європейських країн відповідно до низки зобов'язань. Проте відсутність дієвих механізмів захисту національного медіапростору України та побудови інформаційного середовища, здатного протистояти загрозам інформаційної безпеки та пропаганди в соціальних медіа, актуалізує необхідність національного регулювання відносин в Інтернеті.

Література:

- Володовська В. Заборони та свободи в інтернеті: як виглядатиме Декларація цифрових прав людини. *Zmina*. 2019. URL: https://zmina.info/articles/zaboroni_ta_svobodi_v_interneti_jiak_vigljadati_deklaracija_cifrovih_prav_ljudini/ (дата звернення: 25.12.2019).
- Закони для соцмереж: як протидіяти маніпуляціям в інтернет-просторі. *ЦЕДЕМ*. 2019. URL: <https://cedem.org.ua/news/zakony-dlya-sotsmerezh/> (дата звернення: 25.04.2020).
- Конах В. Інтернет-ЗМІ в Україні: проблеми визначення нормативно-правового статусу та врегулювання діяльності : аналітична записка. НІСД. 2013. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1085/> (дата звернення: 13.05.2020).
- Огляд основних положень законопроекту «Про дезінформацію» та попередні висновки ІМІ. *Інститут масової інформації*. 2019. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/oglyad-osnovnyh-polozhen-zakonoprojektu-pro-dezinformatsiyu-ta-poperedni-vysnovky-imi-i31315> (дата звернення: 15.05.2020).
- Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування податком на додану вартість електронних послуг, що постачаються нерезидентами фізичним особам, місце постачання яких розташовано на митній території України : проект закону України від 19 грудня 2019 р. № 2634. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67703 (дата звернення: 25.04.2020).
- Про медіа : проект закону України від 27 грудня 2019 р. № 26937. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67812 (дата звернення: 15.04.2020).
- Digital 2020: Global digital overview. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview> (дата звернення: 15.05.2020).
- Directive (EU) 2018/1808 of the European parliament and of the Council of 14 November 2018. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32018L1808> (дата звернення: 19.04.2020).
- European Commission and IT Companies announce Code of Conduct on illegal online hate speech. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_16_1937 (дата звернення: 19.04.2019).
- Hungarians stage Budapest protest against internet tax. *BBC news*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-29783253> (дата звернення: 13.05.2020).
- Network Enforcement Act (Netzdurchsetzungsgesetz, NetzDG). *Federal Law Gazette*. I. P. 3352 ff. Valid as from 1 October 2017. URL: <https://germanlawarchive.iuscomp.org/?p=1245> (дата звернення: 18.04.2019).

References

- Volodovska V. (2019). Zaborony ta svobody v interneti: yak vyhlyadatyime Deklaratsiia tsyfrovyykh prav liudyny [Prohibitions and freedoms on the Internet: what the Digital Declaration of Human Rights will look like] / *Zmina*. Retrived from: https://zmina.info/articles/zaboroni_ta_svobodi_v_interneti_jiak_vigljadati_deklaracija_cifrovih_prav_ljudini. [in Ukrainian]

Zakony dlia sotsmerezh: yak protydiiaty manipuliatsiiam u internet-prostori [Laws for social networks: how to counteract manipulations in the Internet space] (2019). Retrived from: <https://cedem.org.ua/news/zakony-dlya-sotsmerezh>. [in Ukrainian]

Konakh V.K. (2013). Internet-ZMI v Ukraini: problemy vyznachennia normatyvno-pravovoho statusu ta vrehuliuvannia diialnosti: analitychna zapyska [Internet media in Ukraine: problems of determining the legal status and regulation of activities: an analytical note] / NISD, 2013. Retrived from: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1085>. [in Ukrainian]

Ohliad osnovnykh polozhen zakonoproektu "Pro dezinformatsiiu" ta poperedni vysnovky IMI [Review of the main provisions of the draft law "On Disinformation"; and preliminary conclusions of IMI] (2019). Retrived from: <https://imi.org.ua/monitorings/oglyad-osnovnyh-polozhen-zakonoprojektu-pro-dezinformatsiyu-ta-poperedni-vysnovky-imi-i31315>. [in Ukrainian]

Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo opodatkuvannia podatkom na dodanu vartist elektronnykh posluh, shcho postachaiutsia nerezydentamy fizychnym osobam, mistse postachannia yakykh roztashovano na mytnii terytorii Ukrainy: proekt Zakonu Ukrainy 2019, № 2634 [On amendments to the Tax Code of Ukraine on value added tax on electronic services supplied by non-residents to individuals whose place of supply is located in the customs territory of Ukraine: draft Law of Ukraine] (2019). Retrived from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67703. [in Ukrainian]

Pro media: proekt Zakonu Ukrainy 2019, № 2693 (2019). Retrived from: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67812. [in Ukrainian]

Digital 2020: Global digital overview. Retrived from: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview>.

Directive (EU) 2018/1808 of the European parliament and of the Council of 14 November 2018 (2018). Retrived from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32018L1808>.

European Commission and IT Companies announce Code of Conduct on illegal online hate speech (2016). Retrived from: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_16_1937.

Hungarians stage Budapest protest against internet tax (2014). Retrived from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-29783253>.

Network Enforcement Act (Netzdurchsetzungsgesetz, NetzDG), Federal Law Gazette I, p. 3352 ff. (2017). Retrived from: <https://germanlawarchive.iuscomp.org/?p=1245>.

Анотація

Новосельський І. Ф. Політико-правові засади функціонування нових медіа: світовий досвід та Україна. – Стаття.

У статті розглянуто особливості світового законодавчого досвіду у сфері правового регулювання онлайн-медіа. З'ясовано, що вирішення питання правового забезпечення діяльності засобів масової інформації ґрунтується, з одного боку, на створенні окремих спеціальних норм для регулювання діяльності електронних медіа, з іншого – без створення галузевих законодавчих актів щодо саморегуляції відносин в мережі Інтернет. Зазначено, що міжнародне правове регулювання медіа відбувається в рамках умовних «східної» та «західної» моделей. Перша відрізняється домінантним контролем держави над медіапростором, мінімізацією саморегулювання відносин учасниками інформаційної діяльності. Друга закріплює за державою право регулювати та встановлювати розумний баланс між нормативно-правовою базою й інструментами саморегуляції. У рамках західної моделі запропоновано розгляд двох підходів щодо законодавчо визначеного впливу держави на функціонування засобів масової інформації. У межах підходу «держава-модератор» констатується залежність медіа від змін політичного ландшафту, збільшення урядового контролю над інформаційним простором, застосування методів фінансового тиску, процеси олігархізації медіа, підвищення непрозорості медіавласності (Угорщина, Чехія, Польща, Сербія). Другий підхід «держава-гарант» закріплює рекомендаційний характер норм діяльності конвергентних медіа та мінімізує втручання держави (Німеччина, Франція, Сполучені Штати Америки). Визначено, що проблемним аспектом законодавства європейського медійного простору залишається відсутність у країнах-членах Європейського Союзу узгодженого та послідовного підходу до видалення нелегального контенту в діяльності нових медіа. У результаті розгляду чинного законодавства України засвідчено суперечливість правового забезпечення діяльності засобів масової інформації. Констатовано розгалуженість системи законів щодо діяльності засобів масової інформації, задекларовані наміри узгодити її із законодавством європейських країн відповідно до низки зобов'язань. Проте стверджується, що відсутність дієвих механізмів захисту національного медіапростору України та побудови інформаційного середовища, здатного протистояти загрозам інформаційній безпеці, пропаганді в соціальних медіа, актуалізує необхідність національного регулювання відносин в Інтернеті.

Ключові слова: нові медіа, соціальні медіа, конвергентні медіа.

Summary

Novoselskyi I. F. Political and legal principles of new media functioning: world and Ukraine experience. – Article.

The article considers the peculiarities of the world legislative experience in the field of online media legal regulation. It is found that the solution of the issue of mass media activity legal support is based, on the one hand, on creation of separate special norms for regulation of electronic media activity, on the other – without creation of branch legislative acts on self-regulation of relations on the Internet. It is noted that the international legal media regulation takes place within the framework of the conditional “eastern” and “western” models. The first is characterized by the dominant control of the state over the media space, minimization of self-regulation of relations by participants in information activities. The second enshrines the right of the state to regulate and establish a reasonable balance between the legal framework and the instruments of self-regulation. Within the framework of the western model it is proposed to consider two approaches to the legally defined influence of the state on the media functioning. The approach “moderator-state” states the dependence of the media on changes in the political landscape, increased government control over the information space, the use of financial pressure, the process of oligarchization of the media, increasing the opacity of media ownership (Hungary, Czech Republic, Poland, Serbia). The second approach “guarantor-state” enshrines the recommendatory nature of the rules of convergent media and minimizes state intervention (Germany, France, USA). It is identified that the lack of a coordinated and consistent approach to the removal of illegal content in the activities of new media in the EU member states remains a problematic aspect of the legislation of the European media space. As a result of consideration of the current legislation of Ukraine it is proved the contradiction of legal support of activity of mass media. It is stated the branching of the system of laws on mass media activity and declared intentions to bring it in line with the legislation of European countries in accordance with a number of obligations. However, it is argued that the lack of effective mechanisms to protect Ukraine’s national media space and build an information environment capable of countering threats to information security and social media propaganda highlights the need for national regulation of Internet relations

Key words: new media, social media, convergent media.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.308>
УДК 323.2.328

А. В. Пехник

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2534-7652>

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

А. В. Кройтор

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4652-7441>

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕФОРМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Демократичний транзит в Україні неможливий без демократизації та децентралізації системи державного управління. Реформування місцевого самоврядування на принципах субсидіарності є логічним процесом під час формування громадянського суспільства як основи демократичного транзиту, що може забезпечити оптимізацію системи публічного управління. В умовах демократизації та забезпечення сталого функціонування інститутів громадянського суспільства модернізація публічної влади має сприяти створенню клієнтоорієнтованої системи державного управління, що забезпечить ефективне надання послуг громадам і стане чинником підвищення їхньої соціальної, економічної і політичної активності.

Реформа місцевого самоврядування передусім повинна забезпечити створення раціональної, а отже, і ефективною, моделі регіональної організації влади на засадах децентралізації повноважень та відповідальності в розробленні й ухваленні управлінських рішень на місцях з урахуванням місцевих особливостей. Крім того, реформа має забезпечити формування економічно спроможних територіальних громад, що, безумовно, вплине на зміну регіональної політики. Також результатом реформування буде процес формування впливових місцевих еліт із середовища громадських активістів, місцевих політиків, які в боротьбі за право ухвалювати рішення в межах територіальних громад не будуть опиратися на «протезування» державних службовців чи представників регіональних еліт вищого рівня. Оскільки їхня успішність залежатиме від легітимності місцевого рівня, джерелом якої буде ефективність діяльності цих лідерів у межах територіальних громад. Поряд із політичними партіями виникатиме нове джерело ротації еліти та рекрутування політичних лідерів.

Варто зазначити, що децентралізація передбачає передачу прав з ухвалення рішень не органам державного управління на місцях, а органам, що не перебувають в ієрархічній підпорядкованості органам центральної влади. Такими органами і є місцеві громади, які отримують широкі економічні права щодо ухвалення та реалізації управлінських рішень. А з іншого боку, децентралізація, як зауважувалось, забезпечить формування впливових еліт місцевого рівня, зокрема і політичних. Унаслідок цього місцеві вибори по всій державі отримують менш ідеологічний виборчий процес, а популізм та ідеологічне протистояння, характерне для виборчих парламентських, президентських кампаній, на рівні виборчих процесів місцевого рівня втратить першочергове значення.

С. Малаш вказує на те, що реформа місцевого самоврядування повинна була б цілковито завершитись у 2020 р. разом із переформатуванням територіальної організації влади. Перший етап реформи розпочався з добровільного об'єднання громад (Малаш, 2017). Відповідно до ст. 3 Закону «Про добровільне об'єднання громад», суб'єктами добровільного об'єднання територіальних громад є суміжні територіальні громади сіл, селищ, міст. У Законі, зокрема, визначено три типи територіальних громад за суб'єктами об'єднання, а саме:

1. Сільська – громада, центр яких село.
2. Селищна – центром громади є селище.
3. Міська – громада із центром у місті (Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», 2020).

Законом визначенні основні умови об'єднання територіальних громад, дотримання яких забезпечує ефективність діяльності новостворених об'єднань у майбутньому, зокрема, у ст. 4 даного Закону визначено такі вимоги, що мусять враховуватись під час утворення громад:

1) у складі об'єднаної територіальної громади не може існувати іншої територіальної громади, яка має свій представницький орган місцевого самоврядування;

2) територія об'єднаної територіальної громади має бути нерозривною, межі об'єднаної територіальної громади визначаються за зовнішніми межами юрисдикції рад територіальних громад, що об'єдналися;

3) об'єднана територіальна громада має бути розташована в межах території Автономної Республіки Крим, однієї області;

4) під час ухвалення рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад беруться до уваги історичні, природні, етнічні, культурні й інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади;

5) якість та доступність публічних послуг, що надаються в об'єднаній територіальній громаді, не можуть бути нижчими, ніж до об'єднання;

6) об'єднання територіальних громад здійснюється відповідно до перспективних планів формування територій громад Автономної Республіки Крим, області (Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», 2020).

У ч. 2 даної статті регламентується визначення центру територіальної громади. Зокрема, адміністративним центром об'єднаної територіальної громади має бути населений пункт із розвинутою інфраструктурою та зручним щодо всіх меж громади географічним місцем розташуванням (Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», 2020).

Відповідно до підготовленого моніторингу процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування, Міністерством розвитку громад та територій України у січні 2020 р. створено 1029 об'єднаних територіальних громад (охоплено 71,4% площі України) із 1441 затвердженої перспективним планом уряду, що охоплює 90,3% території держави (Міністерство розвитку громад та територій України, 2020).

Процес утворення об'єднаних громад став досить затяжним та повільним у перший період і потребує активізації у 2020 р., щоби відповідати запланованим етапам реалізації реформи. Так, відповідно до даних моніторингу, у 2015 р. на добровільних засадах створено лише 159 об'єднаних громад, у 2016 р. створено нових 207 (загальна кількість – 366), 2017 р. ознаменувався створенням додаткових 299 громад (загальна кількість – 665), а у 2018 р. кількість об'єднаних територіальних громад збільшилась лише на 141 (загальна кількість становила 806). Зрештою, у 2019 р. загальна кількість об'єднаних територіальних громад становила 1029, якими об'єднано 4698 громад (Міністерство розвитку громад та територій України, 2020). Отже, необ'єднаними залишалися 6263 громади.

З огляду на необхідність завершення об'єднання громад, Верховна Рада внесла зміни до Закону «Про добровільне об'єднання територіальних громад» для пришвидшення процесу їх утворення. Нині перспективні плани формування громад розробляються та подаються на затвердження Міністерству розвитку громад та територій обласними державними адміністраціями, а обласні ради втратили вплив на процес формування територіальних громад. Отже, процес добровільного об'єднання із 2020 р. перейшов в адміністративно-плановий.

Процес об'єднання громад засвідчив, що середня чисельність такої громади становить 11 388 жителів. У межах громад проживає 11,7 млн. осіб, що становить 33,3% від загальної кількості населення (Міністерство розвитку громад та територій України, 2020).

В умовах реформування місцевого самоврядування в Україні виник новий інститут представницької влади у громадах – староства. Відповідно до ст. 14⁻¹ Закону «Про добровільне об'єднання територіальних громад», у селах, селищах, визначених за рішенням місцевої ради об'єднаної територіальної громади, крім її адміністративного центру, обирається староста

на строк повноважень місцевої ради. Староста – це посадова особа місцевого самоврядування, член виконавчого комітету ради об'єднаної територіальної громади за посадою, що виконує такі функції:

- 1) представляє інтереси жителів села, селища у виконавчих органах сільської, селищної, міської ради;
- 2) сприяє жителям села, селища в підготовці документів, що подаються до органів місцевого самоврядування;
- 3) бере участь у підготовці проєкту бюджету територіальної громади в частині фінансування програм, що реалізуються на території відповідного села, селища;
- 4) вносить пропозиції до виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради з питань діяльності на території відповідного села, селища виконавчих органів сільської, селищної, міської ради, підприємств, установ, організацій комунальної форми власності та їх посадових осіб;
- 5) виконує інші обов'язки, визначені Положенням про старосту (Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад», 2020).

Відповідно до моніторингу Міністерства, загальна кількість створених староств станом на 10 січня 2020 р. становила 3 207, з них обрано 800 (Міністерство розвитку громад та територій України, 2020).

Варто зазначити, що спроможні об'єднання громади активно перехопили ініціативу в економічно-господарському розвитку не лише своїх громад, алей й цілих господарських районів, що свідчить про певний успіх реформи і формування громадянського суспільства в межах місцевих громад. Зокрема, територіальними громадами були укладені 530 договорів муніципального співробітництва у сфері житлово-комунального господарства, благоустрою, пожежної безпеки, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, інші проєкти співпраці (Міністерство розвитку громад та територій України, 2020).

Однією з перешкод на шляху швидкого й ефективного створення об'єднаних територіальних громад є недосконалість законодавчого регулювання цього процесу. Так, В. Козіна зазначила, що «сьогодні понад 800 секторальних законів регулюють повноваження в окремих сферах господарювання, економіки органів місцевого самоврядування. Крім того, близько 200 повноважень передбачено в законах про місцеве самоврядування і про місцеві державні адміністрації. І дуже часто ці повноваження між собою не кореспондуються. Звідси – шалені правові колізії, незабезпеченість повноважень фінансовими ресурсами і так далі» (Децентралізація онлайн-обговорення, 2020).

Утворення спроможних територіальних громад, що стануть основою ефективною системи місцевого самоврядування, має забезпечити якість надання публічних послуг окремому громадянину – жителю громади, який матиме змогу обстоювати, захищати та реалізовувати свої права, інтереси в межах місцевої громади. Такі громадяни стануть активними учасниками господарського, соціально-політичного та культурного життя громади, оскільки усвідомлюватимуть свій вплив на процес ухвалення рішень у громаді і водночас вплив цих рішень на рівень власного життя. Саме так знизу буде забезпечений процес формування відповідальної, активної участі громадян у житті громади. А в межах політичної системи держави сформується громадянське суспільство, що зменшить неопатримоніальні практики в політичному житті країни.

Сучасна регіональна політика України має забезпечити структурні та якісні зміни в регіональному розвитку держави, водночас подолати відцентрові тенденції, забезпечити соціально-культурну, політичну, економічну та територіальну цілісність держави. А також регіональна політика повинна подолати наявну диспропорцію в розвитку регіонів, забезпечити однаково якісний рівень життя населення в усіх областях держави.

Натепер держава залишається основним розпорядником фінансових ресурсів, що надходять у регіони з метою стимулювання економічної діяльності на місцях та вирівнювання міжрегіональних диспропорцій.

Крім того, реформа повинна враховувати не лише існуючі процеси трансформації економічного розвитку в окремих регіонах держави та країни загалом, але й зміни економічної структури Європи як основного партнера України. Також варто усвідомлювати, що економічний розвиток держави залежить від сучасних геополітичних чинників, які у зв'язку з агресією

Росії потребують переорієнтації вітчизняної економіки, пошуку альтернативних джерел постачання та нових ринків збуту конкурентоспроможної продукції місцевого виробництва.

Серед внутрішніх викликів у реформуванні регіональної політики варто означити такі, як:

- низька інтенсивність інтеграційних процесів під час формування внутрішнього ринку країни;

- небезпечні напрями в розвитку процесу розселення, пов'язані з катастрофічним зменшенням сільського населення та сільськогосподарським виробництвом кінцевого продукту, що призводить до подальшої деградації сіл та селищ;

- спад економічного виробництва та підвищення собівартості виробленої вітчизняної продукції, що зменшує її конкурентність на ринку споживання;

- високий рівень імпортозаміщення;

- військові конфлікти на сході держави, нестабільність урядів і неефективність їхньої політики, що не сприяє поліпшенню інвестиційного клімату;

- індустриальні регіони не мають різновекторної спеціалізації виробництва, водночас промислово-індустріальні регіони зазнають зниження індустриального виробництва, натомість аграрні зіткнулись із соціальною депривацією і подальшим відставанням у соціально-економічному розвитку від решти регіонів.

На думку Я. Жаліло, «очевидним є двосторонній взаємозв'язок між посиленням дієвості територіальних громад та ефективністю регіональної політики. Перше без другого може стати відверто деструктивним, а отже, розбудова сучасної регіональної політики – «ключ» до успішної децентралізації та адміністративно-територіального оновлення країни. Таким чином, децентралізацію слід розглядати як елемент, етап формування ефективної політики регіонального розвитку» (Жаліло, 2018).

Отже, децентралізація повинна забезпечити реальний перерозподіл владних повноважень і фінансових потоків на користь місцевого самоврядування, що забезпечить можливість органам місцевої влади розпоряджатися раціонально існуючим потенціалом для ефективного подолання місцевих проблем та забезпечення сталого розвитку. Крім того, децентралізація стає стимулом економічного зростання регіонів, а регіональні політичні еліти переорієнтуються з боротьби за центральну владу на боротьбу за отримання та збереження влади на місцях, що залежить не від ідеологічних гасел, а від реальних господарських успіхів на місцях. Варто зазначити, що на це спрямована і реформа виборчої системи України.

Водночас зростання економічних можливостей і перспектив розвитку регіонів у межах упровадження децентралізації спонукатиме до постійної взаємодії регіонального та місцевого управління, що пов'язане з необхідністю реалізації регіональних програм і проєктів розвитку, залучення інвестицій, розбудови регіональної інфраструктури. Також регіональний рівень влади стає основним у забезпеченні як міжрегіональної, так і вертикальної двонаправленої взаємодії «центр – регіон», «регіон – місцева влада» з питань регіонального планування розвитку.

Варто враховувати і те, що ефективність локальних процесів не завжди сприятиме ефективності регіональних через ризик загострення центрально-периферійних відносин та концентрування економічної активності переважно на рівні обласних центрів, великих і середніх міст, а також стагнацію територій із нижчим потенціалом розвитку, неможливість вирішення або консервації проблем, які потребують значних ресурсів. Тому державна регіональна політика в умовах реформи децентралізації має забезпечити регіональну конвергенцію, тобто зменшення міжрегіональних та внутрішньорегіональних дисбалансів. Проблема просторової нерівномірності розподілу економічної активності регіонів зберігає свою актуальність.

Ефективність регіональної політики залежить від двох складників, як-от:

- по-перше, державна підтримка розвитку депресивних регіонів, а отже, і визначення критеріїв депресивності, стратегії їх подальшого розвитку, стимулювання його з метою виходу з такого стану;

- по-друге, державна підтримка окремих об'єднаних територіальних громад, що внаслідок їх створення не мають достатніх ресурсів для нарощування економічного потенціалу. Розвиток депресивних регіонів та громад потребує фінансової підтримки держави та чітко визначеної системи державних дотацій.

Подоланню проблем депресивних територій, зокрема Карпат, має сприяти Концепція розвитку гірських територій українських Карпат на 2019–2027 рр. У концепції перелічено низку чинників, що зумовили депресивність вказаного регіону, передбачено заходи і шляхи їх подолання, серед них такі:

- формування конкурентної економіки гірських територій;
- скасування інфраструктурних обмежень, розбудова просторово збалансованої виробничої і соціальної інфраструктури;
- розвиток туристичного потенціалу;
- гарантування екологічної безпеки (Концепція розвитку, 2019).

Тому формування ефективної антидепресивної політики є невід'ємною складовою частиною сучасної державної регіональної політики, що потребує належного правового та фінансового забезпечення.

Без розбудови інвестиційної системи й інфраструктури регіонального розвитку на можливе ефективне здійснення реформи регіонального управління та місцевого самоврядування. З огляду на це була створена Агенція регіонального розвитку із широкою мережею обласних органів.

У 2016 р. уряд ухвалив Типове положення про Агенцію регіонального розвитку, згідно з яким кожний регіон має право створити неприбуткову небюджетну установу, діяльність якої спрямована на ефективне впровадження місцевою владою стратегії розвитку даної території згідно із затвердженим планом.

Основні функції Агенції, відповідно до затвердженого положення, такі:

«1) проведення аналізу соціально-економічної ситуації, проблем розвитку відповідного регіону, подання Верховній Раді Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським радам, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським держадміністраціям пропозицій щодо шляхів їх розв'язання;

2) вивчення досвіду інших держав щодо реалізації регіональної політики та підготовка пропозицій щодо використання позитивного досвіду в регіоні;

3) сприяння, у тому числі шляхом організації та проведення консультаційної роботи <...>:

4) участь у:

– проведенні моніторингу стану виконання в регіоні завдань, визначених Державною стратегією регіонального розвитку, плану заходів з реалізації регіональної стратегії розвитку, програм і проєктів регіонального розвитку;

– розробленні пропозицій щодо правового регулювання питань регіонального розвитку;

5) інформування громадськості про діяльність Агенції, зокрема шляхом розміщення на своєму офіційному вебсайті відповідної інформації та в інший прийнятний спосіб» (Постанова, 2016).

Упровадження Державної стратегії регіонального розвитку має деякі недоліки, а саме:

– недовершеність системи показників реалізації стратегії через неможливість отримання прогнозованих показників;

– несформований порядок надання результатів моніторингу, зокрема через процедуру оприлюднення його результатів;

– неконтрольованість, не завжди відповідають пріоритетним цілям Державної стратегії регіонального розвитку;

– відсутність чітко визначеної відповідальності за провали в реалізації проєктів, передбачених Стратегією;

– незбалансованість термінів розробки Державної регіональної стратегії розвитку до 2027 р. та розробки регіональних стратегій. Цей процес відбувається паралельно, тому унеможливується всеохоплююче врахування регіональних проєктів розвитку в Державній стратегії (Державна стратегія, 2020).

Варто зазначити, що ефективність реалізації Державної стратегії регіонального розвитку залежатиме від урахування в ній особливостей регіональної ідентичності й ефективного поєднання галузевого, географічного й управлінського чинника регіональної політики. Крім того, з огляду на загальний процес демократизації, під час розроблення стратегії

регіонального розвитку не варто ігнорувати гендерний принцип рівності, що забезпечить урахування інтересів усіх груп населення в різних сферах життя суспільства на регіональному рівні.

Важливим аспектом успішності реалізації Державної стратегії регіонального розвитку, як зазначає В. Негода, є смарт-спеціалізації регіонів, що передбачає визначення кожним регіоном у рамках своєї стратегії цілей та завдань, що направлені на розвиток видів економічної діяльності, які мають інноваційний потенціал з урахуванням конкурентних переваг регіону та сприяють трансформації секторів економіки в більш ефективні (Мінрегіон, 2020).

Державна стратегія мусить враховувати той факт, що сучасні міста є інтегруючим чинником економічного, соціального та культурного життя територій і окремих регіонів. Розвиток інноваційної діяльності, а отже, інвестицій у даному секторі повинен бути спрямований на міста як центри концентрації інноваційно-інтелектуальних видів економічної діяльності. Тому треба якомога раціоналізовано узгодити регіональний та місцевий компоненти регіональної політики, забезпечити їхню інтегрованість.

Інтеграція й інтеракція органів влади, приватного сектора та регіональної політики на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях забезпечить ефективне поєднання наявних ресурсів інституційних можливостей органів влади трьох рівнів та бізнесу для реалізації економічних проєктів регіонального розвитку, що має бути враховано під час розроблення та реалізації стратегії регіонального розвитку.

Отже, інтеграційний підхід є вкрай важливим і для розроблення стратегії розвитку об'єднаних територіальних громад, адже забезпечить поєднання фінансових, матеріальних, управлінських, інноваційних ресурсів для вирішення проблем місцевого значення

Трансформація державної регіональної політики потребує:

- удосконалення нормативно-правової бази реалізації державної регіональної політики з метою забезпечення узгодженості базового законодавства регіональної політики та законодавчих актів у сфері інвестиційної діяльності, просторового планування, фінансового та ресурсного забезпечення, а також гармонізації існуючих і новоутворених інституцій та механізми державної підтримки регіонального розвитку;

- удосконалення фінансового забезпечення реалізації державної регіональної політики, щоби раціоналізувати використання коштів;

- поліпшення координації політики між різними рівнями державної, регіональної влади і місцевого самоврядування, забезпечення горизонтальних інтеграційних зв'язків усіх секторальних політик;

- удосконалення розроблення стратегій регіонального розвитку з урахуванням досвіду європейських держав у процесі визначення стратегічних цілей модернізації регіонів та їх галузей спеціалізації і розвитку нових з урахуванням ресурсного потенціалу територій.

Неабиякого значення набуває потреба врахування статусу міст у реалізації регіональної політики, а також створення сприятливих чинників розвитку економічної взаємодії на міжрегіональному рівні та рівні об'єднаних територіальних громад.

Варто вказати на те, що визначення стратегічних пріоритетів державного та регіонального розвитку з метою забезпечення сталого економічного розвитку потребує пошуку нових методів збільшення продуктивності використання природно-ресурсного, матеріально-технічного та людського потенціалів регіонів, а також стратегії подолання депресивності окремих регіонів, об'єднаних територіальних громад.

Реформування регіональної влади в Україні в умовах демократизації та розвитку громадянського суспільства потребує наявності чітко визначених індикаторів ефективності діяльності органів місцевого самоврядування у сфері ухвалення, упровадження рішень та надання необхідних послуг населенню.

Література:

Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2027 р. 2020. URL: <https://oda.odessa.gov.ua/statics/pages/files/5e37ef526fbf7.pdf>.

Жаліло Я. Про принципи сучасної політики регіонального розвитку. 2018. URL: https://dt.ua/macrolevel/pro-principi-suchasnoyi-politiki-regionalnogo-rozvitku-281358_.html.

Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад : Закон України від 16 квітня 2020 р. *Голос України*. 2020. № 79.

Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.

Концепція розвитку гірських територій українських Карпат на 2019–2027 рр. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232-2019-%D1%80>.

Малаш С. Проблематика взаємовідносин між органами виконавчої влади та громадськістю. *Державне управління: теорія та розвиток*. 2017. № 9. С. 21–27.

Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 січня 2020 р. / Міністерство розвитку громад та територій України. 2020. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/526/10.01.2020.pdf>.

Смарт-спеціалізація є обов'язковою у системі стратегічного планування регіонального розвитку / Мінрегіон. 2020. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10590>.

Про затвердження Типового положення про агенцію регіонального розвитку : постанова Кабінету Міністрів України від 2016 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248941325>.

Що у розвитку громад і територій відбулося за 2019 рік – дані моніторингу децентралізації. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12055>.

Гроші мають йти за повноваженнями, а не навпаки: триває обговорення питань розмежування повноважень органів влади на місцях. 14 травня 2020 р. Онлайн-обговорення за сприяння Швейцарсько-українського проєкту «Підтримка децентралізації в Україні». DESPRO. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12455>.

References

Derzhavna strategiya regional'nogo rozvy'tku na period do 2027 roku (2020), <https://oda.odessa.gov.ua/statics/pages/files/5e37ef526bf7.pdf>.

Zhalilo Ya. (2018) Pro pry'ncy'py' suchasnoyi polity'ky' regional'nogo rozvy'tku. [Elektronny'j resurs] – Rezhy'm dostupu: https://dt.ua/macrolevel/pro-principi-suchasnoyi-politiki-regionalnogo-rozvitku-281358_.html.

Zakon Ukrayiny' (2020) Pro vnesennya zmin do deyaky'x zakoniv Ukrayiny' shhodo vy'znachennya tery'torij ta administraty'vny'h centriv tery'torial'ny'h gromad" 16.04.2020 *Golos Ukrayiny'*, 79.

Zakon Ukrayiny' (2020) "Pro dobrovil'ne ob'yednannya tery'torial'ny'h gromad", <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.

Konceptiya rozvy'tku girs'ky'h tery'torij ukrayins'ky'h Karpat na 2019–2027 roky' (2019), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232-2019-%D1%80>.

Malash S. (2017) Problematy'ka vzayemovidnosy'n mizh organamy' vy'konavchoyi vlady' ta gromads'kisty. *Derzhavne upravlinnya: teoriya ta rozvy'tok*, 9, 21–27.

Ministerstvo rozvy'tku gromad ta tery'torij Ukrayiny' (2020) Monitory'ng procesu decentralizaciyi vlady' ta reformuvannya misceвого samovryaduvannya stanom na 10 sichnya 2020, <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/526/10.01.2020.pdf>.

Minregion (2020) Smart-specializaciya ye obov'yazkovoyu u sy'stemi strategichnogo planuvannya regional'nogo rozvy'tku, <https://decentralization.gov.ua/news/10590>.

Postanova Kabinetu ministriv Ukrayiny' (2016) "Pro zatverdzhennya Ty'povogo polozhennya pro agenciyu regional'nogo rozvy'tku", <https://www.kmu.gov.ua/npas/248941325>.

Shho u rozvy'tku gromad i tery'torij vidbulosya za 2019 rik – dani monitory'ngu decentralizaciyi, <https://decentralization.gov.ua/news/12055>.

Groshi mayut' jty' za povnovazhennyamy', a ne navpaky': try'vaye obgovorennya py'tan' rozmezhuвання povnovazhen' organiv vlady' na miscyax (14.05.2020). Onlajn-obgovorennya za spry'yannya Shvejczars'ko-ukrayins'kogo proektu "Pidtry'mka decentralizaciyi v Ukrayini" DESPRO. <https://np.pl.ua/2020/05>.

Анотація

Пехник А. В., Кройтор А. В. Реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні в контексті становлення громадянського суспільства. – Стаття.

У статті розглянуто аспекти ефективності місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні в контексті розвитку громадянського суспільства як невід'ємного елемента процесу демократизації політичної системи держави. Зокрема, проаналізовано сучасний стан та визначено перспективи розвитку регіональної політики в Україні крізь призму реформування місцевого самоврядування, що не лише забезпечить економічну самодостатність місцевих громад, а й дозволить їм стати сучасним механізмом формування місцевих еліт та лідерів, незалежних у своїй діяльності від регіональних та національних; розглянуті питання оцінювання основних чинників, що впливають на

ефективність діяльності регіональних та місцевих органів влади. Підкреслюється, що органам місцевого самоврядування завжди необхідно проводити аналіз якості й ефективності своєї діяльності; визначати, чому реальне виконання виявляється гірше очікуваних результатів або перевищує встановлені раніше очікувані результати виконання. Крім того, у статті зазначено, що реформування місцевого самоврядування повинно забезпечити підвищення якості життя громадян через створення умов сталого розвитку громад. Ефективне реформування регіональної політики держави дозволить зменшити ідеолого-політичне протистояння еліт та використання у виборчих кампаніях як регіонального, так і місцевого рівнів історичних, мовних гасел як вдалої маніпулятивної виборчої технології. Гальмом у вирішенні проблеми дисбалансу регіонального розвитку впродовж декількох років було небажання колишнього керівництва держави відмовлятися від ручного управління регіонами. Збереження непрозорості й суб'єктивності в ухваленні рішень щодо регіонального розвитку давало змогу вищим посадовим особам держави необмежено впливати на керівників регіональних і місцевих органів влади.

Ключові слова: регіональна влада, місцева влада, децентралізація, місцеве самоврядування.

Summary

Pekhnik A. V., Kroytor A. V. Reform of the government's self-determination and territorial organization of power in Ukraine in the context of the emergence of a huge suspension. – Article.

The article considers aspects of the effectiveness of local self-government and territorial organization of power in Ukraine in the context of the development of civil society as an integral element of the process of democratization of the political system of the state. In particular, the current state and prospects of regional policy development in Ukraine through the prism of local government reform, which will not only ensure the economic self-sufficiency of local communities, but also allow them to become a modern mechanism for forming local elites and leaders independent of regional and national; the issues of assessment of the main factors influencing the efficiency of regional and local authorities are considered. It is emphasized that local governments always need to analyze the quality and effectiveness of their activities; determine why the actual performance is worse than the expected results or exceeds the previously set expected performance results. In addition, the article states that the reform of local self-government should improve the quality of life of citizens by creating conditions for sustainable development of communities. Effective reform of the regional policy of the state will reduce the ideological and political confrontation of elites and the use in election campaigns of both regional and local levels of historical, broadcaster slogans as a successful manipulative election technology. The brake in resolving the problem of regional development imbalance for a number of years was the reluctance of the former state leadership to abandon manual management of the regions. Maintaining non-transparency and subjectivity in regional development decisions has allowed senior government officials to exert unlimited influence on the heads of regional and local authorities.

Key words: regional government, local government, decentralization, local self-government.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.309>
УДК 321.02:316.774

А. О. Сіленко

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9420-0019>
доктор політичних наук, професор,
помічник ректора з роботи зі студентами
Одеського державного екологічного університету

Н. В. Крук

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2764-4212>
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології, соціології та соціальних комунікацій
Одеської національної академії зв'язку імені О. С. Попова

ВІДКРИТИЙ УРЯД: ДОСВІД СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Актуальність статті полягає в тому, що у вересні 2011 р. Україна почала процедуру вступу в партнерство приєднанням до Міжнародної ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»», яка спрямована на підвищення рівня відкритості та прозорості діяльності державних органів, упровадження високих стандартів професійної чесності в державному управлінні. Станом на 18 липня 2018 р. до Ініціативи приєдналися 78 країн та 20 субнаціональних урядів (Про ініціативу).

Для України, на наш погляд, зазначена ініціатива актуалізує і ставить на порядок денний питання про підвищення ефективності демократичних інститутів. За минулий час державними органами зроблено чимало для просування даної ініціативи, однак натепер робити висновок про те, що «Відкритий Уряд» в Україні функціонує нарівні з демократичними країнами, поки ще передчасно.

Мета статті – розглянути досвід Сполучених Штатів Америки (далі – США) і європейських країн. Для досягнення даної мети було поставлене таке дослідницьке завдання: провести порівняльний аналіз закордонного досвіду реформування державної влади.

У 1993 р. у США спеціально створена комісія експертів на чолі (на той час) із віцепрезидентом Альбертом Гором у рамках спеціальної програми «Національний огляд ефективності» досліджувала ефективність федеральних відомств і дійшла висновку про те, що її рівень низький. Був зроблений висновок про те, що основні функції держави, до яких належать охорона життя та власності громадян (боротьба із кримінальною та фінансовою злочинністю, корупцією, наркоторгівлею, тероризмом, торгівлею зброєю і людьми), гарантування зовнішньої безпеки, освіта, охорона здоров'я, соціальна допомога тощо), реалізуються незадовільно. На думку Комісії А. Гора, неефективне управління підриває силу, авторитет і вплив держави на розвиток економіки та суспільства загалом. Отже, актуальним стає питання про радикальне оновлення державної влади, результатом якого має стати відновлення довіри до держави з боку населення і приватного сектора.

Процес реформування державної влади мав дуже важливу політичну мотивацію. Це пояснюється тим, що наприкінці ХХ ст. в демократичних країнах спостерігалася криза довіри до традиційних політичних інститутів представницької демократії, які забезпечували її легітимність протягом усього століття, – партій, виборів, парламентів, держави загалом.

Наприклад, у США політичні партії, уряд і конгрес, за усвідомлення необхідності збереження своєї легітимності та схвалення більшістю громадян обраного політичного курсу, проявляють особливу обережність в ухваленні політичних рішень. Об'єктивність під час ухвалення політичних рішень є умовою збереження балансу інтересів суспільства. Варто зазначити, що це досить складне завдання, з огляду на те, що групи інтересів, зацікавлені в тому чи іншому політичному рішенні, представляють інформацію, яка характеризує їх у вигідному для них аспекті.

Крім того, в умовах падіння довіри до державних і політичних інститутів вільний індивідуальний доступ до урядових документів і офіційної інформації є «важливою страховкою від високотехнологічних практик маніпуляції громадською думкою, абсолютно необхідною умовою розуміння, заснованого на поінформованості, і контролю громадян над складним порядком денним у державі <...>» (Афанасьєв, 2010, с. 115).

У США законодавча база створення електронного уряду почала формуватися адміністрацією Біла Клінтона – Альберта Гора з 1995 р., коли був ухвалений Закон «Про зниження паперового документообігу». У 1996 р. істотно перероблений Закон «Про свободу інформації» (The Freedom of Information Act) і ухвалений Закон Клінджера-Коена «Про реформу використання інформаційних технологій». Наступний Закон «Про позбавлення від паперового документообігу в урядових установах» був ухвалений у 1998 р. У грудні 1999 р. Біл Клінтон ухвалив два меморандуми – про електронний уряд (Electronic Government) і про використання інформаційних технологій на користь суспільству (Use of Informational Technology to Improve Our Society). Так розпочався широкомасштабний проєкт запровадження технологій електронного уряду в діяльність американських держструктур.

Адміністрація Дж. Буша продовжила реорганізацію діяльності структур державного управління з використанням ІКТ, улітку 2001 р. Дж. Буш у своєму посланні до Конгресу США запропонував нову програму розширених реформ управління. Спеціальною робочою групою на початку 2002 р. була підготовлена Стратегія створення електронного уряду.

У результаті були сформульовані пропозиції щодо реорганізації процесу впровадження електронного уряду у США, які в подальшому були закріплені в Законі «Про електронний уряд», організації спеціального Управління з електронного уряду (Office of Electronic Government) у межах Адміністративно-бюджетного управління (Office of Management and Budget) і формуванні Фонду електронного уряду із щорічним бюджетом від 45 до 150 млн. дол. Закон «Про електронний уряд» передбачав виділення з федерального бюджету США приблизно 345 млн. дол. протягом чотирьох років на реалізацію проєктів.

Незважаючи на труднощі та проблеми (фактично Конгрес США щорічно затверджував у середньому всього від 4 до 5 млн. дол.; відставання інституційного реформування та реорганізації правої бази від завдань електронного уряду), у США склалася система управління процесом розвитку електронного уряду та покрокового запровадження електронних державних послуг як нерозривної частини і ядра адміністративної реформи.

Ці спроби дати громадянам інструменти впливу на рішення державних структур набули ідеологічного закріплення в концепції «відкритого уряду».

З ініціативою «Відкритий Уряд» (OGI) у свій перший робочий день у січні 2009 р. виступив Президент США Барак Обама, який у «Меморандумі про прозорість і Відкритий Уряд» визначив основні напрями реформування діяльності державних органів:

- прозорість Уряду як механізм підвищення відповідальності;
- відкритість інформації про діяльність і рішення;
- активна участь громадськості в політиці як спосіб підвищення ефективності роботи державних органів;
- співпраця Уряду і громадськості, забезпечення зворотного зв'язку для оцінки та підвищення рівня співпраці, визначення нових можливостей для неї (Memorandum for the Heads of Executive Departments and Agencies).

Офіційна мета даної ініціативи – забезпечення безпрецедентного рівня відкритості уряду, створення системи прозорості, участі та співпраці урядових агентств із громадянами і групами інтересів публічного, приватного та некомерційного секторів у формуванні та реалізації політичних рішень. Автором концепції «відкритого уряду» вважається Саманта Пауер (Samantha Power) – спеціальний помічник Президента Б. Обами та голова Управління багатосторонніх відносин і прав людини в Раді національної безпеки.

Дана ініціатива спрямована на підвищення ефективності та результативності управління, зміцнення довіри громадян до держави і демократії. Не випадково Барак Обама назвав «Відкритий Уряд» одним із пріоритетів своєї політики. Першим результатом стало те, що федеральні відомства у 3-місячний строк створили в Мережі свої сторінки, де у вільному

доступі було розміщено велику кількість інформації, яка раніше для пересічних громадян була недоступною.

Варто зазначити, що це не перша спроба американських і європейських політиків поліпшити систему державного управління. Ініціативі «Відкритий Уряд» передувала концепція «електронного уряду», яка була розроблена на початку 1990-х рр. Поняття «електронний уряд» було введено в політичний і науковий дискурс дослідними організаціями, що вивчали проблеми впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у системи життєдіяльності суспільства та державного управління. Як відомо, великий внесок у дослідження електронного уряду зробили Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН), Світовий банк, Організація економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР), американська ініціатива створення «Національної інформаційної інфраструктури» (National Information Infrastructure – NI), офіційно проголошена в Меморандумі Біла Клінтона й Аальберта Гора (лютий 1993 р.), європейська концепція «Інформаційне суспільство» (Information Society – IS), затверджена Комісією Європейського Союзу (далі – ЄС) у грудні 1994 р. Важливим чинником, що визначив тенденції розвитку інформаційного суспільства на найближчі десятиліття, було створення в 1990–1991-х рр. технології World Wide Web (WWW, або Всесвітня павутина). Каталізатором розвитку WWW та Інтернету став винахід графічного інтерфейсу для перегляду HTML-документів – браузер «Mosaic» у 1993 р.

У липні 2010 р. створений портал Федерального реєстру, на якому користувачі можуть ознайомитися із законопроектами, пропозиціями до них, інформацією про те, де і коли пройдуть їх публічні слухання; текстами чинних законів і нормативно-правових актів із поправками до них; усіма документами (розпорядження, укази Президента, звернення), що виходять від Президента. Для спрощення пошуку портал має спеціальні технології, що дозволяють користувачеві легко знайти потрібні документи, а також краще зрозуміти суть законотворчого процесу і взяти в ньому участь.

Природно, що умовою усвідомленого і продуктивного співробітництва громадян з урядом і державою є доступ громадян до інформації, яку держава повинна їм надати в розпорядження. Дана умова є однією з найважливіших у процесі реалізації ідеї деліберативної демократії (Bingham, 2010).

У структуру Відкритого Уряду США включені: портал Data.gov, який забезпечує зручний доступ користувачів до різних баз даних виконавчої влади, зворотний зв'язок відомств із громадянами; портал Wethepeople (із цих слів починається Конституція США), на якому будь-який громадянин США старший 13 років може направити звернення до Білого дому із проханням про вирішення якої-небудь проблеми. Якщо під цим повідомленням підпишеться 25 тис. громадян протягом 30 днів, Білий дім зобов'язаний на нього публічно відповісти; платформа Challenge.gov, де федеральні відомства виконавчої влади (Міністерство оборони також), виходячи з концепції краудсорсингу, пропонують підприємцям, інноваторам, пересічним громадянам на конкурсній основі (з матеріальним або нематеріальним заохоченням) знайти вирішення різних проблем, наприклад, у сфері енергопостачання, охорони навколишнього середовища, охорони здоров'я, освіти тощо, з якими їм доводиться стикатися. Мета даної технології – використання творчого та продуктивного потенціалу суспільства в інтересах технічного і соціального прогресу.

Ще в 1982 р. у США була створена Рада з удосконалення діяльності державних органів, у завдання якої входить поліпшення відносин суспільства та чиновників. Цілі цієї Ради такі: залучення на державну службу висококваліфікованих фахівців; заохочення в державному секторі інноваційної діяльності та діяльності, орієнтованої на результат; сприяння впровадженню концепції електронного уряду як унікального інструменту для поліпшення діяльності державних органів; поліпшення взаємодії між громадянами і державою та залучення громадян до процесу державного управління (Гуронок, 2001, с. 38).

Незважаючи на всі свої ініціативи та досягнення у сфері інформаційної відкритості, самі США небездоганні в цьому сенсі. У звіті, опублікованому на сайті міжнародної організації «Комітет захисту журналістів», ідеться про те, що Адміністрація Президента США Барака Обама всілякими бюрократичними й іншими методами перешкоджає відкритості керівництва країни

для преси. На думку авторів звіту, Б. Обама не зміг виконати свою обіцянку щодо прозорості діяльності держорганів, адже посадові особи бояться спілкуватися із пресою через небажання потрапити під серію внутрішніх розслідувань, у рамках яких спецслужби прослуховують телефони, переглядають електронні листи та застосовують детектори брехні. Журналіст New York Times Скотт Шейн прокоментував цю ситуацію так: «Я думаю, у нас є реальна проблема. Більшість людей відлякують ці переслідування. Вони налякані до смерті. Якщо розглядати агресивне висвітлення пресою діяльності уряду, що лежить в основі американської демократії, то в даному разі чаша ваг схиляється здебільшого на користь уряду».

Крім жорстких заходів, спрямованих на запобігання витоку інформації з державних інститутів, як стверджує «Комітет захисту журналістів», Білий дім використовує підконтрольні засоби масової інформації (далі – ЗМІ) для маніпулятивних цілей, а також електронні засоби спостереження, які роблять неможливим збереження журналістами анонімності своїх джерел.

Журналіст New York Times Скотт Шейн вважає, що Адміністрація США – «це найбільш закрита, схиблена на контролі адміністрація <...>» (Обаму обвинили).

20 вересня 2011 р. в рамках сесії Генеральної Асамблеї ООН 8 країн-засновниць (Бразилія, США, Індонезія, Мексика, Норвегія, Філіппіни, Південно-Африканська Республіка, Великобританія) уклали Декларацію «Відкритий Уряд». Міжнародна ініціатива «Партнерство «Відкритий Уряд»» спрямована на підвищення рівня відкритості та прозорості діяльності державних органів, підтримку участі інститутів громадянського суспільства у формуванні державної політики, упровадження високих стандартів професійної чесності в державному управлінні (Про ініціативу).

Концепція «відкритого уряду» була підтримана багатьма країнами. Так, до Міжнародного партнерства із просування ініціативи «Відкритий Уряд» уже приєдналися 43 країни. Станом на лютий 2013 р. 58 країн підтвердили намір приєднатися до ініціативи. Про наміри щодо реалізації даної ініціативи свідчить той факт, що в деяких країнах навіть введена посада міністра без портфеля, який відповідає за «Відкритий Уряд».

Формат ініціативи передбачає, що держава бере на себе чіткі зобов'язання за вказаними пріоритетами. Уряд країни, який прийняв на себе такі зобов'язання, раз на рік оцінює успішність імплементації міжнародної ініціативи, громадськість готує альтернативний звіт.

Обидва звіти щорічно презентуються на глобальному рівні, де вирішується доля продовження ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»» у кожній країні. Восени 2013 р. звіти представлені в Лондоні.

Великих успіхів в організації взаємодії влади та суспільства досягла Великобританія. Тут вже протягом багатьох років із метою зміцнення довіри до органів державної влади проводиться послідовна політика вдосконалення взаємодії держави і суспільства. В основі цієї політики лежить теорія governance, згідно з якою має значення не стільки рівноправне співробітництво держави і громадян, скільки орієнтація на підтримку стійкої комунікації із владою як найбільш важливий результат державного управління. Така держава підтримує підвищення ролі громадськості як у контролі за виконанням урядових функцій, так і участі громадських структур у вирішенні суспільно значущих завдань. Держава йде на це, незважаючи на певні витрати, виражені у зростанні надмірних запитів населення до влади й агресивного тиску лобістських сил на урядові структури (Соловьев, 2010, с. 107).

У Німеччині, Греції, Франції завдяки системі «Відкритий Уряд» населення (студенти, робітники, профспілки й ін.) інформоване не тільки про чинні закони, а і про законопроекти, що обговорюються в парламенті, і своїми масовими виступами вносить корективи в законодавство.

У Франції уряд організує спеціальні дні інформації, протягом яких відбувається діалог між представниками громадян і державних органів на визначену заздалегідь тему. Цей механізм, як слушно вважають дослідники, дозволяє поліпшити взаєморозуміння між громадянами та чиновниками, зруйнувати наявні забобони і чутки, а також у текстовому режимі випробувати ті чи інші інновації.

Цікавий досвід Канади та Нідерландів. У Канаді громадська участь у плануванні розвитку територій, а також у процесах ухвалення рішень, що зачіпають інтереси значного числа мешканців, передбачена регламентом багатьох муніципалітетів і місцевих органів влади. Так,

ухвалення закону чи аналогічного нормативного акта може вважатися легітимним тільки тоді, коли всі адресати схвалили нововведення після активної участі в публічних дебатах і надання раціональної аргументації на захист власної позиції. У Нідерландах велике політичне значення надається формуванню деліберативного дискурсу громадянської участі. На рівні держави організуються публічні віртуальні майданчики, завдяки яким громадяни отримують можливість обговорювати проекти нормативних актів і варіанти вирішення суспільно значущих проблем (Бондаренко, 2011, с. 166–167).

В Австралії організуються спеціальні зустрічі чиновників і громадян. Департамент праці Південної Австралії на базі навчальних закладів і громадських організацій щорічно проводить більше ста презентацій, що підкреслює значення цього відомства.

У Німеччині будь-який громадянин, а також іноземець, може зайти в будівлю Бундестагу, піднятися на оглядовий майданчик і побачити зал засідань, у якому працюють депутати.

Важливу роль у зміцненні позитивної взаємодії влади та суспільства відіграють дні відкритих дверей. Вперше такі дні були проведені в Австралії наприкінці 1980-х рр. Натепер такі дні проводяться органами державної влади Франції, США й ін., коли громадяни можуть відвідати орган влади, що їх цікавить, і безпосередньо отримати інформацію про його роботу.

Велике значення для позитивної взаємодії влади та суспільства має організація зворотного зв'язку. Завдяки системі зворотного зв'язку уряд має можливість не тільки відстежувати результат, отриманий від проведеної політики інформування громадян, а й, у більш загальному плані, краще відповідати очікуванням громадян. Наприклад, в Австрії уряд зобов'язаний відсилати копію більшості законопроектів у спеціальні консультативні органи, що представляють думку громадськості.

В Австрії судді і прокурори читають лекції та відповідають на запитання учнів середніх шкіл у рамках спеціальних курсів, присвячених системі правосуддя. Тут також проводяться різні тематичні зустрічі між чиновниками і представниками бізнес-спільноти. Добре себе зарекомендував традиційний метод інформування громадян – організація презентацій, пересувних стендів, участь у виставках.

Застосування досвіду закордонних країн, що мають ефективні системи інформаційної відкритості органів влади, може принести помітну користь у процесі вдосконалення діяльності органів державної влади України. Проте варто враховувати, що кожна країна має свою специфіку і сліпе запозичення «чужих» зразків навряд чи принесе очікувані результати. Тому Україні необхідна власна модель системи інформаційної відкритості влади, що враховуватиме національну специфіку, особливості історичного розвитку, політичні, соціально-економічні, культурні, соціально-психологічні й інші чинники.

Література:

- Про ініціативу. Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/partnerstvo-vidkritij-uryad/koordinacijna-rada>.
- Афанасьев М. Императив постиндустриальной демократии – информационная открытость власти. *Общественные науки и современность*. 2010. № 3. С. 111–118.
- Memorandum for the Heads of Executive Departments and Agencies. *Project Open Data*. URL: <http://project-open-data.github.io/policy-memo>.
- Bingham L. Online deliberation and the United States open government initiative. *Online deliberation. Fourth international conference. OD*. 2010. Leeds, UK, 2010. URL: http://www.od2010.di.unimi.it/docs/proceedings/Proceedings_OD2010.pdf.
- Турунок С. Интернет и политический процесс. *Общественные науки и современность*. 2001. № 2. С. 51–63.
- Обаму обвинили в ущемлении свободы прессы. *Podrobnosti.ua*. URL: <http://podrobnosti.ua/society/2013/10/11/935568.html>.
- Про ініціативу «Партнерство «Відкритий Уряд»». *Офіс Генерального прокурора*. URL: <http://gp.gov.ua/content/про-ініціативу>.
- Соловьев А. Цивилизационное пространство государственности : Противоречия западной и отечественной моделей. *Общественные науки и современность*. 2010. № 3. С. 96–110.
- Бондаренко С. Особенности создания и функционирования площадок «электронной демократии». *Полис*. 2011. № 5. С. 164–178.

References

- Pro initsiaty'vu [About the initiative]. Kabinet Ministriv Ukrayiny' [Cabinet of Ministers of Ukraine]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/partnerstvo-vidkritij-uryad/koordinacijna-rada>. [in Ukrainian]
- Afanasyev M.N. Imperativ postindustrialnoy demokratii – informatsionnaya otkrytost vlasti [The imperative of post-industrial democracy – informational openness of power]. *Obshchestvennyye nauki i sovremennost* [Social sciences and modernity]. (2010). № 3. С. 111–118. [in Russian]
- Memorandum for the Heads of Executive Departments and Agencies. Project Open Data. URL: <http://project-open-data.github.io/policy-memo>. [in English]
- Bingham L.B. Online deliberation and the United States open government initiative. Online deliberation. Fourth international conference, OD 2010, Leads, UK, 2010: URL: http://www.od2010.di.unimi.it/docs/proceedings/Proceedings_OD2010.pdf. [in English]
- Turonok S.G. Internet i politicheskiy protsess [Internet and political process]. *Obshchestvennyye nauki i sovremennost* [Social sciences and modernity]. 2001. № 2. С. 51–63. [in Russian]
- Obamu obvinili v ushchemlenii svobody pressy [Obama was accused of infringing on press freedom]. *podrobnosti.ua*. URL: <http://podrobnosti.ua/society/2013/10/11/935568.html>. [in Russian]
- Pro initsiaty'vu "Partnerstvo Vidkry'ty'j uryad" [About the Open Government Partnership initiative]. Ofis General'nogo prokurora [Office of the Attorney General]. URL: gp.gov.ua/content/pro-initsiaty'vu. [in Ukrainian]
- Solovyev A.I. Tsvilizatsionnoye prostranstvo gosudarstvennosti (Protivorechiya zapadnoy i otechestvennoy modeley) [Civilization space of statehood (Contradictions of the Western and Russian models)]. *Obshchestvennyye nauki i sovremennost* [Social sciences and modernity]. 2010. № 3. С. 96–110. [in Russian]
- Bondarenko S.V. Osobennosti sozdaniya i funktsionirovaniya ploshchadok "elektronnoy demokratii" [Features of the creation and functioning of the platforms of "electronic democracy"]. *Polis [Policy]*. 2011. № 5. P. 164–178. [in Russian]

Анотація

Сіленко А. О., Крук Н. В. Відкритий уряд: досвід Сполучених Штатів Америки та європейських країн. – Стаття.

У вересні 2011 року Україна почала процедуру вступу в партнерство та приєдналася до Міжнародної ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»», яка спрямована на підвищення рівня відкритості та прозорості діяльності державних органів, упровадження високих стандартів професійної чесності в державному управлінні. Ініціатива «Відкритий Уряд» актуалізує і ставить на порядок денний питання про підвищення ефективності демократичних інститутів в Україні. Метою статті є розгляд досвіду Сполучених Штатів Америки і європейських країн. У статті проведено порівняльний аналіз закордонного досвіду реформування державної влади, на основі якого зроблено висновок про те, що процес реформування державної влади мав дуже важливу політичну мотивацію у зв'язку із кризою довіри в демократичних країнах наприкінці ХХ століття до традиційних політичних інститутів представницької демократії, які забезпечували її легітимність протягом усього століття, – партій, виборів, парламентів, держави загалом. Розглядається формат ініціативи «Відкритий Уряд», у рамках якої держава бере на себе чіткі зобов'язання за вказаними пріоритетами. Офіційна мета даної ініціативи – забезпечення безпрецедентного рівня відкритості уряду, створення системи прозорості, участі та співпраці урядових агентств із громадянами і групами інтересів публічного, приватного та некомерційного секторів у формуванні та реалізації політичних рішень. Зроблено висновок про те, що застосування досвіду закордонних країн, що мають ефективні системи інформаційної відкритості органів влади, може принести помітну користь у процесі вдосконалення діяльності органів державної влади України. Проте варто враховувати, що кожна країна має свою специфіку, сліпе запозичення «чужих» зразків навряд чи принесе очікувані результати. Тому Україні необхідна власна модель системи інформаційної відкритості влади, що враховуватиме національну специфіку, особливості історичного розвитку, політичні, соціально-економічні, культурні, соціально-психологічні й інші чинники.

Ключові слова: Відкритий уряд, інформаційна відкритість, діяльність органів державної влади, реформування державного управління, демократичні країни.

Summary

Silenko A. O., Kruk N. V. Open government: the experience of the United States and European countries. – Article.

In September 2011, Ukraine began the process of joining the partnership by joining the International Initiative Open Government Partnership, which aims to increase the level of openness and transparency of public bodies, the introduction of high standards of professional integrity in public administration. The Open

Government initiative raises and raises the issue of improving the efficiency of democratic institutions in Ukraine. The purpose of the article is to review the experience of the United States and European countries. The article provides a comparative analysis of the foreign experience of reforming state power, on the basis of which it was concluded that the process of reforming the state power had a very important political motivation in connection with the crisis of confidence in democratic countries at the end of the twentieth century to the traditional political institutes of representative democracy, which ensured its legitimacy throughout the century – parties, elections, parliaments, the state as a whole. The format of the initiative “Open Government” is considered, within the framework of which the state assumes clear commitments on the specified priorities. The official goal of this initiative is to ensure an unprecedented level of government openness, to create a system of transparency, participation and cooperation of government agencies with citizens and interest groups of the public, private and non-profit sectors in the formation and implementation of policy decisions. It is concluded that the use of experience of foreign countries with effective systems of informational openness of the authorities can bring significant benefits in the process of improving the activities of state authorities of Ukraine. However, it should be borne in mind that each country has its own specifics and blind borrowing of “foreign” samples is unlikely to bring the expected results. Therefore, Ukraine needs its own model of the system of information openness of power, which will take into account national specifics, features of historical development, political, socio-economic, cultural, socio-psychological and other factors.

Key words: Open government, information openness, activity of state authorities, reform of public administration, democratic countries.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.310>
УДК 321.7:316.628.157

Н. О. Стеблина

0000-0001-9799-9786

*кандидат наук із соціальних комунікацій,
докторант кафедри політології та державного управління
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ АКТОРІВ У ЦИФРОВОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНИ У 2019 РОЦІ: ФОРМАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У цифрові часи теза К. Дойча про те, що політична система може бути окреслена через мережу комунікацій та інформаційних потоків стає все більш актуальною (Морозова, 2011, с. 104). Адже сьогодні враховувати потрібно не лише комунікацію й інформацію, яку обробляють та поширюють політичні актори (суб'єкти й інститути), але й різноманітні засоби інформації та цифрові майданчики (медіа) для комунікації, які постійно оновлюються. Водночас пам'ятаємо про спостереження М. Маклюєна щодо «media», які формують «message». Отже, визначаємо нову – цифрову – логіку функціонування політичного дискурсу – у сучасній «гібридній медіасистемі» (Chadwick, 2013). Це передбачає як пряму (без участі засобів масової інформації (далі – ЗМІ), наприклад, через соцмережі, блоги, сайти й ін.), так і традиційну – опосередковану (з участю ЗМІ) взаємодію громадськості та політичних авторів. Водночас кількість інформації, що передається напряму, поступово збільшуватиметься, отже, концепція взаємозалежності ЗМІ та політичних акторів для цифрового політичного дискурсу втрачатиме актуальність.

Нагадаємо, що саме концепцію взаємозалежності дослідники вважають оптимальною для демократичного суспільства, коли ЗМІ та політичні актори контролюють один одного: політичні актори «залежать від медіагромадськості, масмедіа залежать від політичної інформації» (Штрамайер, 2008, с. 122).

Проте за часів цифрового політичного дискурсу цей баланс порушується, оскільки політичні актори можуть обходитися без ЗМІ. Показовим у цьому плані може вважатися відомий твіт Д. Трампа «The Fake News Media hates when I use what has turned out to be my very powerful Social Media – over 100 million people! I can go around them» («Фейкові ЗМІ ненавидять, коли я використовую соціальні медіа, які виявилися дуже впливовими. Більше 100 мільйонів людей. І я можу звертатися до них»). А в українських реаліях – заява колишнього голови Офісу президента А. Богдана про те, що команді В. Зеленського «не потрібні журналісти для спілкування із журналістами» (Sensor.net.ua, 2019).

Порушення цього балансу є також однією із причин «кризи демократії», за якої кардинально змінюється політична комунікація і нормою стають речі, які б за часів традиційної опосередкованої взаємодії між громадськістю і політичними акторами призвели до руйнації політичної репутації (Schneider, 2019). Наприклад, цілком звичними в цифровому політичному дискурсі стають «імпульсивність, неввічливість, грубість <...> приниження інших» (Ott, 2017, с. 64), негативізм, «атаки твітами» (Lee, Xu, 2018, с. 22), «поширюється мова ворожнечі», екстремізм та расизм (McGranahan, 2019, с. 3165), нівелюється об'єктивність та відповідальність (Pérez-Curiel, Naharro, 2019, с. 65).

Окрім політичної комунікації, зміни відбуваються й у тому, як у цифровому дискурсі репрезентуються політичні актори. Зокрема, відбувається маркетизація цифрового політичного дискурсу, за якої важливішою за зміст політичного повідомлення стає популярність політичного актора (Thompson, 2016; Schneider, 2019), «сила привабити аудиторію» – важливішою за «силу комунікації» (Zhang et al., 2018), історія – важливішою за джерело інформації (Tari, Emamzadeh, 2018, с. 79). У цифровому політичному дискурсі ЗМІ стають більш залежними від політичних акторів, просто передруковують їхні заяви (Blassnig et al., 2019; Ernst et al., 2019), водночас не відбувається процес журналістської медіації (López-Rabadán, Mellado, 2019, с. 3).

Також незбалансованим за часів цифрового політичного дискурсу лишається склад політичних акторів, які репрезентуються у ЗМІ. Наприклад, згідно з дослідженням політичних блогів, у них найчастіше передаються мейнстрімні, а не альтернативні позиції (Kenix, 2009, с. 820). В інших мережевих форматах, зокрема в політичних новинах, участь громадськості мінімальна через низьку залученість до політичної комунікації, через падіння інтересу до неї, а також через зниження довіри до політичних інститутів.

За таких умов видається важливим з'ясувати, як саме політичні актори репрезентуються в цифровому політичному дискурсі, наскільки збалансована ця репрезентація, який склад найбільш популярних політичних акторів.

Для цього був здійснений формальний аналіз цифрового політичного дискурсу на матеріалі політичних новин незалежного українського видання «Українська правда» за 2019 р. Отримані результати зіставлялися з даними 2005, 2010 та 2015 рр.

Саме 2019 р. було обрано через інтенсивність політичних подій: президентські вибори, позачергові парламентські вибори, прихід на політичну арену нової політичної сили й ін.

Для формального аналізу цифрового політичного дискурсу використовувалося декілька показників:

Диверсифікація ЦПД – кількість згадок про політичних акторів у заголовках новин (рис. 1). Що більша присутність політичних акторів, то більша диверсифікація політичного дискурсу, зокрема, показник диверсифікації для повноцінного політичного діалогу теоретично має бути на рівні 2, де в політичному тексті згадується два і більше політичних акторів; таким чином відбувається політична взаємодія, обмін думками й ін. Згідно з попередніми дослідженнями, показник диверсифікації політичного дискурсу у 2005 р. становив 2,3, у 2010 р. – 1,6, у 2014 р. – 1,3.

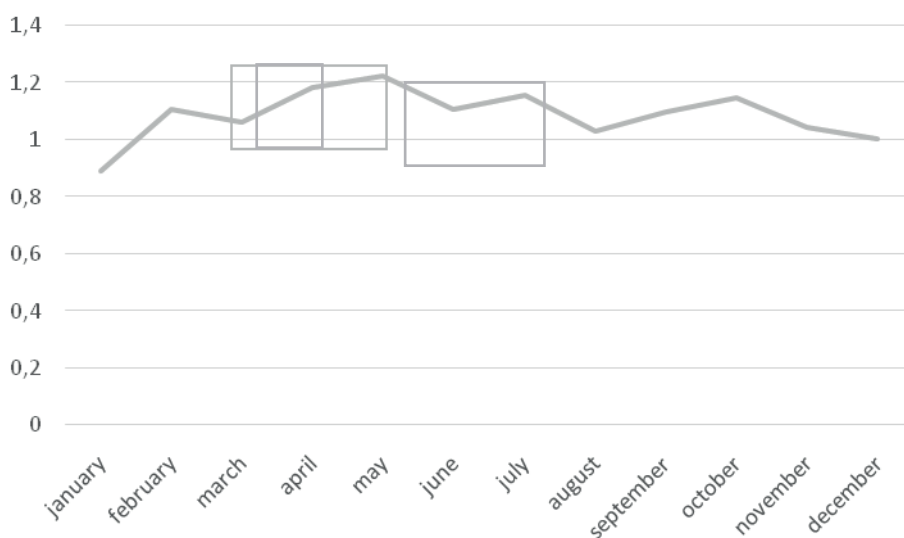

Рис. 1. Диверсифікація ЦПД. Середня кількість назв політичних суб'єктів та інститутів

Унікальність ЦПД – кількість унікальних згадок про політичних акторів у заголовках новин (рис. 2). Цей показник дає змогу зрозуміти, наскільки постійною є увага до тих або інших політичних суб'єктів та інститутів. Отже, чим більший показник унікальності, тим більше акторів постійно присутні у ЦПД (і розподіл згадок про них – більш рівномірний). Згідно з попередніми дослідженнями, показник унікальності спадав із 2005 та 2010 рр., коли він становив 31 та 29%, у 2014 р. зріс – 53,3%.

Збалансованість ЦПД – різниця між згадками про 1–2-у позиції у списку найбільш популярних політичних акторів (рис. 3). Вимірюючи цей показник, розуміємо, наскільки значним є розрив між згадками про першу позицію у списку (як правило, президент країни) та згадками про другу позицію. Згідно з попередніми дослідженнями, у 2005 р. було зафіксовано 62 згадки про В. Ющенка і 46 про Ю. Тимошенко, отже, розрив між ними був незначним – 0,7. За часів В. Януковича показник знизився до 0,4 (100 згадок про В. Януковича та 41 про Ю. Тимошенко). У 2014 р. лишився приблизно на тому ж рівні – 0,38.

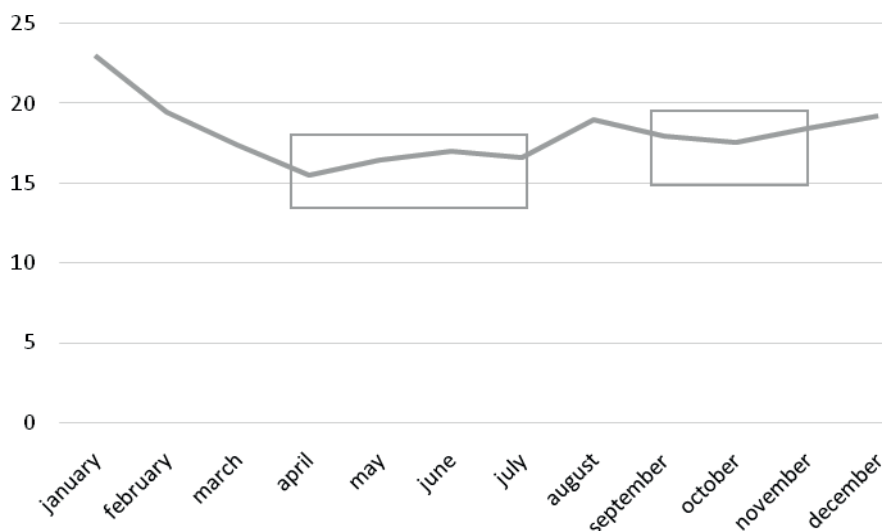

Рис. 2. Унікальність ЦПД. Кількість унікальних назв політичних суб'єктів та інститутів

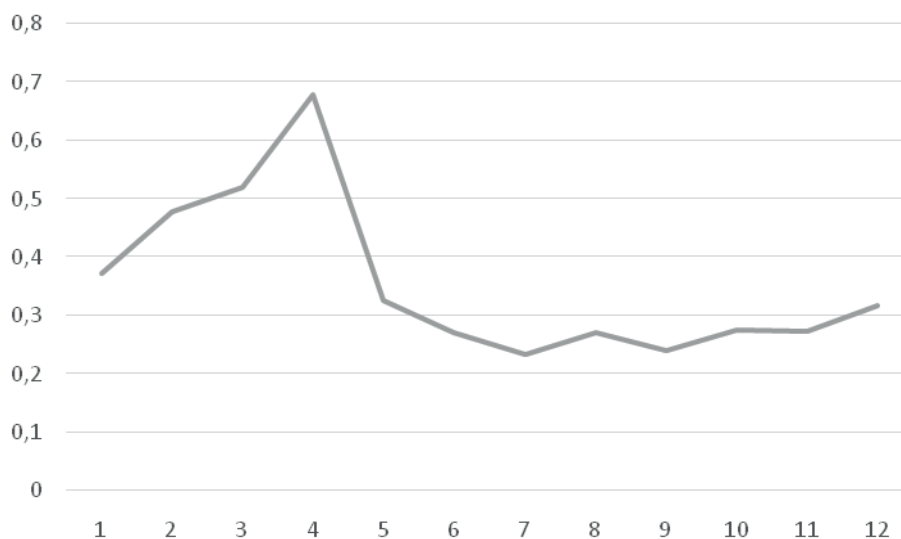

Рис. 3. Збалансованість ЦПД

Отже, попередні спостереження дають змогу встановити декілька тенденцій: зниження показників диверсифікації та збалансованості політичного дискурсу та збільшення показника унікальності. Фактично, це має призводити до того, що ЦПД стає більш монологічним (кількість новин – збільшується, але присутність політичних акторів у них зменшується, через це політичні новини поступово втрачають значення майданчика для політичної взаємодії). Водночас відрив найбільш популярної позиції (президента) від інших позицій збільшується – і цей діалог стає менш різноманітним за кількістю учасників. До того ж більшість політичних акторів – непостійні учасники цієї політичної взаємодії, що робить ЦПД більш епізодичним. Вимірявши ці показники у 2019 р., зможемо зрозуміти, чи вплинула на них зміна влади та значне оновлення складу політичних акторів, чи показники залишилися на тому ж рівні.

Інформацію збирали за допомогою програми `find_political_actors.py`, написаної мовою Python. Усього було оброблено більше 21 тис. заголовків новин сайту «Українська правда».

Середнє (медіана) за рік – 1,1 (тобто показник продовжує знижуватися порівняно з попередніми роками спостережень). Однак бачимо періоди більшої і меншої диверсифікації. У 2019 р. вони збігаються з передвиборчою кампанією та виборами.

Перший період (березень – травень). Президентські вибори призводять до найбільш тривального періоду диверсифікації, водночас у травні зафіксовано найбільший показник за весь період спостережень – 1,22. Фактично – це результат публічного обговорення результатів виборів, зміни влади.

Проте, як бачимо, зміна влади не приводить до змін у дискурсі за цим показником. Період обговорення результатів виборів закінчується травнем, потім диверсифікація спадає до середнього рівня.

Другий період (липень). Незначне зростання – теж збігається з виборами. Однак зазвичай парламентські вибори та й сама передвиборча кампанія не є настільки ж обговорюваною подією, що й президентські вибори.

Третій період (вересень – жовтень). Це початок роботи нової Ради та нового уряду. А також публічне обговорення формули Штайнмаєра. Але знову ж таки період більшої диверсифікації – незначний. Уже в листопаді показник спадає до середнього рівня.

Середнє (медіана) за рік – 17,7%. Це означає, що у 2019 р. увага була зосереджена на тих самих політичних акторах. І відсоток унікальних політичних суб'єктів та інститутів усе ж знижується із часом (за винятком 2014 р., що, ймовірно, можна пояснити початком російської агресії, а також появою в дискурсі нових осіб: військових, волонтерів, активістів та ін). Цікаво, що поява нових політичних акторів у 2019 р. не привела до зміни цього показника.

Оскільки між диверсифікацією й унікальністю ЦПД є негативна кореляція (-0,8), то бачимо, що в періоди більшої диверсифікації дискурсу в ньому репрезентовані ті самі особи. І тут якраз зміна влади не підриває логіки цифрового політичного дискурсу. Тобто з'являються нові політичні суб'єкти й інститути, проте увага до них розподіляється так само, як і раніше.

Ось яку картину отримуємо, якщо визначаємо різницю між увагою до першої позиції в рейтингу згадуваності (П. Порошенко (до березня) – В. Зеленський (із квітня)) та до другої (В. Зеленський, Ю. Тимошенко, П. Порошенко, А. Богдан, П. Шеремет – детальніше в таблиці 1). До квітня є зниження відстані між № 1 та № 2, після цього зменшення та певна стабілізація уваги.

Отже, тенденція значного розриву між першим і другим найбільш популярними політиками зберігається, проте все ж потребує подальшого аналізу, оскільки дані за 2005, 2010, 2014 рр. збиралися лише за перші три місяці правління нового президента.

Таблиця 1

Рейтинг згадуваності політичних суб'єктів (топ-5 суб'єктів рейтингу щомісяця)

	JAN	FEB	MAR	APR	MAY	JUN	JUL	AUG	SEP	OCT	NOV	DEC
П. Порошенко	70	109	156	229	109	73	60	53	32	43	43	35
А. Гриценко	26		44									
В. Зеленський	26	31	81	338	335	269	257	195	250	221	157	183
П. Клімкін	26		30		32	52	40					
Ю. Луценко	17		30					22			23	
Ю. Тимошенко	17	52	76	21								
К. Гандзюк		33										
В. Янукович		32										
І. Коломойський			34	46								
В. Медведчук			18		25							
С. Вакарчук					54	50	44					
В. Гройсман				32								
А. Богдан							36	46	52	56		
В. Кличко								19	34	20	28	
В. Гонтарева								28				
О. Гончарук										21	20	18
О. Гладковський									20			
П. Шеремет												58
А. Аваков												18
Р. Труба												18

За рейтингом згадуваності фіксуємо, по-перше, чітку, без коливань зміну уваги до президента: у місяць переобрання (це може свідчити про харизматичний характер української політики, що стає ще більш виразним за часів цифровізації). По-друге, колишній президент лишається фігурою № 2 протягом чотирьох місяців і потім повертається в листопаді (імовірно, через розмови про «червоні лінії» – своєрідний розігрів перед зустріччю нормандської четвірки). По-третє, цікава позиція другої фігури – А. Богдан у вересні – жовтні – із подальшим падінням уваги до нього. І П. Шеремет (у зв'язку з оголошенням результатів «розслідування» його справи). Фактично, для дискурсу це може означати певний період невизначеності, коли за фігурою президента не стоять інші впливові фігури.

Висновки. Отже, формальний аналіз цифрового політичного дискурсу показав декілька тенденцій:

По-перше, зниження показника диверсифікації. Це означає, що в основному політичний текст містить згадку про одну особу, отже, із часом діалогічність дискурсу зменшується. Також бачимо, що в українських реаліях зміна влади не призвела до зміни рівня диверсифікації політики.

По-друге, збільшення показника унікальності. Окрім того, що в цифровому політичному дискурсі стає все менше діалогічності, взаємодія зводиться до тих самих акторів. Отже, «ієрархія доступу» (Atton, 2002), згідно з якою в дискурсі зосереджується увага на найбільш статусних, впливових, заможних політичних актантах, працює і за цифрових часів. І навіть посилюється. Наявний суттєвий дисбаланс між представленістю політичних актантів, отже, політичний дискурс держави неминуче стає викривленим. Актуальними лишаються також спостереження про інформаційну гегемонію (Лалл, 2002), за якої в політичному дискурсі держав, зокрема й демократичних, більше репрезентований офіційний порядок денний через зв'язок між офіційними політичними інститутами, великим бізнесом та масмедіа. А також працює «індексна теорія» (Bennet et al., 2008, с. 60), згідно з якою альтернативні позиції в офіційному політичному дискурсі представлені незначною мірою, а для того, щоб вони стали поміченими масмедіа, їх має оприлюднити джерело, що має вплив та статус.

По-третє, поступово зростає розрив між першою, найбільш впливовою та статусною позицією (зазвичай президент) та другою позицією в рейтингу згадуваності. За таких умов президент має певну монополію на присутність у дискурсі, а отже – на формування порядку денного.

Вимірювання цифрового політичного дискурсу за цими трьома показниками можемо вважати доцільним, щоб отримати більш повну картину політичного життя в Україні.

Література:

Atton C. *Alternative Media*. London : Sage, 2002.

Bennet L., Lawrence R., Livingston S. When the press fails. Political power and the News Media from Iraq to Katrina. Chicago : the University of Chicago press, 2008.

Populism in Online Election Coverage / S. Blassnig et al. *Journalism Studies*. 2019. № 20 (8). P. 1110–1129. DOI:10.1080/1461670X.2018.1487802.

Broersma M., Graham T. Twitter as a news source: How Dutch and British newspapers used tweets in their news coverage, 2007–2011. *Journalism Practice*. 2013. № 7(4). P. 446–464. DOI:10.1080/17512786.2013.802481.

Нам не потрібні ЗМІ, щоб спілкуватися із суспільством, – Богдан. *Sensor.net.ua*. 2019. URL: https://sensor.net.ua/ua/news/3141117/nam_ne_potribni_zmi_schob_splkuvatysya_iz_suspilstvom_bogdan_video.

Favorable Opportunity Structures for Populist Communication: Comparing Different Types of Politicians and Issues in Social Media, Television and the Press / N. Ernst et al. *The International Journal of Press/Politics*. 2019. № 24(2). P. 165–188. DOI:10.1177/1940161218819430.

Heiss R., von Sikorski C., Matthes J. Populist Twitter Posts in News Stories: Statement Recognition and the Polarizing Effects on Candidate Evaluation and Anti-Immigrant Attitudes. *Journalism Practice*. 2019. № 13. P. 20–38. DOI: 10.1080/17512786.2018.1564883.

Kenix L. Blogs as Alternative. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 2009. № 14. P. 790–822.

Lee J., Xu W. The more attacks, the more retweets: Trump's and Clinton's agenda setting on Twitter. *Public Relations Review*. 2018. № 44(2). P. 201–213. DOI: 10.1016/j.pubrev.2017.10.002.

López-Rabadán P., Mellado C. Twitter as a space for interaction in political journalism. Dynamics, consequences and proposal of interactivity scale for social media. *Communication & Society*. 2019. № 32(1). P. 1–18. DOI: 10.15581/003.32.1.1-18.

- Matuszewski P., Szabó G. Are Echo Chambers Based on Partisanship? Twitter and Political Polarity in Poland and Hungary. *Social Media + Society*. 2019. DOI: 10.1177/2056305119837671.
- McGranahan C. A Presidential Archive of Lies: Racism, Twitter, and a History of the Present. *International Journal of Communication*. 2019. № 13. P. 3164–3182.
- Ott B. The age of Twitter: Donald J. Trump and the politics of debasement. *Critical Studies in Media Communication*. 2017. № 34(1). P. 59–68. DOI: 10.1080/15295036.2016.1266686.
- Pain P., Chen G. The President Is in: Public Opinion and the Presidential Use of Twitter. *Social Media + Society*. 2019. DOI: 10.1177/2056305119855143.
- Park C., Kaye B. Expanding Visibility on Twitter: Author and Message Characteristics and Retweeting. *Social Media + Society*. 2019. DOI: 10.1177/2056305119834595.
- Pérez-Curiel C., Naharro P. Political influencers. A study of Donald Trump's personal brand on Twitter and its impact on the media and users. *Comunicacion y Sociedad*. 2019. № 32(1). P. 57–76. DOI:10.15581/003.32.1.57-75.
- Schneiker A. Telling the Story of the Superhero and the Anti-Politician as President: Donald Trump's Branding on Twitter. *Political Studies Review*. 2019. № 17(3). P. 210–223. DOI: 10.1177/1478929918807712.
- Tari Z., Emamzadeh Z. An Analysis of the Media Messages during the 2016 U.S. Presidential Election: A Thematic Comparison between CNN News and Donald Trump's Tweets. *Journal of Politics and Law*. 2018. № 11 (2). P. 78–87. DOI: 10.5539/jpl.v11n2p78.
- Thompson M. *Enough Said: What's Gone Wrong with the Language of Politics?* New York : St. Martin's Press, 2016.
- Whose Lives Matter? Mass Shootings and Social Media Discourses of Sympathy and Policy, 2012–2014 / Y. Zhang et al. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 2019. № 24 (4). P. 182–202. DOI:10.1093/jcmc/zmz009.
- Attention and amplification in the hybrid media system: The composition and activity of Donald Trump's Twitter following during the 2016 presidential election / Y. Zhang et al. *New Media & Society*. 2018. № 20(9). P. 3161–3182. DOI: 10.1177/1461444817744390.
- Лалл Дж. Мас-медіа, комунікація, культура: Глобальний підхід. Київ : К.І.С., 2002.
- Морозова О. Политико-коммуникационные процессы в политическом управлении. *Вестник Московского государственного гуманитарного университета имени М.А. Шолохова*. 2011. № 3. С. 104–108.
- Штротмайер Г. Політика і мас-медіа. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008.

References

- Atton, C. (2002). *Alternative Media*, London: Sage.
- Bennet, L., Lawrence, R., & Livingston S. (2008). *When the press fails. Political power and the News Media from Iraq to Katrina*. Chicago: the University of Chicago press.
- Blassnig, S., Ernst, N., Buchel, F., Engesser, S., & Esser, F. (2019). Populism in Online Election Coverage. *Journalism Studies* 20(8), 1110–1129. doi:10.1080/1461670X.2018.1487802
- Broersma, M., & Graham, T. S. (2013). Twitter as a news source: How Dutch and British newspapers used tweets in their news coverage, 2007–2011. *Journalism Practice* 7(4), 446–464. doi: 10.1080/17512786.2013.802481.
- Censor.net.ua (2019). *Nam ne potribni ZMI, shhob spilkuvatisja iz suspil'stvom, – Bogdan. VIDEO [We don't need mass media to speak with society – Bogdan. Vieo]* Retrieved from: https://censor.net.ua/ua/news/3141117/nam_ne_potribni_zmi_schob_spilkuvatysya_iz_suspilstvom_bogdan_video.
- Ernst, N., Esser, F., Blassnig, S., & Engesser, S. (2019). Favorable Opportunity Structures for Populist Communication: Comparing Different Types of Politicians and Issues in Social Media, Television and the Press. *The International Journal of Press/Politics*. 24 (2), 165–188. doi: 10.1177/1940161218819430.
- Heiss, R., von Sikorski, C., & Matthes, J. (2019). Populist Twitter Posts in News Stories: Statement Recognition and the Polarizing Effects on Candidate Evaluation and Anti-Immigrant Attitudes. *Journalism Practice*. 13, 20–38. doi: 10.1080/17512786.2018.1564883.
- Kenix L.J. (2009) Blogs as Alternative. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 14, 790–822.
- Lee, J., & Xu, W.W. (June 2018 г.). The more attacks, the more retweets: Trump's and Clinton's agenda setting on Twitter. *Public Relations Review*. 44(2), 201–213. doi: 10.1016/j.pubrev.2017.10.002.
- López-Rabadán, P., & Mellado, C. (2019). Twitter as a space for interaction in political journalism. Dynamics, consequences and proposal of interactivity scale for social media. *Communication & Society*. 32(1), 1–18. doi: 10.15581/003.32.1.1-18.
- Matuszewski, P., & Szabó, G. (2019). Are Echo Chambers Based on Partisanship? Twitter and Political Polarity in Poland and Hungary. *Social Media + Society*. doi: 10.1177/2056305119837671.
- McGranahan, C. (2019). A Presidential Archive of Lies: Racism, Twitter, and a History of the Present. *International Journal of Communication* 13, 3164–3182.

- Ott, B.L. (2017). The age of Twitter: Donald J. Trump and the politics of debasement. *Critical Studies in Media Communication*. 34 (1), 59–68. doi: 10.1080/15295036.2016.1266686.
- Pain, P., & Chen, G. (2019). The President Is in: Public Opinion and the Presidential Use of Twitter. *Social Media + Society*. doi: 10.1177/2056305119855143.
- Park, C.S., & Kaye, B.K. (2019). Expanding Visibility on Twitter: Author and Message Characteristics and Retweeting. *Social Media + Society*. doi: 10.1177/2056305119834595.
- Pérez-Curiel, C., & Naharro, P.L. (2019). Political influencers. A study of Donald Trump's personal brand on Twitter and its impact on the media and users. *Comunicacion y Sociedad*. 32(1), 57–76. doi: 10.15581/003.32.1.57-75.
- Schneiker, A. (2019). Telling the Story of the Superhero and the Anti-Politician as President: Donald Trump's Branding on Twitter. *Political Studies Review*. 17(3), 210–223. doi: 10.1177/1478929918807712.
- Tari, Z.G., & Emamzadeh, Z. (2018). An Analysis of the Media Messages during the 2016 U.S. Presidential Election: A Thematic Comparison between CNN News and Donald Trump's Tweets. *Journal of Politics and Law*. 11(2), 78–87. doi: 10.5539/jpl.v11n2p78.
- Thompson, M. (2016). *Enough Said: What's Gone Wrong with the Language of Politics?* New York: St. Martin's Press.
- Zhang, Y., Shah, D., Foley, J., Abhishek, A., Lukito, J., Suk, J., ... Garlough, C. (July 2019 г.). Whose Lives Matter? Mass Shootings and Social Media Discourses of Sympathy and Policy, 2012–2014. *Journal of Computer-Mediated Communication*. (24(4)), 182–202. doi: 10.1093/jcmc/zmz009.
- Zhang, Y., Wells, C., Wang, S., & Rohe, K. (2018). Attention and amplification in the hybrid media system: The composition and activity of Donald Trump's Twitter following during the 2016 presidential election. *New Media & Society*. (20(9)), 3161–3182. doi: 10.1177/1461444817744390.
- Lull J. (2002). *Mas-media, komunikacija, kul'tura: Global'nij pidhid* [Mass-media, communication, culture: Global approach]. Kyiv: K.I.C.
- Morozova O.S. (2011). Politiko-kommunikacionnye processy v politicheskom upravlenii [Political and Communication processes in political management]. *Vestnik MGGU imeni M.A. Sholohova*. 3, 104–108.
- Strohmeier, G. (2008). *Politika i mas-media* [Politics and Mass-Media]. Kyiv: Vyd. dim "Kyevo-Mogiljans'ka akademija".

Анотація

Стеблина Н. О. Репрезентація політичних акторів у цифровому політичному дискурсі України у 2019 році: формальний аналіз. – Стаття.

У статті здійснено формальний аналіз цифрового політичного дискурсу України за 2019 рік. Інформація збиралася за допомогою програми `find_political_actors.py`, написаною мовою Python. Усього було оброблено більше 21 тис. заголовків новин сайту «Українська правда». Формальний аналіз проводився за трьома показниками, як-от: диверсифікація, унікальність та збалансованість. Середній показник диверсифікації – 1,1, цей показник у 2019 році продовжує знижуватися порівняно з попередніми роками спостережень. Однак бачимо періоди більшої і меншої диверсифікації. У 2019 році вони збігаються з передвиборчою кампанією та виборами. Проте зміна влади не призводить до змін у дискурсі за цим показником. Середній показник унікальності – 17,7%. У 2019 році увага була зосереджена на тих самих політичних акторах. І відсоток унікальних політичних суб'єктів та інститутів знижується із часом. Водночас поява нових політичних акторів у 2019 році не призвела до зміни цього показника. Між показником диверсифікації й унікальності є негативна кореляція (–0,8). Отже, у періоди більшої диверсифікації дискурсу в ньому репрезентовані ті самі особи. Щодо збалансованості ЦПД, фіксуємо збільшення показника до 0,7, однак пізніше спостерігається зниження і стабілізація показника на рівні 0,25. За рейтингом згадуваності фіксуємо чітку, без коливань зміну уваги до президента в місяць переобрання, а також постійну зміну другої за популярністю позиції. Для дискурсу це може означати певний період невизначеності, коли за фігурою президента не стоять інші впливові постаті. Отримані результати означають, що в основному політичний текст містить згадку про одну особу, із часом діалогічності дискурсу зменшується. Окрім того, що в цифровому політичному дискурсі стає все менше діалогічності, взаємодія зводиться до тих самих акторів. Поступово зростає розрив між першою, найбільш впливовою та статусною позицією (зазвичай президент) та другою позицією в рейтингу згадуваності. За таких умов президент має певну монополію на присутність у дискурсі, а отже – на формування порядку денного.

Ключові слова: цифровий політичний дискурс, політична комунікація, Україна, вибори, формальний аналіз.

Summary

Steblyna N. O. Representation of political actors in Ukrainian digital political discourse in 2019: formal analysis. – Article.

Formal analysis of Ukrainian digital political discourse in 2019 is conducted in the paper. Information was collected with Python program `find_political_actors.py`. More than 21 thousand headlines from a site “Ukrayins’ka pravda” were processed. Formal analysis was conducted with three indicators: diversification, uniqueness, balance. Diversification (average) is 1,1 and the indicator has been decreasing since 2005. However periods of larger/lower diversification are observed. In 2019 the periods are coincide with the pre-election campaign and the elections. And the change of political elites didn’t cause change in the discourse. Uniqueness (average) is – 17,7%. In 2019 the same political actors were in the spotlight. And, the percent of unique political subjects and institutions has been decreasing. Again, the emergence of new political actors didn’t change the indicator. There is negative correlation between the two indicators (–0,8). Thus, in the periods of large diversification the same figures are represented in the discourse. As for balance, the indicator increased to 0,7 in April (presidential election), however, afterwards decreased and stabilized at the level 0,25. In the mentions rating clear change of attention to president (from Poroshenko to Zelensky) is fixed. However, the second position of the rating was changed constantly. It may be supposed, that the period of uncertainty was started, and there were no powerful figures except the president himself. The results of the research are as follows: a political text contain the one mention of one political actor, and the dialogue potential of the discourse has been decreasing. Moreover, the interrelations is concentrated around the same actors. And, the gap between the first, most powerful figure (president as a rule) and the second one in the mentions rating has been increasing. So, a president gets a monopoly of existence in the discourse, and therefore – forms the agenda.

Key words: digital political discourse, political communication, Ukraine, elections, formal analysis.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.311>
УДК 323.1:930.85 «18/19»

А. І. Сушко

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5755-7844>

кандидат історичних наук,

доцент кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

О. О. Каретна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7408-7546>

кандидат політичних наук,

доцент кафедри соціології та психології

Національного університету «Одеська юридична академія»

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ПЕРІОД МОДЕРНІЗМУ

Постановка проблеми. Соціокультурні аспекти устрою суспільства, особливо періоду модернізації, усе більше привертають увагу науковців. По суті, модерн сформував сучасну Європу як посттрадиційне суспільство, якому притаманний динамізм соціокультурної сфери завдяки збільшенню ролі інтелектуально-духовної сфери.

Автори вважають, що теоретично поняття «політична культура» варто розглядати в широкому значенні, яке дозволяє включати в її склад як базові елементи, так й ідеї, переконання, що стосуються взаємодії політичних інститутів суспільства. Сам процес історичного дискурсу розглядається в соціокультурному контексті. Показ трансформації в українському суспільстві другої половину XIX – початку XX ст. під впливом ідей і цінностей модернізму дозволяє більш чітко і всебічно з'ясувати особливості процесів соціокультурного розвитку України перехідного періоду, а також суть нашого сучасного буття.

Виділення не вирішених питань. Потребує подальшого дослідження проблема формування політичної культури українського народу під впливом зовнішніх чинників, наприклад, в умовах світової війни, конфлікту цивілізацій тощо, що зумовлює появу її своєрідних форм.

Розпочато процес осмислення найбільш дієвих моделей політичної культури сучасності, що історично склалися, з потребами новітнього часу, інтересами і цінностями, які притаманні соціокультурним процесам постіндустріального суспільства.

Мета роботи – проаналізувати процес становлення політичної культури нашого суспільства у складних умовах трансформації соціальних інститутів періоду модернізації. Дослідити особливості змін, форм прояву і збереження у складі двох імперій самотутності політичної культури українців.

Огляд основних досліджень. Науково-теоретична необхідність дослідження ролі та місця політичної культури нації як чинника становлення сучасного суспільства і правової держави, її інститутів досить чітко окреслена у працях К. Добіжи, В. Корнієнка, Б. Сороки, Г. Щедрової та інших.

Розгляду історичних процесів, які найбільш суттєво впливали на розвиток української політичної культури, присвячені праці Б. Цимбалістого, О. Рудкевича та М. Гутора.

Автори в сучасних умовах приділяють все більше уваги у своїх працях досвіду «культурного повороту» 1990–2000 рр., зокрема досягненням у межах концепції нової культурної історії. Так, усе більше уваги звертають на аналіз соціокультурного світу України такі науковці, як: Л. Малес, А. Сокурянський, М. Юрій, Л. Нагорна. Цивілізаційне осмислення культурних процесів в Україні ґрунтовно досліджено у працях В. Андрющенка, Я. Калакури, М. Михальченка, О. Рафальського, В. Шийка.

Виклад основного матеріалу. З Нового часу йде постійний процес зростання впливу інтелектуально-культурної сфери на соціальну динаміку Європи. Модерність породжує суспільство, у якому втілені ідеали епохи Просвітництва та прогресу науки. Власне, модерн стає важливим періодом європейської історії із XVII ст. до початку XX ст., без сумніву, це важливий

етап культурної історії світу, що має ключове значення для осмислення подій суспільного і культурного життя всіх європейських народів, зокрема й України.

Модернізм як загальнокультурна течія на межі ХІХ–ХХ ст. визнавав пріоритет сучасного над традиційним, підтримував постійне оновлення всіх сфер буття. Нове в цьому контексті стає продуктом передусім розумових здібностей людини, отже, продуктом прогресу. Розгортаються процеси модернізаційного характеру – індустріалізація, урбанізація, масова освіта. Звичайно, і Австро-Угорська і, особливо, Російська імперії були на стадії початкової модернізації. Так, в останній більшість населення було неграмотним і проживало в сільській місцевості. Модернізація, яку здійснювали в основному панівні нації імперії, посилювала асиміляційні процеси, доводила до кризового стану традиційні цінності інших народів. Захист своїх інтересів ставав важливим завданням для української інтелігенції і приводив до становлення політичного націоналізму.

Одним із визначних чинників українського націотворення стало відродження національної культури. Цій меті допомагала і діяльність просвітницьких та наукових осередків. Зокрема, «Руської трійці», громад, товариств «Просвіта», Наукового товариства ім. Шевченка й інших інституцій. Важливою була роль преси в розвитку української культури і процесах самостановлення модерної української нації. Так, у кінці ХІХ ст. виходило всього 13 часописів і жодного з них на території Російської імперії, а вже в 1912 р. видавалось 12 українських газет і журналів, а всього понад 80 часописів (Калакура та ін., 2015, с. 336). Усі ці осередки українського суспільно-політичного і культурного життя виступали на захист рідної мови, літератури, освіти, займались виданням навчальної і науково-популярної літератури. Одним із напрямів цієї діяльності стає конструювання власного минулого, зазвичай під впливом ідей романтизму. Підґрунтя шукали і в народній творчості, і у традиціях різних регіонів України, що посприяло формуванню образу ідеальної Вітчизни, романтичному уявленню про козацтво і часи Гетьманату. В історичних працях все більше уваги звертали на часи Київської Русі і Галицько-Волинського князівства, аналізували, серед іншого, і трагічний досвід втрати власної державності. Історично соціокультурна цілісність України-Русі була суттєво порушена після ХІV ст., коли наші землі увійшли до складу кількох сусідніх держав. Водночас починається процес європеїзації південно-західних, а потім й інших частин України. Політична культура, яка формується під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних етнополітичних характеристик, стає частиною діалогу двох культур, а точніше, реалізацією однієї з фундаментальних форм – взаємодії через конфлікт. Війни і політичне протистояння ведуть до інтенсивного запозичення в супротивника значних культурних елементів. Зазвичай інокультурний матеріал дестабілізує вітчизняну національну культуру і суспільство, яке, ініційоване запозиченим, стає більш агресивним. У момент максимального засвоєння інокультурного матеріалу, тобто перед частковим переродженням суспільства, що модернізується, протистояння досягає апогею. Відбувається трансформація часописів (Юрій, 1997, с. 147).

На постсоціалістичному просторі Україна належить до країн із найбільш тривалим транзитом, до того ж із відхиленням у русі. Фактично наша країна перебуває між консолідованою демократією і напівавторитарним режимом. На думку більшості дослідників, транзит є концептом, що стосується змін політичного режиму і має початок та закінчення. Інколи його трактують як синонім трансформації або переходу, що залежить від значення, яке вкладають в це поняття різні автори. У свою чергу, трансформацію як концепт використовують стосовно об'єктів зі складною структурою, що суттєво змінились, зазвичай на краще. Траєкторія суспільно-політичних трансформацій в Україні має тривалий період і в певні відрізки часу має менш визначений характер, порівняно із країнами, у яких транзит закінчився консолідацією демократії і побудовою правової держави.

Політизація українського соціуму на базі національної ідеї розпочинається із другої половини ХІХ ст. в Австро-Угорській і Російській імперіях. Цей період для Європи визначальний, коли на перший план в індустріальному і соціально-культурному розвитку виступають головні суб'єкти Нового часу – політичні нації та їх політичні об'єднання. На цій основі в майбутньому будуть формуватись союзи європейських держав та суперечності між ними. Зразком побудови власне національної держави стає Німеччина, панівна еліта якої на чолі

з О. Бісмарком реалізує ідею держави, у якій індивідуум і нація виступають як єдине ціле. Інституціональна відмінність від сусідів полягала в тому, що німецькі землі до другої половини XIX ст. залишались роздробленими.

Прагнення до національного самовизначення намагалися реалізувати і народи без держави, передусім чехи і поляки. Зі згаданими націотворчими процесами пов'язана і доля українців, які за перебування у складі двох різних імперій переживали національне відродження розрізнено. Ця неоднаковість умов дає про себе знати в період радикальної зміни суспільно-політичних порядків у Центральній і Східній Європі на завершальному етапі Першої світової війни.

Порівняльна характеристика соціокультурного становища українців в обох імперіях свідчить про те, як воно формувало політичну культуру. Наявні в ній патріархально-провінційні риси поєднувалися з активізмом, відчуттям колективізму. У Галичині, порівняно з підросійською Україною, ефективніше йшов процес оформлення політичних доктрин, формування політичних партій, а особливо різних інституцій громадянського суспільства, зокрема й господарсько-економічного характеру, що розвивало і накопичувало суспільний досвід, уміння орієнтуватися в політичному просторі.

У Наддніпрянській Україні перевагу віддавали ідейно-політичній роботі, намагалися через агітацію впливати на масу. Поява Братства тарасівців, створення політичних партій, події революції 1905–1907 рр. вносили суттєві зрушення в політичне життя. Політизація українського руху сприяла зростанню політичної свідомості й активності українців, водночас посилювався і вплив політичної культури на суспільно-політичні процеси загалом. Особливо масштабно все це спостерігалось під час Першої світової війни, коли чітко проявилися всі ознаки і структурні елементи політичної культури нашого народу, сильні і слабкі сторони його менталітету. Війна супроводжувалась помітним прискоренням процесу трансформації українського етносу східних і західних земель у націю. На думку Я. Грицака, безпосередні контакти між українцями з обох боків фронту їх зближували, прискорювали кристалізацію національної ідеї часописів (Грицак, 1996, с. 259). Розпочинається період світових війн і революцій, які демонтували і Російську, і Австро-Угорську імперії. Відновлення державності України, поява її знову на карті Європи справили величезний вплив на політичну свідомість нашого народу. Трансформується соціум, динамічнішим стає процес формування української модерної нації, політична культура якої набуває все більш сучасного виміру.

У рамках соціогуманітарного пізнання все більше процес історичного дискурсу розглядається в культурному контексті, імперативом часу стає концептуальність – необхідність вивчати будь-яке історичне явище в контексті того соціокультурного середовища, яке його породило. «Сучасна епістемологія рішуче відмовляється від пошуку універсальних теоретичних конструктів, придатних для аналізу історії різних часів і народів», – стверджує Л. Нагорна. Зрозуміти спосіб мислення людини минулого і рамки її «життєвого світу» можна лише через той культурний контекст, у якому їй судилося існувати (Нагорна, 2014, с. 116). Тому закономірні скепсис науковців щодо можливостей створення загальної теорії соціокультурної еволюції й оптимізм стосовно перспективи порівняльного аналізу культурних традицій у віддалених одна від одної тисячоліттями (Нагорна, 2014, с. 117).

Узагалі історична пам'ять досить функціональна і має власну циклічність у різних соціально-історичних умовах. Так, трансформаційні процеси кінця XIX – початку XX ст. підвищували інтерес до власного історичного минулого, унаслідок чого зростає самосвідомість соціуму.

Епоха модерну радикально змінює релігійні й етнічні ідентичності, формує націю. Цей процес потребував зусиль із боку інтелектуальної еліти, яка розробляла концепцію нації і поширювала її через пресу та систему освіти. Перевага нації над іншими ідентичностями в її взаємодії з конкретними індивідуумами, які мають характерні особливості та законні інтереси. Права особистості підкріплювалися аналогічним концептом національних прав.

Протягом XIX ст. відбувається процес народження модерної української нації, що спричинило виникнення націоналізму. У цей період він пройшов у саморозвитку три фази: етнічну, національної ідентичності інтелектуальної еліти українського суспільства, а наприкінці XIX ст. оформляється в ідеологію і політичний рух, завдання якого було типовим для націоналізму Східної Європи – перетворити народні маси на націю. Ідеологічне і політичне

оформлення українського націоналізму на межі XIX–XX ст. спровокувало і могутні соціальні чинники (Касьянов, 1998, с. 48). Європа стає найбільш динамічною соціальною системою, яка у XIX ст. виросла на базі домінування ідеалів європейської культури. У цій спільноті панують уніфіковані соціальні та культурні зв'язки, а саме поняття модерну порівнюють із поняттям індустріалізму і протиставляють традиційному суспільству.

Культурно-духовні процеси модернізму не обмежились сферою мистецтва. Усі галузі суспільного життя зазнали суттєвого впливу настанов модернізму, було сформовано особливий тип свідомості. Філософія культури витіснила традиційну соціальну філософію. Базовими поняттями, на яких почали формувати розуміння сутності людини та її місця у світі, стали поняття раси, народу, землі, життя тощо. Досить швидко теоріям організованого суспільства був програмно протиставлений соціальний анархізм, який став базою діяльності політичних партій, груп і окремих особистостей. У цьому контексті розроблялось сприйняття таких категорій людського існування, як «життя» і «смерть». Остання категорія в модернізмі набуває естетизованого змісту, як і філософія війни. Тому концепт особливого типу індивіду домінує. Це – героїчна особистість, спроможна здійснювати високе покликання – будувати нове суспільство, творити нову культуру.

Загалом, соціокультурні та політичні зміни в Європі, отже, і в Україні в подальшому суттєво вплинули на культурно-духовне життя і політичну діяльність. Так, український рух із середини XIX ст. все більше набуває загальнонаціонального характеру й еволюціонує з культурно-просвітницького до національно-визвольного з політичним спрямуванням.

Криза традиційних цінностей породжує і різні види маргінального існування з його формами соціального нетерпіння, запереченням існуючих соціальних інститутів. Маргінали є соціальною базою тероризму, зокрема і революційного, особливо коли їхня система цінностей поширюється на інші соціальні групи населення, що є основою політичних переворотів і революцій. Треба розуміти, що рівень політичної культури суспільства, як і окремих груп, індивідів, передусім визначається мірою перетворення ідейно-ціннісних настанов на конкретну політичну дію, а показником рівня політичної культури стає ступінь її інституціоналізації. Це нормативно організоване політичне відношення, що включає всю багатоманітність суспільно-політичних організацій, які формують соціальні інтереси. Поведінка індивідів у рамках політичної системи вважається інституційною, якщо вона відповідає зразкам і нормам, що дрмнують у даному суспільстві. Вони можуть прийматись добровільно, а якщо їх нав'язувати, то виникає відчуження, що дестабілізує ситуацію в соціумі та державі.

На відміну від росіян, українці формувались в інших соціокультурних координатах. Київська Русь була частиною європейської цивілізаційної спільноти. Велике князівство Литовське, Річ Посполита тісно пов'язані із західноєвропейськими цінностями. Новий час політично об'єднав українців і росіян у межах однієї держави. Центр поєднання – віра, в інших аспектах – розбіжності, тому імперія стала стирати відмінності методом асиміляції, що спричинило певну аморфність у громадсько-політичній та культурній діяльності українців, які проживали в Російській імперії, на відміну від тієї частини, що була під владою Австро-Угорщини.

Закономірно, що частина українців убачали в державі лише насильника, а ідеалом життя ставав вільний козак. Це породило масовий рух анархізму під керівництвом Нестора Махно, різні прояви отаманщини під час революційних потрясінь 1917–1920 рр.

Революційна ідеологія формувалась у свідомості мас на межі XIX–XX ст. як відкидання демократичного вирішення проблеми різноспрямованості інтересів, радикальним засобом практичного втілення цінностей та ідеалів. Водночас консерватизм частини діячів національного руху виступав як гарант наступності в політиці, запорукою уважного ставлення до досвіду попередніх епох, зокрема Руїни (XVII ст.), Коліївщини (XVIII ст.), проти спрощення соціальної реальності. Ліві ідеологи розглядали це як нерішучість у політичній поведінці, консервування відсталості. У цій ситуації досить складним є пошук консенсусу, співучасті в суспільно-політичній діяльності. Досвід чітко показав, що без компромісу в умовах трансформації суспільства пройти цей шлях без суттєвих втрат неможливо.

Отже, у рамках модерну відбуваються глибокі соціокультурні зміни в Україні, які помітно впливали на характер мислення більшості людей. Традиційний позитивістський світогляд

XIX ст. змінювався модернізмом, він приділяв увагу духовним цінностям і життєвим практикам людей, які до цього визнавалися маргінальними. Навіть більше, і звичні поняття наповнювались іншим змістом у рамках філософії культури. Процес життєдіяльності людини на основі системності, впорядкованості, етики скромної праці та філософії малих справ змінювався руйнуванням рутини людського життя. Її місце зайняла енергія пориву, творчого життя індивіда, нескованого обов'язками відповідальності та порядку. Цей підхід активно проникав і у сферу політичної культури, де все помітніше місце посідають поняття свободи творчості особистості, незалежності від побуту, зверхнє ставлення до буденності. Представникам суспільно-політичних рухів життя мислилось як цінність, що заповнена боротьбою, творчістю, утіленням ідеалів досить утопічного характеру. Звичайно, у цьому був протест проти тогочасного способу життя, базованого на розрахунку, практицизмі, проти підпорядкування людини жорстоким стандартам поведінки. Але однозначно формується підхід до становлення особливого типу індивіда, який буде стверджувати новий устрій життя, зокрема і тоталітаризм XX ст. в різних його версіях.

Висновки. Еволюційний розвиток українського суспільства проходить складний шлях трансформаційних змін із подальшою модернізацією. Перехід від традиційного суспільства до сучасного завжди досить драматичний через протидію, різні ускладнення, конфлікти політичних сил. Аналіз транзитних змін, зокрема в період модерну, засвідчує, що в Україні на пріоритетне місце виходить поряд із політичною трансформацією і соціокультурний процес, у якому політична культура стає важливим чинником усіх цих змін.

У даний період уперше і теоретично, і практично відбувається складний процес творення з етносу політичної нації як суцільного культурного організму, що спроможний на самостійне і політичне життя. Об'єднання українських етнічних земель починає розглядатися через поняття «єдність» і поступово трансформується в реальний рух, пов'язаний із національним відродженням і боротьбою за відновлення державності. Ця ідея на межі XIX–XX ст. поєднується з концептом політичної незалежності України, що стала базою для становлення сучасної держави.

Література:

- Грицак Я. Нарис історії України. Формування української модерної нації XIX–XX століття. Київ, 1996.
- Калакура Я., Рафальський О., Юрій М. Українська культура: цивілізаційний вимір. Київ, 2015.
- Касьянов Г. Український націоналізм: проблема наукового переосмислення. *Український історичний журнал*. 1998. № 2.
- Нагорна Л. Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал. Київ, 2014.
- Юрій М. Етногенез та менталітет українського народу. Київ, 1997.

References

- Gryczak Ya. (1996) *Narys istoriyi Ukrayiny*. Formuvannya ukrajyns'koyi modernoyi nacyi XIX–XX stolittya [Essay on the history of Ukraine. Formation of the Ukrainian modern nation of the XIX–XX centuries]. K.
- Kalakura Ya., Rafal's'kyj O., Yurij M. (2015) *Ukrayins'ka kul'tura: syvilizacijnyj vy'mir* [Ukrainian culture: the dimension of civilization]. K.
- Kas'yanov G. (1998) *Ukrayins'kyj nacionalizm: problema naukovogo pereosmy'slennya* [Ukrainian nationalism: the problem of scientific rethinking]. *Ukrayins'kyj istorychnyj zhurnal* [Ukrainian historical journal], № 2.
- Nagorna L. (2014) *Istorychna kul'tura: koncept, informacijnyj resurs, refleksy'vnyj potencial* [Historical culture: concept, information resource, reflective potential]. K.
- Yurij M. (1997) *Etnogenez ta mentalitet ukrajyn'skogo narodu* [Ethnogenesis and mentality of the Ukrainian people]. K.

Анотація

Сушко А. І., Каретна О. О. Формування політичної культури в період модернізму. – Стаття.

У статті розглянуто поняття політичної культури як визначального чинника в соціокультурному житті українського суспільства кінця XIX – початку XX століття, запропоновано визначити єдність цінностей та інтересів українського етносу як запоруки для формування політичної нації і власної держави. Ці глибокі соціокультурні зміни помітно впливали на характер мислення більшості людей, по суті традиційний позитивістський світогляд Нового часу змінюється на цінності й ідеали періоду модернізму. Варто розуміти, що рівень політичної культури суспільства, як і окремих груп, індивідів,

визначається мірою перетворення ідейно-ціннісних настанов на конкретну політичну дію, а показником рівня політичної культури стає ступінь її інституціоналізації. Це нормативно організоване політичне відношення, що включає всю багатоманітність суспільно-політичних організацій, які формують соціальний інтерес. Політизація українського соціуму на базі національної ідеї розпочинається із другої половини XIX століття в Австро-Угорській та Російській імперіях. Це період для Європи визначальний, коли на перший план в індустріальному, соціально-культурному розвитку виступають головні суб'єкти Нового часу – політичні нації та їх політичні об'єднання. Усі ці процеси впливали і на становлення політичної культури українського народу. Особливо масштабно вони проявилися під час Першої світової війни, коли визначились всі ознаки і структурні елементи політичної культури нашого народу в даний період, сильні і слабкі сторони його менталітету. Війна супроводжувалася помітним прискоренням процесу трансформації українського етносу східних і західних землях у модерну націю, політична культура якої набуває все більш сучасного вигляду. Загалом, соціокультурні та політичні зміни в Європі, отже, і в Україні, у подальшому суттєво змінили культурно-духовне життя всіх частин України і політичну діяльність партій та груп. Так, український національний рух усе більше в даний період набуває загальнонаціонального характеру й еволюціонує з культурно-просвітницького до національно-визвольного з політичним спрямуванням.

Ключові слова: політична культура, трансформація, модернізм, соціокультурні зміни.

Summary

Sushko A. I., Karetna O. O. Formation of political culture in the period of modernism. – Article.

The article considers the concept of political culture as a determining factor in the socio-cultural life of Ukrainian society in the late nineteenth and early twentieth centuries, proposed to define the unity of values and interests of the Ukrainian ethnic group as a guarantee for the formation of a political nation and state. These profound socio-cultural changes have markedly influenced the thinking of most people, and in fact the traditional positivist worldview of the New Age is changing the values and ideals of the modernist period. It should be understood that the level of political culture of society and certain groups and individuals is determined by the degree of transformation of ideological and value attitudes into a specific political action, and an indicator of the level of political culture is the degree of its institutionalization. This is a normatively organized political relationship, which includes all the diversity of socio-political organizations that form the social interest. It was the beginning of the politicization of Ukrainian society on the basis of the national idea that began in the second half of the XIX century in the Austro-Hungarian and Russian empires. This is a defining period for Europe, when the main subjects of the New Age – political nations and their political associations – come to the fore in industrial, socio-cultural development. All these processes influenced the formation of the political culture of the Ukrainian people. They were especially large-scale during the First World War, when all the signs and structural elements of the political culture of our people in this period, the strengths and weaknesses of its mentality were determined. The war was accompanied by a marked acceleration of the process of transformation of the Ukrainian ethnos in the eastern and western lands into a modern nation, whose political culture is becoming more and more modern. In general, socio-cultural and political changes in Europe, and, accordingly, in Ukraine in the future significantly changed the cultural and spiritual life of all parts of Ukraine and the political activities of parties and groups. Thus, the Ukrainian national movement is increasingly in this period acquires a national character and evolves from cultural and educational to national liberation with a political orientation.

Key words: political culture, transformation, modernism, socio-cultural changes.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.312>
УДК 324:659.4] (091) (045)

О. М. Чубатенко

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6736-2175>

аспірант кафедри парламентаризму та політичного менеджменту
Національної академії державного управління при Президентові України

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Виборчі компанії перетворилися на важливу складову частину політичного життя сучасного українського суспільства, а виборчі технології відіграють потужну роль у формуванні політичних процесів та інститутів в політичній сфері суспільства. На практиці стає зрозуміло, що в сучасних умовах суспільно-політичного життя України боротьба за виборчі посади стає все інтенсивнішою через застосування виборчих технологій, які дедалі більше використовуються в кожній виборчій кампанії, будуються на основі інформаційного ресурсу та забезпечують кандидатам шанси на перемогу. За допомогою сучасних виборчих технологій політики-кандидати розширюють свої можливості в комунікації з виборцем і здійснюють формування конкретних кроків у досягненні політичних цілей.

У сучасних умовах інформаційні виборчі технології все більше використовуються для боротьби за владу. Усе більшого поширення в політичному процесі набувають інтернет-блоги, соціальні мережі, форуми, що використовуються для агітації та залучення прихильників, донесення політичних програм, організації та координації масових акцій.

Інформаційна мережа формує середовище, яке має широкі можливості для комунікації, тому використання інформаційних технологій у виборчому процесі веде до покращення взаємодії серед учасників політичного процесу.

Інформаційна революція, яка відбулася у світі наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., привела до того, що інформація стала відігравати ключову роль у світовому соціально-економічному процесі. Можливості широкого впровадження й удосконалення техніко-технологічних засобів, які задіяні у збиранні, зберіганні, використанні та поширенні інформації, стали передумовою стрімкого поширення інформаційних відносин у суспільстві.

Інформаційні технології починають використовуватися в усіх сферах суспільного життя, що несе за собою відкритість суспільств та декларує поширення демократії. Ураховуючи те, що з початком формування інформаційного суспільства інформаційні технології стали ефективним інструментом управління свідомістю мас, їх застосування в політичних процесах, зокрема й у вигляді виборчих технологій, набуває першочергового значення під час виборчих перегонів (виборів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням у сфері інформаційного суспільства приділена увага як західних, так і вітчизняних учених. Серед них можемо виділити прізвища В. Бебика, Д. Белла, П. Друкера, М. Кастельса, Й. Масуди, Ф. Махлупа, Л. Мельника, І. Сопілко, А. Тоффлера. Сутність виборчих технологій, їхнє місце у структурі вітчизняних соціально-політичних відносин та вплив на виборчі процеси вивчають низка українських науковців: І. Поліщук, А. Романюк, Г. Почепцов, О. Валевський та ін. Але водночас питання функціонування виборчих технологій в умовах формування інформаційного суспільства вивчені недостатньо.

Метою статті є дослідження трансформації виборчих технологій в умовах формування інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Активне вивчення перспектив розвитку інформаційного суспільства почалося із другої половини ХХ ст. Ф. Махлуп у роботі «Виробництво і розподіл знань у США» (Machlup, 1962) показав, що вже в 1960–70-х рр. виробництво і розподіл інформації стали провідною галуззю національного господарства розвинутих країн світу.

Одна з найвідоміших теорій інформаційного суспільства належить Е. Тоффлеру, який у своїй книзі «Третя хвиля» (Тоффлер, 1999) виділив у процесі суспільної еволюції три етапи,

які він назвав «хвилями». Так, перша хвиля була названа аграрним суспільством, оскільки основна економічна діяльність була пов'язана з виробництвом продуктів харчування. На зміну їй прийшла «друга хвиля» у вигляді індустріального суспільства, яке характеризувалося виробництвом промислових товарів. Із середини ХХ ст. починає зароджуватися і набирати сили «третья хвиля», яка проголосила початок новому суспільству, інформаційному, де головними продуктами виробництва стали інформація та знання.

Важливою складовою частиною інформаційного суспільства Е. Тоффлер вважає диверсифікацію інформаційних каналів. Зростає кількість засобів масової інформації, а їхній зміст стає більш різноманітним і спрямованим на певну аудиторію. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології дозволяють користувачеві обирати потрібний канал інформації, зокрема інтернет-засоби: інтернет-телебачення, інтернет-радіо, соціальні мережі, різноманітні розважальні й інформаційні сайти тощо. Цими засобами користуються політтехнологи, які розробляють і впроваджують різні технології у виборчий процес.

Усе частіше використовуються блоги, соціальні мережі, різноманітні форми для агітації, донесення політичних програм, а також координації масових акцій.

Це говорить про те, що технологічні зміни не залишили поза увагою і виборчий процес. Виборчі технології через сукупність засобів і алгоритмів цілеспрямованого політико-технологічного впливу на електоральні настрої та поведінку, а також на результати голосування для досягнення цілей у виборчій кампанії вже стали невід'ємною складовою частиною вітчизняних електоральних процесів (Величко, 2014).

Будучи відносно новим поняттям у політичній науці, виборчі технології пов'язуються з організацією та проведенням демократичних виборів. Виборчі технології покликані забезпечити найважливішу сферу взаємодії держави і громадянського суспільства за допомогою процедури виборів, а саме передання владних повноважень представникам суспільства (Поліщук, Моторнюк, 2011, с. 191).

Важливою частиною виборчого процесу в інформаційному суспільстві є технологізація методів підготовки, організації та проведення перевиборчих кампаній.

Проведення виборів у суспільстві говорить про його демократичність, спроможність мирними політичними механізмами вирішувати важливі проблеми. Вибори є одним із механізмів легітимізації влади, що забезпечують політичну стабілізацію в суспільстві (Свекла, 2015, с. 220).

У більш розгорнутому вигляді виборчі технології становлять частину політичних технологій, хоча водночас чітко розмежування політичних і виборчих технологій можна провести лише формально. Виборчі технології застосовуються на старті виборчих перегонів, строки проведення яких закріплені законодавчо. Завершується процес застосування виборчих технологій разом із формальним закінченням виборчих перегонів, незважаючи на те, що часто-густо терміни застосування виборчих технологій довші, ніж тривалість офіційної виборчої кампанії (Виборчі технології, 2010).

За інформаційного суспільства все більшого значення набуває інноваційність виборчих технологій. Сучасні комп'ютери та спеціальні комп'ютерні системи можуть використовуватися політичними силами для збору й обробки необхідних даних.

Політична наука виділяє кілька етапів в історії розвитку виборчих технологій.

Перший етап – так-звана «газетна епоха». У цей період політична комунікація здійснювалася здебільшого через агітаторів, плакати, партійну пресу. В основному агітаційною кампанією займалися члени партії і добровольці. Для підтримки певного кандидата мобілізувався місцевий електорат і організовувалися агітаційні поїздки політиків виборчим округом.

Оскільки цільову аудиторію становили переважно соціальні категорії населення, то акцент робився не стільки на агітацію, скільки на мобілізацію населення. Основою комунікаційної стратегії передвиборчої кампанії була пропаганда.

Другий етап у розвитку виборчих технологій дістав умовну назву «телевізійна епоха», оскільки він був тісно пов'язаний із розвитком засобів масової комунікації і професіоналізацією PR-компаній. Саме в цей час почали з'являтися спеціалісти, які займалися детальною підготовкою до виборів. Акцент робився на основному засобі комунікації тих часів – телебаченні. Головна увага фокусувалася на політиках-кандидатах, а виборчий штаб працював над

виробленням однакових меседжів для всіх регіонів країни, кандидати намагалися отримати підтримку всіх соціальних груп.

Третій етап у розвитку виборчих технологій дістав назву «цифрова епоха». Він почався зі створення та впровадження в широке використання нових телекомунікаційних технологій (кабельне та супутникове телебачення, інтернет). Саме ці інформаційні технології дали змогу зорієнтувати виборчі кампанії на виборця-споживача, підлаштуватися під його інтереси та проблеми. Із приходом «цифрової ери» у виборчі технології партійна конкуренція починає все більше пристосовуватися до уподобань виборців, а не змінювати їхні уявлення (Ільницький, 2018).

Сучасні виборчі технології можуть типологізуватися за різними характеристиками: сферою застосування, рівнем інноваційності, витратами, які пов'язані з їх застосуванням, ступенем лояльності тощо. Усе більшого значення у процесі формування інформаційного суспільства набуває інформативність виборчих технологій, які використовують сучасний інформаційний потенціал і все більше беруть участь у передвиборчому процесі.

Володіння засобами масової комунікації розширює можливості представників політичних сил. Вони можуть не лише висвітлювати позитивну інформацію про себе та свою політичну силу, але й поширювати інформацію про своїх конкурентів, яка має компрометуючий характер.

Додавання інформаційної складової частини у виборчі технології змінило її функціональність. Інформаційні технології стали потужною складовою частиною виборчих засобів.

Сфера застосування політичних технологій постійно збільшується. Комп'ютери та мережа Інтернет можуть використовуватися політичними силами для збору й обробки персональних даних. Сучасні інформаційні технології дозволяють запровадити принцип діалогового зв'язку. За допомогою цих можливостей політики можуть розширювати свою участь у політико-інформаційному обміні. Також інформаційні технології надали можливість пересічним користувачам Інтернету виражати свої думки та погляди стосовно важливих політичних питань, які миттєво можуть поширюватися в суспільстві, що веде до плюралізму і гласності.

Ефективні дії в цьому напрямі (належне опрацювання та використання інформації, яку отримано від виборців) дозволяють політтехнологу організувати індивідуальну роботу з кожним виборцем. Отже, коли політик виступає перед аудиторією, він адресує свій виступ конкретним громадянам, може порушувати ті проблеми, які їх хвилюють. Це показує громадянам рівень компетентності політика, що веде до зростання рейтингу останнього на певній території.

Такий підхід у демонстрації компетенції у проблемних питаннях і пропонування шляхів їх вирішення є важливим механізмом залучення потенційних виборців на свій бік, якщо вони ще не визначилися зі своїм вибором. Пропонування виборцю кращого варіанта розв'язання проблем, що його турбують, може зацікавити тих виборців, які були першочергово налаштовані на підтримку іншого кандидата.

Підвищення рівня можливостей використання виборчих технологій із високим вмістом інформаційної компоненти дозволило перевести на новий рівень відносини між політиками-кандидатами та потенційними виборцями, а саме перевести ці відносини у форму партнерських стосунків (Поліщук, 2015).

Розвиток інформаційних технологій спричинив удосконалення медіаринку, що привело до розширення можливостей формування влади і тиску на електорат. Це забезпечує бажаний результат на виборах.

Використання сучасних засобів комунікації у виборчому процесі посприяло тому, що політикою почала цікавитися все більша кількість людей молодшого віку. Центром прикладних досліджень було проведено соціологічні дослідження у 2018 р., які показали, що 73% українців старше 18 років активно цікавляться політикою. Поруч із пенсіонерами та громадянами, старшими за 55 років, найбільш активною електоральною групою є люди віком 35–44 роки. Саме у 2018 р. Інтернет як спосіб отримання політичної інформації наздогнав та випередив за рейтингом телебачення. Приблизно 70% виборців отримують інформацію з телевізора та через мережу Інтернет. Часто така інформація надходить комбіновано.

Таке джерело отримання новин, як Facebook, витіснило традиційні засоби масової інформації (далі – ЗМІ). Так, за допомогою Facebook інформацію отримують майже 49% виборців, тоді як із традиційних ЗМІ – 43,5%. Це говорить про зниження зацікавленості населення у традиційних

ЗМІ, зміну пріоритетів в отриманні інформації, зростання недовіри до традиційних ЗМІ та підвищення ролі неформальної комунікації, що, як було описано вище, веде до партнерських стосунків між політиками-кандидатами і потенційними виборцями. Це досить сильно проявляється у віковому розрізі до 35 років, оскільки саме в цієї групи осіб Інтернет посідає перше місце як канал отримання новин про політику. Водночас лідерство утримують соціальні мережі.

Особи віком 35–44 роки використовують Інтернет на рівні з телевізором, а вже в осіб віком старше 45 років рівень використання Інтернету як джерела інформації знижується, а основним каналом отримання інформації виступає телебачення. У віковій категорії 65 років і старше з телевізором конкурує ще друкована преса (Новые рейтинги, 2018).

Початок широкого використання виборчих технологій в Україні припав на час здобуття незалежності та скасування монополії на державну владу компартії, що, у свою чергу, стало початком проведення конкурентних виборів на багатопартійній основі з використанням останніх інформаційних досягнень та різноманітних виборчих технологій.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можемо зазначити, що розвиток виборчих технологій завжди відбувається відповідно до вимог часу, оскільки вони є надзвичайно динамічними та постійно вдосконалюються. Інформаційне суспільство перетворило виборчі технології на частину інформаційно-комунікаційної системи. Це відбулося через розширення можливостей ЗМІ та механізму донесення необхідної інформації до потенційних виборців.

У сучасних реаліях боротьба за владу проявляється не стільки в конкуренції програм політичних партій чи кандидатів, скільки в боротьбі віртуальних образів за допомогою засобів масової інформації. Останні виборчі перегони свідчать про надзвичайну ефективність інформаційних технологій під час виборчого процесу.

Щоб отримати перевагу під час виборів, політичні сили повинні бути компетентними в останніх досягненнях науково-технічного прогресу, зокрема й у сфері інформаційних можливостей, бути готовими застосовувати їх на практиці.

Дослідження виборчих технологій та інформаційних можливостей є важливим напрямом сучасної політичної науки, оскільки вони суттєво впливають на розвиток процесів державотворення. Підвищення рівня використання інформаційних технологій у всіх сферах суспільного життя веде до ефективності та прозорості політичної влади та державного управління.

Література:

- Величко Т. Виборчі технології та їх вплив на політичну свідомість сучасної молоді. *Наука і життя: сучасні тенденції*. 29–31 травня 2014 р. URL: <https://int-konf.org/en/2014/nauka-i-zhittya-suchasni-tendentsiji-29-31-05-2014/803-velichko-t-a-viborchi-tekhnologiji-ta-jikh-vpliv-na-politichnu-svidomist-suchasnoji-molodi>.
- Виборчі технології: сутність та різновиди. *Навчальні матеріали онлайн*. URL: https://pidruchniki.com/1339061355285/politologiya/viborchi_tehnologiyi_sutnist_riznovidi.
- Ільницький М. Виборчі технологи як форма правореалізації. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. Молдова, 2018. № 1(3). С. 21–24.
- Новые рейтинги: Тимошенко отрывается от Порошенко, Зеленский выходит на 3-е место. Центр прикладных исследований. URL: <https://cpd.com.ua/ru/reitingi-kandidatov-v-prezidenty>.
- Поліщук І. Виборчі технології: сутність та різновиди. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія». 2015. № 4. С. 106–112.
- Поліщук І., Моторнюк Т. Поняття «виборчі технології»: основні концептуальні підходи. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Політологія*. 2011. № 7. С. 189–200.
- Свекла К. Функціональні особливості виборчих технологій та їх вплив на масову свідомість. *Актуальні проблеми політики*. 2015. № 56. С. 219–227.
- Тоффлер Е. Третя хвиля. Київ : Видавничий дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
- Machlup F. The Production and distribution of Knowledge in the United States. Princeton, NJ : Princeton University Press, 1962.

References

- Velychko T.A. (2014), Vyborchi tekhnolohii ta yikh vplyv na politychnu svidomist suchasnoi molodi [Electoral technologies and their impact on the political consciousness of modern youth]. URL: <https://int-konf.org/en/2014/nauka-i-zhittya-suchasni-tendentsiji-29-31-05-2014/803-velichko-t-a-viborchi-tekhnologiji-ta-jikh-vpliv-na-politichnu-svidomist-suchasnoji-molodi>. [in Ukrainian]

Vyborchi tekhnolohii: sutnist ta riznovydy. Navchalni materialy onlain. [Electoral technologies: essence and varieties. Online learning materials.]. URL: https://pidruchniki.com/1339061355285/politologiya/viborchi_tekhnolohiyi_sutnis_riznovidi. [in Ukrainian]

Ilnytskyi M. (2018), Vyborchi tekhnolohy yak forma pravorealizatsii [Electoral technologies as a form of law enforcement], journal Natsionalnyi yurydycheskyi zhurnal: teoriya y praktyka [National Legal Journal: Theory and Practice], vol.1(3), pp. 21–24. [in Ukrainian]

Novie reitynhy: Tymoshenko otrivaetsia ot Poroshenko, Zelenskyi vikhodyt na 3-e mesto. [New ratings: Tymoshenko breaks away from Poroshenko, Zelensky comes in 3rd place]. Tsentr prykladnykh yssledovanyi. [Centre for Applied Research]. URL: <https://cpd.com.ua/ru/reitingi-kandidatov-v-prezidenty>. [in Russian]

Polishchuk I.O. (2015), Vyborchi tekhnolohii: sutnist ta riznovydy [Electoral technologies: essence and varieties], Visnyk Natsionalnoho universytetu "Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho". Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia [Bulletin of the National University "Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine". Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology], vol. 4, pp. 106–112. [in Ukrainian]

Polishchuk I.O., Motorniuk T.M. (2011), Poniattia "vyborchi tekhnolohii": osnovni kontseptualni pidkhody [The concept of "electoral technology": basic conceptual approaches], Visnyk Natsionalnoho universytetu "Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho". Serii: Politolohiia [Bulletin of the National University "Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine". Series: Politology], vol, 7, pp. 189–200. [in Ukrainian]

Svekla K.A. (2015), Funktsionalni osoblyvosti vyborchykh tekhnolohii ta yikh vplyv na masovu svidomist [Functional features of electoral technologies and their influence on the mass consciousness], Aktualni problemy polityky [Current policy issues], vol. 56. pp. 219–227. [in Ukrainian]

Toffler A. (2000), Tretia khvylia [The Third Wave], Press Vydavnychiy dim Vsesvit, Kyiv, 156 p. [in Ukrainian]

Machlup F. (1962), The Production and distribution of Knowledge in the United States. Princeton, NJ: Princeton University Press. [in English]

Анотація

Чубатенко О. М. Трансформація виборчих технологій у процесі формування інформаційного суспільства. – Стаття.

У статті розглянуто етапи еволюції суспільства від аграрного до інформаційного. Зазначено, що важливою характеристикою інформаційного суспільства є збільшення кількості засобів масової комунікації, які дозволяють користувачеві обирати потрібний канал інформації, зокрема інтернет-сайти, інтернет-телебачення, інтернет-радіо, соціальні мережі тощо. Ці засоби використовують політтехнологи, які розробляють і впроваджують різні технології у виборчий процес. У статті говориться про те, що виборчі технології становлять невід'ємну складову частину політичного життя сучасного суспільства, вони відіграють значну роль у формуванні політичних процесів та інститутів у політичній системі, а виборчі кампанії посіли місце важливої складової частини політичного життя українського суспільства. Проаналізовано сучасні виборчі кампанії, які показують, що в сучасних аспектах суспільного життя України передвиборча боротьба стає все інтенсивнішою, оскільки все більше передвиборчих кампаній будуються на застосуванні виборчих технологій із використанням інформаційних ресурсів, що підвищує шанси кандидата на перемогу. Сучасні інформаційні технології дозволяють політикам-кандидатам регулювати свої можливості під час комунікації з виборцем та вимагають здійснити конкретні кроки в досягненні політичної мети. У статті розкривається еволюція виборчих технологій, які пройшли газетний, телевізійний та цифровий шляхи розвитку. Додавання інформаційної складової частини у виборчі технології дозволило їм перетворитися на потужну частину виборчих засобів, які все більше використовують інформаційні технології в боротьбі за владу. Зазначено, що в сучасних реаліях боротьба за владу ведеться не стільки через конкуренцію політичних партій та передвиборчих програм, скільки через боротьбу віртуальних образів, які створюються інформаційними технологіями, що застосовуються у виборчому процесі. Останні виборчі перегони в Україні й інших державах доводять ефективність застосування інформаційної складової частини під час виборів. У висновках наголошено на важливості дослідження виборчих технологій та інформаційних можливостей у сучасній політичній науці, оскільки вони як складник виборчих процесів істотно впливають на розвиток процесів державотворення.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформаційні технології, виборчі технології, вибори, виборча кампанія.

Summary

Chubatenko O. M. Transforming electoral technologies in the process of shaping information society. – Article.

The article considers the stages of society evolving from to the agrarian to the information. It is noted that an important characteristic of the information society is the increase in the number of media allowing the user

to choose the desired information channel, including websites, online television, online radio, social networks and so on. These tools are used by political technologists who develop and implement various technologies in the electoral process. The article states that election technologies that constitute an integral part of the political life of the modern society, they play a significant role in shaping political processes and institutions in the political system, while election campaigns have taken up the place of an important component of Ukrainian society. Modern election campaigns are analyzed, showing that among modern aspects of Ukrainian social life, the election campaign is becoming more intense, as more and more election campaigns are based on using election technologies using information resources, which increases the candidate's chances for victory. Modern information technologies allow candidate politicians to adjust their capabilities in communicating with the voter and require taking particular steps in achieving their political goal. The article reveals the evolution of election technologies that have gone through newspaper, television and digital development path. Adding the information component to election technologies has allowed them to become a powerful part of the election media, which are increasingly using information technology in the struggle for power. It is noted that in modern realities the struggle for power is led not so much through the competition of political parties and election programs, but through the fight of virtual images created by information technology used in the election process. The recent election campaigns in Ukraine and other countries have proven the effectiveness of the information component during elections. The conclusions emphasize the importance of studying election technologies and information opportunities in modern political science, because as a part of electoral processes, they have a great influence on developing state-building processes.

Key words: information society, information technology, election technologies, elections, election campaign.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА БЕЗПЕКИ

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.313>
УДК 327.56 (519.5)

Кан Ден Сік
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2191-4210>
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри корейської філології
Київського національного лінгвістичного університету,
член Консультативної Ради з питань мирного та демократичного об'єднання Кореї

МІЖКОРЕЙСЬКІ ВІДНОСИНИ: СУЧАСНИЙ ОГЛЯД

Історія міжкорейських відносин вже налічує понад 70 років і зазнала багато складних і кризових моментів, але становище, яке склалося нині, можна вважати одним із найбільш доле-носних, від нього суттєво залежить майбутнє Корейського півострова. Складність становища полягає ще в тому, що часу на обдумування й ухвалення рішень практично немає. За минулі 10 років і після світової фінансової кризи Республіка Корея стала економічно сильнішою, зміцнила свою обороноздатність і на цій основі тепер необхідно створити незворотний стабільний мирний порядок на Корейському півострові.

Однак нині створення мирного процесу знаходиться під загрозою. За твердженням лідера Північної Кореї Кім Чен Ина, якщо США не підуть на більш конструктивні компромісні заходи, то Північна Корея змушена буде обрати інший шлях. Цей інший шлях може принести загрозу конфронтації у відносинах між обома корейськими державами, природно посилиться і ситуація в Північно-Східній Азії, і, швидше за все, повернеться нова епоха холодної війни, тому так званий «новий шлях», абсолютно неприйнятний для Південної Кореї

Президент Республіки Корея Мун Дже Ін сказав, що ми маємо знайти свій шлях, який вигідний для всього корейського народу, і для цього ми маємо виробити своє бачення вирішення корейської проблеми (Go Yu Hwan, 2020, с. 7–8). Однак з історії ми знаємо, що хоча рішення корейської проблеми належить корейцям, через геополітичні чинники Корейський півострів дуже сильно схильний до міжнародного впливу. Зрозуміло, що для встановлення мирного процесу і вирішення корейської проблеми дуже важлива підтримка і сприяння міжнародного співтовариства, насамперед підтримка тих країн, які залучені в корейську проблему. Як відомо, позиції сильних держав навколо Корейського півострова ясні: вони бачать об'єднання Кореї в далекому майбутньому. Іншими словами, з огляду на свої національні інтереси вони не зацікавлені у воз'єднанні Кореї. Безумовно, минулий 2019 рік був дуже напруженим у плані міжнародних відносин, після успішного 2018 року, здавалося, ось-ось вже настане епоха мирної співпраці на Корейському півострові, але через розбіжності в так званому «методі підрахунку» США – КНДР нависла загроза відродження періоду холодної війни. Новий шлях, який може вибрати Північна Корея, може виявитися, м'яко кажучи, не зовсім вигідним для корейського народу. Північна Корея чітко показала, що не піде на поводу США і буде твердо стояти на позиції поетапної і паралельної денуклеаризації. І США теж, схоже, не збираються відмовлятися від своїх позицій і навряд чи виберуть більш м'який компромісний варіант продовження переговорного процесу з денуклеаризації. Таким чином, ситуація на Корейському півострові знову повернулася до 2017 року. Наприкінці 2019 року південнокорейська газета

«Кьосу сінмун» (газета для професорів) щодо ситуації, яка склалася на Корейському півострові, висловилася афоризмом «коимьон дідьо», що означає наявність двох голів при одному тілі. Афоризм означає, що одна голова знищила другу голову, щоб залишитися головною, а зрештою, все тіло померло. Адже Північна і Південна Корея – це єдиний соціум, який був штучно розділений на дві частини.

Події 2019 року чітко показали, що провідна роль та ініціатива має належати корейському народу. Ще в далекому 1998 році вчений корезнавець В.Д. Тихомиров у книзі «Корейські проблеми і міжнародні чинники» писав, що корейську проблему мають вирішувати самі корейці, а навколишні країни мають сприяти ззовні возз'єднанню Кореї (Тихомиров, 1998, с. 48).

Очевидно, 2020 рік стане вирішальним у розв'язанні процесу денуклеаризації, а значить, і встановленню міцного і стабільного миру на Корейському півострові. Як відомо, 2020 рік дуже важливий для всіх корейців: це і 70-річчя початку Корейської війни і 20-річчя прийняття історичної спільної декларації про мир і співробітництво між Республікою Корея і КНДР (15 червня 2000 року). Президент Республіки Корея Мун Дже Ін 30 вересня 2019 року сказав, що всі корейці мають докласти максимум зусиль, щоб у 2032 році організувати проведення спільно з КНДР літніх олімпійських ігор.

2019 рік видався дуже складним не тільки для Корейського півострова, але і для усього регіону Північно Східної Азії. Це і застій економіки, торгова війна між США і Китаєм, нестійке економічне становище в Республіці Корея, криза переговорних процесів між США і КНДР, криза відносин між Республікою Корея і КНДР, зростання впливу Китаю в Північно-Східній Азії, посилення впливу Росії на Далекому Сході, дипломатичні і економічні розбіжності між Республікою Корея і Японією, Китаєм і Японією. Іншими словами, зовнішня і внутрішня політика країн Північно-Східної Азії піддається сильним трансформаціям, нова південнокорейська стратегія Північної Кореї і нова північнокорейська стратегія Південної Кореї, в основі якої лежить потужна економічна співпраця, вигідна обом сторонам Корейського півострова, адже дасть змогу Північній Кореї почати економічну реформу і Південній Кореї – увійти в членство найсильніших країн світу і стане найкоротшим шляхом входження в макроекономічну епоху. Як зовнішньополітичною, так і внутрішньополітичною стратегією обох країн є створення мирної стабільної обстановки на Корейському півострові, причому міжкорейські відносини мають стати незалежними змінними в процесі прийняття стратегії, необхідні позитивні і креативні способи вирішення проблеми.

2019 рік показав нам серйозні відмінності в нинішніх процесах денуклеаризації між США і КНДР. Багато дослідників політики налаштовані песимістично щодо компромісного рішення між США і КНДР, змоги Республіки Корея знайти вихід із тупикової ситуації. Та й з огляду на далеко не теплі відносини між Республікою Корея і КНДР, необхідно знайти спосіб їх поліпшення. Як відомо, однією з попередніх умов для відновлення переговорного процесу між Республікою Корея і КНДР є припинення спільного великомасштабного військового навчання США – Республіка Корея. Нині багато військових фахівців із Південної Кореї стверджують, що навчання проводити необхідно для безпеки країни. Природно, що є інші думки – все залежить від поглядів на цю дилему і способи її вирішення. Для того щоб прийняти правильне рішення, необхідно зрозуміти, які є відмінності в розумінні та тлумаченні проблем у корейських відносинах, і залежно від цього вирішувати, яких заходів необхідно вжити для відновлення нестабільних відносин і що є найкращим способом. Іншими словами, потрібні дієві відповідні стратегічні рішення, насамперед, із боку Південної Кореї.

Нині міжкорейські відносини характеризуються безперервними звинуваченнями і критикою Південної Кореї з боку Північної Кореї і відмовою від будь-яких контактів із Південною Кореєю. КНДР навіть відмовилася прийняти гуманітарну допомогу у вигляді 50 000 тон зерна.

У чому полягає невдоволення Північної Кореї? По-перше, Південна Корея у процесі підготовки Ханойського саміту не змогла чітко донести думку Трампу і прояснити позицію США. По-друге, Південна Корея не виконує рішення спільної декларації 2018 року щодо економічного співробітництва і тим самим показала свою залежність від США, тобто що вона не може прийняти самостійного рішення. По-третє, Південна Корея згідно з планом переозброєння різко збільшила витрати на оборону країни і продовжує проводити провокаційні спільні

навчання з США і купувати надсучасні винищувачі F-35 стелс. По-четверте, у зв'язку з тим, що РК не може грати роль посередника між США і КНДР, Північна Корея оголосила, що не потребує таких посередників. По-п'яте, всі непорозуміння і незгоди під час переговорних процесів між США і КНДР висловлюють у бік Південної Кореї.

Таким чином, у ситуації, коли Північна Корея практично повністю ігнорує уряд, Південній Кореї для того, щоб стати ініціатором мирного перетворення Корейського півострова і дійсним посередником у переговорному процесі між США і КНДР, необхідно:

- 1) чітко визначити позиції в рамках договору з США, не йти сліпо за США, відстоювати свої позиції і тим самим показати самостійність і рівноправність у відносинах;
- 2) запропонувати США відкласти проведення спільних навчань між США і Республікою Корея, незважаючи на те, що фахівці вважають необхідним проведення спільних навчань;
- 3) почати економічне, соціально-культурне співробітництво з Північною Кореєю з відновлення туризму на гору Кимгансан і Кесонського промислового комплексу.

Без проведення таких заходів Північна Корея навряд чи сяде за стіл переговорів із Південною Кореєю.

Природно, що переговорний процес суттєво залежить і від США, але поки невідомо, коли США сяде за стіл переговорів, чи повернеться Північна Корея в стан 2017 року, чи продовжить переговорний процес, початий у 2018 році. Таким чином, на думку багатьох дослідників, 2020 рік має стати визначальним. Звичайно, американські міжнародні санкції будуть тривати, поки не настане переломний момент, та й роль Південної Кореї теж, можна сказати, має межі. Варто також очікувати значного погіршення обстановки всередині Північної Кореї, і тому є ймовірність, що Північна Корея візьме курс на відродження економіки власними силами за підтримки Китаю і Росії. У такому разі дії Північної Кореї будуть вельми обмеженими. Що стосується Південної Кореї, очевидно, необхідно буде дотримуватися принципу незалежності економіки від політики, але, як відомо, США проти економічного співробітництва між Республікою Кореєю і КНДР, поки не будуть зняті санкції з Північної Кореї, тому уряду Мун Дже Іна знову необхідно буде вирішувати дилему: зважати на політику США, як і раніше, або проігнорувати думку союзника і почати економічне співробітництво з Північною Кореєю. Крім того, Південній Кореї необхідно врахувати факт різкого зближення КНДР із Китаєм і Росією, причому не тільки у сфері економіки, а й у політичній та сфері безпеки. Ці три країни можуть утворити потужний трикутник для вирішення питання денуклеаризації по-своєму. У такому разі Південна Корея однозначно буде поза участю в процесі денуклеаризації, економічної реформи в Північній Кореї. Наслідки такого повороту для Південної Кореї значитимуть, що відносини з Північною Кореєю будуть недружними, РК втратить перспективний ринок збуту і сферу входження капіталу, нових технологічних розробок і, звичайно, здійснення мрії всіх корейців – возз'єднання Кореї.

Багато фахівців вважають, що настала вирішальна пора, коли Південна Корея має проявити розумну рішучість і почати економічне співробітництво з Північною Кореєю, а почати треба з відновлення туризму на гору Кимгансан і роботи Кесонського промислового комплексу. У ситуації, що склалася, щоб Північна Корея сприйняла Південну Корею як каталізатор відновлення світового порядку і як посередника в переговорних процесах між США і КНДР, РК має чітко та розумно сформулювати свою позицію і в переговорах із США ясно викласти свою позицію і показати свою неупередженість і справедливість. Але для здійснення такого вчинку всередині Південної Кореї має бути створена атмосфера єдності і згуртованості опозиційних та керуючих сил. Останні вибори до національного парламенту Республіки Корея показали, що правляча сила здобула перемогу і тепер все залежить від президента Мун Дже Іна. Чи вистачить сміливості та волі для прийняття такого доленосного рішення для всіх націй?

У процесі мирного врегулювання проблеми Корейського півострова важливу роль відіграє фактор часу. Недарма кажуть: на все свій час. Так і в переговорному процесі з денуклеаризації не можна заперечувати важливість фактора часу. Нині багато політиків і дослідників ставлять запитання, на кого грає час, беручи до уваги труднощі, яких зазнає Північна Корея в економіці через санкції з боку міжнародного співтовариства, і майбутню передвиборну кампанію в США.

Багато американських та південнокорейських політиків замість об'єктивного аналізу озвучують бажані результати і думають, що час грає на них. Як відомо, час до адміністрації Трампа грав на Північну Корею, бо вона встигла завершити програму створення потужного ракетно-ядерного озброєння. Після вступу адміністрації Трампа і початку переговорних процесів щодо денуклеаризації Корейського півострова здавалося, що час грає вже проти Північної Кореї, адже діють жорсткі міжнародні санкції, Китай підтримує санкції щодо Північної Кореї, а Південна Корея нерішуча щодо втілення спільної Пханмунджомської декларації 2018 року. Усі ці фактори, здавалося, грають на користь Трампа. Здавалося, що ось-ось почнеться процес денуклеаризації Корейського півострова «по-американськи». Однак, незважаючи на успішний саміт у Сінгапурі в 2018 році, нині спостерігається застій у переговорному процесі після невдалого Ханойського саміту в 2019 році.

Північна Корея оголосила, що якщо США до кінця 2019 року не запропонує конструктивної пропозиції щодо переговорному процесу, то вона піде на новий шлях денуклеаризації, а це означає, що час знову почав грати на стороні Північної Кореї, бо вона прийматиме остаточне рішення. Як відомо, після саміту Росія – КНДР у Владивостоці Північна Корея зажадала від США нового формулювання підрахунку і компромісу в договірному процесі з денуклеаризації. Однак після невдачі переговорного процесу в Стокгольмі у жовтні 2019 року, схоже на те, що регулятором часу знову стане Пхеньян. Усі чекають наступного ходу Північної Кореї і сподіваються, що шлях, який обере Пхеньян, не буде, принаймні, суперечити мирному перетворенню Корейського півострова.

Очевидно, у 2020 році і не пізніше 2021 року створиться образ «нового шляху», тобто нового підходу КНДР щодо процесів денуклеаризації, адже реалізацію прийнятого на 7-му з'їзді Трудової Партії Кореї рішення про проведення економічної реформи без прийняття кардинальних рішень важко буде здійснити. Таким чином, час знову на боці Північної Кореї, але варто підкреслити, що лідеру Північної Кореї надано не так вже й багато часу. Автор книги «Фактфулнес» («Factfulness») Ханс Рослінг (Hans Rosling) стверджував: «Інстинкт засудження – це інстинкт чіткого і точного з'ясування причини негативного явища». Іншими словами, настав час припинити засудження і з'ясувати ситуацію, в яку потрапила Північна Корея.

Згідно з даними південнокорейського банку Хангукинхен, економічна і соціальна ситуація, в яку потрапив лідер КНДР Кім Чен Ин, досить складна і хитка. Так, валовий національний продукт у 2018 році порівняно з 2017 роком скоротився на 4,1% і в 2017 році порівняно з 2016 роком ВВП впав на 3,5%. Таким чином, протягом двох років економіка Північної Кореї показує спад. Такі явища спостерігаються вперше з початку 2000-х років. Якщо загальний торговий оборот Північної Кореї у 2014 році становив 7 млрд. 610 млн. доларів США, то 2015 року – 6 млрд. 250 млн. доларів, у 2016 році – 6 млрд. 550 млн. доларів, у 2017 році – 5 млрд. 550 млн. доларів, а в 2018 році вже – 2 млрд. 840 млн. доларів. Різко впав експорт та в 2018 році становив лише 240 млн. доларів, тобто скорочення порівняно з 2017 роком на 86,3% (Gim Jin Hwan, 2019, с. 27).

Безумовно, це пов'язано з санкціями, через що різко скоротився експорт гірничорудної та текстильної продукції. Звичайно, більшість населення Північної Кореї вірить, що в цьому винні санкції, але деяка частина населення незадоволена падінням економіки. Ясно, що всі ці фактори не зміцнюють позицію лідера Північної Кореї. У ситуації, що склалася, для зміцнення позиції лідера КНДР у Кім Чен Ин є два варіанти:

1) досягти позитивного результату в переговорах із США, звільнитися від санкцій і таким чином поживити економіку;

2) підтримати апарат управління режиму за допомогою пропаганди і переконання.

Отже, у зв'язку зі сформованим станом економіки і соціальними проблемами в лідера КНДР є варіант або припинити переговори із США з денуклеаризації, або прийняти варіант «Б», яким є «новий шлях». Але як уже підкреслювалося, хоча час на стороні Північної Кореї, його дуже мало. Тобто, висловлюючись термінологією шахістів, Кім Чен Ин знаходиться в цейтноті. Тому, на наш погляд, максимум до кінця 2020 року мають відбутися кардинальні зміни в переговорних процесах із денуклеаризації. Ситуація ускладнюється тим, що в 2020 році в бесіді з відповідальними партійними керівниками лідер КНДР підкреслив, що

інтереси народу перш за все. Тому лідер Північної Кореї докладає максимум зусиль для підняття добробуту народу.

У ситуації, що склалася на Корейському півострові, Республіці Корея дуже складно знайти рішення, щоб «вовки були ситі і вівці – цілі». На наш погляд, Республіці Корея варто вчинити так:

1) переконати США піти на більш м'який процес денуклеаризації і частково зняти санкції з КНДР;

2) переконати Північну Корею піти на більш рішучі кроки по денуклеаризації;

3) провести дипломатичні переговори з Китаєм і Росією, щоб схилити США до компромісного рішення;

4) подати пропозицію до Ради Безпеки ООН про часткове зняття санкцій;

5) Республіці Корея піти на більш рішучі кроки щодо союзницьких зобов'язань США і почати економічне соціальне і культурне співробітництво з КНДР;

6) переконати Китай та Росію про перевагу вирішення питання денуклеаризації з США – такий хід дасть змогу стабілізувати становище в Північно-Східній Азії;

7) переконатися, що економічне соціальне і культурне співробітництво з Північною Кореєю вкрай необхідні для Республіки Корея;

8) у разі непідтримки з боку США піти на рішучий крок, ігноруючи думку США.

Підбиваючи підсумок, можна зробити висновок, що поліпшення міжкорейських відносин, зрештою, позитивно вплине на вирішення корейської проблеми, якій вже більше 70 років. Настав час зробити більш рішучі кроки як Південній, так і Північній Кореї.

Література:

고유환. 남북 관계 진전으로 북미 협상 견인하는 촉진자 역할 수 행해야. 통일시대, Vol. 160, 서울. 2020. P. 7-8.

Тихомиров З.Д. Корейская проблема и международные факторы 1945 – начало 80-х гг. Москва : «Восточная литература», РАН, 1998. С. 48.

김진환. 3중 제일주의로 부실해진 무대 다지는 북한, 통일시대. Vol. 158, 서울. 2019. P. 27

References

Go Yu Hwan. Nambug gwangye jinjeonyro bugmi hyeobsang gyeoninhaneun chogjinja yeoghal su haenghaeya. Tongil-sidae, Vol. 160, Seoul. 2020. P. 7-8. [in Korean]

Tikhomirov Z.D. Koreyskaya problema i mezhdunarodnyye faktory 1945 – nachalo 80-kh godov. Moskva: "Vostochnaya literatura", RAN, 1998. S. 48. [in Russian]

Gim Jin Hwan. 3-jong jeiljuuilo busilhaejin mudae dajineun bughan, tongil-sidae, Vol. 158. Seoul, 2019. P. 27. [in Korean]

Анотація

Кан Ден Сік. Міжкорейські відносини: сучасний огляд – Стаття.

У статті наводяться дані про ситуацію на Корейському півострові, яка склалася нині. Створення мирного процесу денуклеаризації мало забезпечити незворотний стабільний мирний порядок на Корейському півострові. Але нині склалася непроста ситуація, яка може викликати нову епоху холодної війни. Якщо протягом 2020 р. США і КНДР не дійдуть консенсусу, то, вірогідно, Північна Корея прийме інший шлях, який може загрожувати миру на Корейському півострові. У чому ж суть іншого шляху, який вибере Північна Корея? Це, швидше за все, тісна співпраця з Китаєм і Росією, вибір шляху денуклеаризації «по-північнокорейськи», тобто поетапно, поступово, паралельно. Це означає насамперед значне зміцнення позиції Китаю як у політичній, так і у сфері економіки і безпеки. У такому разі Південна Корея втратить світовий ринок збуту товарів, новітніх технологічних розробок та інновацій. А це означає, що Південна Корея втратить можливість тісного економічного, соціального та культурного співробітництва з Північною Кореєю, що своєю чергою значно ускладнить процес мирного перетворення Корейського півострова і, звичайно, може віддалити процес воз'єднання двох Кореї. Крім того, величезна ймовірність того, що Північна Корея, якщо навіть здійснить процес денуклеаризації, то може зміцнити захист оборони, придбати найновішу зброю з Росії та Китаю. У цій статті також вказується, що Південна Корея стала перед дилемою: сліпо слідувати за сюзником США або, як сказав президент Республіки Корея Мун Дже Ін, знайти свій шлях вирішення дилеми. Також у статті особлива увага приділяється стратегії Південної Кореї, яка полягає в тому, щоб, не утискаючи гідності США,

знайти свій шлях, який вигідний усьому корейському народу. Однак головним питанням, яке розглядається у цій статті, є зміна стратегії Південної Кореї в бік рішучої економічної і соціально-культурної співпраці з Північною Кореєю, незважаючи на міжнародні санкції щодо КНДР. Для цього Південній Кореї необхідно буде виробити спеціальні стратегію, яка б дала змогу, не порушуючи міжнародні правила, дипломатичними методами переконати навколишні країни, насамперед США, що такий шлях буде вигідний всім. Уся складність полягає в тому, що часу на довгі роздуми немає, і тому Республіці Корея, швидше за все, необхідно буде проявити рішучість і переконливість.

Ключові слова: санкції, денуклеаризація, інший шлях, економічна реформа, вирішальна пора.

Summary

Kan Den Sik. Inter-Korean relations: modern review. – Article.

The article provides data on the current situation on the Korean Peninsula. Creating a peaceful denuclearization process was supposed to ensure an irreversible stable peace order on the Korean Peninsula, but today there is a difficult situation that could trigger a new era of the Cold War, if by 2020 the US and North Korea do not reach a consensus, North Korea is likely to take another path that could threaten peace on the Korean Peninsula. What is the essence of another path that North Korea will choose? This is close cooperation with China and Russia, the choice of the "North Korean" path of denuclearization: step by step, gradually, in parallel. This means, first of all, a significant strengthening of China's position in both the political and economic spheres. In this case, South Korea will lose the world market for goods, the latest technological developments and innovations. This means that South Korea will lose the opportunity for close economic, social and cultural cooperation with North Korea, which in turn will greatly complicate the process of peaceful transformation of the Korean Peninsula and, of course, may delay the reunification of the two Koreas. In addition, there is a high probability that North Korea, even if it carries out the process of denuclearization, can strengthen defense, buy the latest weapons from Russia and China. The article also points out that South Korea is facing a dilemma: blindly follow the US ally or, as the President of the Republic of Korea Moon Jae-in said, find its way to resolve the dilemma. The article also pays special attention to the strategy of South Korea, which is to find a way that benefits all the Korean people, without compromising the dignity of the United States. However, the main issue addressed in this article is the change in South Korea's strategy towards decisive economic and socio-cultural cooperation with North Korea, despite international sanctions against the DPRK. To do this, South Korea will need to develop a special strategy that would allow, without violating international rules, to convince the surrounding countries by diplomatic means and, above all, the United States that such a path will benefit everyone. The difficulty is that there is no time for long reflection, and therefore the Republic of Korea will most likely need to show determination and persuasiveness.

Key words: sanctions, denuclearization, another way, economic reform, crucial time.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.314>
УДК 321.7-028.79-021.146.4

О. В. Кокорев

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7391-2498>

кандидат філософських наук, викладач

Коледжу зв'язку та інформатизації

Одеської національної академії зв'язку імені О. С. Попова

ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАНУ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ПЕРЕДУМОВА ОЦІНКИ ЇЇ ЯКОСТІ В «МОЛОДИХ ДЕМОКРАТІЯХ» ЄС

Третя глобальна «хвиля» демократизації, розпочата в середині 1970-х років, набрала обертів у 1980–1990-х і досягла максимуму в 1993–1999 роках. Тоді велика кількість держав продемонструвала ліберально-демократичний поступ. У загальнопланетарному масштабі у 1978–2010 роках демократичний прогрес виражено домінував над демократичним регресом. Однак після цього поступального етапу подальший прогрес демократії сповільнився, а кількість держав із рецидивами авторитаризму незмінно зростає. За останню чверть століття саме нині кількість держав, які не відступають від впровадження демократичних стандартів і цінностей, є найменшою. Натомість тенденція автократизації посилюється. Тому хоч цінності ліберальної демократії й продовжують згуртовувати людей, зростає спільнота розчарованих тим, як вона працює; висхідною є недовіра до органів влади, інститутів демократії. Це своєю чергою зумовлює зниження якості демократії з причини радикалізації політики, посилення позицій популістських партій, наростання мови ненависті тощо.

Такі деструктивні процеси увиразнені, зокрема, в державах-учасниках ЄС, а також у тих державах, які претендують на членство в цьому об'єднанні. Це при тому, що ЄС створений на основі цінностей демократії, свободи, верховенства закону, прав людини та ін. Тому всі дії як інституцій ЄС, так і держав-учасниць, іманентно мали б підпорядковуватися переліченим цінностям. Однак в останнє десятиліття політичні процеси, особливо в «молодих демократіях» ЄС, засвідчують демократичний регрес. Вочевидь, на ці процеси вплинула загальнопланетарна тенденція відступу від демократії.

Згадані процеси увиразнилися в політологічному дискурсі останніх років: тут посилюлися песимістичні настрої щодо перспектив неоліберальної демократії, тональність академічних розвідок є щораз тривожнішою. На це насамперед звертають увагу американські політологи. Так, Л. Даймонд означив нинішній період еволюції демократії як «демократичну рецесію» (Diamond, 2015). М. Платтнер аргументував, що демократія перебуває «в облозі» та зазнала ерозії (Plattner, 2017). Я. Мунк акцентував на недемократичному лібералізмі як реакції на популізм (Mounk, 2018). С. Левіцкі та Д. Зіблат висловили погляд на те, «як помирають демократії» (Levitsky, Ziblatt, 2018). Британський учений Д. Рансімен з'ясує, «як закінчується демократія» (Runciman, 2018). Отже, дослідники останніми роками актуалізували вивчення питання кризи західної моделі ліберальної демократії, основних дефектів демократії, причин та наслідків деконсолідації демократії і под. «Молоді демократії» ЄС дають особливо широкий емпіричний матеріал для досліджень у цьому напрямі, відступаючи від засадничих принципів союзу.

Про те, що ліберальна демократія в ЄС переживає кризу, свідчать численні суперечності навколо демократичних принципів між державами Сходу та Заходу, Півночі та Півдня ЄС. Видається, що повертаються «хвороби» націоналізму та популізму, актуалізовані в 1920–1930-х роках. Попри те, що нині є доволі широке сприйняття демократії як оптимального політичного режиму, впевненість громадськості в цьому похитнулася за останні десятиліття під тиском неоавторитарного виклику, а громадянські та політичні права в усьому світі зазнають деструктивних утисків. Усе це спонукало ЄС неодноразово заявляти про готовність інвестувати в поглиблення стійкості неоліберальних демократій.

На кризу ліберальної демократії нині вказує підйом лівого та правого популізму, неліберальні урядові ініціативи, агресивна реакція окремих акторів політики на міграційну кризу

(2015 р.), намагання влади звузити простір дії громадянського суспільства, утиски меншин (етнічних, сексуальних та ін.) тощо. Особливістю процесу демократичного відставання є його поступовий перебіг, тобто революційної стрімкості змін немає (Vermeo, 2016; Lust, Waldner, 2015).

Особливу загрозу ліберальній демократії становить піднесення правих і лівих популістів (Müller, 2016). Результати парламентських виборів у державах ЄС засвідчують стрімке зростання впливу популістських партій. Наприклад, у 2018 році в шістьох державах ЄС пройшли парламентські вибори й усюди зріс вплив популістських партій: Італія («Рух п'яти зірок», «Ліга Півночі»), Латвія (партія «Кому належить держава?», Нова консервативна партія), Словенія (Словенська демократична партія, партія «Ліви», Словенська національна партія), Угорщина («Фідес»), Швеція («Шведські демократи»). У 2019 році ця тенденція закріпилася: в Естонії пройшла до парламенту (а також увійшла до керівної коаліції та уряду) Консервативна народна партія Естонії; на виборах до ландтагів німецьких земель Тюрингія та Бранденбург зміцнила позиції правопопулістська партія «Альтернатива для Німеччини» тощо. Отже, на теренах ЄС висхідною є підтримка популістських партій.

Звичайно ж, якість демократії в державах-учасниках ЄС сильно різниться. В окремих із них ліберальна демократія переживає екзистенційну кризу, а в інших погіршення її якості не має драматичного характеру. За останнє десятиліття Угорщина, Польща, Словаччина та Литва втратили статус ліберальних демократій, погіршивши характеристику національної демократії до рівня електоральної (за оцінками Інституту V-Dem) (Democracy Facing Global Challenges. V-Dem Annual Democracy, 2019). Нещодавно (2017 р.) Інститут V-Dem робив висновок про стійкість демократії в державах Європи (Lührmann et al., 2017; Mechkova et al., 2017), однак невдовзі ця оцінка похитнулася (Democracy for All? The V-Dem Annual Democracy Report 2018, 2018). Динаміка наростання дефектів демократії найбільш очевидна в субрегіонах Центральної Європи (Угорщина, Польща, Болгарія, Словаччина, Румунія) та Балкан (Сербія, Чорногорія); держави Балтії після приєднання до ЄС є радше прикладом стагнації, а не регресу в демократичних перетвореннях.

Держави, прийняті до ЄС у процесі останніх розширень, напередодні інтеграції демонстрували значний прогрес у ліберально-демократичних перетвореннях. Це засвідчувало, що ЄС справді наділений нормативною владою¹ щодо держав-кандидатів. Однак після останніх розширень союзу щодо нових держав-учасниць послідовна та рішуча нормативна влада, як видається, не була збережена. Увага ЄС в останні роки до питань якості демократії не була належною. Це підтверджують дії окремих держав-учасниць, які не узгоджують свою національну політику з продемократичним курсом ЄС, відкрито нехтують цінностями правової держави та ліберальної демократії. Наявний спектр інструментів ЄС нині є недостатнім, щоб ефективно запобігати погіршенню якості демократії в державах-учасниках. Хоч до держав-порушників може застосовуватися трирівнева процедура за ст. 7 Договору про ЄС (попередження, дисциплінарна процедура, санкції), але кейси Угорщини та Польщі увиразнюють недосконалість такого механізму протидії ЄС проявам демократичного відступу. Це залишає відкритим питання про нові механізми контролю за дотриманням демократичних стандартів у державах-учасниках. Конструюються ідеї на взірць озвученої німецьким дослідником Я.-В. Мюллером про створення «Копенгагенської комісії» для захисту демократичних цінностей, які покладено в основу критеріїв вступу нових держав-учасниць до ЄС (Копенгагенські критерії) (Müller, 2015).

Тому в межах ЄС (як і в інших регіонах планети) наростає автократизація. Національні органи влади щоразу більше схильні віддавати перевагу прийняттю рішень на власний розсуд, без огляду на громадськість; посилюється тиск на опозицію, свободу слова; наростає політична корупція і под. Дедалі більший вплив на життєдіяльність держав отримує прошарок економічно могутніх. У діях окремих державних діячів, політичних партій, неформальних політичних об'єднань, особливо в «молодих демократіях» ЄС, простежується неповага до конституцій і судової влади, радикалізм, мова ненависті. При цьому часто такі дії залишаються практично безкарними та завершуються озвученням «занепокоєності» інституцій ЄС конкретними деструктивними процесами.

¹ Мається на увазі здатність, змога ЄС контролювати дотримання певних (ліберально-демократичних) правил поведінки та за необхідності – наполягати на їх виконанні.

Очевидно, що новітні цифрові технології, які мали б сприяти демократії та правовій державі, часто перетворюються на загрозу для них, є концентрованим виразом мову ненависті. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій пришвидшив тиск на ліберально-демократичні цінності: www-боти, ботруми, онлайн-тролі, DDoS- та DoS-атаки, поширення сфальшованої інформації тощо. З'явилася велика кількість віртуальної «зброї» проти ліберально-демократичних цінностей. У «молодих демократіях» ЄС латентно функціонує ринок маніпуляції інформацією, найперше – в популярних соціальних мережах, на форумах, у коментарях новин тощо. На ринку мають попит послуги компаній, які формують інформаційне поле, розгортають інформаційні війни, використовуючи при цьому мову ненависті та інші деструктивні інструменти. Новітні методи впливу використовуються для формування «потрібної» громадської думки щодо соціально-чутливих тем, при цьому принижуються демократичні цінності, демонізуються іммігранти та біженці тощо.

Дискусійним залишається питання, коли був даний старт стрімкому наростанню дефектів демократії в посттоталітарних державах-учасницях ЄС – ще до початку глобальної фінансової кризи (2008 р.), чи згодом – як її результат? Ті дослідники, які підтримують першу гіпотезу (тобто до початку фінансової кризи), найчастіше причиною демократичного відступу називають низьку ефективність управлінської, політичної діяльності, високу корупцію в посттоталітарних державах (Pop-Eleches, 2010, с. 232). Початок відступу від цінностей ліберальної демократії, на думку прихильників цього підходу, стартував уже через два роки після «великого розширення» 2004 року (Sitter, Bakke, 2019). Його пов'язують з електоральною невдачею 2006 року угорської партії «Фідес»: увійшовши до парламенту, ця партія не змогла сформувати уряд, а тому В. Орбан озвучив думку про нелегітимність результатів цих виборів. Це поставило під сумнів мінімальні критерії демократичної консолідації, за якими усі основні політичні актори приймають правила гри. На нашу думку, передумови для погіршення якості демократії в «молодих демократіях» Центральної та Східної Європи були закладені до глобальної фінансової кризи 2008 року, однак саме вона спрацювала як детонатор деконсолідації демократії.

Дослідники вказують на широкий спектр причин нинішнього демократичного відставання: вплив фінансово-економічних криз (Krastev, 2016), зміни в доходах на душу населення (Przeworski, 2005), відсутність демократичної традиції (Herman, 2016), піднесення популістських партій (Palonen, 2009), прийняття популістської риторики партіями як політичної стратегії (Pappas, 2014) та ін. Коли мова йде про «молоді демократії» ЄС, найперше, виділяються інституційні, політичні та економічні причини; також розглядаються етнічні, релігійні (Fish, Wittenberg, 2009) причини, показники розвитку громадянського суспільства (Greskovits, 2015) та ін.

Закцентуємо на трьох основних групах причин, які впливають на якість демократії держав-учасниць ЄС із Центральної та Східної Європи.

1. *Інституційні причини* зосереджені найперше в площині національних виборчих систем, системи стримувань і противаг, стійкості інституцій (Batory, 2016; Buzogány, 2017; Enyedi, 2016; Palonen, 2009). Зокрема, Е. Рейнольдс (Reynolds, 2011) наголошує на важливості організації чіткої та зрозумілої виборчої процедури, що є невідмінним принципом демократії; дизайн виборчої системи має вирішальне значення для демократичної стабільності, оскільки він визначає рівень включеності партій та маргіналізованих груп. Е.Б. Капстайн та Н. Конверс (Kapstein, Converse, 2008) звертають увагу на важливість недопущення зловживань владою виконавчою гілкою. М.С. Фіш (Fish, 2001) аргументує, що в посткомуністичних державах система, яка уможливило концентрацію влади виконавчою владою, є головним чинником демократичного відставання.

Дослідники акцентують: слабкість державних інститутів унеможливило виконання ними тих функцій, які очікувані громадянами (Fukuyama, 2015, с. 14). Саме це і зробило, на думку І. Крастева, молоді демократії Центральної та Східної Європи вразливими (Krastev, 2016, с. 36). Угорський політолог А. Аг переконаний: політичні інститути в цьому регіоні слабкі через недостатню народну підтримку, незначний досвід громадсько-політичного активізму, тобто в Центральній та Східній Європі демократичні інститути впроваджувалися без такого соціокультурного контексту, який є на Заході (Ágh, 2016, с. 277, 280). Своєю чергою це спричинило зниження авторитету демократії серед населення, а отже, активізацію й подальший прихід до

влади неліберальних акторів. Саме тому наявність стійких, легітимних політичних інститутів розглядається як основний чинник недопущення зниження якості ліберальної демократії.

Безумовно, ЄС відіграв велику роль у розбудові демократичних інститутів держав, зацікавлених в євроінтеграції. Однак акцентування на інституційних змінах зумовило значно меншу увагу до змін на ціннісному рівні попри те, що політична культура громадян держав Центральної та Східної Європи мала (і має нині) серйозні відставання від ліберально-демократичного стандарту.

2. *Політичні причини.* Основною причиною в межах цієї групи, на нашу думку, є наростання правого та лівого популізму. Популісти прагнуть влади «в ім'я народу», а фундаментальні демократичні принципи та інститути розглядають як перешкоду своїм цілям.

Угорська політологиня А. Баторій аргументує: спільноти, які електорально підтримують популістські партії, не проходять «тест на демократію», бо лояльні до ідей, які ослаблюють ліберально-демократичні інститути (Batory, 2016, с. 284). На схожих позиціях перебувають Р.А. Губер і С.Г. Шимпф (Huber, Schimpf, 2016), які довели деструктивний вплив популістів, що виразняється в ігноруванні принципу стримувань і противаг, сприянні концентрації влади виконавчою гілкою, неохильності до компромісів у процесі прийняття політичних рішень тощо. Тобто згадані учені довели: популізм і ліберальна демократія несумісні; сильні популістські партії становлять потенційну загрозу неоліберальній демократії. Погоджуємося з фінською політологинею Е. Пелонен (Palonen, 2009), яка вважає, що популістські партії сприяють політичній поляризації та зменшують дискусію в політиці.

Дж. Доусон і Ш. Ханлі стверджують, що лібералізм не був уповні інтегрований у політико-правове життя держав Центральної та Східної Європи. Тому деструктивний спадок неліберальних режимів не є цілковито усунений і політичні еліти продовжують функціонувати під його впливом, а громадяни залишаються чутливими до популістських аргументів (Dawson, Hanley, 2016). На тілі наростання дефектів демократії в «молодих демократіях» ЄС слушно звучить висновок французького політолога Ж. Рупніка, що без справжньої зміни норм і політичної культури в «молодих демократіях» ліберальна демократія буде «порожнистою» (Rupnik, 2007, с. 22).

3. *Економічні причини.* Ця група причин демократичного відставання (як й інституційні) є серед основних, на які звертають увагу дослідники. Американський політолог А. Пшеворські (Przeworski, 2005) був серед перших, хто кризь призму економіки пояснив проблеми якості демократії, показавши узалежненість життєздатності демократії від розміру доходу на душу населення, рівня життя тощо. Дослідник переконаний, що економічні кризи дестабілізують демократичні системи. Зауважимо, вчені найперше звертають увагу на вплив на якість демократії глобальної фінансової кризи 2008 року.

І. Крастев аргументує, що неспроможність ліберальної демократичної політики забезпечити економічне процвітання в умовах кризи може сприяти ще глибшій кризі демократії (Krastev, 2016, с. 38). А. Аг доводить: соціально-економічні проблеми та нерівності, що наростають унаслідок економічних криз у державах колишнього Східного блоку в період демократизації, відкрили політичне поле для неліберальних акторів політики, а громадськість відчула демократичну «втому» (Agh, 2013). Загалом у політичній науці домінує думка, що економічне зростання, високі соціально-економічні показники сприяють збереженню та поступу ліберальної демократії.

Отже, вищесказане дає підстави вважати, що інституційні, політичні та економічні чинники є основою для пояснення демократичного відставання в державах-учасницях ЄС Центральної та Східної Європи. Однак ці три групи причин не є вичерпним поясненням деконсолідації демократії, позаяк кейси окремих держав увиразнюють національні особливості.

Наголосимо, що пандемія COVID-19 не лише відклала реалізацію ЄС низки завдань щодо покращення якості демократії, а й слугувала підставою окремим державам-учасницям формовано звужувати демократичний громадянський простір, мотивуючи це потребою убезпечення від захворювання. Уже через кілька місяців після початку цієї пандемії очевидний її руйнівний вплив не лише на життя та здоров'я громадян, економіку та соціальну сферу, а й на демократію, права людини тощо. Пандемія стала підставою для не завжди виправданих

звужень демократичного громадянського простору, нехтування верховенством права, обмеження свободи вираження поглядів тощо. Європейські демократії стикнулися з обмеженнями свободи зборів, пересування, посиленням виконавчої влади тощо. COVID-19 став новим чинником зниження довіри населення до влади з огляду на вимушене звуження прав людини та громадянина, скорочення робочих місць, різке поглиблення соціально-економічних проблем тощо.

Отже, окремі уряди країн ЄС у 2020 р. розширили повноваження більше, ніж цього вимагає надзвичайна ситуація з пандемією COVID-19, і використали це для посилення тиску на демократичні інститути. Наприклад, В. Орбан домогся надання йому парламентом Угорщини (30.03.2020 р.) надзвичайних повноважень, наприклад, видавати декрети, які мають силу закону. Також уряди окремих держав ЄС використали ситуацію з поширенням коронавірусу для радикалізації міграційного питання. Наприклад, Міністерством внутрішніх справ Естонії було ініційовано внесення нормативно-правових змін, які дозволяють уряду в односторонньому порядку відкликати візи на довгострокове перебування, дозволи на проживання та роботу для громадян третіх держав у разі втрати ними роботи на естонському ринку праці в умовах пандемії.

Антипандемічні заходи навесні 2020 р. зумовили випадки обмеження діяльності правозахисників, журналістів, організацій громадянського суспільства. Окремі уряди почали цілісно використовувати ситуацію боротьби з пандемією для тестування нових методів масового спостереження за населенням, що суперечить правам та свободам людини. І хоч тут радше йдеться про неоавторитарні держави, це актуально й щодо окремих держав-учасниць ЄС. Загалом події першої половини 2020 р. зумовили актуалізацію в політологічному дискурсі питання: чи «переживе» ліберальна демократія пандемію COVID-19?

Очевидно, що на тлі пандемії COVID-19 якість демократії знизиться з огляду на: перенесення в багатьох державах чергових виборів; тимчасове зупинення або винесення в онлайн роботи парламентів; розгляд судами лише невідкладних справ; обмеження свободи зібрань; роботу більшості журналістів вдома, у результаті чого унеможливлений належний збір інформації і т.д. Затяжні карантинні заходи посилюють загрози обмеженню прав і свобод громадян, загрожують верховенству закону, позбавляють впливу опозиційних акторів. Фактично ця пандемія є тестом для ліберальної демократії держав ЄС (і планети загалом) на стресостійкість. Очевидно, в кризові періоди соціальна єдність, солідарність, соціальна відповідальність є важливішими, ніж будь-коли, однак попри зміщення пріоритетів, свобода вираження поглядів і демократичний нагляд за владою не мають бути ослаблені.

Видається, що не зміцнення демократичних цінностей, а проблеми безпеки, протидія кліматичним змінам, а віднедавна – боротьба з пандемією COVID-19 нині виступають пріоритетами ЄС. Завдання «порятунку» економіки, а не демократії, набуло особливої значущості для ЄС, адже світова економіка увійшла в рецесію і, за прогнозами МВФ, у неї є перспектива найгірших (після Великої економічної депресії 1930-х років) часів. Однак за наявних дефектів демократії та динамічного погіршення її якості, політика ЄС щодо зміцнення цінності ліберальної демократії, запобігання руйнування її основ, на нашу думку, має вийти на передній план. Відсутність цілісної політики зміцнення ліберальної демократії є однією із серйозних загроз перспективі функціонування ЄС.

За нашими оцінками, нинішні дії ЄС щодо покращення якості демократії, запобігання де-демократизації є лише фрагментарною колекцією політичних відповідей на певні виклики. Нині не вироблений цілісний узгоджений план дій ЄС щодо зміцнення демократії й справді дієвого запобігання наростанню її дефектів. ЄС радше концентрується на проектах підтримки демократії на національному рівні, однак, вважаємо, потребує якнайшвидшого осмислення макрорівневої стратегії демократичного прогресу ЄС. Для зміцнення демократії у країнах Центральної та Східної Європи і загалом для перспективи ЄС це дуже значимо.

Література:

- Ágh A. The triple crisis in Hungary: The "Backsliding" of Hungarian Democracy after Twenty Years. *Romanian Journal of Political Science*. 2013. Vol. 13. № 1. P. 25–51.
- Ágh A. The Decline of Democracy in East-Central Europe: Hungary as the Worst-Case Scenario. *Problems of Post-Communism*. 2016. Vol. 63. № 5-6. P. 277–287.

- Batory A. Populists in government? Hungary's "system of national cooperation". *Democratization*. 2016. Vol. 23. № 2. P. 283–303.
- Bermeo N. On Democratic Backsliding. *Journal of Democracy*. 2016. Vol. 27. № 1. P. 5–19.
- Buzogány A. Illiberal democracy in Hungary: authoritarian diffusion or domestic causation? *Democratization*. 2017. Vol. 24. № 7. P. 1307–1325.
- Dawson J., Hanley S. The Fading Mirage of the «Liberal Consensus». *Journal of Democracy*. 2016. Vol. 27. № 1. P. 20–34.
- Democracy Facing Global Challenges. V-Dem Annual Democracy. Gothenburg : University of Gothenburg, 2019. 76 p.
- Democracy for All? The V-Dem Annual Democracy Report 2018. Gothenburg : Varieties of Democracy Institute, University of Gothenburg, 2018. 96 p.
- Diamond L. Facing up to the democratic recession. *Journal of Democracy*. 2015. Vol. 26(1). P. 141–155.
- Enyedi Z. Populist Polarization and Party System Institutionalization: The Role of Party Politics in De-Democratization. *Problems of Post-Communism*. 2016. Vol. 63. № 4. P. 210–220.
- Fish M.S. The Dynamics of Democratic Erosion. *Postcommunism and the theory of democracy* / R.D. Anderson et al. Chichester; Princeton : Princeton University Press, 2001. 216 p.
- Fish M.S. Wittenberg J. Failed democratization. *Democratization*. New York : Oxford University Press, 2009. P. 260–265.
- Fukuyama F. Why Is Democracy Performing So Poorly? *Democracy in decline?* / L.J. Diamond, M.F. Plattner (eds.). Baltimore : Johns Hopkins University Press, 2015.
- Greskovits B. The Hollowing and Backsliding of Democracy in East Central Europe. *Global Policy*. 2015. Vol. 6. № 1. P. 28–37.
- Herman L. Re-evaluating the post-communist success story: party elite loyalty, citizen mobilization and the erosion of Hungarian democracy. *European Political Science Review*. 2016. Vol. 8. № 2. P. 251–284.
- Huber R.A., Schimpf C.H. Friend or Foe? Testing the Influence of Populism on Democratic Quality in Latin America. *Political Studies*. 2016. Vol. 64. № 4. P. 872–889.
- Kapstein E.B., Converse N. *The fate of young democracies*. Cambridge : Cambridge University Press, 2008. 188 p.
- Krastev I. Liberalism's Failure to Deliver. *Journal of Democracy*. 2016. Vol. 27. № 1. P. 35–38.
- Levitsky S., Ziblatt D. *How Democracies Die*. New York : Crown, 2018. 312 p.
- Lührmann A. et al. Democracy at Dusk? V-Dem Annual Report 2017. Gothenburg: Varieties of Democracy Institute, University of Gothenburg, 2017. 60 p.
- Lust E., Waldner D. Theories of Democratic Change – Phase I: Theories of Democratic Backsliding. USAID Research and Innovation Grants Working Papers Series, 2015. 123 p.
- Mechkova V., Lührmann A., Lindberg S. I. How Much Backsliding? *Journal of Democracy*. 2017. Vol. 28. № 4. P. 162–169.
- Mounk Y. *The people vs. democracy. Why our freedom is in danger and how to save it*. Harvard : U Press, 2018. 400 p.
- Müller J.-W. Should the EU Protect Democracy and the Rule of Law inside Member States. *European Law Journal*. 2015. Vol. 21. № 2. P. 141–160.
- Müller J.-W. *What is populism?* Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2016. 136 p.
- Palonen E. Political polarisation and populism in contemporary Hungary. *Parliamentary Affairs*. 2009. Vol. 62. № 2. P. 318–334.
- Pappas T. Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary. *Government and Opposition*. 2014. Vol. 49. № 1. P. 1–23.
- Plattner M.F. Liberal democracy's fading allure. *Journal of Democracy*. 2017. Vol. 28. № 4. P. 5–14.
- Pop-Eleches G. Throwing out the bums. Protest voting and unorthodox parties after communism. *World Politics*. 2010. Vol. 62. № 2. P. 221–260.
- Przeworski A. Democracy as an Equilibrium. *Public Choice*. 2005. Vol. 123. № 3/4. P. 253–273.
- Reynolds A. *Designing democracy in a dangerous world*. Oxford : Oxford University Press, 2011. 218 p.
- Runciman D. *How democracy ends*. London : Profile Books, 2018. 256 p.
- Rupnik J. From Democracy Fatigue to Populist Backlash. *Journal of Democracy*. 2007. Vol. 18. № 4. P. 17–25.
- Sitter N., Bakke E. *Democratic Backsliding in the European Union*. Oxford Research Encyclopedia of Politics, 2019.

References

- Ágh, A. (2013). The triple crisis in Hungary: The “Backsliding” of Hungarian Democracy after Twenty Years. *Romanian Journal of Political Science*, № 13(1). P. 25–51. [in English]
- Ágh, A. (2016). The Decline of Democracy in East-Central Europe: Hungary as the Worst-Case Scenario. *Problems of Post-Communism*. № 63(5-6), P. 277–287. [in English]
- Batory, A. (2016). Populists in government? Hungary’s “system of national cooperation”. *Democratization*. № 23(2). P. 283–303. [in English]
- Bermeo, N. (2016). On Democratic Backsliding. *Journal of Democracy*, 27(1). P. 5–19. [in English]
- Buzogány, A. (2017). Illiberal democracy in Hungary: authoritarian diffusion or domestic causation? *Democratization*. № 24 (7). P. 1307–1325. [in English]
- Dawson, J., Hanley, S. (2016). The Fading Mirage of the «Liberal Consensus». *Journal of Democracy*, № 27(1), P. 20–34. [in English]
- Democracy Facing Global Challenges. V-Dem Annual Democracy* (2019). Gothenburg: University of Gothenburg. 76 p. [in English]
- Democracy for All? The V-Dem Annual Democracy Report 2018* (2018). Gothenburg: Varieties of Democracy Institute, University of Gothenburg. 96 p. [in English]
- Diamond, L. (2015). Facing up to the democratic recession. *Journal of Democracy*, № 26(1), P. 141–155. [in English]
- Enyedi, Z. (2016). Populist Polarization and Party System Institutionalization: The Role of Party Politics in De-Democratization. *Problems of Post-Communism*, № 63(4), P. 210–220. [in English]
- Fish, M.S. (2001). The Dynamics of Democratic Erosion. In: Anderson, R.D. et.al, *Postcommunism and the theory of democracy*. Chichester; Princeton: Princeton University Press. 216 p. [in English]
- Fish, M.S. Wittenberg, J. (2009). Failed democratization. C.W. Haerpfer (Ed.), *Democratization*. New York : Oxford University Press, 2009, P. 260–265. [in English]
- Fukuyama, F. (2015). Why Is Democracy Performing So Poorly? In: L.J. Diamond, M.F. Plattner. *Democracy in decline?* Baltimore: Johns Hopkins University Press. [in English]
- Greskovits, B. (2015). The Hollowing and Backsliding of Democracy in East Central Europe. *Global Policy*, № 6(1), P. 28–37. [in English]
- Herman, L. (2016). Re-evaluating the post-communist success story: party elite loyalty, citizen mobilization and the erosion of Hungarian democracy. *European Political Science Review*, № 8(2), P. 251–284. [in English]
- Huber, R.A., Schimpf, C.H. (2016). Friend or Foe? Testing the Influence of Populism on Democratic Quality in Latin America. *Political Studies*, № 64(4), P. 872–889. [in English]
- Kapstein, E.B., Converse, N. (2008). *The fate of young democracies*. Cambridge University Press, Cambridge. 188 p. [in English]
- Krastev, I. (2016). Liberalism’s Failure to Deliver. *Journal of Democracy*, № 27(1), P. 35–38. [in English]
- Levitsky, S., Ziblatt, D. (2018). *How Democracies Die*. New York: Crown. 312 p. [in English]
- Lührmann, A. et al. (2017). *Democracy at Dusk? V-Dem Annual Report 2017*. Gothenburg: Varieties of Democracy Institute, University of Gothenburg. 60 p. [in English]
- Lust, E., Waldner, D. (2015). *Theories of Democratic Change - Phase I: Theories of Democratic Backsliding*. USAID Research and Innovation Grants Working Papers Series. 123 p. [in English]
- Mechkova, V., Lührmann, A., Lindberg, S.I. (2017). How Much Backsliding? *Journal of Democracy*, № 28(4), P. 162–169. [in English]
- Mounk, Y. (2018). *The people vs. democracy. Why our freedom is in danger and how to save it*. Harvard: U Press. 400 p. [in English]
- Müller, J.-W. (2015). Should the EU Protect Democracy and the Rule of Law inside Member States. *European Law Journal*, № 21(2), P. 141–160. [in English]
- Müller, J.-W. (2016). *What is populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 136 p. [in English]
- Palonen, E. (2009). Political polarisation and populism in contemporary Hungary. *Parliamentary Affairs*, № 62(2), P. 318–334. [in English]
- Pappas, T. (2014). Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary. *Government and Opposition*, № 49(1), P. 1–23. [in English]
- Plattner, M. F. (2017). Liberal democracy’s fading allure. *Journal of Democracy*, № 28(4), P. 5–14. [in English]
- Pop-Eleches, G. (2010). Throwing out the bums. Protest voting and unorthodox parties after communism. *World Politics*, № 62(2), P. 221–260. [in English]
- Przeworski, A. (2005). Democracy as an Equilibrium. *Public Choice*, № 123(3/4), P. 253–273. [in English]
- Reynolds, A. (2011). *Designing democracy in a dangerous world*. Oxford: Oxford University Press. 218 p. [in English]

- Runciman, D. (2018). *How democracy ends*. London: Profile Books. 256 p. [in English]
- Rupnik, J. (2007). From Democracy Fatigue to Populist Backlash. *Journal of Democracy*, № 18(4), P. 17–25. [in English]
- Sitter, N., Bakke, E. (2019). *Democratic Backsliding in the European Union*. Oxford Research Encyclopedia of Politics. [in English]

Анотація

Кокорев О. В. Визначення особливостей стану ліберальної демократії як передумова оцінки її якості в «молодих демократіях» ЄС. – Стаття.

Досліджуються проблеми якості демократії в державах-учасниках ЄС, які приєдналися в процесі останніх розширень союзу. З'ясовуються основні прояви наростання демократичного регресу: підйом лівого та правого популізму, неліберальні урядові ініціативи, намагання влади звужити простір дії громадянського суспільства, утиски меншин (етнічних, сексуальних та ін.), наростання мови ненависті, політична корупція, демонізація біженців тощо. Діяльність ЄС у площині якості демократії охарактеризована як незадовільна, наслідком чого визначено наростання неліберальної демократії та інших видів дефектних демократій у державах-учасниках. Наявний спектр інструментів ЄС (зокрема й ст. 7 Договору про ЄС) визначено недостатнім для ефективного запобігання та протидії погіршенню якості демократії в країнах-учасниках. Підкреслено необхідність розробки та прийняття ЄС нових механізмів контролю за дотриманням демократичних стандартів у державах-учасниках. У статті приділено увагу питанню впливу інформаційно-комунікаційних технологій на ліберальну демократію (вплив онлайн-тролів та іншої віртуальної «зброї»). Доведено, що передумови для погіршення якості демократії в «молодих демократіях» Центральної та Східної Європи були закладені ще до глобальної фінансової кризи 2008 р., однак саме ця криза запустила механізми деконсолідації демократії. Виділено інституційні, політичні та економічні причини демократичного відставання держав Центральної та Східної Європи, які входять до ЄС. Зазначено, що пандемія COVID-19 не лише відклала реалізацію ЄС низки завдань щодо покращення якості демократії, а й слугувала підставою окремим державам-учасникам продовжити розширювати повноваження урядів і звужувати демократичний громадянський простір. Пандемію COVID-19 автор статті визначає як тест на стресостійкість для «молодих демократій» Центральної та Східної Європи, які входять до ЄС.

Ключові слова: автократизація, деконсолідація демократії, демократичний регрес, ліберальна демократія, популізм, якість демократії.

Summary

Kokoriev O. V. Defining the peculiarities of the state of liberal democracy as a prerequisite for assessing its quality in the “young democracies” of the EU. – Article.

The problems of the quality of democracy in the EU member states that joined during the recent enlargements of the union are studied. The main manifestations of the growth of democratic regress are revealed: the rise of left and right populism, illiberal government initiatives, government efforts to narrow the scope of civil society, oppression of minorities (ethnic, sexual, etc.), growing hate speech, political corruption, demonization of refugees and more. The EU's performance in the field of the quality of democracy has been described as unsatisfactory, resulting in an increase in illiberal democracy and other types of defective democracies in the member states. The current range of EU instruments (including Article 7 of the EU Treaty) is currently insufficient to effectively prevent and combat the deterioration of the quality of democracy in the member states. The need to develop and adopt new mechanisms for monitoring the observance of democratic standards in the member states was emphasized. The article focuses on the impact of information and communication technologies on liberal democracy (the impact of online trolls and other virtual “weapons”). It has been proven that the preconditions for the deterioration of the quality of democracy in the “young democracies” of Central and Eastern Europe were laid before the global financial crisis of 2008, but it was this crisis that triggered the mechanisms of democracy consolidation. The institutional, political and economic reasons for the democratic backwardness of the Central and Eastern European states that are members of the EU are highlighted. It was noted that the COVID-19 pandemic not only delayed the EU's implementation of a number of tasks to improve the quality of democracy, but also served as a basis for some member states to continue to expand the powers of governments and narrow the democratic civic space. The author of the article defines the COVID-19 pandemic as a stress test for the “young democracies” of Central and Eastern Europe, which are members of the EU.

Key words: autocratization, democratic de-consolidation, democratic regress, liberal democracy, populism, quality of democracy.

С. К. Костючков

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1708-643X>

доктор філософських наук, кандидат політичних наук,
професор кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології
Херсонського державного університету

ПАНДЕМІЯ КОРОНОВІРУСНОЇ ХВОРОБИ-2020: БІОПОЛІТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Постановка проблеми. Ситуація, що складається в сучасній науці, потребує від світової академічної спільноти більш зосередженої уваги до міждисциплінарних досліджень, сутність яких полягає у становленні й розвитку нових нетрадиційних галузей наукового знання та дослідницьких напрямів. Одним із таких напрямів постає біополітика як один із продуктів цивілізаційної культури, що є специфічним конвергентним комплексом біології та політології, орієнтованим на цілісне усвідомлення феномену людського життя, його місця й ролі в політичному бутті суспільства. У царині практичної політики біополітика може слугувати базою для продукування соціальних і політичних технологій і водночас засобом корекції, контролю та конверсії тих технологій, які вже застосовуються в суспільно-політичному просторі відповідно до інтересів тих або інших політичних сил. Пандемія вірусної хвороби, що охопила світовий простір у 2020 р., активізувала дослідницькі зусилля в медичних науках, вірусології, генетиці, мікробіології тощо. Не менш важливим убачається аналіз генези й розвитку пандемії та шляхів її редукції / подолання в контексті суспільних наук і синтетичних, у поєднанні із природничими, галузей наукового знання, зокрема біополітики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми біополітики, у різних аспектах, відображено в наукових розвідках дослідників, як закордонних: Дж. Агамбена, Ф. Айяли, К.-О. Апеля, Р. Бланка, Ф. Варели, А. Влавіанос-Арванітіс, Р. Еспозіто, Г. Йонаса, Р. Карпінської, Л. Колдуела, Ч. Ламсдена, М. Лаццарато, Т. Лемке, К. Лоренца, Х. Матурани, А. Мбембе, А. Негрі, С. Петерсона, М. Рьюза, Т. Сарецькі, Е. Собера, А. Соміта, Е. Таккера, Дж. Теннера, Т. Торсона, Дж. Уайнера, Д. Фессена, М. Фуко, Ф. Фукуями, С. Хайнса, Дж. Харрисона, Р. Челлена, так і вітчизняних: В. Глазка, А. Кравець, О. Токовенка, В. Чешка, Д. Шевчука. Окремі аспекти біополітики знайшли відображення в попередніх публікаціях автора, зокрема в монографічному дослідженні «Біополітичне підґрунтя філософсько-освітньої концепції в умовах громадянського суспільства» (2015 р.).

Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності застосування біополітичних концепцій в адекватних вимогам сучасності стратегіях світорозуміння та світооблаштування, зокрема як теоретичного підґрунтя для розроблення технологій, застосування яких сприятиме ефективності боротьби проти коронавірусної хвороби COVID-19 2020 р., мінімізації наслідків пандемії, слугуватиме в перспективі продукуванню механізмів соціальної (політичними, економічними засобами) та біологічної (медичними, санітарними засобами) резистентності населення щодо захворювань вірусної етіології.

Виклад основного матеріалу. В умовах ХХІ ст., коли критичний рівень екологічного стану планети, кліматично-геологічні катаклізми та нищівні пандемії стали найгострішими проблемами людства, коли розвинулися окремі аспекти біологічних досліджень, як-от вірусологія, біоінформатика, генна терапія, клонування тварин, створення біогенераторів, дослідження так званих «безсмертних клітин», корекція соціальної поведінки людини нейрохімічними засобами, суспільно-політичний резонанс біологічних досліджень експоненціально зростає. Але недостатньо поясненими залишаються механізми синхронізації еволюційних процесів, тільки формується теорія глобальних біоценотичних криз у геологічній історії Землі; малодослідженим є характер взаємодії біологічних, геологічних і космічних процесів; таємницею залишається еволюційна роль фактів мінливості організмів, але вже ясно, що окремі положення популяційної генетики потребують ґрунтовної ревізії. Наукові пошуки в царині біології

щодалі конвергують із дослідженнями в таких галузях знань, як екологія, хімія, геологія, астробіологія, етика, психологія, медицина, політологія, соціологія тощо. Наукові результати у сфері біології мають неабияке значення для розробки тактичних і перспективних планів політичного, економічного й культурного розвитку суспільства, отже, і конкретної людини. У такому контексті біологія демонструє поглиблену взаємодію із суспільними науками, виявляє методологічну конвергентність, пізнавальну конгеніальність та світоглядну єдність. Продуктом такої конвергенції є біополітика як результат імплікації біологічного й політичного знання, впливу біології на політологію та практичну політику, а також відповідної дії суспільно-політичних наук на біологію.

Варто прийняти оцінку ситуації, сформульованої стосовно біополітики як нового (відносно) наукового напрямку такою, що свідчить про актуальність її концептуальних положень, усупереч відсутності належного теоретичного оформлення, що забезпечує продукування принципів, відповідно до яких необхідним і можливим є оптимальне функціонування метасистеми «Природа – Суспільство – Людина». Очевидною є смислова й змістовна демаркація двох основних підходів до використання поняття «біополітика» у сучасних стратегіях світорозуміння та світооблаштування: ціннісно-емоціонального, що виражається формуванням гуманістичного начала людини, зважаючи на її біосоціальну природу, та прагматично-раціонального, згідно з яким зміст біополітичної когнітивної «озброєності» людини, її світоглядна орієнтованість визначаються суто прагматичними цілями, беручи до уваги імпліцитну «політичність» представників *Homo sapiens*. Варто підкреслити, що термін «біополітика», незважаючи на відносно нетривалу еволюцію в дослідницькому дискурсі, уживається в сучасному науковому просторі в дещо відмінних, хоча й близьких за смисловим наповненням, значеннях.

Варто зауважити, що термін «біополітика» уперше зафіксовано у працях шведського ученого Р. Челлена, зокрема у творі «Держава як спосіб життя», датованому 1924 р. Дослідник розглядав державу як «квазібіологічний організм» та «суперіндивідуальну істоту», а «громадянську війну» між соціальними групами аналізував із біологічного погляду, запропонував розгорнуту концепцію біополітики як спеціальної наукової дисципліни. На думку дослідника, предметом біополітики є боротьба та співпраця, напружене протистояння між соціальними групами за існування, розвиток, ресурсну базу, життєві блага. Саме державу Р. Челлен уважав одним із впливових акторів процесу боротьби або співпраці, взаємодопомоги в суспільному житті (Kjellén, 1924).

Американський учений Л. Колдуелл у 60-ті рр. минулого століття визначив біополітику як «<...> корисне кліше, що означає політичні зусилля, спрямовані на зведення соціальних, особливо етичних, цінностей із фактами біології» (Caldwell, 1964, с. 3).

У 80-ті рр. ХХ ст. американський дослідник С. Хайнс наголосив на тому, що «біополітика повинна знайти своє місце (екологічну нішу) у межах політологічних дисциплін і довести свою здатність пояснити, якщо не вирішити, обопільні суперечності (що розглядаються у вигляді концептуальних дихотомій) у середині політології, особливо у взаємовідносинах фактів і цінностей, емпіричних і нормативних концепцій» (Hines, 1982, с. 6).

Французький філософ М. Фуко запропонував підхід до біополітики як до комплексу політичних заходів впливу на біологічне («життєве») ядро в людині та контроль за ним заради значущих для суспільства цілей. М. Фуко розглядає тіло як своєрідну гру дискурсивних систем – фізіологічна компонента тіла відсувається в ар'єргард, а логічна й семантична структури тілесності розкривають його як альтернативу соціальному суб'єкту – «соціальне тіло». У процесі дослідження проблеми політичної теорії та практики М. Фуко підкреслює: «Контроль суспільства над індивідами здійснюється не тільки через свідомість або ідеологію, але й в тілі та разом із тілом. Для капіталістичного суспільства важливіше за все біополітичний, біологічний, соматичний, тілесний виміри. Тіло – біополітична реальність; медицина – біополітична стратегія» (Фуко, 2006, с. 82).

Стосовно впливу біополітики на людину погодимося з думкою вітчизняного філософа Д. Шевчука, який зауважує: «<...> про вплив біополітики на людину свідчать сучасні дослідження людського геному, розвиток реаніматології, прагнення покращити людське тіло за допомогою хірургічних та косметичних засобів тощо. Сучасні масмедіа пропагують образ людського

тіла, який несе утопічні риси досконалості. Можемо згадати й про те, що ідентичність людини сьогодні часто пов'язується з біометричними даними. Такі дослідження та заходи, без сумніву, мають не тільки біологічні наслідки, але й етичні та політичні» (Шевчук, 2010, с. 61).

Сучасний камерунський дослідник Ахілл Мбембе розробив, як складову частину корпусу біополітики, концепцію «некрополітики», у межах якої розглядаються механізми контролю над смертністю населення. Учений вказує на те, що в сучасному світі суверенітет держави визначається імперативним правом політичних інституцій вирішувати, кому дарувати право на життя, а кому – ні. У деяких сучасних державах, зокрема у Гватемалі, Гондурасі, Сальвадорі, як наголошує А. Мбембе, людське життя, гідність особистості піддаються девальвації, оскільки в цих країнах потужними є чинники некрополітики: це жорсткі, антигуманні дії влади, спрямовані на знищення людської гідності, порушення прав меншин – етнічних, сексуальних, релігійних; легалізація рабства, сегрегації, ізоляції, наркоторгівлі, фізичного насилля, реанімація колоніалізму у вигляді так званої «колоніальної окупації» (Mbembe, 2000).

Із наведених міркувань випливає, що біополітика має певну змістову цінність на рівні політичної філософії, до якої цілком органічно інтегруються біополітичні ідеї єдності в різноманітті, коеволуції стрибкоподібного розвитку, взаємодоповнюваності регіонів та етносів як соціокультурних аналогів біологічних видів в екосистемах. Як ми зазначали у своїх попередніх дослідженнях, у царині політичної науки «<...> релевантними є біополітичні концепції лідерства, зовнішньої та внутрішньої агресії, ієрархічних і мережевих структур, домінування – підкорення, формування образу ворога, інстинктивної агресивності тощо. У царині практичної політики, де біополітика може слугувати базою для продукування комплексу соціальних і політичних технологій і водночас як засіб корекції, контролю та конверсії тих технологій, які вже впроваджені в суспільно-політичному просторі відповідно до інтенцій тих чи інших політичних сил» (Костючков, 2014, с. 128).

Варто наголосити на тому, що сучасна біополітика набуває оновленого, точніше, свого справжнього, а не спалпеного прибічниками комуністичної ідеології та прихильниками наукового нігілізму, змісту, як «буржуазної» псевдонаукової концепції із чітко вираженою антигуманною коннотацією. Біополітика (за Л. Колдуеллом) передбачає орієнтацію політичних зусиль на узгодження соціальних, особливо моральних, цінностей із фактами біології; як аксіоматичне положення висувається теза щодо того, що чисельні проблеми державної політики мають чітко виражений біологічний характер. Водночас варто наголосити, що автор заперечує розуміння біополітики як науки і практичної діяльності, що базується на уявленні про нерівність людських рас і виправдовує расизм, шовінізм і агресивні дії стосовно інших народів.

У цивілізаційному вимірі роль біополітики полягає ще й у створенні теоретичного підґрунтя для боротьби з пандемічною кризою, реальні обриси якої вже вийшли за межі апокаліптичної риторики та сприймаються людством як невідворотна данина соціально-політичній історії та біосоціальної еволюції. Даний аспект визначає спорідненість дослідницької сфери біополітики з аналогічними галузями наукових розробок різноманітних напрямів біологічних і медичних наук. Головним завданням сучасних політологічних, зокрема і біополітичних, досліджень постає, на нашу думку, «<...> звернення до переосмислення політичної картини світу з метою прогнозування розвитку нового порядку або нового хаосу. Отже, усвідомлення формування нового загальноцивілізаційного світобачення нині являє собою одну з найважливіших проблем, яка найтіснішим чином пов'язана з найголовнішою проблемою сучасного світу – завданням збереження життя на Землі» (Костючков, 2014, с. 40).

Є вагомими підстави стверджувати, що концепції біополітики виявляються необхідними у процесі дослідження різноманітних виявів політичної поведінки й продукування специфічних соціальних технологій, які мають значні потенційні можливості сприяти вирішенню найбільш важливих завдань стратегії виживання людства та збереження цивілізації. В екстремальних умовах (геологічні та кліматичні катаклізми, війни, внутрішньодержавні ексцеси, пандемії та різного роду «чорні лебеді» – дискретні події, що провокують кардинальні зміни в суспільному житті) надзвичайно важливими з позицій аналізу, прогнозування й управління процесами розвитку суспільства є біополітичні концепції, у межах яких вплив на біосоціальні параметри системи «Людина – Суспільство – Держава» набуває ролі одного з вирішальних чинників, що

визначають напрями та зміст стабілізаційних процесів у суспільстві та його еволюції в напрямі оптимального якісного стану. У сучасному світі реальністю постає необхідність корегувати – через політичні інституції – біополітичні аспекти суспільного життя, а саме – рівень народжуваності, міграційні процеси, стан здоров'я населення, тривалість і якість життя, рівень особистісної біосоціальної компетентності, а також удосконалювати механізми адаптації індивіда до постійно змінюваного світу. Актуальними є проблеми, пов'язані зі зміною вікової та генетичної структур людських популяцій, збідненням генофонду нації, міграцією з бідних країн найбільш життєво активного та професійно компетентного сегмента населення; посилення тиску природного відбору, особливо на ранніх стадіях індивідуального розвитку – онтогенезу, унаслідок загального погіршення економічної ситуації в багатьох країнах світу, обмеження доступності освіти та падіння ефективності системи охорони здоров'я.

Так званий близькосхідний респіраторний синдром людини (Middle East Respiratory Syndrome (далі – MERS)) являє собою нове, особливо небезпечне інфекційне захворювання, викликане представником роду бетакоронавірусів. Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ) наголошує на тому, що сучасна наука вказує як хазяїв – резервуарів вірусу MERS-CoV – однокорбих верблюдів, але роль цих тварин у процесі передачі вірусів не визначена, як і не виявлено шляхів його трансмісії. Такий же мінімум інформації щодо важкого респіраторного синдрому SARS, який став причиною масових панічних проявів у різних регіонах планети у 2003 р. Всесвітня організація здоров'я (World Health Organization) визначила його як вірус тварин із доки ще невизначеного резервуара; можливо – летючих мишей, який поширився серед інших тварин, імовірно – диких кішок роду *Viverra*, а потім став причиною зараження людей у китайській провінції Гуандун. Саме у 2003 р. ВООЗ зафіксовано незначну кількість зараження SARS унаслідок інцидентів у лабораторіях або, ймовірно, шляхом передачі від тварин до людини (ВООЗ, 2020).

Вірус MERS-CoV активізувався у 2012 р.: у червні у клініку міста Джидда було ушпиталено підданого Саудівської Аравії з діагнозом гострої пневмонії та ниркової недостатності. Після молекулярно-біологічного дослідження фахівцями було виділено нову форму коронавірусу. Секвенування (прочитування ділянки генома) з біологічного матеріалу хворого, здійснене в Медичному центрі Еразма (далі – ЕМЦ) у Роттердамі (Нідерланди), дало можливість виявити новий патогенний для людини збудник, який і дістав назву «вірус близькосхідний респіраторний синдром» – MERS-CoV. Поширення проявів MERS у Великій Британії, Італії, Німеччині, Тунісі та Франції мало місце серед людей, які відвідували Близький Схід. Міграційні потоки, що набули глобального характеру, прогресуюча мобільність величезної кількості мешканців планети, швидкість сучасних транспортних засобів, відносна безпроблемність перетину державних кордонів фактично створюють сприятливі умови для розповсюдження MERS територією практично всієї планети (Zaki et al., 2012).

Реалістичний підхід до проблеми генези вірусів та шляхів їх інтервенції у клітини тварин і людей дозволяє стверджувати, що вона в сучасному глобальному науковому просторі залишається вирішеною лише частково. Автор, з позиції фахового біолога, вважає за доцільне викласти декілька ключових гіпотез утворення вірусів, спираючись на сучасні погляди провідних вірусологів, цитологів та мікробіологів. Гіпотеза перша, так звана «погресивна»: віруси – це фрагменти дезоксирибонуклеїнової кислоти (далі – ДНК) або рибонуклеїнової кислоти (далі – РНК), які «втекли» із генів організмів, уражених певною хворобою, та проникли в таргетивні клітини, де вони діють відповідно до закладеної у ДНК або РНК вірусу програми. Гіпотеза друга, «регресивна», згідно з нею, віруси – це редуковані клітинні організми, які на певних етапах еволюції паразитували на великих клітинах рослинних та тваринних організмів. Із цієї причини ця гіпотеза має ще одну назву – «редукційна». Гіпотеза третя базується на прематуральності вірусів, які з'явилися у природі раніше, ніж клітини, у яких вони паразитують (імовірно, синхронно з ними). Згідно із цією гіпотезою, віруси побудовані з молекул білків та нуклеїнової кислоти ДНК або РНК.

Цікавою і вельми продуктивною, з позиції окремих сучасних дослідників, є космічна гіпотеза; згідно з нею віруси перебувають у космічному просторі у вигляді так званих віріонів – мікроскопічних часток, побудованих із нуклеїнової кислоти та білкової оболонки – капсиди. На захист цієї майже фантастичної гіпотези слугують тези професора астрономії та прикладної

математики Центра астробіології в Кардіфі (Уельс) Чандра Вікрамасінхе, автор книги «Комети і походження життя». У період епідемії SARS2003 р. він обґрунтував імовірність космічного походження SARS, наголошуючи на позаземній генезі не тільки епідемії 2003 р., але й інших прогресуючих у просторі та часі інфекційних захворювань аномально масового характеру: чуми в Афінах у V ст. BC, так званої «Юстиніанової чуми» (VI ст. AD), епідемії чуми в середньовічній Європі (XIV ст.), епідемії «Іспанського грипу» після Першої світової війни тощо. На думку професора Ч. Вікрамасінхе, на Землю з космосу потрапляє величезна кількість мікроорганізмів, отже, імовірним виглядає «приземлення» вірусів, особливо на тих ділянках планети, де товщина стратосфери найменша, зокрема в Гімалаях. Тому саме материковий Китай розглядається вченим як особливий регіон планети, звідки може початися (і, можливо, уже почалася та розгортається) вірусна експансія. Зауважимо, що Чандра Вікрамасінхе виклав свої роздуми ще у 2003 р., характеризуючи неочікуваний новий вірус, який з'явився в материковому Китаї. У цьому контексті важливо зазначити, що у 2018 р. в журналі «Астробіологія» американські та японські дослідники наголосили на актуальності розвитку астровірусології як специфічної галузі науки про різні форми життя в космосі. Докази існування вірусів на небесних тілах, які потрапляють на Землю (метеори), могли б значно розширити спектр уявлень про можливість існування найпростіших форм життя в космічному просторі.

Не заглиблюючись у генезу й еволюцію вірусів, а також у причини активації й ампліфікації вірусних пандемій, оскільки їх дослідження є безумовною прерогативою вірусологів, зосередимо увагу на біополітичній складовій частині пандемії, яка охопила на початку 2020 р. практично всю планету. Від 11 лютого 2020 р. ВООЗ встановила офіційну назву захворюванню, спричиненому вірусом SARS-CoV-2 – «короновірусна хвороба 2019 (COVID-19, або КОВІД-19)». Китайські дослідники (Sun et al., 2020) встановили, що збудник коронавірусної хвороби SARS-CoV-2 належить до родини бетакоронавірусів; його було виділено й ідентифіковано китайськими вченими у процесі аналізу початку спалаху пневмонії невизначеної етіології (вихідна причина) у грудні 2019 р. в місті Ухань провінції Хубей.

У контексті заявленої нами теми варто підкреслити, що істотним теоретико-праксеологічним обмеженням на шляху вичерпного осмислення і концептуалізації альтернатив сучасного суспільства є та особливість, що значна кількість суспільних проблем виявляються за накопичувальним принципом: вони набувають очевидних і яскравих причинно-наслідкових ознак не у процесі «стартової» маніфестації, а лише ыз плином часу, коли доводиться мати справу не з початковою фазою проблеми, а з активованими нею негативними тенденціями, подолання або редукція яких потребують залучення значних за характером і обсягом ресурсів. Ця обставина зумовлює необхідність генерування превентивних суспільно-політичних зусиль, обмежених тим, що сучасний *status quo* нерідко постає не стільки рухом уперед, скільки атавістичним реверсом до неадекватних вимогам сучасності нормам і формам суспільного життя. Пандемія коронавірусної інфекції COVID-19, піковим періодом якої відзначено початок 2020 р., виявила і загострила значну кількість проблем на всіх рівнях – від локального до глобального, та в усіх сферах суспільного життя – політичній, економічній, соціальній, культурній, духовній.

Доречно відзначити, що пандемія, спровокована коронавірусом SARS-CoV-2, змусила деякі держави активізувати, крім медичних і санітарних заходів, так звані немедикаментозні втручання (англ. – *non-pharmaceutical interventions* (далі – NPI)) з метою контролю над динамікою поширення коронавірусної хвороби. NPI покликані зменшити кількість інфікованих і таким чином «розвантажити» лікувальні заклади; водночас висловлюється побоювання щодо зростання рівня смертності через інші хвороби, фактів суїциду та, загалом, підвищення ризиків економічної кризи з непередбачуваними наслідками. Запроваджені в Німеччині NPI виявилися ефективними у процесі стримування поширення вірусної хвороби, пов'язані із цим політичні рішення потребують надійного обґрунтування оцінки впливу NPI на конкретний період часу. Для політичних рішень щодо NPI необхідний перспективний план розвитку пандемії за різними сценаріями: прискорення реалізації NPI не виконає своєї функції стримування пандемії та навіть може зіграти роль каталізатора процесу розповсюдження COVID-19. Водночас надмірне (за часом і обсягом) застосування NPI уможливорює ризик зростання збитків і накладає надмірне матеріально-ресурсне навантаження на економіку країни (Khailaie et al., 2020).

Ураховуючи вищевикладене, фактично можна говорити про те, що біополітичні знання та пов'язані з ними технології покликані стимулювати наукову, медичну спільноту до розробки ефективних вакцин для боротьби з вірусними захворюваннями; а політичних лідерів різних рангів – до продукування принципово нових або модернізованих механізмів локалізації/ ліквідації наслідків пандемії на різних рівнях – глобальному, державному та локальному.

1. На глобальному рівні. Епідемія вірусної хвороби у глобальному вимірі – пандемія – може активізувати процес об'єднання націй для подальшого діалогу й співпраці щодо подолання наслідків пандемії та розроблення стратегії мінімізації ризиків пандемічної експансії в майбутньому. У такому контексті біополітика має об'єднати світових лідерів для обговорення позитивних аспектів прогресу медичної науки та планування перспектив ефективного використання її досягнень. Закриття кордонів, турбулентність економіки навіть високорозвинених держав, дестабілізація фінансової системи й інші дестабілізаційні чинники, актуалізовані пандемією-2020, доводять необхідність звернення до певних аспектів біополітичного знання, зокрема – результатів досліджень фізіологічних параметрів і чинників політичної поведінки людини, гуманістично орієнтованих соціальних практик, що базуються на досягненнях біоетики, біополітичних концепцій ієрархічних і мережевих структур тощо. В умовах пандемії медицина постає (за М. Фуко) як біополітична стратегія, у глобальному інформаційному просторі формується (біо)політична культура небезпеки; ВООЗ набуває ознак «верховного арбітра» у дилемі «жити або не жити», рішення її набувають ознак імперативів глобального спрямування. В умовах пандемії, коли проблема дефіциту харчових ресурсів постає з неординарною гостротою, безумовної актуальності набувають розробки в галузі біотехнології, яка займає відповідну позицію у структурі біополітичного знання. З 1978 р. існує Європейська федерація біотехнології (далі – EFB); у контексті своєї діяльності вона визначає сучасну біотехнологію як використання досягнень природничих наук – біології (мікробіології), фізики, хімії – у комплексі з науками технічними (електроніка, нанотехнологія, енергетика, хімічна технологія тощо) щодо біосистем у біоіндустрії з метою забезпечення біологічного співтовариства необхідними продуктами (не тільки харчовими але й медичними, зокрема – вірусними вакцинами) і послугами.

2. На державному рівні. У постмодерну епоху держава керує «колективним» тілом нації як біологічним об'єктом – від права позбавляти людину життя до права санкціонувати життя та розпоряджатися ним через застосування таких технік, як охорона здоров'я, санітарія та гігієна. Метою держави водночас (Negri, 2007) є краще управління робочою силою, а біополітика являє собою свого роду грандіозну «соціальну медицину», яка займається контролем населення як способом «керувати життям», що постає відтепер частиною сфери влади. У державах із низьким рівнем демократії в період пандемії зростає вайлентизація (з англ. – *насилля, застосування сили*) політики, а в державах із розвинутою демократією формується суспільний договір між «керуючими» і «керованими» на консенсусних засадах; водночас піклування держави про громадян позитивно корелює з рівнем їхньої політичної соціалізації.

3. Локальний рівень розглядається як простір функціонування соціальних груп та індивідів, які утворюють ці групи. Пандемія-2020 наочно довела, що у кризових умовах (особливо!) політична влада маніфестує експоненціально зростаючу увагу до людини як до біосоціальної істоти, концентрує увагу саме на біологічній складовій частині. Політична влада перетворюється на «біовладу», відбувається це як на рівні державної політики й ідеології, так і на рівні соціальних практик структур громадянського суспільства. В умовах пандемічної загрози значної актуальності набувають дослідження біополітичного підґрунтя розбудови місцевого самоврядування та громадянського суспільства – самоорганізованих спільнот (Кравець, 2019). Також яскраво проявляються еволюційно зумовлені моделі поведінки індивідів, де основними типами є егоїзм і альтруїзм, агресія та кооперація, як ключова умова виживання людського соціуму (у біологічному сенсі – популяції), а основними формами – агоністична, що базується на контрадикції домінування і підкорення, та лояльна, заснована на превалюванні співпраці, взаємодопомоги та кооперації.

Висновки. Вказані проблеми і тенденції дають підстави зробити висновок стосовно того, що в умовах пандемічної загрози – явища, пов'язаного із життям великих соціальних груп, події суспільного життя необхідно розглядати з урахуванням біополітичного складника, що набуває ознак політичної детермінанти соціального прогресу або регресу. Біополітика

в сучасних умовах формує контексти переходу з мікросвіту вірусів і бактерій у макросвіт соціальних ландшафтів планети, що дає підстави вести мову про нове відгалуження біополітичного знання – мікробіополітику.

Література:

- Костючков С. Біополітичні концепції як результат імплікації біологічного і соціально-філософського знання. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2014. № 1(129). С. 123–133.
- Костючков С. Структурно-функціональні особливості системи міжнародних відносин у першій декаді ХХІ століття. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. 2014. № 2(41). С. 39–44.
- Кравець А. Біополітична парадигма політичної науки : витоки, проблеми, перспективи. Дніпро : Акцент ПП, 2019.
- ВОЗ : сайт. 2020. URL: <https://www.who.int/ru>.
- Фуко М. Интеллектуалы и власть: избранные политические статьи, выступления и интервью. Москва : Праксис, 2006.
- Шевчук Д. Біополітика як парадигма розуміння феномену політичного в сучасній філософії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2010. № 7. С. 59–70.
- Caldwell L. Biopolitics, science, ethics and public policy. *Yale Rev*, 1964. № 54. 1. P. 1–16.
- Hines S. Politics and the Evolution of Inquiry in Political Science. *Politics and the Life Sci*. 1982. № 1. 1. P. 5–16.
- Estimate of the development of the epidemic reproduction number Rt from Coronavirus SARS-CoV-2 case data and implications for political measures based on prognostics / S. Khailaie et al. *The preprint server for health sciences*. 2020. URL: <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.04.04.20053637v1.full.pdf+html>.
- Kjellén R. *Der Staat als Lebensform*. Berlin : Kurt Vowinckel Verlag, 1924.
- Mbembe Ach. At the Edge of the World: Boundaries, Territoriality, and Sovereignty in Africa. *Public Culture*. 2000. № 12(1). P. 259–284.
- Negri A. The Labor of the Multitude and the Fabric of Biopolitics. *Mediations*. 2007. № 23. 2. P. 8–25.
- Understanding of COVID-19 based on current evidence / P. Sun et al. *Journal of medical virology*. 2020. № 92. P. 548–551.
- Isolation of a novel coronavirus from a man with pneumonia in Saudi Arabia / A. Zaki et al. *The New England Journal of Medicine*. 2012. № 367. P. 1814–1820.

References

- Caldwell, L.K. (1964). Biopolitics, science, ethics and public policy. *Yale Rev*, 54, 1, 1–16.
- Hines, S.M. (1982). Politics and the Evolution of Inquiry in Political Science. *Politics and the Life Sci*, 1, 1, 5–16.
- Fuko, M. (2006). Yntellektualy y vlast: yzbrannyye polytycheskye staty, vystupleniya y ynterviu [Intellectuals and Power: Selected Political Articles, Speeches, and Interviews]. M.: Praksys. [in Russian]
- Khailaie, S., Mitra, T., Bandyopadhyay, A., Schips, M., Mascheroni P., Vanella, P., Lange, B., Binder, S., Meyer-Hermann, M. (2020). Estimate of the development of the epidemic reproduction number Rt from Coronavirus SARS-CoV-2 case data and implications for political measures based on prognostics. *medRxiv. The preprint server for health sciences*. URL: <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.04.04.20053637v1.full.pdf+html>.
- Kjellén, R. (1924). *Der Staat als Lebensform*. Berlin: Kurt Vowinckel Verlag.
- Kostiuchkov, S.K. (2014). Biopolitychni kontseptsii yak rezultat implikatsii biolohichnoho i sotsialno-filosofskoho znnania [Biopolitical concept as a result of the implications of biological and socio-philosophical knowledge]. *Multyversum. Filosofskiyi almanakh* [Multiverse. Philosophical Almanac], 1(129), 123–133. [in Ukrainian]
- Kostiuchkov, S.K. (2014). Strukturno-funktsionalni osoblyvosti systemy mizhnarodnykh vidnosyn u pershii dekadi KhKhI stolittia [Structural and functional features of the system of international relations in the first decade of the XXI century]. *Naukovi pratsi MAUP* [Scientific Works MAUP], 2(41), 39–44. [in Ukrainian]
- Kravets, A.Iu. (2019). *Biopolitychna paradyhma politychnoi nauky: vytoky, problemy, perspektyvy*. [Biopolitical paradigm of political science: origins, problems, prospects]. Dnipro: Aktsent PP. [in Ukrainian]
- Mbembe, Ach. (2000). At the Edge of the World: Boundaries, Territoriality, and Sovereignty in Africa. *Public Culture*, 12(1), 259–284.
- Negri, A. (2007). The Labor of the Multitude and the Fabric of Biopolitics. *Mediations*, 23, 2, 8–25.
- Sait VOZ. URL: <https://www.who.int/ru>.
- Shevchuk, D. (2010). Biopolityka yak paradyhma rozuminnia fenomenu politychnoho v suchasniy filosofii [Biopolitics as a paradigm of understanding the phenomenon of politics in modern philosophy]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"* [Scientific Proceedings of the National University of "Ostroh Academy"], 7, 59–70. [in Ukrainian]

Sun, P., Lu, X., Xu, C., Sun, W., Pan, B. (2020). Understanding of COVID-19 based on current evidence. *Journal of medical virology*, 92: 548–551.

Zaki, A.M., van Boheemen, S., Bestebroer, T.M., Osterhaus, A.D., Fouchier, R.A. (2012). Isolation of a novel coronavirus from a man with pneumonia in Saudi Arabia. *The New England Journal of Medicine*, 367: 1814–1820.

Анотація

Костючков С. К. Пандемія коронавірусної хвороби-2020: біополітична інтерпретація. – Стаття.

У статті розглянуто окремі аспекти сучасних біополітичних знань, виявлено їхній зв'язок із природничими та соціальними науками; показано різноманітність визначень поняття «біополітика» від зародження науки до сьогодення. Розкрито змістову цінність біополітики на рівні практичної політики, зважаючи на те, що широкий спектр соціально-політичних проблем мають чітко виражений біополітичний характер; визначено роль біополітичних знань у процесі трансформації політичних ідей та цінностей, які постають домінуючими в сучасних моделях світооблаштування. Підкреслено, що в умовах сьогодення загострюється потреба корегувати через політичні інститути і процеси біополітичний контекст суспільного життя, а саме – демографічну ситуацію і стан здоров'я населення в різних регіонах планети, епідеміологічну ситуацію у країнах світу, розвиток біотехнологій тощо. Проаналізовано гіпотези виникнення вірусів на Землі та характер розповсюдження коронавірусної хвороби COVID-19 у 2020 році. Авторську увагу акцентовано на тому, що пандемія коронавірусної інфекції COVID-19 активувала цілу низку проблем у всіх сферах суспільного життя, для розв'язання яких має бути залучено біополітичне знання в різних його аспектах. Запропоновано розглядати біополітичні знання та засновані на них технології як такі, що мають актуалізувати потребу орієнтувати наукове та медичне співтовариство на розробку ефективних вакцин для боротьби з вірусними захворюваннями. Автором розглянуто характер пандемічної експансії та боротьби з нею на трьох рівнях – глобальному, державному та локальному. Показано, що політична влада в умовах сучасності перетворюється на «біовладу», держава реалізує прерогативу щодо можливості розпоряджатися життям людини через застосування таких практик, як охорона здоров'я, санітарія та гігієна. Політичним імперативом держави щодо людини є вимога бути здоровою, піклуючись водночас про здоров'я інших членів суспільства. Зроблено висновок про те, що сучасна біополітика, досліджуючи вплив мікросвіту вірусів і бактерій на соціальний макросвіт, потенціє перспективний розвиток нової галузі біополітичного знання – мікробіополітику.

Ключові слова: глобалізм, коронавірусна хвороба, COVID-19, біополітика, пандемія, біовлада, держава, біотехнології, суспільство.

Summary

Kostiuchkov S. K. Coronaviral disease pandemic 2020: biopolitical interpretation. – Article.

The article considers some aspects of modern biopolitical knowledge, reveals their connection with the natural and social sciences; the variety of definitions of the concept of “biopolitics” from the origin of science to the present is shown. The semantic value of biopolitics at the level of practical policy is revealed, given that a wide range of socio-political problems have a clear biopolitical character; the role of biopolitical knowledge in the process of transformation of political ideas and values, which appear dominant in modern models of world order, is determined. It is emphasized that in today's conditions the need to adjust through political institutions and processes the biopolitical context of public life, namely – the demographic situation and health status in different regions of the world, the epidemiological situation in the world, the development of biotechnology and more. The hypotheses of the origin of viruses on Earth and the nature of the spread of coronavirus disease COVID-19 in 2020 are analyzed. The author's emphasis is on the fact that the pandemic of coronavirus infection COVID-19 has activated a number of problems in all spheres of public life, the solution of which should involve biopolitical knowledge in its various aspects. It is proposed to consider biopolitical knowledge and technologies based on them as such that should actualize the need to guide the scientific and medical community to develop effective vaccines to struggle viral diseases. The author considers the nature of pandemic expansion and the fight against it on three levels – global, state and local. It is shown that political power in modern conditions becomes “biopower”, the state implements the prerogative of the ability to manage human life through the use of practices such as health care, sanitation and hygiene. The political imperative of the state towards a person is the requirement to be healthy, while taking care of the health of other members of society. It is concluded that modern biopolitics, studying the influence of the microcosm of viruses and bacteria on the social macrocosm, potentiates the promising development of a new branch of biopolitical knowledge – microbiopolitics.

Key words: globalism, coronavirus disease, COVID-19, biopolitics, pandemic, biopower, state, biotechnology, society.

В. І. Мельник

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3800-7462>

кандидат юридичних наук,

докторант кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ¹

Вступ. Складно піддавати сумніву тезу, що функціонування будь-якої системи забезпечує її відповідний механізм. Не є винятком і система економічної безпеки України, належне систематичне функціонування якої має забезпечити необхідну стійкість національної економіки, а також сприяти її поступальному розвитку.

Постановка проблеми. Зважаючи на визначальну роль механізму для такої системи у вказаному процесі об'єктивно виникає закономірна потреба вивчення та дослідження особливостей останнього. Вказане насамперед мотивується тим, що без відповідного механізму система економічної безпеки України не може функціонувати, залишаючись у статичному стані, що унеможливує виконання нею власних завдань. З огляду на викладене, питання щодо адміністративно-правового механізму забезпечення функціонування системи економічної безпеки України виправдано варто вважати актуальним, зважаючи на визначальну роль аналізованої безпекової складової частини для нинішньої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти, які прямо чи опосередковано стосуються досліджуваного питання, були об'єктом наукового інтересу багатьох учених. До них варто віднести окремі напрацювання таких науковців, як: О.І. Безпалова, Ю.В. Гаруст, С.А. Кареліна, Т.А. Кобзева, С.І. Лекарь, В.В. Пахомов, А.Й. Присяжнюк, Н.П. Харченко та багато інших. Водночас питання щодо визначення поняття та з'ясування особливостей адміністративно-правового механізму системи економічної безпеки України не було змістовно досліджено в науковій літературі.

Постановка завдання. Відповідно до актуальності дослідження визначити поняття та з'ясувати особливості адміністративно-правового механізму із забезпечення функціонування системи економічної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Під час вивчення цього питання варто звернути увагу на понятійно-категоріальний апарат. Зважаючи на тематику наукового вивчення й аналізу, вважаємо, що доцільно зупинитися на таких термінах, як: «механізм», «механізм держави», «механізм правового регулювання», «адміністративно-правовий механізм». Уже на підставі отриманих результатів сформуємо власне визначення поняття «адміністративно-правовий механізм забезпечення функціонування системи економічної безпеки України», водночас з'ясуємо особливості останнього.

У результаті проведеного аналізу вітчизняної літератури різного наукового профілю можемо дійти висновку, що термін «механізм» для технічних наук (із гр. *mechane* – «машина») часто репрезентується як сукупність штучних рухомо-сполучених елементів, що здійснюють заданий рух (Петров, 1964, с. 380). З погляду системології варто згадати думку Н.Р. Нижник, яка вказує, що це сукупність органів, засобів і способів (методи, прийоми, технології) взаємодії між двома підсистемами організації: керуючою та керованою (Нижник, 2001, с. 82). На думку О.І. Безпалової, в юридичному аспекті «механізм» являє собою сукупність методів, форм, прийомів, способів, завдяки правильному використанню яких можна буде досягти оптимальної організації всіх елементів системи, їх ефективного функціонування, що в результаті повинно привести до отримання бажаного результату (Безпалова, 2014, с. 37).

1 Робота виконана у проєкті 0118U003582.

В аспекті теоретико-правового аналізу діяльності державних органів як визначених суб'єктів системи економічної безпеки України варто також звернути увагу на часто вживаний термін «механізм держави». Виділяють три поширені визначення вказаного поняття: 1) система державних органів; 2) сукупність не тільки органів державної влади (законодавчих, виконавчих, судових), але й державних організацій, підприємств, установ (навчальних, наукових, лікувальних та інших), а також так званих «матеріальних придатків» (армія, правоохоронні органи, виправно-трудова установи тощо); 3) механізм держави – це функціонування, дія органів держави, їхня динаміка тощо (Харченко, 2007, с. 289).

Як бачимо, невід'ємною рисою вказаного механізму є те, що всі заходи, в його рамках практично реалізуються відповідними державними органами.

Що стосується механізму правового регулювання, то, на думку С.С. Алексєєва, ідеться про «узяття в єдності систему правових засобів, за допомогою яких забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини <...>» (Алексєєв, 1964, с. 30). А.Є. Скачков під механізмом правового регулювання розуміє створення норм права, різноманітних нормативно-правових актів, але без включення в нього стадії реалізації права (Скачков, 2017, с. 41). С.А. Кареліна в контексті визначення поняття механізму правового регулювання відносин неспроможності позиціонує його як такий, що являє собою систему засобів правового регулювання, за допомогою яких здійснюється ефективний правовий вплив на суспільні відносини і досягнення соціально значущих цілей. Суттєвою особливістю елементів даного механізму є те, що поряд із власне правовими засобами його елементами можуть виступати і засоби іншого характеру (економічні, інформаційні, організаційні тощо), які у процесі реалізації норм права набувають правової форми (Кареліна, 2008, с. 10–11).

У результаті зіставлення дефініцій понять «механізм держави» та «механізм правового регулювання» можемо висловити позицію, що держава, відповідно до власного призначення, в особі уповноважених інституцій, за потреби, уживає заходів, націлених на виконання того чи іншого завдання. Вказана діяльність здійснюється за допомогою попередньо розробленого та впровадженого механізму, що, зокрема, зазвичай забезпечує реальне досягнення цих цілей, здебільшого така змога має систематичний характер.

Що стосується ключового в аспекті дослідження поняття «адміністративно-правовий механізм», то погоджуємося з думкою С.І. Лекаря, який стверджує, що адміністративно-правовий механізм можна розглядати як структурний елемент державно-правового механізму в частині реалізації управлінської функції держави (Лекарь, 2013, с. 17). Зазначена діяльність регламентується відповідною сукупністю адміністративно-правових норм. Такими нормами регулюються всі процедурні аспекти, пов'язані з державно-владним впливом на поведінку учасників тих чи інших правовідносин.

Щодо його означення, то Ю.В. Гаруст у дослідженні комплексу питань, що стосуються забезпечення прав громадян у податковій сфері, пропонує під таким механізмом розуміти систему адміністративно-правових засобів, що розробляються та реалізуються органами виконавчої, а також інших гілок влади з метою створення всіх необхідних умов для нормальної та безперешкодної реалізації громадянами своїх, передбачених нормами податкового, фінансово, адміністративного й інших галузей права, можливостей у процесі справляння податків і зборів, під час проведення у зв'язку із цим відповідного контролю, та ефективного захисту прав від можливих випадків свавілля і зловживань владою з боку податкових органів, а також їх відновлення в разі порушення (Гаруст, 2012, с. 19; Гаруст, 2014). В.В. Пахомов наголошує, що ідеться про цілісну систему, елементами якої є мета і завдання, принципи, функції, методи й інструменти, які в тісному взаємозв'язку забезпечують комплексний вплив на чинники, від стану яких залежить результат діяльності суб'єктів правовідносин у даній сфері (Пахомов, 2015, с. 97; Пахомов, 2016, с. 203). Т.А. Кобзева стверджує, що адміністративно-правовий механізм управління фінансовою системою України являє собою засновану на нормах адміністративного права динамічну систему, у межах якої у встановлених законодавством формах і за допомогою визначених методів діяльності суб'єкти управління фінансовою системою України реалізують функції, спрямовані на врегулювання суспільних відносин у даній сфері (Кобзева, 2018, с. 195, 376). Як бачимо, у наукових колах вказане питання неодноразово було

об'єктом наукового інтересу вчених. Його вивчали та досліджували в аспекті різних напрямів державної діяльності, націленої на задоволення відповідних інтересів суспільства.

Безумовно, деякі такі дослідження стосувалися й безпекової, економічної сфер. Так, на думку А.Й. Присяжнюка, під адміністративно-правовим механізмом гарантування економічної безпеки держави доцільно розуміти взаємопов'язану систему правових засобів здійснення державного управління економічною сферою держави, які спрямовані на врегулювання (упорядкування) суспільних відносин, що виникають стосовно гарантування економічної безпеки держави, здійснення яких покладено на уповноважені державні органи (Присяжнюк, 2011, с. 810). С.І. Лекарь зауважує, що системно-структурний зв'язок адміністративно-правових норм та засобів державного регулювання соціально-економічних відносин у суспільстві з метою формування стійкої до криз та здатної до розвитку економіки породжує адміністративно-правовий механізм гарантування економічної безпеки держави (Лекарь, 2013, с. 17).

З урахуванням розглянутих і проаналізованих думок та за усвідомлення ролі механізму для досліджуваної нами системи запропонуємо власне бачення щодо його розуміння. Уважаємо, що поняття «адміністративно-правовий механізм забезпечення організації та функціонування системи економічної безпеки України» варто розуміти як широкий спектр різних за складністю й напрямками впливу взаємоузгоджених адміністративно-правових засобів, розроблених і санкціонованих відповідними державними інституціями, які застосовуються компетентними суб'єктами з нормативно передбачених підстав і реалізуються за регламентованою процедурою з метою досягнення високого рівня захищеності та стійкості національної економіки, а також створення і реалізації належних умов для сприяння конкурентоспроможності останньої у світовій системі господарювання, збереження вже досягнутого рівня прогресу, самовідтворення та сталого й збалансованого поступального розвитку.

Безумовно, адміністративно-правовий механізм, у порівнянні з державними, державно-правовими й іншими подібними механізмами має власні особливості. Доводиться констатувати, що за перебування в діалектичній єдності з механізмом державно-правового регулювання, у змістовному аспекті йому все ж притаманна певна специфіка. Уважаємо, що особливості адміністративно-правового механізму забезпечення організації та функціонування системи економічної безпеки України такі: 1) за своєю сутністю аналогічний базовим загальним об'єктивним закономірностям механізм державно-правового регулювання; 2) його існування зумовлено потребою держави в забезпеченні практичної реалізації окремих відповідних її функцій; 3) націленість на економічну сферу; 4) нормативно-правова врегульованість процедур ужиття заходів, націлених на забезпечення організації та функціонування вітчизняної системи економічної безпеки; 5) наявність законодавчих обмежень щодо здійснення управлінського впливу; 6) наявність відповідних суб'єктів, які на різних рівнях уповноважені реалізувати певні заходи в рамках цього механізму; 7) існування об'єктів управлінського впливу в економічній сфері; 8) існування відповідного спектра засобів для досягнення всіх цілей системи економічної безпеки України.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. На підставі проведеного наукового дослідження вирішено поставлені завдання. Так, визначено поняття та з'ясовано особливості адміністративно-правового механізму із забезпечення функціонування системи економічної безпеки України.

Доведено думку про безумовну важливість такого механізму для системи економічної безпеки України. Уважаємо, що вказані напрацювання матимуть вагоме теоретико-прикладне значення для подальших наукових розробок кола питань, пов'язаних з адміністративно-правовим регулюванням організації та функціонування системи економічної безпеки держави й інших дотичних до цього аспектів.

Література:

- Петров Ф.Н. Словарь иностранных слов. Москва : Советская энциклопедия, 1964. 784 с.
- Нижник Н.Р. Про співвідношення категорій «процес» і «механізм» та їх використання в управлінській діяльності органів виконавчої влади. *Вісник державної служби України*. 2001. № 3. С. 80–87.
- Безпалова О.І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : монографія. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. 544 с.

- Харченко Н.П. Поняття механізму держави, наукові пошуки теоретико-правової дефініції. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2007. Т. 20(59). № 2. С. 278–284.
- Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. Москва : Юрид. лит., 1966. 483 с.
- Скачков А.Е. Механизм правового регулирования как теоретико-правовой аспект и вектор научного исследования. *Российский журнал правовых исследований*. 2017. № 2. С. 35–42.
- Карелина С.А. Механизм правового регулирования отношений несостоятельности (банкротства) : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2008. С. 10–11.
- Лекарь С.І. Місце адміністративно-правового механізму забезпечення економічної безпеки держави у системі державно-правового механізму. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 1. С. 15–20.
- Гаруст Ю.В. Поняття адміністративно-правового механізму забезпечення прав громадян у податковій сфері. *Наука і правоохорона*. 2012. № 3(17). С. 16–20.
- Гаруст Ю.В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав громадян у податковій сфері : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2014. 35 с.
- Пахомов В.В. Понятие и структура механизма административно-правового регулирования земельных отношений. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2015. № 6. С. 94–98.
- Пахомов В.В. Адміністративно-правове забезпечення контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин : монографія / за заг. ред. А.М. Куліша. Суми : Сумський державний університет, 2016. 549 с.
- Кобзева Т.А. Адміністративно-правове забезпечення управління фінансовою системою України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2018. 428 с.
- Кобзева Т.А. Адміністративно-правове забезпечення управління фінансовою системою України : монографія. Суми : Сумський державний університет, 2018. 433 с.
- Присяжнюк А.Й. Адміністративно-правовий механізм забезпечення економічної безпеки держави. *Форум права*. 2011. № 1. С. 808–813.

References

- Petrov F.N. Slovar' y' nostrannyx slov. M. : Sovetskaya ency'klopedy'ya, 1964. – 784 s.
- Ny'zhny'k N.R. Pro spivvidnoshennya kategorij "process" i "mexanizm" ta yix vy'kory'stannya v upravlin's'kij diyal'nosti organiv vy'konavchoyi vlady' / N.R. Ny'zhny'k. Visny'k derzhavnoyi sluzhby' Ukrainy, 2001. – № 3. – S. 80–87.
- Bezpalova O.I. Administraty'vno-pravovy'j mexanizm realizaciyi pravooxoronnoyi funkciyi derzhavy': monografiya. Harkiv: Harkivs'ky'j nacional'ny'j universy'tet vnutrishnix sprav. 2014. 544 s.
- Kharchenko N.P. Ponyattya mexanizmu derzhavy', naukovy poshuky' teorety'ko-pravovoyi definiciji. Uchenye zapysky' Tavry'cheskogo nacy'onal'nogo uny'versy'teta y'm. V. Y. Vernadskogo Sery'ya "Yury'dy'chesky'e nauky". Tom 20 (59). № 2. 2007. – S. 278–284.
- Alekseev S.S. Mexany'zm pravovogo reguly'rovany'ya v socy'aly'sty'cheskom gosudarstve / S.S. Alekseev. – M. : Yury'd. ly't., 1966. – 483 s.
- Skachkov A.E. Mexany'zm pravovogo reguly'rovany'ya kak teorety'ko-pravovoj aspekt y vektor nauchnogo yssledovany'ya // Rossy'jsky'j zhurnal pravovyx yssledovany'j. 2017. № 2. – S. 35–42.
- Karely'na S.A. Mexany'zm pravovogo reguly'rovany'ya otnosheny' nesostoyatel'nosti' (bankrotstva): avtoref. dy's. ... d-ra yury'd. nauk : 12.00.03. M., 2008. S. 10–11.
- Lekar' S.I. Miscе administraty'vno-pravovogo mexanizmu zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky' derzhavy' u sy'stemi derzhavno-pravovogo mexanizmu / S.I. Lekar' // Administraty'vne pravo i proces, 2013. – № 1. – S. 15–20.
- Garust Yu.V. Ponyattya administraty'vno-pravovogo mexanizmu zabezpechennya prav gromadyan u podatkovij sferi. Nauka i pravooxorona, 2012. № 3(17). – S. 16–20.
- Garust Yu.V. Administraty'vno-pravovy'j mexanizm zabezpechennya prav gromadyan u podatkovij sferi : avtoref. dy's ... d-ra yury'd. nauk : 12.00.07. Ky'yiv, 2014. 35 s.
- Paxomov V.V. Ponyaty'e y' struktura mexany'zma admy'ny'strat'yvno-pravovogo reguly'rovany'ya zemel'nyh otnosheny'j / V.V. Paxomov // Nacy'onal'nyj yury'dy'chesky'j zhurnal: teory'ya y' prakty'ka, 2015. – № 6. – S. 94–98.
- Paxomov V.V. Administraty'vno-pravove zabezpechennya kontrol'no-naglyadovoyi diyal'nosti u sferi zemel'ny'h vidnosy'n : monografiya / V.V. Paxomov ; za zag. red. d-ra yury'd. nauk, prof. A.M. Kulisha. – Sumy' : Sums'ky'j derzhavny'j universy'tet, 2016. – 549 s.
- Kobzyeva T.A. Administraty'vno-pravove zabezpechennya upravlinnya finansovoyu sy'stemoyu Ukrainy' : dy's. ... d-ra yury'd. nauk : 12.00.07. Dnipro, 2018. 428 s.

Kobzyeva T.A. Administratyvno-pravove zabezpechennya upravlinnya finansovoyu sy'stemoyu Ukrayiny': monografiya / T.A. Kobzyeva. – Sumy': Sums'kyj derzhavnyj universytet, 2018. – 433 s.

Pry'syazhnyuk A.J. Administratyvno-pravovyj mexanizm zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky' derzhavy' / A.J. Pry'syazhnyuk // Forum prava, 2011. – № 1. – S. 808–813.

Анотація

Мельник В. І. Поняття та особливості адміністративно-правового механізму забезпечення функціонування системи економічної безпеки України. – Стаття.

У статті досліджується й аналізується питання поняття й особливостей адміністративно-правового механізму забезпечення функціонування системи економічної безпеки України. Наголошується і здійснюється спроба доведення, що для системи економічної безпеки України як складної та широкоаспектної наукової категорії характерний відмінний від інших адміністративно-правовий механізм забезпечення. Акцентується увага на принциповій значущості такого механізму з погляду можливості системи економічної безпеки України виконувати власні завдання та реалізовувати функції, будучи динамічною складовою частиною. Для повноти та всебічності наукового дослідження окремо проаналізовано такі складові частини терміна «адміністративно-правовий механізм забезпечення функціонування системи економічної безпеки України», як «правовий», «адміністративно-правовий» та «механізм», з позиції різних галузей соціальних наук. Також окремо звернуто увагу на найчастіше вживані й визнані думки щодо розуміння поняття «адміністративно-правовий механізм», з урахуванням виділених позицій і на основі свого бачення запропоновано власне визначення поняття «адміністративно-правовий механізм забезпечення функціонування системи економічної безпеки України». Визначено ключові ознаки терміна «адміністративно-правовий механізм забезпечення функціонування системи економічної безпеки України», які змістовно характеризують досліджувану категорію в науковій літературі. Запропоновано авторське бачення комплексу ознак, які характеризують вказану категорію, та здійснено спробу обґрунтувати доцільність її змістовної характеристики саме за такої сукупності. З'ясовано принципові особливості адміністративно-правового механізму забезпечення функціонування системи економічної безпеки України.

Ключові слова: адміністративно-правовий, адміністративно-правовий механізм, адміністративно-правовий механізм забезпечення функціонування системи економічної безпеки України, механізм, ознаки, правовий, особливості адміністративно-правового механізму забезпечення функціонування системи економічної безпеки України.

Summary

Melnyk V. I. Concepts and features of the administrative and legal mechanism of ensuring the functioning of the economic security system of Ukraine. – Article.

The article explores and analyzes the issues of the concept and features of the administrative and legal mechanism of ensuring the functioning of the economic security system of Ukraine. An attempt is being made to prove that the system of economic security of Ukraine, as a complex and wide-ranging scientific category, is characterized by a different administrative and legal mechanism to ensure the latter. Emphasis is placed on the fundamental importance of such a mechanism, in terms of the ability of the economic security system of Ukraine to perform its own tasks and implement functions, being a dynamic component. For the sake of completeness and comprehensiveness of scientific research, such components of the term “administrative-legal mechanism of ensuring the functioning of the economic security system of Ukraine” as “legal”, “administrative-legal” and “mechanism” from the standpoint of various branches of social sciences have been separately analyzed. Also, particular attention is paid to the most commonly used and recognized points of view regarding the understanding of the definition of “administrative-legal mechanism” and, taking into account the selected positions, and based on his vision, his own definition of the concept of “administrative-legal mechanism for ensuring the functioning of the economic security system of Ukraine”. The key features of the definition of “administrative and legal mechanism for ensuring the functioning of the economic security system of Ukraine” are defined, which substantially characterize the category under study in the scientific literature. The author’s vision of a set of features characterizing the given category is offered and an attempt is made to substantiate the expediency of its meaningful characteristic in such a set. The basic features of the administrative and legal mechanism of ensuring the functioning of the economic security system of Ukraine are clarified.

Key words: administrative-legal, e-legal mechanism, administrative-legal mechanism of ensuring functioning of economic security system of Ukraine, mechanism, features, legal, features of administrative-legal mechanism of ensuring functioning of economic security system of Ukraine.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.317>
УДК 327:339.924 (5) «19/20»

І. М. Милосердна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2083-9500>

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

Т. М. Краснопольська

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5936-5889>

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

АЗІАТСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКИЙ РЕГІОН ТА ПРОЄКТИ ЙОГО РОЗВИТКУ: КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ

В умовах трансформації міжнародних відносин після руйнації біполярної системи процеси в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні характеризуються поглибленням економічної взаємодії між державами, розвитком інтеграційних тенденцій у всьому їх різноманітті і переплетенні різних чинників. Проблема є актуальною, оскільки в політичній науці немає чітко окресленого єдиного підходу до поняття «Азіатсько-Тихоокеанський регіон» і визначення його рамок із географічного погляду, а також практична актуальність дослідження зумовлена інтеграційними процесами, які відбуваються в сучасній ієрархії глобального світу, де одне із провідних місць належить Азіатсько-Тихоокеанському регіону.

Отже, стаття має на меті узагальнення уявлень щодо сутності поняття «Азіатсько-Тихоокеанський регіон» і аналіз досвіду впровадження проєктів розвитку регіону в сучасних умовах.

Аналіз основних досліджень і публікацій дає можливість стверджувати, що в сучасній науці існує значна кількість робіт, які присвячені вивченню Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Передусім варто зазначити таких закордонних і вітчизняних дослідників: Р. Балдвіна, Д. Камро, А. Санта-Круз, А. Каплінга, Ф. Дрисдейла, С. Мішину, Е. Фрост, В. Фостійчук, А. Богатурова, У. Ільницьку, Г. Костюніну, С. Мариніну, М. Лагутіну, А. Митрофанову, Такаші Тераді й ін.

Азіатсько-Тихоокеанський регіон (далі – АТР) у сучасних умовах виступає як активний і важливий суб'єкт сучасних геополітичних процесів і міжнародних відносин, проте серед дослідників і дотепер не існує єдиного підходу до поняття «АТР».

Прийнято вважати, що в АТР входять країни і регіони, що знаходяться як на західному узбережжі Тихого океану – країни Азії, так і на східному – країни Північної та Південної Америки. У південній частині Тихого океану розташовані Австралія, Нова Зеландія, а також малі острівні держави. В. Аміров, А. Канаєв, В. Міхеев у роботі «Тихоокеанская Азия: экономические и политические последствия глобального финансового кризиса» використовують поняття «Тихоокеанська Азія», під яким пропонують розуміти «політико-географічне і економічне поняття, що включає регіон в західній частині Тихоокеанського басейну від Тихоокеанської частини Росії на півночі до Нової Зеландії на південь (включає також Японію, Китай, Папуа – Нову Гвінею). Тихоокеанська Азія є еквівалентом Азіатсько-Тихоокеанського регіону в його строго географічних рамках» (Аміров та ін., 2010, с. 4).

На думку С. Мішина, варто виокремлювати три підходи до визначення АТР, а саме: політичний, географічний і економічний. Для прибічників першого підходу визначення меж регіону не є принциповим завданням, їм важлива сама ідея. Обґрунтування цілісності та складу АТР висувуються представниками двох інших підходів. З географічного погляду «АТР» – не визначене поняття, головна трудність полягає у визначенні його рамок, оскільки від цього безпосередньо залежить включення до складу регіону низки країн і субрегіонів: Північної і Латинської Америки, Росії або тільки її Далекосхідного регіону тощо.

В. Фостійчук спирається на географічний і воєнно-стратегічний підхід і визначає так склад АТР:

- Північно-Східна Азія (6 держав і одна територія);
- Південно-Східна Азія (11 держав);
- держави тихоокеанського узбережжя Північної Америки (2 держави);
- Австралія і країни Океанії (14 держав і 15 територій);
- Тихоокеанська Латинська Америка (11 держав).

Також вона виокремила засади для класифікації підходів до ролі регіону в сучасній глобальній геополітичній структурі, серед яких означені такі: залежно від географічної єдності; залежно від економічної розвиненості і динамізму; з погляду воєнно-стратегічного поділу регіону на театри військових дій, стратегічні напрями, стратегічні райони, оперативні командування; залежно від політичної кон'юнктури, пов'язаної із проблемами гарантування національної безпеки держав; за політичною однорідністю країн, що входять у субрегіони; з погляду участі в діяльності міжнародних регіональних організацій (Фостітчук, 2005).

Американська дослідниця Еллен Фрост у роботі «Новий азіатський регіоналізм» досліджує поняття «АТР» у контексті системи концентричних кіл. Внутрішнє коло утворює первинна п'ятірка Асоціації держав Південно-Східної Азії (далі – АСЕАН) (Індонезія, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд), друге коло – АСЕАН «у форматі десяти (на додаток до перелічених – Бруней, Камбоджа, Лаос, М'янма і В'єтнам), третє коло – «АСЕАН + 3» (Китай, Південна Корея, Японія). Під зовнішнім колом АТР Е. Фрост розуміє консультативну систему Східноазіатського саміту, метою якого є підготовка ґрунту для створення Східноазіатського співтовариства у складі АСЕАН + 3, а також Австралії, Індії та Нової Зеландії» (Фрост, 2008).

Отже, визначення території і кордонів АТР становить для вчених певну трудність. Деякі експерти говорять про АТР як регіон, який складається із країн ПСА, ПСА, Океанії (приблизно 20) і країн Південної Азії. Інші включають у нього тільки азіатські країни, що виходять на Тихий океан. Океанічний підхід припускає, що в АТР включаються країни, розташовані на узбережжі й островах Тихого океану: Північна, Центральна і Тихоокеанська Південна Америка (в останньому випадку держави, розташовані на берегах Тихого океану), південна частина Тихого океану, ПСА або Далекий Схід і частина ПСА.

Варто зазначити, що існує і вузьке поняття «АТР», за допомогою якого пояснюють включення в регіон тільки азіатських держав. Це країни Північно-Східної Азії: Китай, Японія, Південна і Північна Корея, десять країн Південно-Східної Азії, об'єднаних у регіональну організацію АСЕАН (Шергін, 2004). У статті використовується власне вузьке тлумачення АТР. Усі країни мають певну роль і вплив у регіоні, але динамічними, на наш погляд, виступають країни Східної Азії, як-от Китайська Народна Республіка (далі – КНР), Японія, Північна і Південна Корея. Крім того, на регіональні процеси в АТР істотно впливають Сполучені Штати Америки (далі – США). Усі ці країни роблять значний внесок у міждержавні відносини в Тихому океані, тому тенденції стабільності переважають над тенденціями дестабілізації політичних і економічних процесів, які формують основу потенційного світового центру.

Що стосується характеристики проєктів розвитку співробітництва в АТР в умовах кінця ХХ – початку ХХІ ст., то треба зазначити, що цей хронологічний період характеризується переходом від біполярної системи міжнародних відносин до глобалістської, що сприяло становленню нестійкості та суперечності геополітичної ситуації у світі. На тлі геоекономічного розшарування світу починають виразно формуватися макрорегіональні простори, збільшується кількість соціально-економічних коаліцій і союзів, формується система глобального управління ресурсами планети й усієї економічної діяльності на ній.

Отже, якщо продовжувати думку С. Гантінгтона, закінчення холодної війни стало періодом становлення нової фази міжнародної політики, у яку буде активніше залучена більшість цивілізацій (держав), згідно з його класифікацією, яка приведе новий міжнародний порядок до конфлікту, зокрема, за культурно-релігійним розділенням і цивілізаційною приналежністю, наприклад, Заходу з ісламським світом, Росії із Заходом та ін. Вплив цивілізаційного чинника на світову політику після закінчення холодної війни С. Гантінгтон бачить у появі «синдрому братських країн». Окрім цього, як приклад реальності цивілізаційних відмінностей він вказує на те, що основні конфлікти останніх років відбувалися на лініях розлому між цивілізаціями (Балкани, Кавказ, Близький Схід тощо) (Гантінгтон, 2006, с. 76).

Після завершення холодної війни АТР можна було вважати найстабільнішим регіоном у світі, який пройшов період тривалого економічного розвитку без очевидних конфліктів. Проте останніми роками, з ескалацією ситуації навколо островів Дяоюйдао у Східно-Китайському морі і територіальних суперечок у Південно-Китайському морі, стурбованість щодо напруженості, що посилюється, і геополітичних конфліктів в цьому регіоні росте. Передусім тому, що всі ці питання пов'язані із двома найбільшими країнами – Китаєм і США, хоча, як говорить голова КНР Сі Цзиньпін, «величезний Тихий океан має досить простору для розвитку як Китаю, так і США» (Цзиньпін, 2014, с. 55).

Варто зазначити, що АТР вступив на шлях розвитку інтеграційних процесів набагато пізніше за інші регіони світу (за винятком АСЕАН, створеної у другій половині 60-х рр.). Уперше в 1965 р. відомий японський економіст К. Кодзима сформулював ідею створення Тихоокеанської зони вільної торгівлі (далі – ПАФТА) за участю п'яти держав – США, Канади, Японії, Австралії та Нової Зеландії. Передбачалося надання торгових преференцій державам, які розвиваються, розширення координації двосторонньої фінансової допомоги розвиненими країнами державам, що розвиваються.

Але ідея не була реалізована з об'єктивних причин, зокрема із-за відмови країн, що розвиваються, які побачили в ній спробу зберегти економічний тиск із боку розвиненіших держав. У 60–80-і рр. інституціоналізація економічного співробітництва в регіоні пішла шляхом утворення неурядових організацій – Тихоокеанської конференції з торгівлі і розвитку (далі ПЛФТЛД), Тихоокеанської економічної ради (далі – ТЕС), Ради з тихоокеанського економічного співробітництва (далі – СТЕС), головним ініціатором яких стала Японія. Також варто зазначити, що в цей період успіхи в інтеграційній взаємодії країн АСЕАН виявилися мінімальними: була створена лише зона преференційної торгівлі та сформовано декілька спільних виробничих об'єктів, тобто АСЕАН повторив приклад численних спроб країн різних континентів, які розвиваються, інтегруватися в умовах низького рівня економічного розвитку, за відсутності або принаймні невеликої економічної взаємозалежності та взаємодоповнення, монокультурності економічної структури.

Загалом кінець 80-х рр. знаменувався посиленням економічної взаємозалежності, поглибленням регіональної економічної інтеграції, що привело до зміщення організаційних основ економічного співробітництва в АТР від суто консультативних рамок до спроби створення загальнорегіонального угруповання й інтенсифікації субрегіональної інтеграції. Водночас у регіоні зберігаються такі сильні чинники, як: велика економічна, політична та соціально-культурна диференціація країн, відсутність єдиної загальнорегіональної ідеї, менталітет азіатських народів, які не вважають себе єдиною нацією, а також різні політичні цілі участі в єдиному блоці. Характерними рисами азіатсько-тихоокеанської інтеграції є: поширення мікроекономічної інтеграції завдяки японським і американським ТНК, її пріоритет перед макроекономічною інтеграцією; переплетіння інтегруючих і дезінтегруючих чинників на регіональному і субрегіональному рівнях сприяло появі м'якої форми інтеграції, яка мала прояв у зонах економічного зростання у Східній Азії та в рамках АТЕС; пріоритет субрегіональної інтеграції над регіональними інтеграційними тенденціями через мінімізацію впливу дезінтегруючих чинників і переважання інтегруючих чинників; прихильність до принципу відкритого регіоналізму, який набув офіційного визнання в 1992 р.; формування зони вільної торгівлі в рамках Форуму АТЕС на основі принципів невзаємності, добровільності та консенсусу.

Наступним переломним етапом в інтеграційних процесах регіону є досягнуті успіхи в економічному розвитку в 1990-і рр., в умовах загрози розколу світу на декілька регіональних блоків, загострення конкуренції на світових ринках у країнах АСЕАН підвищився інтерес до поглиблення інтеграційних тенденцій. У результаті в 1992 р. на саміті в Сінгапурі ухвалено рішення про створення зони вільної торгівлі товарами і послугами (далі – ЗВТ), а в 1998 р. – про формування інвестиційної зони в цілях підвищення привабливості регіону для закордонних капіталовкладень на основі об'єднання розрізнених національних ринків в єдиний ринок, вільний від обмежень.

Як уже зазначалось, один із феноменів азіатсько-тихоокеанської економічної інтеграції – наявність м'яких схем інтеграції, які знайшли прояв у формуванні зон економічного

зростання у Східній Азії. Поглиблення господарської інтернаціоналізації на загальнорегіональному рівні сприяло створенню першої урядової економічної організації – Форуму «Азіатсько-тихоокеанське економічне співробітництво» (далі – АТЕС), який об'єднав 21 державу. Принципова відмінність АТЕС від інших регіональних і міжнародних структур полягає в підході до торгової й інвестиційної лібералізації на добровільній і невзаємній основі. АТЕС не зв'язує країни-члени взаємними зобов'язаннями щодо зниження торгових обмежень та гармонізації правил, має свої переваги й недоліки. Основні переваги: торгова й інвестиційна лібералізація на односторонній основі, яка дозволяє враховувати різні рівні економічного розвитку; сприяння поглибленню взаємного економічного співробітництва; вирішення спірних політичних питань (зокрема, між КНР і Тайванем, численні територіальні спори). Недоліки діяльності Форуму пов'язані з неоднозначною оцінкою його ефективності та здатності завершити реалізацію Богорської мети (Богорська декларація 1994 р., де зазначено такі цілі: досягнення вільної та відкритої торгівлі й інвестицій в АТР для розвинених країн до 2010 р., для держав, які розвиваються, – до 2020 р.; сприяння торгівлі й інвестиціям; активізація взаємного економічного співробітництва). Особливими заходами визначено прогресивне зниження ставок митних зборів, нетарифних обмежень і обмежень у торгівлі послугами (Костюніна, 2012, с. 36). Головний сумнів – принципи односторонньої та невзаємної лібералізації (проти яких виступають економічні лідери – Японія та США). Ці принципи прийнятні для більшості партнерів, але їхня практична ефективність досі не доведена. У зв'язку із цим багато експертів пропонують перейти на преференційну основу економічної інтеграції, але і цьому заважають суперечності між країнами щодо чутливих секторів – сільськогосподарської продукції (азіатські держави) і екологічних товарів (США).

Отже, проведений аналіз особливостей становлення регіоналізації в АТР дає можливість погодитися з О. Боготуровим у тому, що регіональна структура азіатської частини АТР формувалася за просторовим принципом. Він почав складатися ще в період холодної війни і був пов'язаний із прагненням малих і середніх країн регіону створити такі умови, за якими конфронтаційні імпульси держав-лідерів міжнародної системи «гасилися» б колективними зусиллями малих і середніх гравців. Просторова регіональна систем давала відносно рівні можливості гравцям різного рівня, включаючи Японію, Китай (що активно заявив про себе в регіональних справах із кінця 1990-х рр.), Південну Корею, Індію, Росію (Богатуров, 1997).

В інтересах малих і середніх держав було залучено якомога більше учасників, здатних політично урівноважити один одного і запропонувати вигідні економічні ініціативи. Залучення зовнішніх гравців відбувалося в умовах відносного силового вакууму, що означав відсутність яскраво вираженої боротьби за політичний вплив у регіоні (Колдунова, 2011). Політична боротьба пом'якшувалася механізмами регіональної співпраці, рушійною силою яких якраз і виступали малі та середні країни.

На рубежі 1990–2000-х рр., із становленням постбіполярної системи інтеграційний процес активізувався. Згідно з даними Азіатського банку розвитку, кількість інтеграційних об'єднань зросла із 3 у 2000 р. до 54 у 2007 р., з них 40 об'єднань реально функціонують, ще 78 угод перебувають на стадії переговорного процесу. Якщо підрахувати кількість інтеграційних об'єднань із розрахунку на одну державу, то цей показник щільності інтеграційних об'єднань становить 3,4 в Азії і, для порівняння, в Америці – 2,2. Найбільш активні у створенні регіональних інтеграційних об'єднань такі держави регіону, як Сінгапур (18 угод), Японія (11) і Китай (10).

Серед основних чинників, які сприяють динаміці інтеграційних ініціатив у регіоні, можна виділити такі:

- динамічне економічне зростання в державах регіону;
- показовий ефект успішності інтеграційних процесів в Європі і Північній Америці;
- наслідки азіатської фінансової кризи кінця 90-х рр.;
- складнощі торгової лібералізації на багатосторонньому рівні в рамках СОТ.

Також одним із чинників, який сприяв інтенсивним інтеграційним процесам, можна вважати те, що на межі 1990–2000-х рр. на позиції регіонального лідера у Східній Азії поступово став висуватися Китай. Одним із зовнішньополітичних пріоритетів він проголосив формування «поясу добросусідства» за периметр своїх меж, тим самим розпочав процес нормалізації

відносин із сусідніми державами (Лін та ін., 2005). Крім того, Китай активізував свої дії в регіональних інститутах співпраці і навіть виступив ініціатором створення таких нових економічних форматів, як «Форум Боао», а також різних фінансово-економічних фондів по лінії Китай – Південно-Східна Азія і Китай – Центральна Азія.

Окрім зони вільної торгівлі всередині АСЕАН, була впроваджена ЗВТ АСЕАН – Китай. До 2010 р. її основні завдання були реалізовані на 97% у відносинах між Китаєм і групою АСЕАН-6 (Бруней, Індонезія, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд). В'єтнам, Камбоджа, Лаос і М'янма запланували повністю виконати зобов'язання за угодою про ЗВТ до 2015 р. (ASEAN-China Dialogue Relations, 2010).

Важливу роль у посиленні азіатського регіоналізму відіграв діалоговий механізм АСЕАН + 3 у складі країн АСЕАН, Японії, Республіки Корея і Китаю, який ініціював формування Східноазіатського саміту. У 2005 р. відбувся перший Східноазіатський саміт у столиці Малайзії, м. Куала-Лумпур у складі 16 держав АСЕАН-10, Японії, Китаю, Республіки Корея, Австралії, Нової Зеландії й Індії. Статус спостерігача має Російська Федерація. На саміті було ухвалено стратегічне рішення про формування Східноазіатської економічної спільноти – ВАЕС (East Asian Economic Community) до 2020 р. Розроблені декілька моделей ВАЕС, зокрема за формулами АСЕАН + 6, АСЕАН + 3, АСЕАН + 1 + 1 + 1.

У 2009 р. на зустрічі міністрів економіки АСЕАН була підтверджена рішучість створити найбільшу у світі зону вільної торгівлі на поетапній основі, а Східноазіатське Співтовариство може стати дієвим інструментом формування більшого інтеграційного об'єднання – зони вільної торгівлі в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні в рамках концепції ФТААП (Free Trade Area for Asia Pacific – FTAAP). У 2004 р. Консультативною радою АТЕС був запропонований проект Азіатсько-Тихоокеанської зони вільної торгівлі (ФТААП), головними прибічниками якого стали США за підтримки Японії, Австралії, Канади та Мексики, тобто держав, які традиційно підтримують зовнішню політику американської адміністрації в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні впродовж останніх років. Ця ініціатива була затверджена на Ханойському саміті АТЕС у 2006 р. Головними причинами розроблення концепції ФТААП видаються такі:

- швидке зростання нових інтеграційних об'єднань в АТР на субрегіональному рівні та у двосторонніх рамках, які в перспективі можна об'єднати в ширше інтеграційне об'єднання;
- складнощі завершення першого раунду багатосторонніх торгових переговорів у рамках СОТ, відомого як Дохійський раунд (охоплює питання сільського господарства, доступу на ринки промислових товарів, послуг, правил торгівлі, спрощення торгових процедур, прав інтелектуальної власності, торгівлі й екології, поліпшення механізму регулювання торгових суперечок, спеціального і диференційованого режиму (Холодков, 2014, с. 154);

- сприятлива політична й економічна ситуація для формування інтеграційної архітектури у формі «тріади» Європейського Союзу, НАФТА та зони вільної торгівлі в АТР. Подібна концепція була проголошена на межі 80–90-х рр. минулого століття і навіть заслухана в Конгресі США;

- збереження важливості АТЕС як єдиного багатостороннього форуму, що зв'язує держави по обидві сторони Тихоокеанського басейну, і для США, і для провідних східноазіатських держав (Костюніна, 2011, с. 40).

Аналіз інтеграційної співпраці в АТР в умовах руйнації біполярної системи міжнародних відносин дає можливість також говорити про наявність трендів політичного регіоналізму в азіатській частині АТР.

Перший тренд пов'язується з посиленням ролі Китаю в регіональному політичному процесі. Співпраця Китаю з АСЕАН сьогодні є важливою політичною картою, оскільки служить доказом його мирного, нікому не загрозливого зростання, концепція якого з'явилася після візиту Чжен Бідзяна у США у 2002 р. У свою чергу, держави ПСА можуть розраховувати на переваги у виході на внутрішній китайський ринок, а також на пільгову торгівлю Китаю з найменш розвиненими країнами регіону – М'янмою, Лаосом та Камбоджою. Нерідко регіоналізація та глобалізація розглядаються сьогодні Пекіном як процеси, що доповнюють один одного. І тому зростаючу інтеграцію Китаю зі східноазіатськими сусідами окремі дослідники називають «глобалізацією китайської економіки». Проте дослідження позарегіональної

активності Китаю (зокрема, його співпраця з Австралією, Індією й Африканським континентом) дають можливість зробити висновок про його орієнтованість на побудову самостійного виробничо-економічного комплексу.

Другий тренд азіатського регіоналізму пов'язаний зі співіснуванням двох моделей співпраці в регіоні: транснаціональної кооперації (її пропонує ПСА) і міждержавної конкуренції (цим шляхом ідуть держави ПСА). Витрати другої моделі автор пропонує простежити на прикладі китайсько-японських стосунків. Сутність суперництва двох східноазіатських сусідів сьогодні зводиться до того, хто з них успішніше і швидше зможе увійти до системи регіональної кооперації через співпрацю у формулі АСЕАН + 1. Тоді як зараз найбільш адекватним і корисним для розвитку регіону було б спільне лідерство Японії та Китаю на основі конструктивного діалогу.

Третій тренд у розвитку східноазіатського регіоналізму пов'язаний із тим, що закінчення В'єтнамської війни переносить фокус у питаннях регіональної безпеки із зовнішніх загроз на внутрішні, і на перший план виходять аспекти політичної, економічної, соціальної й екологічної співпраці. Для обговорення їх був створений Регіональний форум АСЕАН (далі – РФА), ідея якого з'явилася незабаром після створення АТЕС, а інституціональне оформлення відбувалося паралельно зі створенням НАФТА. Метою створення РФА проголошувалося розроблення механізмів вирішення конфліктів, але під натиском Китаю первинне формулювання мети було змінено на «розроблення підходів, що менш зобов'язує, до конфліктів». Вдалим приводом для усунення США від регіональної політики є одна із трьох умов щодо участі в Асоціації: вимога про укладення Договору про мир і дружбу з АСЕАН, що робить акцент на мирному, невоєнному характері співпраці. Відмова Пентагону підписувати цей Договір стала причиною відсутності США на Самітах східноазіатських держав – нової структури регіонального партнерства.

Висновки. Аналіз проєктів розвитку співробітництва в АТР наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в умовах формування постбіполярної системи міжнародних відносин дозволяє говорити про те, що в регіоні відбувається інтенсивне формування регіональних форумів і механізмів, що сприяє тісним відносинам між основними суб'єктами регіону і посиленню його позицій у світовому політичному процесі.

Міждержавна співпраця АТР відіграє значну роль у відносинах між державами, а їх інтеграція виражена у створенні різних економічних і політичних об'єднань, серед яких найбільш значущі Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) та Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС).

Важливим економічним об'єднанням є АСЕАН – інтеграційне об'єднання країн Південно-Східної Азії. Організація була створена 8 серпня 1967 р. в Бангкоку за ініціативою п'яти країн: Сінгапуру, Індонезії, Філіппін, Таїланду та Малайзії. Пізніше до складу цього угруповання ввійшли всі країни регіону. Успіх взаємної співпраці цієї організації пов'язаний із бурхливим економічним зростанням у країнах, що входять в АТР. Це сприяло найважливішим крокам зі створення проєктів у рамках АТР (Зона вільної торгівлі АСЕАН (АФТА), Зона інвестиції АСЕАН (АІА), схеми промислової співпраці АСЕАН).

Окрім АСЕАН, нині найбільш впливовою економічною організацією в АТР є Форум Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва, який був створений ще в 1989 р. У АТЕС входять країни, на які загалом припадає велика частина всього світового валового внутрішнього продукту. Вони прагнуть до забезпечення процвітання народів регіону. Головними завданнями АТЕС є забезпечення режиму вільної торгівлі, зміцнення регіональної співпраці, створення ліберального інвестиційного режиму.

Література:

- Богатуров А. Великие державы на Тихом океане. Москва : Конверт-МОНФ, 1997. 353 с.
- Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. Пер. з англ. Н. Климчук. Львів : Кальварія, 2006. 474 с.
- Колдунова Е. Дефицит лидерства в Восточной Азии: шансы для малых и средних стран. *Международные процессы*. 2011. № 2(26). С. 70–81.
- Костюнина Г. АТЭС: институциональная структура, направления деятельности и достижения. *Российский внешнеэкономический вестник*. 2012. № 10. С. 33–46. URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/dc0/dc0ac11357d9aac421ada14e87fa17a2.pdf>.

- Костюнина Г. Регионализация Восточной Азии: истоки и основные модели. *Вестник Московского государственного института международных отношений*. 2011. № 1. С. 34–42.
- Тихоокеанская Азия: экономические и политические последствия глобального финансового кризиса / отв. ред. : В. Амиров, Е. Канаев, В. Михеев. Москва : ИМЭМО РАН, 2010. 135 с.
- Фостийчук В. Геополитические процессы в Азиатско-Тихоокеанском регионе и их влияние на обеспечение национальной безопасности Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02. 2005. URL: <http://cheloveknauka.com/geopoliticheskie-protsessy-v-aziatsko-tihookeanskom-regione-i-ih-vliyanie-na-obespechenie-natsionalnoy-bezopasnosti-rossi#ixzz5koqDQOkk>.
- Фрост Э. Новый азиатский регионализм. Лондон : Изд-во Линн Рьеннер, 2008. 293 с.
- Холодков В. Основные проблемы Дохийского раунда многосторонних торговых переговоров в рамках ВТО и интересы России. *Проблемы национальной стратегии*. 2014. № 1(22). С. 153–166.
- Цзиньпин Си. О государственном управлении. Пекин : Изд-во лит. на иностр. яз., 2014. 630 с.
- Шергин С. Азиатско-тихоокеанская дилемма. *Зеркало недели*. 2004. № 32. URL: https://zn.ua/ECONOMICS/aziatsko-tihookeanskaya_dilemma.html.
- ASEAN-China Dialogue Relations. ASEAN. URL: <http://my.china-embassy.org/eng/zt/eastasia/jzjk/t771055.htm>.
- Baldwin R. 21st century regionalism: Filling the gap between 21st century trade and 20th century trade rules. *CEPR Policy Insight* 56. 2011. URL: https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/ersd201108_e.pdf.
- Camroux David, Frederic Chasing Pavements. The East Asia Summit and the Trans-Pacific Partnership, Discursive Regionalism as Disguised Multilateralism. September 2011. URL: <https://hal-sciencespo.archives-ouvertes.fr/hal-01069507/document>.
- Santa-Cruz A. Out of the Blue: The Pacific Rim as a Region. *Portal Journal of Multidisciplinary International Studies*. 2005. Vol. 2. № 2. July. URL: <https://epress.lib.uts.edu.au/journals/index.php/portal/article/view/107>.
- China's "Good Neighbor" Diplomacy: A Wolf in Sheep's Clothing? / G. Lin et al. *Woodrow Wilson International Center for Scholars Asia Program Special Report* / 2005. № 126. URL: https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/ASIAreport_No126.pdf.
- The Asian Development Bank. URL: <https://www.adb.org/>.

References

- Bogaturov A.D. Velikie derzhavy na Tikhom okeane [Great powers in the Pacific]. M.: Konvert-MONF, 1997. 353 s. [in Russian]
- Gantington S. Protistoyannya tsivilizatsiy ta zmina svitovogo poryadku / pereklad z angliys'koï N. Klimchuk [Confrontation of civilizations and change of world order / translated from English by N. Klimchuk]. L'viv: Kal'variya, 2006. 474 s. [in Ukrainian]
- Koldunova E.V. Defitsit liderstva v Vostochnoy Azii: shansy dlya malykh i srednikh stran [Leadership Deficit in East Asia: Opportunities for Small and Medium Countries]. *Mezhdunarodnye protsessy* [International processes]. 2011. № 2(26). S. 70–81. [in Russian]
- Kostyunina G.M. ATEs: institutsional'naya struktura, napravleniya deyatel'nosti i dostizheniya [APEC: institutional structure, lines of activity and achievements]. *Rossiyskiy vneshneekonomicheskiy vestnik* [Russian Foreign Economic Bulletin]. 2012. № 10. S. 33–46. URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/dc0/dc0ac11357d9aac421ada14e87fa17a2.pdf> [in Russian]
- Kostyunina G.M. Regionalizatsiya Vostochnoy Azii: istoki i osnovnye modeli [Regionalization of East Asia: the origins and basic models]. *Vestnik MGIMO* [Bulletin of MGIMO]. 2011. № 1. S. 34–42. [in Russian]
- Tikhookeanskaya Aziya: ekonomicheskie i politicheskie posledstviya global'nogo finansovogo krizisa / Otv. red. V.B. Amirov, E.A. Kanaev, V.V. Mikheev [Pacific Asia: Economic and Political Consequences of the Global Financial Crisis / Ed. ed. V.B. Amirov, E.A. Kanaev, V.V. Mikheev]. M.: IMEMO RAN. 2010. 135 p. [in Russian]
- Fostiychuk V.V. Geopoliticheskie protsessy v Aziatsko-Tihookeanskom regione i ikh vliyanie na obespechenie natsional'noy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii / avtoreferat dis. ... kandidata politicheskikh nauk : 23.00.02 [Mesto zashchity: Diplommat. akad. MID RF] 2005 [Geopolitical processes in the Asia-Pacific region and their impact on ensuring the national security of the Russian Federation / abstract dis. ... candidate of political sciences: 23.00.02 [Place of defense: Diplommat. akad. Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation] 2005]. URL: <http://cheloveknauka.com/geopoliticheskie-protsessy-v-aziatsko-tihookeanskom-regione-i-ih-vliyanie-na-obespechenie-natsionalnoy-bezopasnosti-rossi#ixzz5koqDQOkk>. [in Russian]
- Frost E.L. Novyy aziatskiy regionalizm [New Asian regionalism]. London: Izd-vo Linn R'enner. 2008. 293 s. [in Russian]
- Kholodkov V.M. Osnovnye problemy Dokhiyskogo raunda mnogostoronnikh torgovykh peregovorov v ramkakh VTO i interesy Rossii [The main problems of the Doha round of multilateral trade negotiations within the WTO and Russia's interests]. *Problemy natsional'noy strategii* [Problems of the national strategist]. 2014. № 1(22). S. 153–166. [in Russian]

- Tszin'pin Si O gosudarstvennom upravlenii [On public administration]. Pekin: Izd-vo lit. na inostr. yaz., 2014. 630 s. [in Russian]
- Shergin S. Aziatsko-tikhookeanskaya dilemma [The Asia-Pacific Dilemma.]. *Zerkalo nedeli* [The mirror of the week]. 2004. № 32. URL: https://zn.ua/ECONOMICS/aziatsko-tihookeanskaya_dilemma.html. [in Russian]
- ASEAN-China Dialogue Relations. ASEAN. URL: <http://my.china-embassy.org/eng/zt/eastasia/jzjk/t771055.htm> [in English]
- Baldwin R. 21st century regionalism: Filling the gap between 21st century trade and 20th century trade rules. *CEPR Policy Insight* 56. 2011. URL: https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/ersd201108_e.pdf. [in English]
- Camroux David, Frederic Chasing Pavements: The East Asia Summit and the Trans-Pacific Partnership, Discursive Regionalism as Disguised Multilateralism. September 2011. // <https://hal-sciencespo.archives-ouvertes.fr/hal-01069507/document>. [in English]
- Santa-Cruz A. Out of the Blue: The Pacific Rim as a Region. *Portal Journal of Multidisciplinary International Studies*. 2005. – Vol. 2. – № 2 July. URL: <https://epress.lib.uts.edu.au/journals/index.php/portal/article/view/107>. [in English]
- Lin G., Garver J., Hickey D., Chambers M. China's "Good Neighbor" Diplomacy: A Wolf in Sheep's Clothing? / *Woodrow Wilson International Center for Scholars Asia Program Special Report*, 2005. № 126. URL: https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/ASIAreport_No126.pdf. [in English]
- The Asian Development Bank. URL: <https://www.adb.org>. [in English]

Анотація

Миросердна І. М., Краснопольська Т. М. Азіатсько-Тихоокеанський регіон та проекти його розвитку: кінець ХХ – початок ХХІ століття. – Стаття.

Стаття присвячена комплексному дослідженню сутності розуміння поняття «Азіатсько-Тихоокеанський регіон», аналізу досвіду впровадження проектів розвитку регіону в сучасних умовах. Встановлено, що серед дослідників і дотепер не існує єдиного підходу до поняття «АТР». У межах статті термін «АТР» уживається у вузькому значенні: це країни Північно-Східної Азії: Китай, Японія, Південна і Північна Корея, десять країн Південно-Східної Азії, об'єднаних у регіональну організацію – Асоціацію держав Південно-Східної Азії. Усі ці країни вносять значний вклад у міждержавні відносини в Тихому океані, тому тенденції стабільності переважають над тенденціями дестабілізації політичних і економічних процесів, які формують основу потенційного світового центру. Встановлено, що після завершення холодної війни Азіатсько-Тихоокеанський регіон можна було вважати найстабільнішим регіоном у світі, який пройшов період тривалого економічного розвитку без очевидних конфліктів. Зазначено, що Азіатсько-Тихоокеанський регіон вступив на шлях розвитку інтеграційних процесів набагато пізніше за інші регіони світу (окрім Асоціації держав Південно-Східної Азії). Також у статті зазначається й обґрунтовується думка, що унікальність (феномен) азіатсько-тихоокеанської економічної інтеграції полягає в наявності м'яких схем інтеграції, які знайшли прояв у формуванні зон економічного зростання у Східній Азії (на прикладі Асоціації держав Південно-Східної Азії, Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва). Встановлено, що в регіоні відбувається інтенсивне формування регіональних форумів та механізмів, які сприяють тісним відносинам між основними суб'єктами регіону і посиленню його позицій у світовому політичному процесі. Також у статті виокремлено та проаналізовано тренди політичного регіоналізму в азіатській частині Азіатсько-Тихоокеанського регіону: посилення ролі Китаю в регіональному політичному процесі; співіснування двох моделей співпраці в регіоні: транснаціональну кооперацію та міждержавну конкуренцію; перенесення пріоритету в питаннях регіональної безпеки із зовнішніх загроз на внутрішні, і на перший план виходять аспекти політичної, економічної, соціальної й екологічної співпраці.

Ключові слова: Азіатсько-Тихоокеанський регіон, міжнародні відносини, регіоналізм, інтеграційні процеси, АСЕАН, АТЕС.

Summary

Myloserdna I. M., Krasnopolska T. M. The Asia-Pacific region and its development projects: the end of the XX – beginning of the XXI century. – Article.

The article is devoted to a comprehensive study of the essence of understanding the concept of "The Asia-Pacific region" and analysis of implementing regional development projects in the modern conditions. It is established that among researchers there is still no single approach to the concept of "APR". The article uses the understanding of "Asia-Pacific" in the narrow sense: the countries of Northeast Asia: China, Japan, South and North Korea and ten countries of Southeast Asia, united in the regional organization ASEAN. All these countries make a significant contribution to interstate relations in the Pacific ocean, so the trends of stability prevail over the trends of destabilization of political and economic processes that form

the basis of a potential world center. It is established that after the end of the Cold War, the Asia-Pacific region could be considered the most stable region in the world, which has undergone a period of long-term economic development without obvious conflicts. It is noted that the Asia-Pacific region entered the path of development of integration processes much later than other regions of the world (except ASEAN). The article also notes and substantiates the idea that the uniqueness (phenomenon) of Asia-Pacific economic integration lies in the existence of soft integration schemes, which are reflected in the formation of economic growth zones in East Asia (for example, ASEAN, APEC). It is established that in the region there is an intensive formation of regional forums and mechanisms that contribute to the close relationship between the main actors of the region and strengthen its position in the world political process. The article also highlights and analyzes the trends of political regionalism in the Asian part of the Asia-Pacific region: strengthening China's role in the regional political process; coexistence of two models of cooperation in the region: transnational cooperation and interstate competition; shifting priority in regional security from external threats to internal ones, and aspects of political, economic, social and environmental cooperation come to the fore.

Key words: Asia-Pacific region, international relations, regionalism, integration processes, ASEAN, APEC.

М. А. Семенкова

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4143-5671>

викладач кафедри іноземних мов

Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

МІЖНАРОДНІ МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГІБРИДНОГО ВПЛИВУ: СТАН ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ

З кінця ХІХ ст., коли була опублікована робота Е. Равенштайна «Закони міграції», яка вважається першим науковим дослідженням міграції (Ravenstein, 1885), побачили світ багато наукових праць із різних аспектів міжнародних міграційних процесів. Про те, що питання, пов'язані з міграцією, набувають усе більшої актуальності, свідчить і збільшення кількості наукових журналів у світі, науково-дослідницьких центрів, наукових заходів із питань міграції тощо. Зазначимо ґрунтовність і багатоаспектність досліджень, проте зауважимо, що постійна зміна особливостей і закономірностей міжнародної міграції, а також економічні, суспільно-політичні зміни, які постійно відбуваються у глобальному середовищі, вимагають від наукового співтовариства, що працює в царині міграційних досліджень, постійного прискіпливого вивчення все нових наукових проблем, пов'язаних із міграцією, які неодмінно постають у процесі суспільного розвитку. Зокрема, однією з таких проблем є проблема можливого зовнішнього керування міграційними процесами з метою подальшого використання їх як інструменту гібридного впливу.

Мета статті – зробити аналіз стану вивчення проблеми використання міграції як інструменту гібридного впливу. Для досягнення мети нам потрібно вирішити такі завдання:

- здійснити класифікацію проаналізованої нами наукової літератури з міжнародної міграції;
- виявити наукові дослідження, у яких би безпосередньо вивчалась проблема використання міграції як інструменту гібридного впливу;
- визначити аспекти проблеми, які залишились поза увагою науковців або потребують дороблення.

Велика кількість наукових робіт з міграції робить процес їх розгорнутої класифікації вельми складною справою. Однак, обмежуючись контекстом заявленої нами теми й опрацювавши значний масив літератури з теми, ми пропонуємо в загальному вигляді, який, проте, на нашу думку, є точним і зручним, виділити шість основних груп досліджень: роботи, які містять цілісне розуміння міграції як явища; роботи, які присвячені причинам і чинникам міжнародної міграції; роботи, присвячені типології міграційних процесів; роботи, які вивчають питання міграційної політики; дослідження щодо наслідків міграції для країни походження і країни перебування, а також дослідження особливостей перебігу конкретних міграційних процесів.

Отже, до першої групи ми відносимо дослідження, які по суті є розробленими цілісними теоріями міграції і які пояснюють формування міграційних процесів, особливості міграційної поведінки людей, а також механізми самопідтримання міграції. Це гравітаційні теорії міграції, розроблені С. Стоффером (Stouffer, 1949) і Дж. Зіпфом (Zipf, 1940), теорія дії факторів «притягування – виштовхування» Е. Лі (Lee, 1966), неокласична теорія, прибічниками якої були У. Льюїс (Lewis, 1954), М. Тодаро (Todaro, 1969), Дж. Борхас (Borjas, 1989), синтетична теорія, або теорія міграційних мереж Д. Массея (Massey, 1990) і Р. Коена (Cohen, 1987), теорія мобільного переходу, розроблена В. Зелінським (Zelinsky, 1971) і доповнена Р. Скелдоном (Skeldon, 2012) та Д. де Хаасом (de Haas, 2010), теорія міграційних систем, розроблена М. Критц, Л. Лім і Х. Злотнік (Kritz et al., 1992), теорія транснаціоналізму, запропонована С. Вертовичем (Vertovec, 2004) і дороблена П. Левіт і Н. Глік-Шиллер (Levitt, Glick-Schiller, 2004) тощо. Крім вищезазначених авторів, варто згадати і тих, які вивчали міграцію в контексті досліджень інших дисциплін, але водночас питання міграції були невід'ємним елементом і впліталися в розроблені ними теорії. Це теорія сегментованого ринку праці М. Піоре (Piore, 1979), теорія людського капіталу Т. Шульца (Schultz, 1978) тощо.

До цієї групи досліджень варто віднести і роботи, які містять критичне осмислення міграційних теорій, зокрема і заперечення їхніх окремих постулатів. Це роботи Р. Скелдона, В. Іонцева, С. Каслза, Х. де Хааса, М. Міллера, І. Івахнюк, Л. Рибаківського, Р. Апплеярда, Дж. Фоссета, С. Пассариса й ін. Крім того, доцільно додати в цю групу і роботи, у яких підтримується або спростовується правильність розроблених теорій за результатами емпіричних досліджень, а саме праці Р. Файні, М. Воглера, Р. Ротте, Е. Меерса й ін.

До другої групи відносимо дослідження, які пояснюють, чому люди мігрують, причому в цьому зв'язку Л. Рибаківський наголошує на необхідності розглядати не тільки чинники і причини, але й умови міграції (Рыбаковский, 2017, с. 53). Хоча вищезазначені праці з теорій міграції значною мірою присвячені, серед іншого, і причинам міграції, варто вказати на дослідників, які у своїх роботах безпосередньо вивчали причини та рушійні сили міграції. Це Л. Рибаківський, О. Малиновська, Ю. Гуменюк, Т. Заславська, Т. Бауер, К. Циммерман, Дж. Борхас, С. Каслз, Д. Хаяр та ін.

Що стосується типології міграції, то варто зазначити наявність різних критеріїв, які обираються авторами. Серед них такі: тривалість перебування в місті вселення, напрямок, ступінь організації, цілі та причини, відстань, характер кордонів, які перетинаються, регулярність тощо. Отже, класифікації міграції містяться в роботах Ю. Римаренка, О. Піскуна, І. Прибиткової, В. Переведенцева, С. Рязанцева, Н. Гонзалеса, С. Каслза й ін. Питання міграційної політики, а також питання управління міжнародною міграцією і міждержавного управління у сфері міграції вивчали О. Малиновська, О. Воробйова, Б. Гош, О. Загробська, Д. Массей, В. Гурандон, А. Геддес, Х. де Хаас, Х. Ентцингер та ін.

Наступна група досліджень містить найбільшу кількість праць, що пояснюється, по-перше, різноманітністю сфер розвитку держави, які зазнають впливу з боку міграції, по-друге – неоднозначністю такого впливу. У цю групу увійшли праці, де вивчався вплив міграції на різні міжнародні системи, коли рух населення трансформує глобальні економічні, соціально-політичні та культурні відносини, а також і на рівні національному, коли міграція впливає на економічне і суспільно-політичне становище держави.

Цю групу досліджень доцільно розглянути більш детально, тому що дослідження міграції як інструменту впливу має базуватись на детальному вивченні впливу міграції як стихійного процесу. Отже, можна навести приклади робіт, де досліджується вплив міграції як загалом, так і на окремі сфери життєдіяльності держави. Так, комплексно дане питання досліджено в роботах С. Каслза, Х. де Хааса, М. Міллера, які, крім того, що мають в арсеналі велику кількість публікацій із питань міграції, є і співавторами фундаментального дослідження «Ера міграції», яке витримало шість видань із 1993 р., кожне видання не тільки містило аналіз поточних міграційних процесів, але і концентрувалось навколо найактуальніших питань міграції на момент його підготовки. Зокрема, останнє видання 2019 р. містить узагальнення матеріалів крізь призму авторського погляду на питання сек'юритизації міграції, формування етнічних спільнот, місце міграції в системі міжнародної взаємодії (Castles et al., 2019). Серед авторів, які всебічно досліджували питання впливу міграції, варто також зазначити Дж. Уго, Дж. Льюїса, П. Мартіна, В. Іонцева, О. Позняка, О. Малиновську, Т. Гнатюк, С. Ньюланд, В. Моїсеєнко, А. Золберга, Дж. Холліфілда, Х. Злотнік та ін. Можна додати до цього і авторів, які досліджували питання міграції в рамках девелопментології як науки про розвиток, а саме М. Тодаро, який поєднував питання міграції з урбанізацією і вбачав в міграції наслідок і причину слаборозвиненості країн третього світу (Todaro, 1969), Р. Скелдона, який вивчав питання міграції і розвитку, міграції та бідності, приділяв увагу зв'язку між внутрішньою і міжнародною міграцією (Skeldon, 1997) тощо.

Незважаючи на існування наукових праць, у яких питання впливу міграції досліджено комплексно й узагальнено, варто підкреслити переважну полідисциплінарність досліджень, серед яких протягом тривалого часу панівним залишався економічний підхід. Отже, чималий пласт літератури присвячений саме соціально-економічному впливу міграції, різні аспекти якого висвітлювалися Ч. Кінлебергером, Дж. Бордхасом, К. Джонсом, Т. Хаттоном, Дж. Вілліамсоном, Дж. Холліфілдом, Ф. Ортегою, Дж. Пері, К. Пассарісом, Н. Філіпсом, А. Пеллегріно, М. Вуденом. Варто зауважити, що вплив міграції на економічний розвиток оцінюється

науковцями неоднозначно, особливо дискусійними є питання економічного становища загалом, соціально-економічної нерівності, ринку праці та переказів мігрантів.

Ще один пласт літератури присвячений впливу міграції на суспільно-політичні процеси. Серед досліджень впливу міжнародної міграції на політику можна виділити ті, що вивчають прямий вплив, коли суб'єкти політики ухвалюють політичні рішення з метою регулювання міграційних процесів, а також питання непрямого впливу, де міграційні процеси, які відображаються в суспільній свідомості у вигляді стереотипів або загальних уявлень, використовуються суб'єктами політики згідно з їхніми політичними цілями й інтересами. Варто згадати праці таких авторів, як: О. Малиновська, Р. Альба, Д. Белл, М. Ліві-Баччі, Р. Баубек, Р. Коен, З. Лейтон-Хенрі, А. Геддес, А. Мессіна й ін.

Окремо варто виділити праці, де досліджено проблеми впливу змін, які відбуваються внаслідок міграції, на чисельність населення, його віковий склад, а також змін структури населення внаслідок переважання представників певних етнічних і релігійних груп населення, на політичну ситуацію в окремих країнах. Це праці А. Топіліна, Ж. Андалл, Д. Беланже, Н. Ванга, Д. Белла, Н. Глейзера, С. Мустерда, А. Портеса й ін. З іншого боку, праці К. Бантинг, В. Кимлика, Й. Фегіна, Р. Айрленда, С. Джопке, Б. Пареха, Е. Васті дозволяють нам ознайомитись із політикою щодо культурної інтеграції мігрантів – представників різних етнічних і релігійних груп у різних країнах і в різні періоди часу.

З метою дослідження впливу міграції на суспільно-політичну сферу на особливу увагу в рамках проблематики статті заслуговує питання значення міграції для безпекового середовища. Варто сказати, що воно потрапило в науковий простір відносно нещодавно, коли міграція вже не вважалась лише внутрішньою справою країн, а безпека стала розумітись у більш широкому сенсі, охоплювати, серед іншого, питання міграції, навколишнього середовища, наркобізнесу тощо. Протягом тривалого періоду зв'язок міграції і безпеки розглядався здебільшого з погляду наслідків збройних конфліктів і зводився до проблеми вимушеної міграції, біженців тощо. Проте контекст зв'язку між міжнародною міграцією і безпекою поступово розширювався, вбираючи в себе демографічний, економічний, соціально-політичний аспекти, а також аспект ідентичності.

Вивчення ж зворотного зв'язку, тобто залежності безпекової ситуації від міграційних процесів, було розпочато М. Вайнером і із часом актуалізувалось. Це питання висвітлено в роботах Д. Біго, Ч. Хіршмана, Р. Йеніссена, Р. Лейкена, М. Тігельбаума, Ф. Адамсона, Р. Бурбо, Р. Дансїгер, Д. Грехема й ін. У 1996 р. А. Дауті та Д. Лешер у статті «Потоки біженців як підстава для міжнародних заходів» навіть обґрунтували необхідність втручання у збройний конфлікт не лише з гуманітарного погляду, але і з міркувань безпеки – щоби попередити переміщення біженців (Dowty, Loescher, 1996, с. 45). Натомість І. Саліхьяном у статті, де він також розглядав біженців як джерело міжнародних конфліктів, зазначалось, що втручання країни у внутрішній конфлікт в іншій державі з метою попередження переміщення до неї потоків біженців само стає чинником мілітаризованого міждержавного конфлікту (Salehyan, 2008).

Після ретельного ознайомлення з літературою з питань міграції і проведеного аналізу її можна константувати, що питання причин і чинників міграції, а також механізмів її самовідтворення, з одного боку, і питання наслідків міграції для розвитку країн, з іншого боку, детально розроблені, як і питання міграційної політики, а також питання типології. Крім праць, у яких вищезазначені питання висвітлені в узагальненому теоретичному вигляді, існує велика кількість таких, де досліджують їх у контексті інших тем. Водночас майже в усіх цих публікаціях міграція постає як процес, який ініціюється і набуває свої кількісні та якісні характеристики завдяки дії об'єктивно існуючих обставин, без додаткового впливу ззовні з боку зацікавлених суб'єктів світової політики. Так само здебільшого розглядається вплив міграції як самостійного процесу, а не як інструменту досягнення цілей суб'єктом політики.

Однак нам вдалося виявити деякі наукові праці, у яких автори досліджують міжнародні міграційні процеси з погляду їх можливого цілеспрямованого використання як засобу політичного впливу. Чи не єдиним науковцем, який у цілісному вигляді розглядав міграцію саме в цьому контексті, є К. Грінхілл, яка у 2010 р. у своїй книзі «Зброя масової міграції», а також у низці статей обґрунтовувала вірогідність цілеспрямованої організації міграційних криз і криз, пов'язаних із

біженцями, зробила спробу визначити, суб'єкти якого типу зазвичай вдаються до організації таких криз і з якою метою. К. Грінхил висловила думку про те, що ліберальні демократії є більш уразливими до загроз із боку таких штучно створених криз (Greenhill, 2010, с. 37). Цікавим є і її спостереження про розділення внаслідок міграційної кризи суспільства на два табори – тих, хто підтримує мігрантів, і тих, хто виступає проти їх в'їзду у країну, що, у свою чергу, також має політичні наслідки. Аспект політичного використання біженців і шукачів притулку представлений і у статті М. Розенблума й І. Саліх'яна «Міжнародні відносини, внутрішня політика і політика щодо шукачів притулку у США», автори якої вказували, що країни більш схильні давати притулок особам із політично ворожих країн, щоб продемонструвати наявність у цих країнах проблем із дотриманням прав людини, уважаючи надання притулку частиною ідеологічної боротьби на міждержавному рівні (Salehyan, Rosenbloom, 2008). У монографії за редакцією С. Стідмана та Ф. Танера на прикладі ситуації в Камбоджі, Пакистані і Конго (Заїр) показано, що біженці водночас стають об'єктами й інструментами маніпулювання з боку держав і повстанських груп, а милітаризація таборів біженців є частиною довгострокової стратегії сторін, що воюють (Stedman, Tanner, 2003). Питання використання чинника біженців для досягнення суб'єктами політики власної мети досліджувалось також М. Касьяною, П. Кралюком, Л. Весельською, Дж. Лешер, Дж. Холліфілдом, М. Тітельбаумом та ін.

Є також низка науковців, для яких міграція не була центральним об'єктом їхніх досліджень, проте деякі з їхніх робіт безпосередньо присвячені тій ролі, яка була відведена міграції як інструменту політики. До таких праць можна віднести, зокрема, статтю А. Празмовської «Польські біженці як військовий потенціал: політичні цілі Польського уряду у засланнях» (Prazmowska, 1988), колективну монографію «Косово: міжнародні аспекти кризи» (Гуськова та ін., 1999), монографію Д. Нечитайло «Сучасний радикальний ісламизм. Стратегія і тактика» (Нечитайло, 2011) тощо. Описи окремих ситуацій, де міжнародна міграція була тим чи іншим чином використана суб'єктами політики для досягнення цілей, хоча і не дають нам цілісного уявлення про її використання у світовій політиці, але підтверджують можливість такого використання.

В Україні міграція перебуває в колі наукових інтересів як окремих науковців, так і цілих наукових колективів. Серед найбільш відомих комплексних робіт із міграції, які побачили світ протягом останніх років, варто виділити національну доповідь «Українське суспільство: міграційний вимір», підготовлену Національним інститутом демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи (Міграційний вимір, 2018), а також монографію О. Малиновської «Міграційна політика: глобальний контекст і українські реалії», у якій крім аналізу вітчизняного і міжнародного досвіду управління міграційними процесами висвітлені особливості сучасних світових міграційних процесів, а також приділена увага численним проблемним питанням, пов'язаним із міграцією (Малиновська, 2018).

Отже, можна дійти висновку, що вивчення питання використання міграції як інструменту політики, хоча і привертало увагу вчених, але не тією мірою, на яку воно заслуговує. Самі ж дослідження в основному концентруються навколо проблеми міграційних криз, пов'язаних із масовим залишенням біженцями зони збройного конфлікту, території екологічної катастрофи тощо. В опрацьованих нами роботах використання суб'єктами біженців у політичних цілях в основному зводилося до того, щоби змусити іншу сторону вдатися до тих чи інших дій, ухвалити політичні рішення, вигідні для суб'єкта, отже, передусім було інструментом політичного тиску.

Водночас залишається маловивченим питання використання міграції в її широкому розумінні, зокрема її найпоширенішого виду – трудової як засобу впливу, до якого свідомо вдаються учасники міжнародних відносин. Це може пояснюватись неочевидністю і прихованим характером такого використання. Проте особливості сучасного етапу перебігу міграційних процесів і поява завдяки технологічному розвитку в основному вже у другому десятилітті ХХІ ст. нових ефективних засобів маніпулювання свідомістю людей свідчать про можливість здійснення такого впливу, отже, і доцільність його дослідження.

Навіть більше, якщо в разі стихійного перебігу міграційних процесів вони піддаються саморегулюванню, а також регулюванню з боку країн, що приймають, і країн походження, то цілеспрямований зовнішній вплив на міжнародну міграцію порушує механізми саморегуляції,

а також обмежує здійснення країнами регулюючої функції. Це актуалізує необхідність вивчення міжнародної міграції, серед іншого, і з погляду впливу на неї зацікавленого зовнішньополітичного актора, а саме:

- з якою метою і за яких умов може здійснюватись зовнішній вплив на міжнародні міграційні процеси;
- яким чином суб'єкт міжнародних відносин може вплинути на формування міграційних потоків, кількісний і якісний склад мігрантів, вибір ними напрямку їхнього руху тощо;
- яким чином те, як міграційні процеси впливають на стан міжнародних відносин і міжнародної безпеки, а також на розвиток окремих країн і безпеки на національному рівні, залежить від прихованого зовнішнього керування міграцією з боку зацікавленого суб'єкта міжнародної політики;
- яким чином таке зовнішнє керування може бути виявлене, як можна попередити використання актором міграційних процесів, особливо з метою деструктивного впливу.

Отже, опрацювання існуючої літератури з питань міграції змушує нас визнавати, з одного боку, ґрунтовну розробленість питань причин і наслідків міжнародної міграції, міграційної політики, закономірностей і особливостей світових міграційних процесів, а також численної кількості інших аспектів міграційної політики, а з іншого – те, що міграція в цих дослідженнях постає як цілком стихійний процес. Водночас за усвідомлення можливості зовнішнього керування міграційними процесами та їх використання як інструменту політики ми вважаємо за необхідне враховувати таку можливість під час дослідження різних аспектів міжнародних міграційних процесів, зокрема й перелічених вище.

Література:

- Ravenstein E. The laws of migration. *Journal of the Statistical Society in London*. 1885. № 48(2). P. 185–235.
- Stouffer S. Intervening Opportunities : A Theory Relating to Mobility and Distance. *American Sociological Review*. 1940. № 5(6). P. 845–867.
- Zipf G. Human behavior and the principle of the least effort. Massachusetts : Addison-Wensley press, 1949.
- Lee E. A theory of migration. *Demography*. 1966. № 3(1). P. 47–57.
- Borjas G. Economic Theory and International Migration. *International Migration Review*. 1989. № 23(3). P. 457–485.
- Lewis W. Economic development with unlimited surplus of labour. *Manchester school of economic and social studies*. 1954. № 22. P. 139–191.
- Todaro M. A model of labour migration and urban unemployment in less-developed countries. *American Economic Review*. 1969. № 59. P. 138–148.
- Massey D. Social structure, Household Strategies and the Cumulative theory of migration. *Population Index*. 1990. № 56(1). P. 3–26.
- Cohen R. The new helots: Migrants in the international division of labour. Aldershot : Avebury, 1987.
- Zelinsky W. The Hypothesis of the Mobility Transition. *Geographical Review*. 1971. № 61(2). P. 219–249.
- Skeldon R. Migration transition revisited: Their Continuing Relevance for the development of migration theory. *Population, Space and Place*. 2012. № 18(2). P. 154–166.
- De Haas D. Migration transitions: a theoretical and empirical inquiry into the developmental drivers of international migration. *IMI/DEMIG*. Working Paper № 32. Oxford : International Migration Institute, 2010. URL: www.imi.ox.ac.uk/publications/working_papers.
- Kritz M., Lim L., Zlotnik H. International Migration System : A Global Approach. Oxford : Clarendon Press, 1992.
- Vertovec S. Migrant transnationalism and modes of transformation. *International Migration Review*. 2004. № 38(3). P. 970–1001.
- Levitt P., Glick-Schiller N. Conceptualizing simultaneity: a transnational social field perspective on society. *International Migration Review*. 2004. № 38(3). P. 1002–1039.
- Piore M. Birds of Passage: migrant labor and industrial societies. Cambridge : Cambridge University Press, 1979.
- Schultz T. Migration: An economist's view. *Human Migration* / ed. by W. McNeill, R. Adams. Bloomington : Indiana University Press, 1978. P. 350–359.
- Castles S., de Haas H., Miller M. The age of migration: international population movements in the modern world. New York : Palgrave Macmillan, 2019.
- Skeldon R. Migration and Development : A Global Perspective. Harlow : Addison Wesley Longman, 1997.
- Dowty A., Loescher G. Refugee Flows as Grounds for International Action. *International Security*. 1996. № 21(1). P. 43–71.

- Salehyan I. The externalities of Civil Strife: Refugees as a source of international conflict. *American Journal of political science*. 2008. № 52(4). P. 787–801.
- Greenhill K. *Weapons of Mass Migration: Forced Displacement, Coercion, and Foreign Policy*. New York : Cornell University Press, 2010.
- Salehyan I., Rosenbloom M. International Relations, Domestic Politics, and Asylum Admissions. *United States Political Research Quarterly*. 2008. № 61(1). P. 104–121.
- Stedman S., Tanner F. *Refugee Manipulation: War, Politics, and the Abuse of Human Suffering*. 2003.
- Prazmowska Anita J. Polish refugees as military potential: policy objectives of the Polish government in exile. *Refugees in the Age of Total War / C. Anna Bramwell (ed.)*. London : Unwin Hyman Ltd., 1988. P. 219–232.
- Гуськова Е., Смирнова Н. Косово : Международные аспекты кризиса / под ред. Д. Тренина, Е. Степановой. Москва : Московский центр Карнеги, 1999. 309 с.
- Нечитайло Д. Современный радикальный исламизм : стратегия и тактика. Москва : Наука, 2011. 461 с.
- Міграційний вимір : національна доповідь. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2018. 396 с.
- Малиновська О. Міграційна політика : глобальний контекст та українські реалії. Київ : НІСД, 2018. 472 с.
- Рыбаковский Л. Факторы и причины миграции населения, механизм их взаимосвязи. *Народонаселение*. 2017. № 2. С. 51–61.

References

- Ravenstein E.G. (1885) "The laws of migration". In *Journal of the Statistical Society in London*. 48(2): 185–235.
- Stouffer S.A. (1940) "Intervening Opportunities: A Theory Relating to Mobility and Distance". *American Sociological Review*. 5(6): 845–867.
- Zipf G.K. (1949) *Human behavior and the principle of the least effort*. Massachusetts: Addison-Wesley press.
- Lee E.S. (1966) "A theory of migration". *Demography*. 3(1): 47–57.
- Borjas G.J. (1989) "Economic Theory and International Migration". *International Migration Review*. 23(3): 457–485.
- Lewis W.A. (1954) "Economic development with unlimited surplus of labour". *Manchester school of economic and social studies*. 22:139–191.
- Todaro M.P. (1969) "A model of labour migration and urban unemployment in less-developed countries". *American Economic Review*. 59:138–148.
- Massey D.S. (1990) "Social structure, Household Strategies and the Cumulative theory of migration". *Population Index*. 56(1): 3–26.
- Cohen R. (1987) *The new helots: Migrants in the international division of labour* Aldershot: Avebury.
- Zelinsky W. (1971) "The Hypothesis of the Mobility Transition". *Geographical Review*. 61(2): 219–249.
- Skeldon R. (2012) "Migration transition revisited: Their Continuing Relevance for the development of migration theory". *Population, Space and Place*. 18(2): 154–166.
- De Haas, D. (2010) *Migration transitions: a theoretical and empirical inquiry into the developmental drivers of international migration*. IMI/DEMIG Working Paper № 32 Oxford: International Migration Institute. www.imi.ox.ac.uk/publications/working_papers.
- Kritz M.M., Lim L.L., Zlotnik H. (1992) *International Migration System: A Global Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Vertovec, S. (2004) "Migrant transnationalism and modes of transformation", *International Migration Review*. 38(3): 970–1001.
- Levitt P., Glick-Schiller N. (2004) "Conceptualizing simultaneity: a transnational social field perspective on society". *International Migration Review*, 38(3): 1002–1039.
- Piore M.J. (1979) *Birds of Passage: migrant labor and industrial societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schultz T.W. (1978) "Migration: An economist's view". In *Human Migration* ed. by W. McNeill and R. Adams. Bloomington: Indiana University Press: 350–359.
- Castles S., de Haas H., Miller M.J. (2019) *The age of migration: international population movements in the modern world*. New York: Palgrave Macmillan.
- Skeldon R. (1997) *Migration and Development: A Global Perspective*. Harlow: Addison Wesley Longman.
- Dowty A., Loescher G. (1996) "Refugee Flows as Grounds for International Action". *International Security*. 21(1): 43–71.
- Salehyan I., (2008) "The externalities of Civil Strife: Refugees as a source of international conflict". *American Journal of political science*. 52(4): 787–801.

- Greenhill K.M. (2010) *Weapons of Mass Migration: Forced Displacement, Coercion, and Foreign Policy*. New York: Cornell University Press.
- Salehyan I., Rosenbloom M. (2008) "International Relations, Domestic Politics, and Asylum Admissions". *United States Political Research Quarterly*. 61(1): 104-121.
- Stedman S., Tanner F. (2003) *Refugee Manipulation: War, Politics, and the Abuse of Human Suffering*.
- Prazmowska, Anita J. (1988) Polish refugees as military potential: policy objectives of the Polish government in exile. In: Bramwell, Anna C., (ed.) *Refugees in the Age of Total War*. London: Unwin Hyman Ltd.: 219-232.
- Guskova E., Smirnova N. (1999) *Kosovo: Mezhdunarodnyje aspect crizisa (pod red. D. Trenina, E. Stepanovoj)*. Moskva: Moskovskij Tsentr Karnegi.
- Nechytajlo D.A. (2011) *Sovremennyj radikalnyi islamizm: strategija i taktika*. Moskva: Nauka.
- Migratsijnyi vymir: nats. dopovid. (2018) Kyiv: Instytut demographiji ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy.
- Malynovska O.A. (2018) *Migratsijna polityka: globalnyj kontekst ta ukrajinski realii*. Kyiv: NISD.
- Rybakovskij L. (2017) *Factory I prichiny migratsii naselenija, mekhanizmy ikh vzajmosvjazi*. *Narodonasele-nije*. № 2: 51-61.

Анотація

Семенкова М. А. Міжнародні міграційні процеси як інструмент гібридного впливу: стан вивчення проблеми. – Стаття.

У статті проведено аналіз літератури з питань міграції в контексті проблеми її можливого використання як інструменту гібридного впливу. Здійснено класифікацію наукової літератури з теми, виділено шість основних груп наукових робіт, а саме: загальнотеоретичні дослідження міграції; роботи, у яких вивчаються причини, фактори й умови міграції; роботи, присвячені типології міграційних процесів; дослідження з питань міграційної політики; дослідження щодо наслідків міграції для країни походження і країни перебування; а також роботи, у яких досліджуються конкретні міграційні процеси. Окремі підгрупи літератури виділені серед праць, присвячених впливу міграції на різні аспекти життєдіяльності країн походження і країн спрямування мігрантів, що було пояснено як різноманітністю такого впливу, так і його неоднозначністю та дискусійним характером. Окрему увагу в рамках проблематики статті приділено роботам, автори яких вивчають питання зв'язку міграції і безпеки. Зазначено, що майже в усіх роботах міграція досліджується як стихійний процес, наведено лише окремі наукові роботи, де міграція постає як процес ініційований і керований зацікавленим суб'єктом зовнішньої політики, а також вказано на те, що питання керування міграційними процесами з метою досягнення суб'єктами зовнішньополітичних цілей поки залишається маловивченим. У зв'язку із важливістю врахування аспекту цілеспрямованого використання міграційних процесів під час розроблення і впровадженні політики у сфері безпеки обґрунтовано необхідність дослідження міграції з погляду цілеспрямованого і зазвичай прихованого впливу на неї з боку зацікавленого актора. У цьому контексті визначено напрями досліджень міграційних процесів, які натепер не привернули достатньої уваги з боку науковців, але набувають все більшої актуальності, зокрема: за яких умов вони можуть ставати об'єктом зовнішнього впливу; як саме може здійснюватись вплив на їхні особливості і перебіг; яким чином змінені внаслідок зовнішнього впливу міграційні процеси впливають на стан міжнародних відносин і міжнародну безпеку, яким чином такий вплив може бути виявлений.

Ключові слова: міжнародні міграційні процеси, гібридний вплив, стихійна міграція, керована міграція.

Summary

Seimenkova M. A. International migration processes as a tool of the hybrid influence: the state of theme research. – Article.

The article examines the literature on migration in the framework of its possible use as a tool of hybrid influence. The scientific literature was divided into six principal groups: the scientific works that contain the theories of migration; the studies on the causes, factors and the preconditions of migration, the studies on the typology of the migration processes, the studies on the migration policy issues, the studies on the consequences of migration for the country of migrants' origin and the host country and the scientific works that investigate the selected migration processes. Among the scientific works on the influence of migration on the countries of origin and the host countries the author identified several subgroups. It was substantiated by the variability of such influence as well as by the ambiguity and debating nature of the above-mentioned influence. Article gives the specific consideration to the literature on the migration-security nexus. It underlines that migration as a rule is studied as a spontaneous process and only a small number of scientific works deal with migration as with the process initiated and directed by the foreign policy actor. The fact that the aspect of directing the migration processes with the aim to achieve the foreign policy goals needs further research was pointed out in

the article. Because of the importance of the taking the possibility of use of migration into account during the development and implementation of the migration policy in the sphere of security, the article substantiated the necessity to investigate migration from the point of view of the purposeful but hidden influence on migration by the interested foreign policy actor. In this regard the article defines the areas of the study of international migration processes, that have not been sufficiently addressed by the scholars but at the same time are obtaining the particular significance, such as when and why the migration processes become an object for the external influence; in what way the foreign policy actor can influence migration; how the migration can influence the international relations and international security after being initiated and directed; in what way the external influence on migration can be revealed.

Key words: international migration processes, hybrid influence, spontaneous migration, directed migration.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.319>

УДК 347.1

О. П. Гуйван

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7780-4080>

кандидат юридичних наук

П. Д. Гуйван

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3058-4767>

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,

професор Полтавського інституту бізнесу

ПВНЗ «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая»

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ВІЛЬНОГО ВИЯВЛЕННЯ ПОГЛЯДІВ І ДУМОК У ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Стаття 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачає, що кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом для захисту репутації або прав інших осіб і є необхідними в демократичному суспільстві. Як свідчить практика Європейського суду з прав людини, який здійснює тлумачення норм цього міжнародно-правового акта та його застосування в процесі розгляду конкретних справ, скарги на утиски свободи у сфері інформаційних відносин займають одне з ключових місць у правозастосуванні цього органу, поступаючи лише захисту права на справедливий судовий розгляд. При цьому саме у вказаній сфері найбільш різьче проявляються відмінності в підходах та оцінках національних правових систем та європейської практики. Це безпосередньо стосується і українського правозастосування. Значною мірою якраз через інформаційну відповідальність та відображення в рішеннях ЄСПЛ свого бачення демократичних засад суспільства та влади проявляється справедливість та гуманність вітчизняної системи права. Ці показники якості законодавства значною мірою формують авторитет влади та міжнародний рейтинг держави.

Погляди людини є обов'язковим елементом різних форм свідомості, зокрема правосвідомості, який неодмінно має бути відображений під час визначення їх поняття. Свобода вираження поглядів розуміється як невід'ємна, невідчужувана можливість людини, властива їй від народження, закладена в її природі Богом, незалежна від волі держави (Ярмол, 2019, с. 13). Тому головним напрямом руху світового комунікаційного законодавства є гарантування свободи слова та масової інформації, що стає визначальним чинником демократичного суспільства. Власне, свобода слова є засобом з'ясування істини, публічні обговорення різних суспільно важливих питань виступають як досить ефективний спосіб розвитку фундаментальних інформаційних ресурсів, що визначає їх корисність для функціонування демократії. Свобода вираження поглядів спирається на ідею, що вільна передача почуттів, думок та ідей є важливою ознакою розвитку особистості в суспільстві. Бажання переконувати, вражати, стверджувати чи надихати завжди було яскравою ознакою, яка характеризувала та визначала

ситуацію в суспільстві. А пригнічення волевиявлення припиняє розвиток гармонійної особистості. Так само й здатність людини сприймати заперечення, спонукання, заохочення може бути вкрай важливою для формування особистих переконань, що лежать в основі здатності до самовизначення. Втім, незаперечним є те, що певні висловлювання та ідеї можуть зашкодити суспільним інтересам і держава має запобігати цьому (Копылов, 1997, с. 18–19).

Стан проблематики досліджуваного питання певною мірою був висвітлений у працях таких науковців, як В. Лутковська, В. Постульга, О. Жуковська, І. Арістова, М. Дженіс, О. Крупчан, Н. Ортинська, М. Муратов, О. Кохановська, А. Колодій, М. Демкова та ін. Разом із тим вказані дослідження в основному спрямовані на загальну характеристику такого чинника основоположних свобод людини, як змога мати вільний доступ до засобів вираження своїх думок – ЗМІ. Водночас відсутній серйозний аналіз питань щодо причин та підстав обмежень цього права з боку владних структур. Практично недослідженою в доктринальній площині залишається проблематика оцінювання судами відмінностей між фактами та судженнями, не встановлені критерії визначення балансу між необхідністю захисту публічного права на висловлення поглядів і охороною приватності особи, зокрема її честі та ділової репутації. Потребують додаткового вивчення засади основоположного принципу щодо вільного обігу інформації в його тлумаченні європейськими правозастосовними інституціями. Є потреба дослідити практику застосування Європейським судом із прав людини положень статті 10 Конвенції та адаптацію відповідних правових підходів до правозастосування українським судівництвом. Як теоретична думка, так і законодавство потребують чітких відповідей на ці питання. Доктринальне напрацювання юридичних підходів щодо ефективності застосування європейського принципу свободи вираження поглядів є **метою** цієї наукової статті.

Однією з головних перешкод для демократизації відносин у сфері інформаційної відповідальності в нашій державі є, на жаль, велика взаємопов'язаність суб'єктів правотворення та правозастосування з особами, котрі мають особистий інтерес до діяльності, що стосується поширення інформації. Досить часто і самі законодавці, чиновники та представники судівництва стають об'єктами прискіпливої уваги, а їхні діяння, особистісні взаємини набувають статусу об'єкта ретельного дослідження. Дається взнаки публічний статус цих осіб, який, окрім певних переваг, створює і такі незручності, як підвищений публічний інтерес до діяльності. Попри часто небажані для чиновників різного рангу висвітлення їхніх вчинків, сама свобода обороту такої інформації є важливим чинником демократичної держави, забезпеченої такою інституцією, як громадянське суспільство. Межі прийнятної критики політиків, які діють у цій іпостасі, є більшими ніж для приватних осіб. На відміну від останніх, політик свідомо відкривається для прискіпливого аналізу кожного свого слова та вчинку з боку журналістів і громадськості та має бути більш терпимим до критики. Звичайно, політик має право на захист своєї репутації, навіть якщо він виступає не як політик, але вимоги цього захисту мають бути збалансовані з інтересом до відкритої дискусії політичних питань (рішення у справі «Лінгенс проти Австрії») (Рішення ЄСПЛ, 1986, п. 42).

Отже, суб'єкти влади мають зносити вказані незручності, а переслідування за поширення інформації, в тому числі особистісного характеру, свідчить про наявність у суспільстві ознак недемократичності та тоталітаризму. Попри прагнення України до визнання держави як демократичного утворення, як буває завжди, суспільство натикається на інертність щодо сприйняття та усвідомлення характеру необхідних змін. Із метою покращення ситуації обов'язково має враховуватися методологія та прецедентна практика європейської правозастосовної системи. У своїй практиці Європейський суд із прав людини ввів поняття свободи преси, якого немає в статті 10, але воно випливає з неї. Отже, право на свободу вираження поглядів охоплює не лише інформацію та ідеї, які позитивно сприймаються чи вважаються безневинними або нейтральними, але також і такі, що ображають, шокують чи турбують (Андрусевич, 2006, с. 4). При цьому, розглядаючи такі справи, Європейський суд із прав людини, передусім, керується принципом поваги до прав людини у визначенні Конвенції (п. 1 ст. 37 та п. 1(b) ст. 38 Конвенції). Суд наголошує, що преса, відіграючи важливу роль у демократичному суспільстві, не має переходити певні межі, зокрема щодо репутації та інших прав. Водночас її обов'язком є поширювати в спосіб, сумісний з її обов'язками та відповідальністю, інформацію та ідеї з усіх

питань, що становлять громадський інтерес (Рішення ЄСПЛ, 1997, п. 15). У пресі є завдання їх поширювати, а у громадськості – право їх отримувати. Якби було інакше, преса не могла б виконувати роль «вартового пса демократії» (Рішення ЄСПЛ, 1992, п. 63).

При цьому ЄСПЛ неодноразово підкреслював, що у справах, які розглядаються національними судами щодо визнання поширеної публічно інформації недостовірною та відшкодування завданої цим моральної шкоди, варто проводити реальне відмежування фактів від оціночних суджень. Існування фактів можна довести, а правдивість критичного висловлювання не підлягає доведенню. Вимога доводити правдивість критичного висловлювання є неможливою для виконання і порушує свободу на власну точку зору, що є фундаментальною частиною права, захищеного статтею 10 Конвенції (Рішення ЄСПЛ, 1986, п. 46). Проте, навіть якщо висловлювання є оціночним судженням, пропорційність втручання може залежати від існування достатньої фактичної бази для оскаржуваного висловлювання. У контексті певної справи висловлювання може бути перебільшеним, якщо відсутня будь-яка фактична база.

Однак українське чинне законодавство, яке опосередковує інформаційні відносини, у своїй основі використовувало інші підходи. Так, вказується, що особа, яка поширила інформацію, має довести її правдивість (Постанова Пленуму ВСУ, 2009, п. 13). Такий самий тягар доведення вимагали і для оціночних суджень, що було визначено статтею 37 Закону «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»: «Якщо редакція не має доказів того, що опубліковані нею відомості відповідають дійсності, вона зобов'язана на вимогу заявника опублікувати спростування їх». Стаття 23 ЦК України встановлює відповідальність за моральні збитки, завдані дифамацією (дифамація (лат. *diffamatio* – обмова, ганьблення від лат. *diffamare* – поширювати плітки) – це поширення про особу недостовірної інформації, яка принижує її честь та гідність, завдає шкоди діловій репутації. Дифамація є синонімом терміна «приниження честі, гідності та ділової репутації»).

Такі підходи європейські організації загалом оцінюють критично. Особливі претензії свого часу були висловлені до змісту статей 277 та 302 Цивільного кодексу України. Приміром, Секретаріат Комітету Міністрів Ради Європи вказав, що ці норми створюють проблеми щодо свободи вираження поглядів та інформації. Зокрема, у статті 277 визначалося, що «негативна інформація вважається недостовірною», а стаття 302 передбачала, що «інформація, надана державними органами, вважається достовірною». Це може призвести до того, що журналісти вдаватимуться до самоцензури, щоб уникнути обвинувачень за цими статтями. Отже, українські органи влади мали б втілити в життя рекомендації Ради Європи, спрямовані на узгодження українських законів у галузі ЗМІ з відповідними стандартами Ради Європи. Вони мають забезпечити суворе дотримання стандартів, які встановлені в статті 10 Конвенції, в усіх законопроектах, що стосуються свободи вираження поглядів та інформації (Report of the Committee of Ministers of the Council of Europe, 2004).

У рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Українська прес-група» проти України» також вказується, що українське цивільне законодавство дає суперечливе визначення поняття дифамації, що може тлумачитися по-різному, оскільки містить подвійну вимогу. Висловлювання в засобах масової інформації має бути неправдивим та завдавати шкоду репутації для того, щоб вважатися дифамаційним відповідно до міжнародних стандартів дифамації. Проте це передбачає і захист від завдання шкоди іншим «інтересам», які є надто неточно сформульованими, а отже, відкритими для інтерпретації й можливого зловживання нею: інші інтереси, такі, як приватність, мають бути захищені завдяки окремим статтям, тоді як мала кількість можливих випадків дифамації має бути чітко та вузько визначена (Рішення ЄСПЛ, 2005, п. 36).

Європейський суд із прав людини також критично оцінює правило, за яким негативна інформація про особу вважається недостовірною. «Негативною інформацією» варто вважати будь-яку форму критики особи або висвітлення її в негативному світлі. Цей пункт є не лише порушенням права на свободу вираження, але й настільки його викривлює, що правдива, проте негативна інформація вважатиметься недостовірною. Це не може бути виправдано як необхідність, оскільки досить часто інтересам громадськості буде відповідати поширення негативних фактів та суджень про людей. Викриття фактів корупції, наприклад, вимагатиме і того, й іншого. Суд дійшов висновку, що законодавство України не мало чітких формулювань

щодо цього питання, а це не дало змоги місцевим судам розрізнити критичні висловлювання, справедливі коментарі та заяви, які не потребували доведення. Таким чином, законодавство України містило негнучкі елементи, що могли призвести до прийняття рішень, несумісних зі ст. 10 Конвенції (Рішення ЄСПЛ, 2005, п. 62). Свобода вираження думки, як вона визначається в пункті 1 статті 10, являє собою одну з основних підвалин демократичного суспільства, основну умову його розвитку та самореалізації кожного його члена. У разі дотримання вимог пункту 2 свобода слова охоплює не тільки «інформацію» або «ідеї», які сприймають сприятливо або розглядають як необразливі або нейтральні, але також і такі, які ображають, шокують або вселяють занепокоєння. Такими є вимоги плюралізму, толерантності і лібералізму, без яких немає «демократичного суспільства». Це означає, що кожна «формальність», «умова», «обмеження» або «штраф», накладені в цій сфері, мають бути пропорційними законній меті, що переслідується. З іншого боку, той, хто здійснює свою свободу вираження поглядів, бере на себе «обтяження та обов'язки», сфера застосування яких залежить від ситуації та технічних засобів, якими він користується (Рішення ЄСПЛ, 1976, п. 49).

Варто зазначити, що Україна як держава – учасник Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод узяла до уваги вказані поради європейських інституцій і нині значна частина критикованих норм змінена або скасована. Це сприяло становленню демократичних засад у процесі регулювання питань свободи висловлювань, поширення інформації, в тому числі через засоби масової інформації. Але продовжує залишатися неоднозначною національна правозастосовна практика стосовно оцінки дифамаційних проявів інформаційних повідомлень, насамперед негативного змісту. ЄСПЛ цій проблематиці також приділяє підвищену увагу. За його прецедентною позицією, під час реалізації своїх повноважень журналістська свобода передбачає певне перебільшення або провокативність (Рішення ЄСПЛ, 1995, п. 38). За пунктом 2 статті 10 право поширювати інформацію та ідеї стосується не тільки інформації та ідей, які сприймаються позитивно або розглядаються як необразливі й незначні, а й таких, які ображають, обурюють і викликають неспокій. Такими є вимоги плюралізму, терпимості й широти поглядів, без яких неможливе «демократичне суспільство» (Рішення ЄСПЛ, 1976, п. 49). Оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості, але в той самий час ці судження не можуть бути безпідставними та мають бути зроблені на підставі хоча б мінімальних обґрунтувань та фактичних обставин, інакше такі прояви будуть кваліфіковані як зловживання свободою слова.

З проведеного дослідження можна зробити певні висновки. Відповідно до принципової позиції ЄСПЛ, законне обмеження права особи на вираження своїх поглядів має досить незначний за обсягом простір для своєї реалізації. Іншими словами, національний суд або інший правозастосовний орган лише у незначній кількості випадків, які радше варто вважати винятковими, може правомірно обмежити відповідне право, вказавши, що певні висловлювання та обговорення питань із певним громадянським інтересом є незаконними. При цьому така вірогідність негативної реакції влади має суттєво зменшуватися, коли йдеться про свободу публічної інформованості, зокрема через засоби масової інформації. У демократичному суспільстві має бути гарантована свобода політичних та інших суспільно важливих висловлювань та дебатів, це є квінтесенцією самої сутності Конвенції. Обмеження свободи преси, навіть із метою захисту репутації і прав інших суб'єктів, часто може означати неправомірне втручання в права громадян на отримання ідей та інформації.

Література:

- Ярмол Л.В. Свобода вираження поглядів та проблеми юридичного забезпечення її реалізації в Україні (загальнотеоретичне дослідження): автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2019. 42 с.
- Копьлов В.А. Информационное право. Москва : Юрист, 1997. 472 с.
- Рішення ЄСПЛ від 8 липня 1986 р. у справі «Лінгенс проти Австрії» (Lingens v. Austria), заява № 9815/82. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_066.
- Андрусевич А. Практика Європейського суду з прав людини у справах про дифамацію. *Вісник екологічної адвокатури*. 2006. № 30. С. 3–9.
- Рішення ЄСПЛ від 24 лютого 1997 р. у справі «Де Хаез і Гійселс проти Бельгії» (De Haes and Gijssels v. Belgium). Заява № 19983/92. URL: <https://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2016/07/002-9436.pdf>.

Рішення ЄСПЛ від 25 червня 1992 р. у справі «Торгер Торгерсон проти Ісландії» (Thorgeir Thorgeirson v Iceland), заява № 13778/88. URL: <http://www.echr.europa.org/doc/6032305/6032305.htm>.

Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09.

Report of the Committee of Ministers of the Council of Europe, Secretariat's Information and Assistance Mission to Kyiv of 16–19 March 2004 on «Compliance with commitments and obligations: the situation in Ukraine» (SG/Inf(2004)12, 8 April 2004. URL: www.oa.edu.ua/loadnew/000/media.doc.

Рішення ЄСПЛ від 29 березня 2005 р. у справі «Українська прес-група» проти України», заява № 72713/01. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_382

Рішення ЄСПЛ від 7 грудня 1976 р. у справі «Хендсайд проти Сполученого Королівства» (Handyside v United Kingdom), заява № 5493/72. URL: <https://swarb.co.uk/handyside-v-the-united-kingdom-echr-7-dec-1976>.

Рішення ЄСПЛ від 26 квітня 1995 р. у справі «Прагер та Обершлік проти Австрії» (Prager and Oberschlick v. Austria) (№ 1), заява № 15974/90. URL: https://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2016/07/prager_and_oberschlick_v_austria.pdf.

References

Yarmol L.V. Svoboda vyrazhenia pohliadiv ta problemy yurydychnoho zabezpechennia yii realizatsii v Ukraini (zahalnoteoretychne doslidzhennia) : avtoref. dys.. ... dokt. yuryd. nauk : 12.00.01. Lviv, 2019. 42 s. [in Ukrainian]

Kopilov V.A. Ynformatsyonnoe pravo. M. : Yuryst, 1997. 472 s. [in Russian]

Rishennia YeSPL vid 8 lyupnia 1986 r. u spravi "Linhens proty Avstrii" (Lingens v. Austria), zaiava № 9815/82. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_066.

Andrusevych A. Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravakh pro dyfamatsiiu. Visnyk ekolohichnoi advokatury. 2006. № 30. S. 3–9. [in Ukrainian]

Rishennia YeSPL vid 24 liutoho 1997 roku u spravi "De Khaez i Hiisels proty Belhii" (De Haes and Gijssels v. Belgium), Zaiava № 19983/92. URL: <https://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2016/07/002-9436.pdf>.

Rishennia YeSPL vid 25 chervnia 1992 roku u spravi "Torher Torherson proty Islandii" (Thorgeir Thorgeirson v Iceland), zaiava № 13778/88. URL: <http://www.echr.europa.org/doc/6032305/6032305.htm>.

Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy "Pro sudovu praktyku u spravakh pro zakhyst hidnosti ta chesti fizychnoi osoby, a takozh dilovoi reputatsii fizychnoi ta yurydychnoi osoby" vid 27 liutoho 2009 r. № 1. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09.

Report of the Committee of Ministers of the Council of Europe, Secretariats Information and Assistance Mission to Kyiv of 16–19 March 2004 on "Compliance with commitments and obligations: the situation in Ukraine" (SG/Inf(2004)12, 8 April 2004. URL: www.oa.edu.ua/loadnew/000/media.doc.

Rishennia ESPL vid 29 bereznia 2005 roku u spravi "Ukrainska pres-hrupa proty Ukrainy", zaiava № 72713/01. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_382.

Rishennia YeSPL vid 7 hrudnia 1976 roku u spravi "Khendisaid proty Spoluchenoho Korolivstva" (Handyside v United Kingdom) zaiava № 5493/72. URL: <https://swarb.co.uk/handyside-v-the-united-kingdom-echr-7-dec-1976>.

Rishennia YeSPL vid 26 kvitnia 1995 roku u spravi "Praher ta Obershlik proty Avstrii" (Prager and Oberschlick v. Austria) (№ 1), zaiava № 15974/90, URL: https://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2016/07/prager_and_oberschlick_v_austria.pdf.

Анотація

Гуйван О. П., Гуйван П. Д. Правові гарантії вільного виявлення поглядів і думок у засобах масової інформації. – Стаття.

Ця наукова праця присвячена дослідженню актуального питання про сучасну правову регламентацію відносин щодо належної реалізації одного з основоположних інформаційних прав особи – вільного вираження своїх думок, ідей та поглядів. Саме показники якості законодавства в цій царині значною мірою формують авторитет влади та міжнародний рейтинг держави. Проведено аналіз сутнісних характеристик заходів, що є втручанням у свободу вираження поглядів, їхній залежності від публічного статусу особи, чия діяльність висвітлюється у ЗМІ. Наведено конкретні приклади того, які конкретні дії з боку держави можуть вважатись втручанням. З'ясовано, що саме в галузі інформаційних взаємин з огляду на значну зацікавленість як влади, так і суспільства (ці прояви зацікавленості часто можуть мати протилежну спрямованість, а іноді набувати антагоністичного вигляду) національні регулятивні рішення не видаються достатньо об'єктивними. У роботі наведені окремі правові позиції українського

законодавства, які суттєво обмежували вільне вираження думок та оцінок ЗМІ, отже, були критично оцінені Європейським судом із прав людини. У цій площині обов'язково мають враховуватися методологія та прецедентна практика європейської правозастосовної системи. Обґрунтовано справедливість європейського цивілізаційного підходу, за яким право на свободу вираження поглядів охоплює не лише інформацію та ідеї, які позитивно сприймаються чи вважаються безневинними або нейтральними, але також і такі, що ображають, шокують чи турбують. Встановлено, що межі прийнятної критики політиків, які діють у цій іпостасі, є більшими, ніж для приватних осіб. На відміну від останніх, політик свідомо відкривається для прискіпливого аналізу кожного свого слова та вчинку з боку журналістів і громадськості та має бути більш терпимим до критики. Звичайно, політик має право на захист своєї репутації, навіть якщо він виступає не як політик, але вимоги цього захисту мають бути збалансовані з інтересом до відкритої дискусії політичних питань. Свобода слова не є абсолютною, вона може бути обмежена. Але подібні обмеження мають бути встановлені законом, мають переслідувати правомірну мету та бути необхідними і пропорційними переслідуваній меті. У цьому контексті українське національне законодавство має напрацювати і постійно застосовувати критерії розмежування фактичних даних і оціночних суджень та механізмів і способів кваліфікації і оцінки кожного з них.

Ключові слова: право на вільне вираження поглядів, оціночні судження.

Summary

Guyvan O. P., Guyvan P. D. Legal guarantees of free expression of views and opinions in the media. – Article.

This scientific work is devoted to the study of the topical issue of modern legal regulation of relations for the proper implementation of one of the fundamental information rights of the individual – the free expression of their thoughts, ideas and views. It is the indicators of the quality of legislation in this area that largely shape the authority of the government and the international rating of the state. An analysis of the essential characteristics of the measures, which is an interference with the freedom of expression, depending on the public status of the person whose activities are covered in the media. There are specific examples of what specific actions by the state can be considered as interference. It was found that in the field of information relations, given the significant interest of both government and society (these manifestations of interest can often have the opposite direction, and sometimes become antagonistic), national regulatory decisions are not seen as objective enough. The paper presents some legal positions of the Ukrainian legislation, which significantly limited the free expression of opinions and assessments of the media and, therefore, were critically assessed by the European Court of Human Rights. In this area, the methodology and case law of the European law enforcement system must be taken into account. The validity of the European civilizational approach is substantiated, according to which the right to freedom of expression covers not only information and ideas that are positively perceived or considered innocent or neutral, but also those that offend, shock or disturb. It is established that the limits of acceptable criticism of politicians acting in this guise are greater than for individuals. Unlike the latter, the politician is consciously open to meticulous analysis of his every word and deed by journalists and the public, and must be more tolerant of criticism. Of course, a politician has the right to defend his reputation, even if he does not act as a politician, but the requirements of this protection must be balanced with an interest in an open discussion of political issues. Freedom of speech is not absolute, it can be limited. But such restrictions must be established by law, pursue a legitimate aim and be necessary and proportionate to the aim pursued. In this context, Ukrainian national legislation should develop and continuously apply criteria for distinguishing between factual data and evaluative judgments and mechanisms and methods for qualifying and evaluating each of them.

Key words: right to free expression of views, evaluative judgments.

N. M. Oleksiuk

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9726-9767>
Master of Laws, Attorney at Law
"Peritus Consulting" LLC

PRINCIPLES OF PEACEKEEPING IN NATO'S LEGAL FRAMEWORK

Emphasis of the problem. In modern times of vulnerable environment, security crises, existence of full range of conventional and non-conventional threats to international peace and society, it is crucially important to find out the most effective solutions of challenges through the effective institutions. NATO as one of such institutions is constructed for tackling the security issues that the Euro-Atlantic area is facing. *In limine*, it ought to be noted that the legal framework of either UN and NATO peace operations is not written anywhere in the UN Charter or the North Atlantic Treaty. Academic debate on this issue can be seen when Hitoshi Nasu argues that it can be construed as a provisional measure under Article 40 of the UN Charter (Nasu, 2009, p.35), whereas Christine Gray argues that «the debate seems to be without practical significance» (Gray, 2018, p. 262). Nevertheless, the point is that the specific rules on peace operations are not provided or regulated by the UN Charter. Dieter Fleck notably insisted that an absence of pre-existing legal rules may negatively affect the success of an operation designed to maintain or restore international peace and security. When operations are undertaken based on doubtful legality, the rule of law as a condition for stable peace is in danger of being jeopardized. Similarly, the conduct of a mission itself may be disturbed by legal uncertainties as to the mandate, the command system, and existing rights and obligations. It is for these reasons that legal principles and rules should be given closer attention (Fleck, 2014, p. 219). Hence, taking into account that in the past several decades NATO provided huge number of peacekeeping operations and still providing such, analysis and emphasis of its principles of peacekeeping is essential in given research.

Analysis of the latest researches and publications. Despite the UN Charter and the North Atlantic Treaty, which are fundamental for current research, the most important sources of present article consist of scholar literature and acts of international organizations i.e. UNSC resolutions and NATO's normative acts, which are relevant to the topic of the article. In general, it ought to be noted that the issues on the principles of peacekeeping were researched by various scholars: Lindsey Cameron, Yoram Dinstein, Dieter Fleck, Christine Gray, Lise Morje Howard, Hitoshi Nasu, Osamu Yoshida, Tarcisio Gazzini and others. Generally speaking, given researches were based on the relevant experience of peacekeeping activities led by NATO mostly since 1992 when in May, 1992 the first peacekeeping operation of NATO took place under the UNSC sanction. Also it should be added that there are other essential sources on the issue: reports of the UN Panel on peacekeeping and General Principles and Guidelines of the UN on peacekeeping.

Aim of current article is to examine the principles of peacekeeping applied by NATO and give a proper evaluation to each of them in divertive coherence of scholar views on given issue and the relevant legal practice of the UN and NATO as well.

Presentation of the general material. According to the principles and guidelines of the UN peacekeeping, the practice of United Nations peacekeeping has evolved significantly over the past six decades, three basic principles have traditionally served and continue to set United Nations peacekeeping operations apart as a tool of maintaining international peace and security: (i) Consent of the parties; (ii) Impartiality; (iii) Non-use of force except in self-defence and defence of the mandate (Principles and Guidelines, 2008, par. 61).

These principles are inter-related and mutually reinforcing. It is important that their meaning and relationship to each other are clearly understood by all those involved in the planning and conduct of United Nations peacekeeping operations, so that they are applied effectively. Taken together, they provide a navigation aid, or compass, for practitioners both in the field and at United Nations Headquarters (Principles and Guidelines, 2008, par. 62).

Actually, it has to be noted that current principles of peacekeeping formulated in the UN document were first set down by former UN Secretary-General Dag Hammarskjöld at the time of the creation of the first peace operation and have remained touchstones of legality and legitimacy ever since, despite the fact that they have not been interpreted in a consistent manner over the years (Cameron, 2017, p. 61).

Being of more practical sense and related to military activities, the NATO joint doctrines on peace operations also mention those three fundamental principles (Allied Joint Doctrine, 2010; Allied Joint Doctrine, 2014).

Generally, those three principles of peacekeeping are followed by most scholars with some exceptions. «Classic» approach of outlining principles of consent, impartiality and non-use of force was favored by Lindsey Cameron (Cameron, 2017, p. 60), Dag Nyström (Nystöm, 2015, p. 39), Christine Gray (Gray, 2016, p. 201), Lise Morje Howard (Howard, 2019, p. 4), Hitoshi Nasu (Nasu, 2009, p. 17), Dieter Fleck (Fleck, 2014, p. 219). Each of them outlines and points out the same three principles that were mentioned.

But at the same time there are other approaches to interpret the principles of peacekeeping.

Under Yoram Dinstein «the two special attributes of a peacekeeping force are that (i) it is established and maintained with the consent of all the States concerned; and (ii) it is not authorized to take military action against any State» (Dinstein, 2005, p. 308). It can be seen the Dinstein doesn't outline «impartiality» as one of the essential principles of peacekeeping. Analysing the relevant article of mentioned author, in point of view of present writer, such «exclusion» of impartiality from the list of principles is explained by the jurisprudence of ICJ applied by Dinstein, i.e. Advisory opinion on 20 July, 1962 in case «Certain expenses of the United Nations» (Certain expenses, 1962, par. 170–177) in the one hand and that fact that reasonably the peacekeeping forces are acting impartial by default because of having strict control and command due to the task indicated by the SC in the other (Dinstein, 2005, p. 311).

Such position of Yoram Dinstein can be criticised over the relevant peacekeeping practice and by Report of the High-level Independent Panel on Peace Operations on uniting our strengths for peace: politics, partnership and people as well (Report, 2015).

Another point of view shows Osamu Yoshida. He offers broader approach to the principles of peacekeeping. It consists of five principles: (i) existence of a truce or cease-fire; (ii) consent of all parties to the conflict or establishment of the operation at the request of the parties; (iii) impartiality or neutrality (no involvement in the conflict, no favouring of one party over the other); (iv) use of force only in self-defence or if hindered by force to fulfil the mandate; and (v) personnel of peacekeeping operations must take orders only from the commander of the operation and not from the organs of the sending state (Yoshida, 2013, p. 116).

Yoshida explains outlining the «extra-principle» of cease fire in the list of «five principles of peacekeeping» in that way that if the cease fire in the conflict zone doesn't exist thus the peacekeeping mission would be endangered and the principle of non-use of force could be violated. Also Yoshida argues that if the peacekeeping mission faced a military issue the mission therefore would be enforcement and not peacekeeping because the first goal of it would be the military aspect of conflict (Yoshida, 2013, p. 116). Actually, that is why Japan decided to limit its participation in traditional peacekeeping operations (Shigeru, 1999, p. 29).

Moving closer to the point of view of Yoshida, it can be criticised as well as previous of Dinstein. First, it has to be noted that the 5th principle, which means that peacekeeping forces shouldn't be under the command or control of host state, is senseless because it duplicates the 3rd principle of «impartiality» which has the same *ratione materiae* as the Yoshida's 5th. Second, the 1st principle of «cease fire existence» is also contrary to the 4th principle, which bans use of force only whereas it is needed for self-defence and for maintaining the mandate. In point of view of present writer argument that non-existence of cease fire could violate the essential task of peacekeeping is not reasonable.

Thus, the «classic» list of the principles of peacekeeping to be observed in present article: (i) Consent of the parties; (ii) Impartiality; (iii) Non-use of force.

(I) The principle of consent of the parties. As it was said before, the principle of the consent of the parties is recognised as fundamental by all mentioned scholars and the practice of the UN.

United Nations peacekeeping operations are deployed with the consent of the main parties to the conflict. This requires a commitment by the parties to a political process and their acceptance of a peacekeeping operation mandated to support that process. The consent of the main parties provides a United Nations peacekeeping operation with the necessary freedom of action, both political and physical, to carry out its mandated tasks. In the absence of such consent, a United Nations peacekeeping operation risks becoming a party to the conflict; and being drawn towards enforcement action, and away from its intrinsic role of keeping the peace (Principles and Guidelines, 2008, par. 63).

The NATO's joint doctrine on issue of the principle of consent says: «the level of consent given by the major conflicting parties' leadership reflects the degree of acceptance of external intervention in what is effectively an internal or regional dispute. The type of peace support effort is partly determined by the level of consent given by the main parties to an intervening force» (Allied Joint Doctrine, 2014, par. 0228).

Following Yoram Dinstein, the concept of consent has stirred up a number of thorny problems in its application, although it is still accepted in principle as a condition precedent for the stationing of a peacekeeping force (Dinstein, 2005, p. 308).

Lindsey Cameron says that the UN doctrine does not accept that consent legally requires that a host state agree to the composition of the force, but the host state's consent to the composition of the force will play an important role in the UN's decision-making (Cameron, 2017, p. 66). Notably, however, on a purely legal level, the requirement that a host state consent to the force remains necessary to ensure that the UN respects Article 2 (7) of the Charter (Cameron, 2017, p. 64). This is clearly recalling with cited Principles and Guidelines of the UN Peacekeeping Operations, that «<...> peacekeeping operation risks becoming a party to the conflict».

Hitoshi Nasu favours this statement appealing: «Although peacekeeping operations are often based on a cease-fire or peace agreement, the UN's involvement without consideration of the nature of the agreement in question ultimately risks undermining its own legitimacy and credibility as well as endangering peacekeepers deployed on the ground» (Nasu, 2009, p. 23).

Tarcisio Gazzini says that «the consent of all concerned parties provides an adequate legal basis for peace-keeping operations carried out by regional organizations» (Gazzini, 2003, p. 253).

The peacekeeping operations undertaken by NATO in former Yugoslavia, Albania and Macedonia satisfy by any standard the consent requirement (Gazzini, 2003, p. 253). In the case of former Yugoslavia, in particular, all the belligerent parties – whose international legal status was at the time controversial – validly expressed their consent at the London Conference (Resolution 781/1992, 1992). In the case of Albania and Macedonia, the operations were not only requested by and carried out in co-operation with the respective governments; they were also directed at involving non-governmental groups or entities in the peace building and democratization process.

Here arises the relevant question: what if a host state withdraw its consent after the peacekeeping operation has begun? Both Cameron (Cameron, 2017, p. 66) and Dinstein argues that such withdraw would effect on operation. In example of peacekeeping mission in Iraq, Dinstein explains that while, as a rule, a withdrawal of prior consent by a Host-State would terminate a peacekeeping operation, Resolution 689 (1991) (Resolution 689/1991, 1991) proclaimed categorically that the deployment of UNIKOM «can only be terminated by a decision of the Council» (Dinstein, 2005, p. 308).

But, nevertheless, the issue remains unclear as Ian Brownlie wrote that «because sovereign States are in principle free to dispose of their territory, they also have the right to dispose of their exclusive right to use that territory, and thus to allow military operations of other States on their State territory. As long as that consent is genuine, the prohibition of the use of force does not apply, therefore, to military actions of other States' forces on the territory of a State whose government has consented to those operations» (Brownlie, 2003, p. 320).

Nevertheless, the Principles and Guidelines of the UN Peacekeeping Operations stresses that «the complete withdrawal of consent by one or more of the main parties challenges the rationale for the United Nations peace-keeping operation and will likely alter the core assumptions and parameters underpinning the international community's strategy to support the peace process» (Principles and Guidelines, 2008, par. 65).

(II) Principle of impartiality. The impartial character of peacekeeping operations, nonetheless, serves to distinguish these operations from those having a defensive purpose in the sense of article 51 of the UN Charter, where the force deliberately takes sides in the confrontation or conflict (Gazzini, 2003, p. 252).

According to the Principles and Guidelines of the UN Peacekeeping Operations, United Nations peacekeeping operations must implement their mandate without favour or prejudice to any party. Impartiality is crucial to maintaining the consent and cooperation of the main parties, but should not be confused with neutrality or inactivity. United Nations peacekeepers should be impartial in their dealings with the parties to the conflict, but not neutral in the execution of their mandate (Principles and Guidelines, 2008, par. 67).

It should be noted that revolutionary report on peacekeeping of 2000 known as «The Brahimi Report» has insisted that impartiality must «mean adherence to the principles of the Charter and to the objectives of the mandate that is rooted in these Charter principles» (Report, 2000, par. 50).

It is needed to add that the further report of the High-level Independent Panel on «Peace Operations on uniting our strengths for peace: politics, partnership and people» (Report, 2015) of 2015 doesn't pay so much attention to the principle of impartiality, but rather moves forward to the issue of «neutrality» (more detailed – *infra*).

Talking on the current issue of impartiality, Lindsey Cameron states that impartiality would appear to mean that an operation does not take sides. A peacekeeping force with a robust mandate may use military force against an organized armed group in order to enforce its mandate – even if that use of force may lead it to become a party to a conflict. What may reasonably allow such uses of force to continue to garner approval as «impartial» is that they are taken in an effort not to actually defeat a party to a conflict, but rather to enforce a mandate, such as protecting civilians (Cameron, 2017, p. 77).

Dieter Fleck, at the same time, writes that «for any peace operation the impartiality of peace forces towards conflicting parties is essential for providing convincing assistance in the peace process. The impartiality of peacekeepers is challenged in the case of non-compliance by the host government or factions in the receiving state with existing obligations and commitments» (Fleck, 2014, p. 220).

Hitoshi Nasu, calling the principle of impartiality as «neutrality», says that it suggests the apolitical character of a peacekeeping operation, mandating peacekeepers to hold no prejudice towards participants in a conflict and not to influence the course of events. Generally speaking, Nasu is slightly mixing «neutrality» and «impartiality» and outlines that this «mix» should rather be identified as a «neutrality» (Nasu, 2009, p. 24).

Nevertheless, such point of view has to be criticised. For example, Lindsey Cameron stresses that «In any case, respect for the principle of impartiality is tricky and requires a sophisticated understanding of the parties and circumstances. Impartiality must not be confused with neutrality, if neutrality is understood to mean passivity» (Cameron, 2017, p. 76).

Dieter Fleck takes the same side of a dispute saying that «for the Security Council neutrality is not a viable option, as the world organization cannot be neutral to a threat to the peace, breach of the peace, or act of aggression. This has been confirmed in UN practice in the case of states being denied membership in the United Nations for adhering to a policy of neutrality without reservation» (Fleck, 2014, p. 220).

Mentioned Fleck's statement on the importance of the distinguish of «impartiality» and «neutrality» grounds on the comparative approach applying similar provisions of the international humanitarian law. Thus, for this purpose Fleck takes the Fundamental Principles of the International Red Cross and Red Crescent Movement. According to it, impartiality and neutrality must, indeed, be kept distinct from one another. For the Red Cross, impartiality serves to relieve the suffering of victims by concentrating on their needs and giving priority to the most urgent cases of distress. Neutrality, as an additional Red Cross principle, which is not applicable to UN peace operations, excludes taking sides in hostilities or engaging in controversies of a political, racial, religious, or ideological nature. A neutral person refuses to make a judgement whereas the one who is impartial judges a situation in accordance with pre-established rules (Fundamental Principles, 1965).

Also it should be added that «The Brahimi Report» has rightly emphasized that impartiality of peacekeepers should not be misconceived as «neutrality or equal treatment of all parties in all cases for all time» (Report, 2000, par. 50).

The NATO's joint doctrine also put a light on this issue arguing that «impartiality must not be confused with neutrality. Impartiality requires a degree of judgement against the principles outlined above, to implement the mandate. Neutrality, on the other hand, promotes a passive approach and consequently could limit the contribution made by the peacekeepers. The conduct of the peacekeeping forces during peace support should be impartial in relation to the actors but should never be neutral in the execution of the mission» (Allied Joint Doctrine, 2014, par. 0230/c).

(III) Principle of non-use of force. In its Advisory Opinion of 20 July, 1962 in case «Certain expenses of the United Nations» the ICJ acknowledged that peacekeeping forces cannot be authorised by the SC to use force against any state (Certain Expenses, 1962, par. 170–177).

Yoram Dinstein opens up this interpretation discussion saying that «in essence, peacekeeping forces are not designed for combat. Nevertheless, it has always been understood that they are entitled to defend themselves. This specific right of self-defence, applicable to peacekeeping forces, should not be confused with the much broader right of self-defence vested in States» (Dinstein, 2005, p. 308).

Looking at the well-established doctrine of peacekeepers' right to use force in self-defence and in defence of the mandate, the question is what the limits to such a mandate are. Using force in defence of the mandate is not the same as enforcing peace. Peace enforcement may, in contrast to peacekeeping, involve the use of force at the strategic international level, which is normally prohibited for Member States under Art 2 (4) of the Charter unless authorized by the UNSC (Nyström, 2015, p. 42).

Under the Principles and Guidelines of the UN Peacekeeping, a United Nations peacekeeping operation should only use force as a measure of last resort, when other methods of persuasion have been exhausted, and an operation must always exercise restraint when doing so. The ultimate aim of the use of force is to influence and deter spoilers working against the peace process or seeking to harm civilians; and not to seek their military defeat (Principles and Guidelines, 2008, par. 73).

Hitoshi Nasu points that «the non-use of force is a logical consequence of the doctrines of consent and neutrality. As long as it relies on the consent of a sovereign state, the peacekeeping force cannot resort to military action against the state. Any instances of using armed force will have an impact upon the military and political balance between the belligerent parties» (Nasu, 2009, p. 25).

Under the NATO's joint doctrine, the use of force should be restricted to self-defence and defence of the mandate only, such as the protection of civilians under the imminent threat of violence. The authority to use force in peace support will be provided by the legal basis and reflected in the mission's ROE. The political and military will of the Alliance to use force may help provide credible deterrence in order to persuade major conflicting parties to negotiate a ceasefire or peace settlement, or to deter them and other actors from adopting spoiling behaviour towards the peace process (Allied Joint Doctrine, 2014, par. 0231).

It has to be noted that following views on the principle of non-use of force in peacekeeping are mostly arguable that if the use force in peacekeeping mission is enormous, thus such mission would become not peacekeeping but peace-enforcement which contradicts with the article 2 (4) and 2 (7) of the UN charter (UN Charter, 1945).

Also another question regarding this issue could be arisen: is it correct to assume that the attack on the peacekeepers, including the representatives of military unit of definite state, could cause the application of the right to self-defence under the article 51 of the UN Charter and article 5 of North Atlantic Treaty? Is it possible in given situation that the inherent right of self-defence of peacekeepers under the principle of «non-use of force» would transform into the self-defence in meaning of article 51 of the UN Charter?

In opinion of present writer, the answer should be negative because under the notion of «armed attack» as a precedent to the self-defence it should be acted against the integrity, political sovereignty and its security when the attack on peacekeepers has another intended aims that contradicts with the concept of self-defence.

Conclusions. As a result of previously observed legal practice and academic thoughts on the issue of principles of the peacekeeping, with the coherence to the topic of current article on the NATO's peacekeeping activities, it can be concluded that the peacekeeping activities of NATO as a regional organisation in aspect of the article 53 of the UN Charter should follow three fundamental principles, which at the same time have to be the key requirements for legal actions. These principles are:

(i) consent; (ii) impartiality and (iii) non-use of force. The key idea of given principles of peacekeeping regarding the NATO is that that only on grounds of their fulfilment could the Alliance reach its goals as well as goals of the UN Charter in most effective way without violating international law. Such fulfilment of the UN practice and application of *jus cogens* are in strong connection to the provisions of the North Atlantic Treaty (North Atlantic Treaty, 1949), which indicates the values of the UN Charter as essential for the Alliance. Given approach on the principles of the peacekeeping is quite certain enough because of subsequently evolution of NATO's legal framework in joint doctrines. Also this shows the essential role which unified approach to the legal aspects of activities plays in Alliance.

References

- United Nations Charter, 26 June 1945 [entered into force 24 October 1945]. URL: <https://www.un.org/en/charter-united-nations>.
- The North Atlantic Treaty, Washington D.C., 4 April 1949 [entered into force 4 April 1949]. URL: <https://tinyurl.com/ycrllhdo>.
- Allied Joint Doctrine for Non-Article 5 Crisis Response Operations, AJP-3.4 (A), entered to force on 15 October, 2010. URL: <https://tinyurl.com/rubnlzk>.
- Allied Joint Doctrine for The Military Contribution to Peace Support, AJP-3.4.1 (A), entered to force on 2 December, 2014. URL: <https://tinyurl.com/tyr8arg>.
- Fundamental Principles of the International Red Cross and Red Crescent Movement, proclaimed by the 20th International Red Cross Conference (Vienna, 1965).
- Certain expenses of the United Nations (Article 17, paragraph 2 of the Charter), Advisory Opinion of 20 July 1962 : I.C.J. Reports 1962, P. 151.
- Report of the Panel (2000) on United Nations Peace Operations. UN Doc A/55/305.
- Report of the High-level Independent Panel (2015) on "Peace Operations on uniting our strengths for peace: politics, partnership and people". UN Doc A/70/95.
- Resolution Concerning the UN Iraq-Kuwait Observation Mission. 689 (1991) / adopted by the Security Council as its 2983rd meeting, on 9 April 1991. UN DOC S/RES/689 (1991).
- Resolution concerning flight restrictions in the airspace of Bosnia and Hercegovina, 781 (1992) / Adopted by the Security Council on its 3122nd meeting, on 9 October, 1992. UN Doc S/RES/781.
- United Nations Peacekeeping Operations : Principles and Guidelines. *International Peacekeeping*. 2008. № 15(5). P. 742–799.
- Brownlie Ian. Principles of public international law. 6th ed. Oxford : Oxford University Press, 2003.
- Cameron L. The Privatization of Peacekeeping: Exploring Limits and Responsibility under International Law. Cambridge : Cambridge University Press. 2017.
- Dinstein Y. War, Aggression and Self-Defence. Cambridge : Cambridge University Press, 2005.
- Fleck Dieter. The Law Applicable to Peace Operations. *The Oxford handbook of international law in armed conflict (Oxford handbook)*. Oxford : Oxford University Press, 2014. P. 206–247.
- Gazzini T. NATO's Role in the Collective Security System. *Journal of Conflict and Security Law*. 2003. № 8(2). P. 231–263.
- Gray C. The 2015 Report on Uniting Our Strengths for Peace: A New Framework for UN Peacekeeping? *Chinese Journal of International Law*. 2016. № 15(1). P. 193–213.
- Howard L. Power in Peacekeeping. Cambridge : Cambridge University Press, 2019.
- Nasu H. International Law on Peacekeeping: A Study of Article 40 of the un Charter. 1st ed. Leiden : BRILL, 2009.
- Nyström D. The UN mission in Congo and the basic principles of peacekeeping: Revolution or evolution? Stockholm : Stockholm University, 2016.
- Shigeru Kozai. UN Peacekeeping and Japan: Problems and Prospects. *Japan and International Law: Past, Present and Future : International Symposium to Mark the Centennial of the Japanese Association of International Law. International Law in Japanese Perspective*. The Hague : Kluwer Law International, 1999. Vol. 5. P. 29–42.
- Yoshida Osamu. Japan's efforts in United Nations peacekeeping operations: from the perspectives of international law and foreign policy-making. *Northeast Asian Perspectives on International Law: Contemporary Issues and Challenges*. Leiden : BRILL, 2013. P. 113–130.

Summary

Oleksiuk N. M. Principles of peacekeeping in NATO's legal framework. – Article.

The article deals with the issue on the principles of peacekeeping activities of NATO as the international organization maintaining the challenges of world's peace and order in particular regions. It puts a light on a divertive coherence of legal practice of international organizations, e.g. UN and NATO and scholar

thoughts on given problem of identification and application of the principles of peacekeeping. It is noted that there is an academic debate regarding the number of principles between Lindsey Cameron, Dag Nyström, Christine Gray, Lise Morje Howard, Hitoshi Nasu, Dieter Fleck, who offer so called "classic" approach on the one hand, and Yoram Dinstein and Osamu Youshida, who have an opposite opinion of their approach of outlining the principles of peacekeeping. The article emphasizes the main key ideas of given scholar views that are unified for each approach in general. The article analyses given academic approaches on the issue of research and outlines the list of the principles of peacekeeping, which are observed: (i) Consent of the parties; (ii) Impartiality; (iii) Non-use of force. Also article gives the definition and gives the explanation to each of them. It is explained the negative consequences in case of breaching given principles. The relevant examples of such in experience of peacekeeping activities are given. Examination of these principles is provided under the jurisprudence of the International Court of Justice and legal practice of the UN, which is fundamentally primal to any kind of peacekeeping activities – of the UN or other international organizations. It is observed the relevant NATO's practice of peacekeeping and NATO's legal acts as well. It is pointed on the importance to follow these principles because of the provisions of the international customary law in general and the UN Charter in particular. The article concludes that the key idea of given principles of peacekeeping regarding the NATO is that that only on the grounds of their fulfilment could the Alliance reach its goals as well as goals of the UN Charter in most effective way without violating international law. It is stressed that given approach on the principles of the peacekeeping is quite certain enough because of subsequently evolution of NATO's legal framework in joint doctrines.

Key words: NATO, peacekeeping activities, principles, consent, impartiality, non-use of force.

Анотація

Олексюк Н. М. Принципи миротворчої діяльності у правовому полі НАТО. – Стаття.

Стаття стосується проблеми принципів миротворчої діяльності НАТО як міжнародної організації, що врегульовує виклики щодо світового миру та порядку в певних регіонах. Висвітлюється нерозривний зв'язок між юридичною практикою міжнародних організацій, як-от Організація Об'єднаних Націй і НАТО, з одного боку, та наукових поглядів щодо визначення та застосування принципів миротворчої діяльності, із другого. Акцентовано на існуванні академічної дискусії щодо кількості принципів миротворчої діяльності між Ліндсей Кемерон, Дагом Ністрьомом, Крістін Грей, Ліз Говард, Хітоші Насу, Дітером Флеком, які пропонують «класичний» підхід щодо принципів миротворчості, з одного боку, та Йорамом Дінштайном і Осаму Йошидою, які мають протилежний погляд щодо даної проблеми, із другого. У статті виокремлено ключові ідеї згаданих академічних поглядів, які є спільними для цих наукових підходів. У статті проаналізовано згадані академічні підходи щодо принципів миротворчості та виокремлено перелік принципів, що досліджуються, як-от: 1) згода; 2) неупередженість; 3) незастосування сили. Також у статті дається визначення та пояснення кожному з даних принципів. Наведено приклади негативних наслідків, які можуть настати за недотримання даних принципів. Відповідні приклади таких у миротворчій діяльності наведено. Дослідження вказаних принципів проводиться на основі практики Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй та Організації Об'єднаних Націй, які є фундаментально первинними для будь-якої миротворчої діяльності – як Організації Об'єднаних Націй, так і інших міжнародних організацій. У статті зроблено огляд відповідної миротворчої практики НАТО і юридичних документів Альянсу. Акцентовано на важливості дотримання даних принципів у зв'язку з положеннями звичайного міжнародного права загалом та норм Статуту Організації Об'єднаних Націй зокрема. Підсумовано, що ключова ідея застосування даних принципів у діяльності НАТО полягає в тому, що Альянс може досягнути поставлених перед ним Статутом Організації Об'єднаних Націй цілі ефективним способом лише за дотримання даних принципів. Загалом зауважено, що підхід до принципів миротворчості, застосований у правовому полі НАТО, досить чітко врегульований і зрозумілий, зважаючи на розвиток та вдосконалення правової доктрини Альянсу.

Ключові слова: НАТО, миротворча діяльність, принципи, згода сторін, неупередженість, незастосування сили.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.321>
УДК 342.951

Г. А. Гончаренко

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2483-8097>

кандидат юридичних наук,

доцент спеціальної кафедри № 1 «Правові засади державної безпеки»
Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА СЕКТОРОМ БЕЗПЕКИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ, СУБ'ЄКТИ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. Законодавче регулювання питань реалізації громадського контролю у сфері національної безпеки України, започатковане у 2003 р., далеко не повною мірою враховує динаміку суспільних відносин і пов'язані з цим правові проблеми (Доронін, 2018, с. 39). Із розвитком інститутів громадянського суспільства посилюється контроль за діяльністю державних органів (Вітвицький, 2013, с. 42). Однак безпосередня участь громадян у здійсненні контролю в управлінні в різних формах передбачає пов'язаність з інститутами громадянського суспільства (Селиванова, 2013, с. 204). А одним із напрямів розвитку управління сектора безпеки є вдосконалення механізму контролю за станом соціальної сфери складових сил безпеки з боку громадських інститутів (Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України, 2016). Таким чином, важливе значення для розвитку управління секторів безпеки має дослідження сутності громадського контролю за сектором безпеки, його суб'єктів, форм та способів здійснення, в також наявних проблем його реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній науці окремим аспектам контролю з боку громадянського суспільства за діяльністю державних органів приділяли увагу такі дослідники, як О. Полтораков (2005), який розкрив проблеми громадського контролю за «силовими» структурами в Україні, І. Доронін (2018), який досліджував громадський контроль у сфері національної безпеки; В. Столбовий (2018), який розглянув поняття громадського контролю за службовими правовідносинами у сфері національної безпеки. У зарубіжних країнах окремі науковці досліджували складові елементи демократичного контролю за сектором безпеки. Так, G. Chirazi (2013) вивчав особливості здійснення контролю за розвідкою в Румунії; L. Glušac (2018) розкрив правові межі, що регулюють застосування спеціальних процедур і заходів для прихованого збору даних цивільними і військовими розвідувальними службами Сербії та ін. Однак дослідженню поняття та форм громадського контролю за сектором безпеки в Україні, а також проблемам його реалізації науковці не приділяли гідної уваги, що потребує з'ясування. Так, О. Пошедін (2019) вказує, що актуальною проблемою в Україні є належне врахування владою пропозицій органів громадського контролю під час ухвалення управлінських рішень, оперативне реагування на факти корупції в діяльності сектора безпеки і оборони, які викриваються як окремими громадянами, так і організаціями громадянського суспільства (Пошедін, 2019, с. 34).

Мета статті полягає в з'ясуванні особливостей реалізації громадського контролю за сектором безпеки, розкритті форм, встановленні його змісту та поняття, а також проблем його реалізації.

Виклад основного матеріалу: Закон України «Про національну безпеку України» визначає, що сектор безпеки і оборони підлягає демократичному цивільному контролю, елементом якого є громадський контроль (ст. 4). Отже, одним із видів цивільного контролю законодавчо було визначено громадський контроль. На законодавчому рівні не передбачено поняття «громадський контроль». Закон України «Про національну безпеку України» у ст. 1 тільки визначає правову конструкцію «демократичний цивільний контроль» як комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектора безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їхній ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України.

У наукових джерелах єдиного визначення змісту терміна «громадський контроль» немає. Однак в наукових працях виділено два підходи щодо його розуміння – вузьке та широке. Прихильником першого є В.М. Гаращук. Автор до громадського контролю зараховує контроль із боку громадських формувань (профспілок, трудових колективів, партій, рухів, фондів) та інших утворень та контроль із боку громадян (Гаращук, 2003, с. 169). В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко та І.Д. Пастух систему суб'єктів громадського контролю визначають як громадські організації, трудові колективи, органи самоорганізації населення, збори громадян за місцем проживання, громадяни (Колпаков, Кузьменко, Пастух та ін., 2012, с. 531). У широкому розумінні громадський контроль визначає Л.П. Рогатіна, яка розглядає його як суспільне явище, при якому громадянське суспільство бере участь у визначенні основних напрямів зовнішньої та внутрішньої політики держави, вирішенні суспільно-важливих питань та контролює процес їх реалізації (Рогатіна, 2011, с. 169).

Окремі дослідники у процесі з'ясування дефініції «громадського контролю» визначають не всі його складові частини. Так, С.В. Шестак визначає громадський контроль як контроль громадян та їх громадських об'єднань, спрямований на забезпечення законності та прозорості функціонування державного механізму, на розвиток постійних та ефективних взаємозв'язків держави та населення (Шестак, 2009, с. 41). На думку О. Полтаракова (2005), громадський контроль – це система відносин громадянського суспільства з державою, яка ґрунтується на підзвітності органів державної виконавчої влади органам державної законодавчої влади (парламентський контроль) недержавним структурам («третьому сектору» та ЗМІ). М.В. Сіцінська (2013) вважає, що під громадським контролем у системі демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України варто розуміти комплекс наглядових заходів, що здійснюють громадянські інститути суспільства в інтересах встановлення та підтримки гармонійних цивільно-правових відносин, дотримання у сфері діяльності сектора безпеки і оборони конституційного порядку, чинного законодавства, державної та військової дисципліни за будь-яких обставин (Сіцінська, 2013, с. 115). З нашої точки зору, громадський контроль над сектором безпеки – це сукупність контрольних заходів, які здійснюються з боку інститутів громадянського суспільства для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектора безпеки та інших органів, діяльність яких пов'язана із забезпеченням національної безпеки. Така діяльність інститутів громадянського суспільства спрямована на сприяння ефективній діяльності органів сектора безпеки й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України та має рекомендаційний характер.

Щодо складових інститутів громадянського суспільства, то відповідно до аб. 2 п. 2 Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976, до інститутів громадянського суспільства зараховано: громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства. Надалі розглянемо участь деяких із них у реалізації контролю за сектором безпеки. За критерій візьмемо ті суб'єкти громадського контролю, які передбачені Законом України «Про національну безпеку України». Однак для всебічного розкриття цього питання спочатку з'ясуємо перелік форм реалізації громадського контролю за сектором

безпеки. Так, серед форм здійснення громадського контролю фахівці називають соціологічні та статистичні дослідження, громадські слухання, громадську експертизу актів органів публічної влади та їх проектів, публікації в пресі, випуски на радіо, телебаченні, оприлюднення в мережі Інтернет, громадську експертизу, участь громадськості в роботі колегіальних органів влади, перевірку діяльності будь-якої організації або відповідальної особи, аналіз звернень громадян, результатів діяльності тощо. Структурним елементом громадянського контролю є мас-медіа (Ковбасюк та ін., 2011, с. 114). Вищенаведене можна застосувати і в цій роботі.

Закон України «Про національну безпеку України» проголошує, що громадяни України беруть участь у здійсненні громадського контролю над сектором безпеки і оборони як через громадські організації, членами яких вони є, через депутатів представницьких органів влади, так і особисто шляхом звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та його представника або в інший державний орган в порядку, визначеному Конституцією України та Законом України «Про звернення громадян» (ч. 1 ст. 4).

Отже, громадяни самостійно беруть участь у здійсненні громадського контролю над сектором безпеки шляхом звернення (1) до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, (2) його представника або (3) в інший державний орган відповідно до норм законодавства. Так, за Законом України «Про звернення громадян», під такими зверненнями варто розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги. А Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, відповідно до положень законодавства, здійснює свою діяльність на підставі відомостей про порушення прав і свобод людини і громадянина, які отримує за зверненнями громадян України, іноземців, осіб без громадянства чи їх представників (ст. 16 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»).

Громадські організації є суб'єктом формування громадських рад при органах влади. Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» у ст. 5 врегульовано питання щодо засад формування інститутів громадянського суспільства в контексті (а) забезпечення незалежної діяльності об'єднань громадян, посилення їх впливу на прийняття суспільно важливих рішень та (б) проведення регулярних консультацій із громадськістю з важливих питань життя суспільства і держави. У ст. 12 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» визначено, що реалізація засад внутрішньої і зовнішньої політики здійснюються на основі тісної взаємодії та координації зусиль Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади у цьому напрямі.

Варто вказати, що чинний Закон України «Про національну безпеку України» не містить конкретної норми щодо участі громадських рад у процесі здійснення громадського контролю за сектором безпеки. Відповідно до цього Закону до складу сектора безпеки і оборони входять Міністерство оборони України, Збройні сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику (ч. 2 ст. 12). При окремих органах сектора безпеки були створені і проводять свою діяльність Громадські ради. Так, М.В. Сіцінська (2014) зазначає, що Громадські ради при складових частинах сектора безпеки і оборони України – це основний правовий засіб громадського контролю за сектором безпеки і оборони, який є чинним колегіальним консультативно-дорадчим органом при профільних і загальної компетенції органах державної влади, що безпосередньо залучаються до виконання завдань щодо захисту національних інтересів у безпековій та оборонній сферах, утвореним для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами у сфері безпеки і оборони, з метою представництва інституцій громадянського суспільства та врахування їх інтересів у діяльності цих органів, підвищення дієвості демократичного цивільного контролю за діяльністю складників сектора

безпеки і оборони, забезпечення національної безпеки держави, ефективного відстоювання її національних інтересів у сфері безпеки і оборони.

У сучасних умовах окремі суб'єкти сектора безпеки вже створили Громадські ради, а саме: при Міністерстві внутрішніх справ України, Державній прикордонній службі України, Службі безпеки України, Державній міграційній службі України, Державній службі з надзвичайних ситуацій України, Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та ін. Так, Розпорядженням Президента України «Про Громадську раду при Службі безпеки України» від 20 липня 2006 року № 269/2006-рп указується, що Громадська рада при Службі безпеки України має бути створена для сприяння здійснення контролю у сфері забезпечення безпеки держави в контексті забезпечення інформування громадськості про діяльність Служби безпеки України, проведення консультацій та обговорення проектів найважливіших рішень і врахування при цьому громадської думки, зміцнення довіри до Служби з боку населення (Розпорядження Президента України, 2006, № 269/2006-рп). Однак нині нема чинного положення та не оновлено склад Громадської ради при Службі безпеки України.

При Міністерстві внутрішніх справ також було створено Громадську раду. Так, Наказом Міністра внутрішніх справ України від 16 січня 2020 року № 38 затверджено положення про Громадську раду при Міністерстві внутрішніх справ України. За цим положенням, така Рада є тимчасовим консультативно-дорадчим органом, утвореним для сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг, захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, а також міграції (імміграції та еміграції), в тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції (Наказ Міністра внутрішніх справ України від 16 січня 2020 року № 38). Фактично повноваження Громадської ради акцентовано у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг.

Також вкажемо, що в положенні про Громадську раду Адміністрації Державної прикордонної служби України проголошено, що Громадська рада є чинним колегіальним виборним консультативно-дорадчим органом, утвореним для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, здійснення громадського контролю за діяльністю Адміністрації Державної прикордонної служби України, налагодження ефективної взаємодії Адміністрації Держприкордонслужби з громадськістю, врахування громадської думки під час формування та реалізації державної політики. Тобто в цьому положенні передбачається участь громадян в управлінні державними справами, здійснення громадського контролю за діяльністю ефективної взаємодії з громадськістю та врахування громадської думки в реалізації державної політики.

У рамках цього дослідження доцільно розглянути і участь громадських об'єднань у здійсненні громадського контролю за сектором безпеки. Так, згідно з положеннями Закону України «Про національну безпеку України», громадським об'єднанням, зареєстрованим у встановленому законом порядку, гарантується змога: 1) отримувати від державних органів, зокрема від керівників складників сектора безпеки, інформацію з питань їх діяльності, крім інформації з обмеженим доступом; 2) здійснювати дослідження з питань національної безпеки, публічно презентувати їх результати, створювати для цього громадські фонди, центри, колективи експертів тощо; 3) проводити громадську експертизу проектів законів, рішень, програм, представляти свої висновки і пропозиції для розгляду відповідним державним органам; 4) брати участь у громадських дискусіях та відкритих парламентських слуханнях із питань діяльності і розвитку сектора безпеки.

З метою систематичного інформування суспільства про діяльність сектора безпеки України, забезпечення обґрунтованості рішень державних органів про стан виконання заходів розвитку сектора безпеки органами сектору безпеки видаються «Білі книги» або інші аналітичні документи (огляди, національні доповіді тощо) (ст. 10). Важливість видання «Білих книг» визначалась завданнями реформування сектора безпеки, відображалась у текстах Річних

національних програмами підготовки до набуття членства в НАТО (Указ Президента України, 2012, № 273/2012). Так, приміром було видано «Білу книгу 2008: Служба безпеки України» (Белов, Анікін, Власюк, 2009), а також Білу книгу Національної гвардії України.

Тема не була б повною мірою розкрита без зазначення участі засобів масової інформації в реалізації заходів контролю за сектором безпеки. У реалізації механізму громадського контролю над сектором безпеки важливу роль відіграє і Закон України «Про доступ до публічної інформації», метою якого є забезпечення прозорості та відкритості суб'єктів владних повноважень і створення механізмів реалізації права кожного на доступ до публічної інформації (ст. 2). Право на доступ до публічної інформації гарантується здійсненням парламентського, громадського та державного контролю за дотриманням права на доступ до публічної інформації (ч. 5 ст. 3). А Законом України «Про національну безпеку України» врегульовано, що засоби масової інформації теж є суб'єктами громадського контролю. Засоби масової інформації, висвітлюючи питання національної безпеки і оборони, інформують суспільство про стан захисту національних інтересів України (ст. 10).

У Законі України «Про національну безпеку України» проголошено, що сфера громадського контролю може бути обмежена виключно Законом України «Про державну таємницю». Варто зазначити, що цей закон України регулює суспільні відносини, пов'язані із зарахуванням інформації до державної таємниці, засекречуванням, розсекречуванням її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці з метою захисту національної безпеки України. У ст. 8 цього законодавчого акта визначено, яку інформацію зараховано до державної таємниці у сфері державної безпеки та охорони правопорядку (ч. 4 ст. 8), також вказано, яка інформація не належить до державної таємниці, а це зокрема: 1) про стан правопорядку; 2) про факти порушень прав і свобод людини і громадянина; 3) про незаконні дії державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб.

Висновок. Громадський контроль за сектором безпеки – це сукупність контрольних заходів, які здійснюють інститути громадянського суспільства для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектора безпеки та інших органів, діяльність яких пов'язана із забезпеченням національної безпеки. Така діяльність інститутів громадянського суспільства спрямована на сприяння ефективній діяльності органів сектора безпеки й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України та має рекомендаційний характер.

У системі реалізації громадського контролю варто розрізняти низку проблем, які і потребують вирішення: (1) питання встановлення відповідальності суб'єктів сектора безпеки за наслідки ухвалених рішень у секторі безпеки в контексті неврахування пропозицій громадськості; (2) необхідність визначення чітких правил обов'язкової звітності (письмова форма, періодичність, відповідальність за їх невиконання) органів сектора безпеки в рамках реалізації контролю інститутами громадянського суспільства; (3) обов'язкове виконання законодавчих норм щодо створення Громадських рад при всіх суб'єктах сектора безпеки; (4) впровадження обов'язкового видання щорічно так званих «Білих книг» та/або аналітичних документів (оглядів, національних доповідей, статистичних даних) кожним із суб'єктів сектора безпеки України.

Література:

- Біла книга 2008. Служба безпеки України / О.Ф. Белов, Д.Г. Анікін, О.С. Власюк та ін. Київ : Ін-т операт. діяльн. та держ. безпеки, 2009. 79 с.
- Вітвіцький С.С. Інститут громадського контролю в Україні: поняття, сутність, тенденції розвитку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 42.
- Гарашук В.М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 169 с.
- Громадська рада Адміністрації Державної прикордонної служби України. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/gromadska-rada-pri-administracii-derzhavnoi-prikordonnoi-sluzhbi-ukraini/> (дата звернення: 17.05.2020).
- Доронін І. Громадський контроль у сфері національної безпеки України та права людини. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. Vol. 4(2). С. 39.
- Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 1: Теорія державного управління. Київ : НАДУ, 2011. С. 114.

- Курс адміністративного права України : підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 531 с.
- Положення про Громадську раду при Міністерстві внутрішніх справ України : Наказ Міністра внутрішніх справ України від 16.01.2020 р. № 38. URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/Polozhennya_pro_Gromadsku_radu.htm. (дата звернення: 17.05.2020).
- Полтораков О. Громадський контроль над «силовими» структурами в Україні: проблеми та перспективи. *Національний інститут проблем міжнародної безпеки*. 2005. URL: <http://www.niisp.org.ua/default~38.php>. (дата звернення: 20.05.2020).
- Пошедін О. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони України і перспективи його вдосконалення. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2019. № 1(92). С. 34.
- Про Громадську раду при Службі безпеки України : Розпорядження Президента України від 20 липня 2006 р. N 269/2006-рп. *Офіційний вісник України*. 2006. № 29. Ст. 2086.
- Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 527.
- Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976. *Офіційний вісник України*. 2008. № 86. Ст. 2889.
- Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256
- Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
- Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 04.03.2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» : Указ Президента України від 14.03.2016 р. № 92/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#n2> (дата звернення: 19.05.2020).
- Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.
- Рогатина Л.П. Громадський контроль над державою: сутність, механізми реалізації та перспективи розвитку : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02; Держ. закл. «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського». Одеса, 2011. 169 с.
- Селиванова Е.С. К вопросу о различии в понятиях «народный», «общественный», «гражданский» контроль в научном и прикладном дискурсах. *Вестник Томского государственного университета*. 2013. Вып. 5(121). С. 204.
- Сіцінська М.В. Громадська рада: особливості її діяльності в секторі безпеки і оборони України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 1. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=673> (дата звернення: 17.05.2020).
- Сіцінська М.В. Елементи громадського контролю в системі демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 14. С. 115.
- Столбовий В. Поняття громадського контролю службових правовідносин у сфері національної безпеки України. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 8. С. 106-110.
- Шестак С.В. Недержавний контроль за діяльністю міліції: теоретико-правовий аспект.: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2009. С.41.
- Chirazi G. Strengthening Intelligence Oversight in Romania. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 2013. № 92. P. 164-168.
- Glušac L. National Human Rights Institutions and Oversight of the Security Services. *Journal of Human Rights Practice*. 2018. № 10 (1). P. 58-82.

References

- Bila knyha 2008. (2009) Sluzhba bezpeky Ukrainy [O.F. Bielov, D.H. Anikin, O.S. Vlasiuk ta in]. K. : In-t operat. diialn. ta derzh. bezpeky, 2009. [in Ukrainian]
- Vitvitskyi S.S. (2013) Instytut hromadskoho kontroliu v Ukraini: poniattia, sutnist, tendentsii rozvytku. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2013. № 1. s. 42. [in Ukrainian]
- Harashchuk V.M. (2003) Teoretyko-pravovi problemy kontroliu ta nahliadu u derzhavnomu upravlinni: dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07. Kh.: 2003. [in Ukrainian]
- Hromadska rada Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/gromadska-rada-pri-administracii-derzhavnoi-prikordonnoi-sluzhbi-ukraini/> (data zvernennia: 17.05.2020). [in Ukrainian]

- Doronin I. (2018). Hromadskyi kontrol u sferi natsionalnoi bezpeky Ukrainy ta prava liudyny. *Visegrad Journal on Human Rights*. Vol. 4(2). s. 39. [in Ukrainian]
- Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia : u 8 t. / Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy ; nauk.-red. kolehiia : Yu.V. Kovbasiuk (holova) ta in. T. 1 : Teoriia derzhavnoho upravlinnia. K.: NADU, 2011. s. 114. [in Ukrainian]
- Kolpakov V.K. (2012). Kurs administratyvnoho prava Ukrainy: pidruchnyk / V.K. Kolpakov, O.V. Kuzmenko, I.D. Pastukh, ta in. K. : Yurinkom Inter, 2012. s. 531. [in Ukrainian]
- Polozhennia pro Hromadsku radu pry Ministerstvi vnutrishnikh sprav Ukrainy: Nakaz Ministra vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 16.01.2020 r. № 38. URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/Polozhennya_pro_Gromadsku_radu.htm. (data zvernennia: 17.05.2020). [in Ukrainian]
- Poltorakov O. Hromadskyi kontrol nad «sylovymy» strukturamy v Ukraini: problemy ta perspektyvy. Natsionalnyi instytut problem mizhnarodnoi bezpeky. 2005. URL: <http://www.niisp.org.ua/default~38.php>. (data zvernennia: 20.05.2020). [in Ukrainian]
- Poshedin O. Demokratychnyi tsyvilnyi kontrol nad sektorom bezpeky i oborony Ukrainy i perspektyvy yoho vdoskonalennia. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*. 2019. 1(92), S. 34. [in Ukrainian]
- Pro Hromadsku radu pry Sluzhbi bezpeky Ukrainy: rozporiadzhennia Prezydenta Ukrainy vid 20 lypnia 2006 roku N 269/2006-rp. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2006. № 29. St. 2086. [in Ukrainian]
- Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky: Zakon Ukrainy vid 01.07.2010 № 2411-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2010. № 40. St. 527. [in Ukrainian]
- Pro zatverdzhennia Poriadku spryiannia provedenniu hromadskoi ekspertyzy diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 lystopada 2008 r. № 976. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2008. № 86. St. 2889. [in Ukrainian]
- Pro zvernennia hromadian: Zakon Ukrainy vid 02.10.1996 № 393/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 47. St. 256. [in Ukrainian]
- Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2018. № 31. St. 241. [in Ukrainian]
- Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 04.03.2016 r. «Pro Kontseptsiuu rozvytku sektoru bezpeky i oborony Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.03.2016 r. № 92/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#n2> (data zvernennia: 19.05.2020). [in Ukrainian]
- Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 № 776/97-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1998. № 20. St. 99. [in Ukrainian]
- Rohatina L.P. Hromadskyi kontrol nad derzhavoiu: sutnist, mekhanizmy realizatsii ta perspektyvy rozvytku: dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.02; Derzh. zakl. «Pivdenoukr. nats. ped. un-t im. K.D. Ushynskoho». O., 2011. S. 169. [in Ukrainian]
- Selyvanova E.S. K voprosu o razlychyy v poniatyakh «narodnyi», «obshchestvennyi», «hrazhdanskyi» kontrol v nauchnom y prykladnom diskursakh. *Vestnyk Tomskoho hosudarstvennoho unyversyteta*. 2013. Vyp. 5(121). S. 204. [in Russian]
- Sitsinska M.V. Hromadska rada: osoblyvosti yii diialnosti v sektori bezpeky i oborony Ukrainy: Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. 2014. № 1. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=673> (data zvernennia: 17.05.2020). [in Ukrainian]
- Sitsinska M.V. Elementy hromadskoho kontroliu v systemi demokratychnoho tsyvilnoho kontroliu nad sektorom bezpeky i oborony. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2013. #14. S. 115. [in Ukrainian]
- Stolbovyi V. Poniattia hromadskoho kontroliu sluzhbovykh pravovidnosyn u sferi natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo*. 2018. № 8. S. 106–110. [in Ukrainian]
- Shestak S.V. Nederzhavnyi kontrol za diialnistiu militsii: teoretyko-pravovyi aspekt: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01; Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2009. S. 41. [in Ukrainian]
- Chirazi G. (2013). Strengthening Intelligence Oversight in Romania. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 92, 164–168. [in English]
- Glušac L. (2018). National Human Rights Institutions and Oversight of the Security Services. *Journal of Human Rights Practice*. #10(1). 58–82. [in English]

Анотація

Гончаренко Г. А. Громадський контроль за сектором безпеки: адміністративно-правові засади, суб'єкти та проблеми реалізації. – Стаття.

У статті розглянуто зміст, поняття та суб'єктів громадського контролю за сектором безпеки в контексті розвитку науки адміністративного права, вказано на проблеми його реалізації. Розкрито та проаналізовано контрольні повноваження суб'єктів громадського контролю, які передбачені Законом

України «Про національну безпеку України». Встановлено, що в наукових працях розрізняють два підходи щодо його розуміння – вузьке та широке. Запропоновано авторське визначення правової конструкції «громадський контроль за сектором безпеки». Встановлено, що в законодавстві до складових інститутів громадянського суспільства зараховано громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші невідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства. Розкрито, що громадяни самостійно беруть участь у здійсненні громадського контролю над сектором безпеки в разі звернення: 1) до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та 2) його представника або 3) в інший державний орган сектора безпеки, відповідно до норм законодавства. З'ясовано, що в інших випадках громадяни беруть участь у здійсненні громадського контролю над сектором безпеки через громадські організації, членами яких вони є, через депутатів представницьких органів влади. Окреслено діяльність Громадських рад при державних органах сектора безпеки як суб'єктів громадського контролю. Аргументовано, що в реалізації заходів громадянського контролю розрізняють низку проблем, які і потребують вирішення, а це: (1) питання встановлення відповідальності суб'єктів сектора безпеки за наслідки ухвалених рішень у секторі безпеки в контексті неврахування пропозицій громадськості, (2) необхідність визначення чітких правил обов'язкової звітності (письмова форма, періодичність, відповідальність за їх невиконання) органів сектора безпеки в рамках реалізації контролю інститутами громадянського суспільства, (3) обов'язкове виконання законодавчих норм щодо створення Громадських рад при всіх суб'єктах сектора безпеки, (4) впровадження обов'язкового видання щорічно так званих «Білих книг» та/або аналітичних документів (оглядів, національних доповідей, статистичних даних) кожним із суб'єктів сектора безпеки України.

Ключові слова: управління, інститути громадянського суспільства, сектор безпеки України, громадський контроль, національна безпека, адміністративно-правове регулювання.

Summary

Goncharenko G. A. Public control over the security sector: administrative and legal foundations, subjects and problems of implementation. – Article.

The article considers the content, concept and subjects of public control over the security sector in the context of the development of the science of administrative law, points out the problems of its implementation. The control powers of subjects of public control provided for by the Law of Ukraine "On the National Security of Ukraine". It is established that scientific works distinguish two approaches to its understanding – narrow and broad. The author's definition of the legal construction "public control over the security sector" is proposed. It has been established that the legislation refers to the constituent civil society institutions, namely: public organizations, professional and creative unions, employers' organizations, charitable and religious organizations, bodies of self-organization of the population, non-governmental media and other non-entrepreneurial societies and institutions legalized in accordance with legislation. It is disclosed that citizens independently participate in the exercise of public control over the security sector in the event of an appeal: 1) to the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights and 2) his representative or 3) to another government body in the security sector in accordance with the law. It was established that in other cases, citizens participate in the exercise of public control over the security sector through public organizations of which they are members, through deputies of representative bodies of power. The activities of the Public Councils under the state bodies of the security sector as subjects of public control are determined. It is argued that in the implementation of civil control measures distinguish a number of problems that need to be addressed, namely: (1) the issue of establishing the responsibility of security sector entities for the consequences of decisions in the security sector in the context of disregarding public proposals; mandatory reporting (written form, periodicity, responsibility for non-compliance) of security sector bodies in the framework of control by civil society institutions, (3) mandatory implementation of legislation on the establishment of Public Councils at all entities of the security sector, (4) introduction of mandatory annual publication of so-called "White Books" and/or analytical documents (reviews, national reports, statistics) by each of the subjects of the security sector of Ukraine.

Key words: management, civil society institutions, the security sector of Ukraine, public control, national security, administrative and legal regulation.

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

Ш. Ф. Ахмедова <i>Человеческий фактор в политических конфликтах как источник информации.....</i>	5
Ю. В. Завгородня <i>Форми впливу на політичний конфлікт: теоретичний аналіз.....</i>	12
Л. І. Кормич, А. І. Кормич <i>Варіативні можливості реформування вищої освіти України в європейському контексті.....</i>	18
Л. П. Шумна, І. А. Городецька, О. С. Дудченко <i>Правові засади функціонування колегій міністерств радянської України в 1950–1970-х роках.....</i>	26

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

А. М. Вайєр, А. В. Іванова <i>Політичні технології як чинник процесу демократизації громадянського суспільства.....</i>	33
А. В. Козьмїних <i>Інформаційні механізми євроінтеграційної політики України.....</i>	41
О. В. Максимчук, С. С. Бондар <i>Роль мас-медіа у формуванні політичних міфів.....</i>	49
Е. В. Мамонтова, Є. Ю. Пелєвін <i>Наука і політика: етичні точки зіткнення.....</i>	55
І. Ф. Новосельський <i>Політико-правові засади функціонування нових медіа: світовий досвід та Україна.....</i>	61
А. В. Пехник, А. В. Кройтор <i>Реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні в контексті становлення громадянського суспільства.....</i>	68
А. О. Сіленко, Н. В. Крук <i>Відкритий уряд: досвід Сполучених Штатів Америки та європейських країн.....</i>	76
Н. О. Стеблина <i>Репрезентація політичних акторів у цифровому політичному дискурсі України у 2019 році: формальний аналіз.....</i>	83
А. І. Сушко, О. О. Каретна <i>Формування політичної культури в період модернізму.....</i>	91
О. М. Чубатенко <i>Трансформація виборчих технологій у процесі формування інформаційного суспільства.....</i>	97

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА БЕЗПЕКИ

Кан Ден Сік <i>Міжкорейські відносини: сучасний огляд.....</i>	103
О. В. Кокорєв <i>Визначення особливостей стану ліберальної демократії як передумова оцінки її якості в «молодих демократіях» ЄС.....</i>	109
С. К. Костючков <i>Пандемія коронавірусної хвороби-2020: біополітична інтерпретація.....</i>	117

В. І. Мельник

Поняття та особливості адміністративно-правового механізму
забезпечення функціонування системи економічної безпеки України..... 125

І. М. Милосердна, Т. М. Краснопольська

Азіатсько-Тихоокеанський регіон та проекти його розвитку: кінець XX – початок XXI століття.....130

М. А. Семенкова

Міжнародні міграційні процеси як інструмент гібридного впливу: стан вивчення проблеми.....139

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

О. П. Гуйван, П. Д. Гуйван

Правові гарантії вільного виявлення поглядів і думок у засобах масової інформації..... 147

N. M. Oleksiuk

Principles of peacekeeping in NATO's legal framework.....153

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Г. А. Гончаренко

Громадський контроль за сектором безпеки:
адміністративно-правові засади, суб'єкти та проблеми реалізації..... 160

CONTENTS

THEORETICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF LAW AND POLITICS

Akhmedova Sh. F. <i>Human factor in political conflicts as a source of information.....</i>	5
Zavgorodnya Yu. V. <i>Forms of influence on political conflict: a theoretical analysis.....</i>	12
Kormych L. I., Kormych A. I. <i>Variable possibilities of reforming the Ukrainian higher education in the European context.....</i>	18
Shumna L. P., Horodetska I. A., Dudchenko O. S. <i>Legal principles of functioning of boards of ministries of soviet Ukraine in 1950–1970.....</i>	26

ACTUAL PROBLEMS OF FUNCTIONING OF SOCIAL AND POLITICAL INSTITUTIONS

Vaiier A. M., Ivanova A. V. <i>Political technologies as a factor in the process of democratization of civil society.....</i>	33
Kozminykh A. V. <i>Information mechanisms of European integration policy of Ukraine.....</i>	41
Maksymchuk O. V., Bondar S. S. <i>The role of the media in the formation of political myths.....</i>	49
Mamontova E. V., Pelevin I. Yu. <i>Science and politics: ethical points of contact.....</i>	55
Novoselskyi I. F. <i>Political and legal principles of new media functioning: world and Ukraine experience.....</i>	61
Pekhnik A. V., Kroytor A. V. <i>Reform of the government's self-determination and territorial organization of power in Ukraine in the context of the emergence of a huge suspension.....</i>	68
Silenko A. O., Kruk N. V. <i>Open government: the experience of the United States and European countries.....</i>	76
Steblyna N. O. <i>Representation of political actors in Ukrainian digital political discourse in 2019: formal analysis.....</i>	83
Sushko A. I., Karetna O. O. <i>Formation of political culture in the period of modernism.....</i>	91
Chubatenko O. M. <i>Transforming electoral technologies in the process of shaping information society.....</i>	97

ACTUAL PROBLEMS INTERNATIONAL RELATIONS AND SECURITY

Kan Den Sik. <i>Inter-Korean relations: modern review.....</i>	103
Kokoriev O. V. <i>Defining the peculiarities of the state of liberal democracy as a prerequisite for assessing its quality in the "young democracies" of the EU.....</i>	109
Kostiuchkov S. K. <i>Coronoviral disease pandemic 2020: biopolitical interpretation.....</i>	117
Melnyk V. I. <i>Concepts and features of the administrative and legal mechanism of ensuring the functioning of the economic security system of Ukraine.....</i>	125

Myloserdna I. M., Krasnopolska T. M.

*The Asia-Pacific region and its development projects: the end of the XX – beginning of the XXI century.....*130

Semenkova M. A.

International migration processes as a tool of the hybrid influence: the state of theme research..... 139

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL LAW

Guyvan O. P., Guyvan P. D.

Legal guarantees of free expression of views and opinions in the media..... 147

Oleksiuk N. M.

*Principles of peacekeeping in NATO's legal framework.....*153

ACTUAL PROBLEMS OF PUBLIC AND PRIVATE LAW

Goncharenko G. A.

Public control over the security sector: administrative and legal foundations, subjects and problems of implementation..... 160

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 65

Коректор – *В. В. Ізак*

Верстка – *І. І. Стратій*

Формат 64x90/8. Гарнітура Book Antiqua.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 20,00.
Замов. № 0920/229. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.